

A HATÁRŐRIZET TÖRTÉNETE

Sallai János

A HATÁRŐRIZET TÖRTÉNETE

AZ ÁLLAM- ÉS AZ ETNIKAI HATÁROK,
VALAMINT
A HATÁRVÉDELEM ALAKULÁSA

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

BUDAPEST, 2026

Szakmai lektor
Fórizs Sándor

Kiadja a Nemzeti Közszerológati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu · ludovika.hu

Felelős szerkesztő: Karácsony Fanni
Olvasószerkesztő: Nagy Judit, Szabó Ilse
Tördelőszerkesztő: Tihanyi József
Korrektor: Csinta Áron

ISBN 978-963-531-978-7 (PDF)
ISBN 978-963-531-979-4 (ePub)
DOI: <https://doi.org/10.36250/01160>

© Sallai János, 2026

A mű elektronikus változata
a CC BY-NC-ND 4.0 nemzetközi licenc
feltételeinek megfelelően felhasználható.
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

TARTALOM

<i>Előszó</i>	7
<i>Bevezető</i>	9
Az államhatár fogalma, a kijelölés történetének áttekintése (nemzetközi kitekintéssel)	11
Az államterület, államhatár kijelölése	22
A magyar államhatárok kialakulása	39
Magyarország határai a 14–17. században	45
Magyarország határai a karlócai békeszerződés után	59
A Halastó (Tengerszem) -határvita és a lengyel–magyar határ megszűnése	83
Magyarország határai a trianoni békeszerződés után	87
Magyarország terület- és határváltozásai az 1930-as évektől napjainkig	119
Magyarok a Kárpát-medencében	129
A határőrzés előzményei a Kárpát-medencében	175
A gyepűrendszer	177
A végvárakkal megvalósított határvédelem	182
A katonai határőrvidékek	184
A dualista állam határőrizete	188
Határőrizet a két világháború között	207
Határőrizet a második világháború után	214
<i>Befejezés</i>	243
<i>Felhasznált irodalom</i>	245
Jogforrások	245
Egyéb hivatalos dokumentumok	247
Szakirodalom	250

<i>Mellékletek</i>	257
A román–magyar határ leírása (1888)	257
A román–magyar határ leírása (1918)	264
Magyarország trianoni határleírása	267
Magyarország határai az 1947-es párizsi szerződés szerint	274
Horváth Pál visszaemlékezése (interjú, Bécs, 2021. december30).	275
A Magyar Királyi Határőrség határőrizeti szolgálatának elemei, járőr-fegyverzete, ruházata, felszerelése	278
1880. évi LII. törvénycikk a népszámlálásról	279
1910. évi VIII. törvénycikk az 1910. évi népszámlálásról	280

ELŐSZÓ

Nemrég múlt 100 éves a hazai rendőrtisztképzés, a határőrtisztképzés pedig, amely a katonai határőrvidékek számára készítetett fel határőr vezetőket, több mint 150 éves.¹ A 20. század második felében a szocializmus évei alatt önálló határőrtisztképzés jött létre, ahol azonban a rendszerváltásig csak nagyon kevés óraszámban tanították az államhatárokat, a határőrizet történetét, az etnikai határokat pedig tabuként kezelték. Ez motivált akkor, amikor a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián folytattam a tanulmányaimat, hogy felkutassam és megírjam a magyar állam- és etnikai határokat, valamint a határőrizet történetét.

E könyv a határrendészetet hallgató tisztjelöltek, továbbá a rendészettudományt művelők számára íródott, hogy a több mint ezeréves határtörténeti tapasztalatokat hivatásuk gyakorlása során felhasználhassák.

A könyv nem a szokványos történeti korszakok szerint mutatja be hazánk határtörténetét, hanem a magyar államhatárokat szempontjából kiemelkedő korszakokat, így többek között a gyepűket, a végvárokat, a katonai határőrvidékeket, a dualizmus kora, Trianon és a második világháború szerint tagoltam.

A könyv megírásakor az elmúlt harminc év során könyvtárakban, levéltárakban és Magyarországon történelmi határain folytatott kutatásaimra támaszkodtam, amely során nagyon sok könyvtáros, kutató, levéltáros segítette munkámat, amit ezúttal is köszönök mindenkinek. Külön megemlíteném a Székely Határtúra Mozgalom résztvevőit, akikkel módomban állt lejárni az 1888-as román–magyar határ szakaszait, továbbá köszönettel tartozom főiskolai és akadémiai osztályfőnökeimnek, dr. univ. Beregyei Józsefnek, dr. Gáspár Lászlónak, tanárainak, dr. Szauter Lajosnak, akik a tudományos kutatásaim elején biztattak és támogattak. S végül, de nem utolsósorban köszönettel tartozom dr. Főrizs Sándornak, volt tanszékvezetőmnek a szakmai iránymutatásaiért és támogató munkájáért.

Jó olvasást, élvezetes és hasznos felfedezést kívánok az olvasónak, abban bízva, hogy sikerül eligazodást adni a napi életben sokszor előkerülő történelmi határokat helyén kezeléséhez.

¹ Lásd: RÉCSI 1854–1855.

BEVEZETŐ

Az államok kialakulása óta az államhatároknak, amelyek az államok felségterületét egymástól elválasztották, elválasztják, meghatározó, védő szerepük volt évszázadokon át. A 19. században a modern fegyverzet, főleg a tüzérség megjelenésével, majd a 20. században a légierő és a rakéták hadrendbe állításával a korábban erős védelmet nyújtó, természetes jellegű határok (folyók, hegygerincek) elvesztették fizikai védelmi szerepüket. Ezzel együtt – az államok nemzetközi kapcsolatrendszerének fejlődése következtében – az államhatárok politikai, közigazgatási jelentősége felértékelődött. A 18. századtól kezdve folyamatosan születtek két állam közötti megállapodások, amelyek eredményeként az adott területek hovatartozását rögzítették, és az új határvonalakat általában egy térképen is szemléltették. Ebbe a folyamatba a magyar államhatárok történetéből jól beilleszkedik az 1699-es karlócai békeszerződést követően kitűzött és térképen pontosan megjelenített államhatár, valamint az 1888-as román–magyar határszerződés következtében geodéziailag pontosan kitűzött határ, illetve a trianoni békediktátum következtében terepen kitűzött államhatárok.

A második világháború után kialakult kétpólusú világon ellentétes folyamatok játszódtak le, aminek egyik fontos színterén, Európában jól tetten érhetőek voltak az államhatár jellegében a különbözőségek, változások. A Jean Monnet és Robert Schuman gondolatai révén elindult nyugat-európai integráció elvezet a schengeni egyezményhez (1985) és az Európai Unióhoz (1992), amelynek révén az integrálódott államok között a korábban elválasztó jellegű államhatárok egyre jobban összekötő jelleget öltöttek magukra. A schengeni egyezmények révén a tagállamok közötti határforgalom-ellenőrzést (és nem a határokat) felszámolták, ugyanakkor a tagállamok és a harmadik állam (nem tagállam) között az államhatárok védelmi, elválasztó szerepét megerősítették.

Ezzel párhuzamosan Európa keleti felén a Varsói Szerződés tagállamai között az országok „vasfüggönnyel” védekeztek a nyugati hatások ellen, és egymás között

is akadályként, elválasztó jelleggel funkcionáltak az államhatárok az 1980-as² évek végéig.

Az 1990-es években Európában a határok szerepe átértékelődött, és az EU (Schen-gen) bővülésével létrejött térségben a belső határok bárhol és bármikor átléphetővé váltak a tagállamok területén jogosan tartózkodók számára, míg a külső határokon az őrizetet és a kijelölt helyeken való áthaladást szigorúbb követelmények elé állították.

Ezzel párhuzamosan Magyarországon a szocialista évek alatt tabuként kezelt államhatárok, főleg a Trianont követő időszak kutatása szabaddá vált, ennek eredményeként folyamatosan születtek a magyar határok történetével kapcsolatos művek.

E folyamat keretében kapcsolódtam be 1990-ben az államhatárok kutatásába, amikor a tértörténet segítségével áttekintettem az ezeréves államhatárok alakulását. Ezt követően alkalmam nyílt a történelmi határok terepen való kutatására. Erdélyben, Felvidéken, Lengyelországban, Kárpátalján, valamint a Délvidéken felkereshettem a hágókat, a békekötés helyszíneit, és jelentős számban találtam eredeti határköveket, határjeleket, korabeli határőr építményeket.

A témához szorosan kötődő etnikai határtörténettel a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékén folytatott kutatási, oktatási tevékenységem során kezdtem foglalkozni, ennek eredményeként védtem meg állami és etnikai határtörténeti témában a PhD-disszertációm.

A fentiek, illetve határőr tiszti hivatásom predesztinált arra, hogy az állam- és etnikai határok mellett a szakma történetével is foglalkozzam, és a felkutatott, publikált anyagjaimat a felsőoktatásban is alkalmazzam. Az elmúlt évtizedekben így sikerült a korábbi Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen, a Debreceni Egyetemen, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, a Károli Gáspár Református Egyetemen és a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen az Államhatárok története címmel kurzust hirdetni és oktatni.

² Az elválasztó jelleg egyes szocialista országban eltérő jelleggel valósult meg. A magyarok és a lengyelek viszonylag szabadabban mozoghattak, a románok és a szovjetek nehezebben jutottak útlevélhez. Magyarországon ebben a döntő változást 1988. január 1-je hozta, amikor is bevezették a világútlevelet, és ettől kezdve a magyar állampolgárok szabadon utazhattak a világban, amivel a korábban létrehozott vasfüggönyt annullálták.

1. AZ ÁLLAMHATÁROKRÓL

AZ ÁLLAMHATÁR FOGALMA, A KIJELÖLÉS TÖRTÉNETÉNEK ÁTTEKINTÉSE (NEMZETKÖZI KITEKINTÉSSEL)

A 20. század derekára igen furcsa helyzet alakult ki Európában. Míg a technikai fejlődés következtében a határvédelem funkciói leértékelődtek (hisz a korszerű rakéták és szárazföldi haditechnikai eszközök ellen nem tud fizikai védelmet nyújtani), a határ politikai szerepe a Kárpát-medencei térségben nap mint nap az érdeklődés, a média figyelmének középpontjában van. E folyamatban a sajátos viszonyok is helyet kapnak, hiszen a 20. században a Kárpát-medence politikai térképét átrajzolták. E sajátosság része még, hogy Magyarország állam- és etnikai határai nem esnek egybe, ennek következtében hazánkat egy határon túli magyarok lakta sáv veszi körül, ami európai uniós tagságunk mellett is meghatározó politikai szereppel bír a jövőre vonatkozólag.

Ugyanakkor az elmúlt évek tapasztalatai a korábbi folyamatokat felülírták, amikor a 2020-ban Európát is elérő koronavírus-járvány kezelése átértékelte a külső és belső határokat, és az Európai Unió tagállamai a belső határokon visszaállították, sőt megszigorították a határellenőrzést, továbbá jelentős időszakokra lezárták mind a belső, mind a külső határokat. Így globális biztonsági kihívásra lokális válaszokat, megoldásokat próbáltak keresni, adni, de a világmentes terjedését nem tudták megakadályozni. Ennek oka, hogy a globalizáció miatt a világ minden állama valamilyen szinten függ a másik államtól, így az adott térség lakosságának élelmiszer- és áruellátásához szükséges nemzetközi fuvarozás leállítása humán katasztrófához vezetett volna. Másrészt a nemzetközi munkamegosztásból adódóan a teljes utazás, a határforgalom leállítása szintén katasztrófális következményekkel járt volna.

A fentiekből is jól látható, hogy az államhatárok jelenlétével a globalizáció hatásai ellenére (a határok erodálása, a határon átnyúló kereskedelmi, munka- és egyéb kapcsolatok dominanciája) továbbra is számolni kell.

A rendelkezésre álló források alapján egyértelműen igazolható, hogy az államhatárok kitűzésének már az ókorban kiemelt jelentősége volt. Egyiptomban a határok kijelölése a térképészek elődeinek, a földmérőknek a feladatai közé tartozott. III. Szenusert fáraó (i. e. 19. század) a Nílus-parti Szemna városánál erődöket építtetett, amelyek közelében volt az Egyiptom határát jelző határkő, rajta a következő felirat: „Ez a déli határ. Egy néger se merjen ezen a határon se gyalog, se hajón északnak átjönni, sőt még a barma sem. Ha kereskedni akarnak, menjenek Akenth-be, ott tehetnek, amit akarnak, nem lesz bántódásuk; de Heh-en túl fölfelé soha még hírmondójuk se merjen jönni.”³ Egy II. Ramszesz (i. e. 1298–1232) korából fennmaradt falfestmény megőrizte a földmérés gyakorlatát. Amenhotep fáraóról (i. e. 1200) feljegyezték, hogy „helyreállította a határokat és felállította a határköveket”. A rómaiak a határaikat eleinte élőfával, később számokkal és betűkkel ellátott cövekekkel jelölték. Traianus idejében határköveket alkalmaztak, amelyeket egy szertartás után felirattal, betűjelzéssel és évszámmal ellátva helyeztek a földbe.

A határral kapcsolatos elméleti és történelmi irányú érdeklődés a 19. század végén jelentkezett, amikor is Friedrich Ratzel *Politikai földrajz* c. művében a határok általános tulajdonságairól, fajtáiról, fejlődési állomásairól szóló nézeteit részletesen kifejtette, ezzel hosszú ideig hatást gyakorolt a kérdéskörrel foglalkozó politikai földrajztudomány művelőire.

Magyarországon a gyepűvel (Tagányi Károly, Karácsonyi János), nyelv- (M. Kiss Lajos) és nemzetiségi határokkal kapcsolatos kutatások a honfoglalás ezeréves ünnepségei időszakában kaptak lendületet, majd az első világháború előtti és alatti években felerősödtek.

A trianoni határok kitűzése után a revízió jegyében az etnikai-földrajzi kutatások tovább folytatódtak, immár a magyar határokon belül és szomszédainak területén is. A magyar földrajzkiadványkészítők ebben az időben a határokat ideiglenesnek tekintették, ezért könyveikben a szerzők (Prinz Gyula, Fodor Ferenc, Cholnoky Jenő) a Kárpát-medence egységes földrajzát tárgyalták. „A földrajzban a területében is változásokat szenvedő államterület mögött ott van a változatlan országterület. Ezért Magyarország földrajza nem a mai államterületnek, hanem az egész országának rajza, s csak azon belül a királyság birtokterületének.”⁴ Prinz Gyula földrajzkiadványában, az államföldrajz keretében vizsgálta a határokat, illetve külön fejezetként taglalta az országhatárokat és az államhatárokat. A revízióra törekvő Magyarországon az Államtudományi Intézetben készültek el a korszak leghitelesebbnek tekinthető (a hazai és a szomszédos államok hivatalos statisztikai adataira épülő) szakszerű etnikai térképei, amelyek később a tárgyalásokon nagyon hasznosnak bizonyultak,

³ KONDER 1938: 60.

⁴ PRINZ 1942: 6.

és egyebek között nagyban hozzájárultak az első bécsi döntés során a szlovák–magyar nemzetiségi határ kijelöléséhez. 1934-ben készítette el Rónai András *Keletközép-Európa államhatárának életrajza* c. munkáját, amelyben kifejtette, hogy a politikai határ fejlődése az állam fejlődésének szerves része. Ugyanez a munka világított rá, hogy az 1930-as évekig a határtörténettel érdemben nem foglalkoztak magyar földrajztudósok, ezért kívánatos minden időszak államhatárának ábrázolását elkészíteni. Valószínűleg ez a gondolat vezérelte, amikor a későbbi *Közép-Európa Atlaszban* az európai államhatárok tartósságát ábrázolta. Rónai András szerint az államhatárnak (politikai földrajzi szemszögből nézve) három alapeleme van: *terület, népesség* és az ebből adódó *főhatalom*. Ebbe a gondolatsorba illik bele az a megállapítás is, hogy az állam területének földrajzi sajátossága meghatározó a népességre. A határok témaköre a második világháború és az 1989-es rendszerváltás közötti időszakban tabunak minősült, ezért Magyarországon nem foglalkoztak vele.

A politikai rendszerváltás időszakában (1989-től) mind a Trianon-kérdés, mind a határon túli magyarság léte és megmaradása előtérbe került. Néhány éves kutatás után sorra születtek meg a trianoni határkitűzéssel kapcsolatos tanulmányok, könyvek. Ezek közül is kiemelem Ferenczi I. gyepűrendszerről készített térképét és elméleti írásait, Pálffy Géza török korszakból írt határvédelmi témájú publikációit, Zsiga Tibor könyveit, amelyek a magyar–osztrák határmegállapítás történetével kapcsolatosak, továbbá Bacsa Gábor munkáit, aki a trianoni jugoszláv–magyar határkitűzéssel foglalkozik ma is, valamint Suba János kutató írásait, aki a trianoni határkitűzést minden viszonylatban feldolgozta. Az elmúlt időszakban *Őrzők, vigyázzatok a határra!* címmel 2017-ben jelent meg a Pósan László, Veszprémy László, Boda József, Isaszegi János által szerkesztett, a határok és a határörizet történetét átfogóan feldolgozó mű, amelyben már az elmúlt harminc év kutatásainak eredménye is megjelenik.

Az állam, a nemzet, a nemzetiségek fogalmával, történetével napjaink egyik legismeretesebb történésze, Romsics Ignác is kiemelten foglalkozik. Több munkájában részletesen bemutatta Erdély elvesztését, a trianoni békeszerződést és az Európában kialakult nemzetiségi helyzetet. Romsics Ignác a nemzet fogalmán a következőket érti: „a nemzet valamely történelmileg kialakult tartós emberi közösséget jelent, amelyet különböző sajátosságok kötnek össze és különböztetnek meg egymástól.”⁵ A sajátosságok alatt a következőket értette: közös származás, nyelv, vallás, kultúra, történelmi emlékezet és mítoszrendszer, továbbá közös államterület, gazdaság, állam- és jogrendszer.⁶

⁵ ROMSICS 2020: 9.

⁶ ROMSICS 2020: 9.

Az állam- és etnikai határok vonala az egész világon nagyon ritkán esik egybe, és jelölésük is alapvetően eltér. Az etnikai⁷ határok változását és a vegyes etnicitás problémakörét kutatta fel Keményfi Róbert egy történelmi vármegye (Gömör és Kishont) területére összpontosítva. A szerző az elkészült tanulmánykötetéhez a történelmi források mellett a legújabb statisztikai forrásokat is felhasználta. Választ kapott arra, hogy miként alakultak ki a vizsgált vármegye területén lévő településeken az etnikai térszerkezetek. A mellékelt térképeken az állam-, az etnikai és a nyelvhatárok kapcsolatát is szemléltette, amellyel az etnikai földrajz, a néprajz területén új távlatokat vetít előre.

A politikai határ fogalmával és összefüggő váltoásaival a '90-es évek második felében Süli-Zakar István foglalkozott. A téma aktualitása és fontossága inspirált arra, hogy a magyar történelmi határok kutatása során a határ fogalmának fejlődésével külön foglalkozzam. Történelmi határok alatt a történelmi Magyarország államhatárait értem, amely az államalapítás (1000) és a trianoni békeszerződés (1920) közötti, a Kárpát-medencében lévő Magyarországot foglalta magában. Idetartozott Horvát-Szlavónországot mint társországot.

A fenti forrásokra támaszkodva dolgoztam fel a határ fogalmának történeti fejlődését, amelynek fő állomásai a következők:

A magyar határok története a Kárpát-medencében a honfoglalásig nyúlik vissza, első írásos térképtörténeti forrásai a 12. századból váltak ismertté. Al-Idriszi 1154-ben napvilágot látott földrajzi művében ez olvasható: „Délről a velenceiek országa, keletről n.k.r.y.h., északról B.wamyh országa határosak vele.” A földrajzi mű mellé több térképet is csatolt, amelyeken először ábrázolt jelentős számban magyar városokat.⁸

A határ történetének áttekintése során, a források ismeretében, fontosnak tartom megemlíteni, hogy a határ fogalma sem Európában, sem Magyarországon nem ugyanazt jelenti ma, mint a honfoglalás idején vagy a 14–17. században. A népmesékben, a legendákban és az emberek köznapi beszédeiben sokszor találkozhatunk a „*senki földje*” kifejezéssel, amelyet az országokat elválasztó határral összefüggésben szoktak megemlíteni. Valószínűleg e megnevezés alapjául szolgáltak a magyarok által már a sztyeppei vándorlásnál megismert *gyepűk*. A gyepű kifejezés alatt olyan lakatlan, lakhatatlan, nehezen járható területsávot értünk, amely a szomszédos népeket, országokat egymástól elválasztotta.

A 10–13. század időszakában funkcionáló gyepűrendszer idején a határ nem vonal, hanem zóna jellegű volt. A gyepű sávjának csökkenését elősegítette a feudális

⁷ Statisztikai számadatokhoz kötött, azon települések határán fut végig, amelyekben az egyes nemzetiségeket vagy nyelvet anyanyelvként vallók száma az ötven százalékot meghaladja.

⁸ STEGENA 1991: 1–68.

viszonyokból származó földadományozás. Mivel az uralkodónak már nem álltak rendelkezésére adományozható birtokok az ország központi területén, a gyeplővezetben osztogatta tovább az arra méltónak tartottak számára a földeket. A 11–16. században az államhatárok és a birtokhatárok között szoros összefüggés figyelhető meg, amit a korszakból származó birtoklevelek is igazolnak (például az 1299-es határleírásban Pominóc, az 1244-esben pedig Szucsá település határainál morva határjelek is megtalálhatók). Eszerint az adott uralkodó hatalma addig terjed ki, ameddig a hozzá hű birtokosoknak a fennhatósága alá tartozó birtokok határai húzódnak. Így a birtokhatárok és az államhatárok többnyire egybeestek. „A középkorban a politikai határokat jelentős mértékben befolyásolta a feudális hierarchia, az öröklési elv, illetve ezeknek földrajzi konzekvenciái.”⁹

A 15. századtól a magyar jogalkotásban megfigyelhető az államhatár iránt tanúsított kiemelt figyelem. Ugyanakkor a kialakult történelmi helyzet, a visszatérő tatár betörések, valamint a Török Birodalom hazánk irányába jelentkező expanziós tevékenysége az elkövetkezendő időszakban konzerválta a határzóna jellegét, továbbá nem tette lehetővé az ország egységes feltérképezését. A zóna jellegét igazolja a kiépített végvárrendszer, valamint az a tény, hogy 1526-ig a szultán és a magyar király között megkötött, Magyarországot érintő békeszerződésekben nem határvonalat rögzítettek, hanem végvárakat, várakat és a hozzá tartozó területeket. Ugyanakkor esetenként a határnyiladékok vágása, valamint a béketárgyalások idején kijelölt határvonal arról tanúskodik, hogy ekkor is elismerték a vonal mentén haladó határt. Ugyanebben az időben a kettős adóztatás miatt a határ menti sávok hovatartozását sokszor nehéz volt megállapítani. Éppen ezért a határ fogalma ekkor speciális zóna jellegű volt.

A 16–17. században az európai térképészműhelyekben sorra készültek az Európát vagy egyes országokat ábrázoló térképszelvények, amelyeken a határt újszerűen ábrázolták. Ennek lényege, hogy a korábbiaktól eltérően az országokat elválasztó határvonalakat szaggatott vonallal rögzítették, és az így megjelenített államhatárokat alászínezték. Az alászínezett államhatárok vonala azt jelzi, hogy ekkor Nyugat-Európában a határok szerepe megnőtt. A térképész műhelyekben két-három évszázadon át külön mesterség volt az alászínezés. Az államhatárok alászínezése a későbbi évszázadokban is megmaradt, kiemelve ezzel az országhatárok fontosságát a térképeken. Hazánkra vonatkozólag meg kell említeni, hogy az ekkor keletkezett nyugat-európai térképalkotásokon általában a török terjeszkedés határát nem ábrázolták, csak az egyes török fennhatóság alá tartozó várakat, városokat jelölték.

⁹ SÜLI-ZAKAR 1996: 06.

A török kiszorításának döntő állomása, a karlócai békeszerződés (1699) alapvető változást hozott a határ kijelölésében. Ennek érdekében ugyanis a déli határokat meghatározott vonalon kitűzték, és ezt térképeken is rögzítették. Az így kitűzött országhatár már egyértelműen vonal jellegűvé vált. A helyzet sajátosságát tükrözi, hogy az ezt követő időszakban a Török és a Habsburg Birodalom határai mentén megszervezett katonai határőrvidékek továbbra is zóna jellegű ütközőterületet jelentettek.

A határok vonallá zsugorodásának¹⁰ egyértelmű rögzítését, pontosabb, kő és fa határjelekkel való kitűzését és térképi megjelenítését a 18. században végrehajtott I. katonai felvételezés eredményezte. A technika fejlődésével egyre pontosabb térképek születtek, amelyeken a határ ábrázolásával a mai formában (*szaggatott vonal közé beszúrt pont*) találkozhatunk. A felvételezés során a határvonalak felmérésére a térképészek, a geodéták minden törésben, erdőségben, a hegyek csúcsán, völgyekben és síkságokon határdombokat állítottak fel 3 öl magasságban. Ahol a határvonal hosszan, egyenes vonalban haladt, ott egymástól 200 ölnyire határdombokat emeltek, ahol pedig kanyargó patakok miatt a határvonal húzódása is hasonló volt, a határdombok közti távolságot rövidebbre vették. Erdős-bozótos területeken áthaladó határvonal mentén 3 öl szélességben a fákat is kivágták.

A határ terepen való kitűzése is fejlődött, és a II. katonai felmérés óta *számozott határkövek jelölik az államhatárt*. Ezek segítségével pontosan beazonosítható az adott határszakasz.

Európára kitekintve megállapítható, hogy „az egységes nemzet, így a nemzetállamok kialakulásával – a Francia Forradalomtól kezdődően – különleges jelentőséget kaptak az államot a többi államtól elválasztó határok, melyek a központi hatalom szuverenitásának alapvető pilléreivé váltak, valamint a nemzethez való tartozás egyik szimbólumává, térbeli megjelenésévé fejlődtek, s alakultak a mai értelemben vett államhatárokká”.¹¹ Ezt példázza a görög és a dán határok kijelölése is. Az 1828–1829-es orosz–török háború után Törökország a drinápolyi békében elismerte Görögország szuverenitását. A függetlenség elismerését az 1832. április 30-án kelt londoni szerződés megerősítette. Ezt követte az ugyanezen év július 21-ei isztambuli határszerződés, amelyben megegyeztek a görög–török határ vonaláról. A szerződés 1. §-a szerint a közös határ a következő tereptárgyak mentén halad:

„a keleti oldalon a két állam szélső választópontja a Gradica mellett elfolyó kis folyó torkolata lesz, a határvonal e folyó mellett felfelé halad a forrásig, onnan eléri az Othryx hegylancot, Görögországnak hagyván Kolomo hágót és megjegyezvén, hogy

¹⁰ SALLAI 2021C.

¹¹ HARDI 2001: 5.

a (hegy) lánc gerincét át nem hágja, innen nyugati irányban ugyanazon (hegy) lánc gerincét követi és Variboro csúcson át a Veluchi nevű magaslatához ér, mely az ország három nagy hegyláncának központját alkotja. Innen a vonal az ország természeti viszonyaihoz mérten az Aspropotanos völgyén keresztül az Arta-öböl felé halad, hol Coprina és Menidi közt ér véget akként, hogy a Tartarina hídja és Makrinoros tornya Görögország határain belül esik, a Korakos hídja és a coprinai sósforrás az Ottomán Portának marad. Így a határvonalatól észak és nyugat felé az Arta-öböl egész partját az Ottomán Birodalom tartja meg, dél és nyugat felé a vonaltól az öböl a görög államé lesz, kivéve Punta erődöt, mely továbbra is a Portához tartozik, egy félóra járásnál nem kisebb és egy órainál nem nagyobb területnyi radiussal [...]”¹²

A szerződés még egy jelentősebb összegről is szólt, amely kompenzációt jelentett területekért. A szerződést a nagyhatalmak és a későbbi keltezésű török–orosz védszövetség garantálta.

A 19. század második felében az Osztrák Birodalom, Dánia és Poroszország közötti fegyveres konfliktus 1864. július 18-án fegyverszünethez, majd október 30-án, Bécsben békekötéshez vezetett. A szerződésben Dánia lemondott Schleswig, Holstein és Lauenburg hercegségekről *Ausztria császára és Poroszország királya* javára. A határmegállapítás egyszerűsítése érdekében Dánia átengedte a ribei kerület déli határvonalától délre fekvő jütlandi birtokot (Møgeltonder, az Amrum-, a Föhr-, a Sylt- és a Rømø-sziget jütlandi részeit). Ezt kompenzálva az osztrákok és a poroszok hozzájárultak, hogy „Schleswig megfelelő része, mely Aeroe-szigeten kívül oly területeket is magában foglal, melyek a fennemlített ribei kerület és Jütland többi részének folytonosságát alkotják és Jütland és Schleswig határvonalát Kolbing felé megjavítják, a schleswigi hercegségből lekapcsolják és dán királyságba bekebelezzék”.¹³

A bécsi szerződés 5. §-a az alábbiak szerint rögzítette a határt:

„Az új dán királyság és a schleswigi hercegség között a hejlsmindeni öböl a kis Beltbe való hajlásának közepétől fog megindulni és ez öblön áthatolva a hejlsi, vejstrupi és tapsi járások jelenlegi déli határát követi, ez utóbbit a Gejlbergtól és Brauoretól délre eső vízfolyásig, azután ezt követi a Fovs Aaba ömlésétől kiindulva az ödisi és vandrupi Königs-Au (Konge Aa) Holte északi részén. E ponttól a Königs-Au (Konge Aa) folyóvölgye képezi a határt a hjortlundi járás keleti végpontjáig. Innen kezdve a határ e vonalat és annak meghosszabbítását követi az Obekjar falu északi

¹² SALLAI 2002: 10.

¹³ SALLAI 2002: 11.

részében kiugró szögletig és azután a falu keleti határát a Gjels Aaig. Innen kezdve a seemi járás keleti határa és a seemi, ribei és vester-vedstedti járások déli határain képezik az új határt, mely az Északi-tengerben Manoe és Roemoe szigetek között (azoktól) egyforma távolságban fut tovább.”¹⁴

A fenti határszerződést a megerősítés után határkitűzés követte, amit a dánok a kialakult erőviszonyok miatt tudomásul vettek. (Az első világháború után a dánok kezdeményezésére megtartott népszavazás eredményeként Észak-Schleswig visszatért Dániához.)

Kitekintve a világba más kontinensen is hasonló időszakban került sor határkijelölésre. Az USA jelenlegi mexikói határainak jelentős részét a 19. század közepén háborúskodás után jelölték ki. Az 1846–1848-as mexikói–észak-amerikai háború Mexikó vereségével végződött. A háborút lezáró Guadalupe Hidalgó-i békeszerződés V. §-a a következőket rögzítette:

„A két köztársaság közötti határvonal a Mexikói Öbölben a Rio Grande, más részt Rio Bravo del Norte folyó torkolatával szemben levő földtől 3 mérföldnyire, vagy ha egynél több ág ömlik a tengerbe, akkor a legmélyebb ág torkolatával szemben fekvő (földtől 3 mérföldnyire) indul meg és a folyó közepén, a legmélyebb csatornát követve ott, hol egynél több ág van, azon pontig halad, hol New Mexico déli határát érinti; onnan nyugat felé New Mexico déli határvonala mentén halad annak nyugati végéig, onnan észak felé New Mexico határa mellett, míg a Gila folyó felső ágát el nem éri, onnan a nevezett folyó nevezett ága mellett felfelé, míg az a Rio Colorado nem ömlik, onnan a Rio Coloradón át Felső- és Alsó- California (elválasztó) határvonalát követve a Csendes Oceánhoz.”¹⁵

Az 1848. február 2-án aláírt szerződést később, 1853-ban még egy adásvételi szerződés követte, amelyben Mexikó kisebb földterületet adott el az észak-amerikaiaknak.

A határmegjelölés történetében fontos állomás az 1888-as magyar–román, valamint az ezt követő, 1897-es magyar–bukovinai határszerződés. Friedrich Ratzel *Politikai földrajz* c. munkájában kiemelt szerepet tulajdonít a magyar–román határszerződésnek. Véleménye szerint: „A tudományosan megállapított határ természetű az 1888. április 16-án Ausztria-Magyarország és Románia között ratifikált

¹⁴ SALLAI 2002: 11.

¹⁵ SALLAI 2002: 11.

szerződésben fejeződik ki.”¹⁶ Ezt követően megvalósult a határjelek büntetőjogi védelme, amely a következőket rögzítette:

„1. § A ki az ország határának megjelölésére szolgáló szobrot, kő- vagy faoszlopot, árkot, kő- vagy földhalmot, vagy más jelzöt szándékosan és jogtalanul megrongál, vagy a határszobornak vagy oszlopnak feliratát vagy egyéb megjelölését részben, vagy egészben, olvashatatlanná vagy felismerhetetlenné teszi: vétséget követ el, és hat hóig terjedhető fogházzal büntetendő.

2. § Három évig terjedhető fogházzal és hivatalvesztéssel büntetetik az, ki az előző §-ban felsorolt határjeleket szándékosan és jogtalanul, ha nem is a birtokviszonyok megzavarása céljából megsemmisíti, kidönti, szétrombolja, felismerhetetlenné teszi, vagy áthelyezi.

A kísérlet büntetendő.”¹⁷

Magyarország történetében a 20. század egyik legnagyobb tragédiája, a trianoni békeszerződés (1920. június 4.) döntően megváltoztatta az ország határait. Ennek következtében elvesztette területének kétharmad részét, és az új határok kijelölésével a szomszédos országokban jelentős számú magyarság rekedt. A határkijelölést rögzítő határszerződésekben a határjelek leírása mellett a határ jellege is szerepel. Eszerint a szárazföldi határt *fix* határként, a vízi határt *mozgó* határként definiálták. A mozgó határ vonalát a folyók esetében a hajózhatóság döntötte el: a hajózhatók esetében a sodorvonal, a nem hajózható folyók esetében a folyó közepe jelentette (és jelenti azóta is) az államhatárt. A mozgó határ hatásaként az ország határszakaszai a folyók sodrásirányától (továbbá építő és romboló hatásától) függően változnak, azaz nem állandók, ebből következően hazánk területe is kismértékben ugyan, de folyamatosan módosul.

A trianoni határok kitűzése után Magyarországot ellenséges hatalmak vették körbe, ez a határok katonai szerepét felértékelte. Ezt bizonyítja Somogyi Endre is katonaföldrajzi munkájában, ahol a határ fogalmát, jellemzőit általánosságban és az adott hadszíntéren konkrétan is végigköveti. Eszerint „a határ alatt azon természetes vagy mesterséges vonalat értjük, amely egyik államot a másiktól elválasztja”.¹⁸ Somogyi a határ értelmezését a következő elemek figyelembevételével hajtotta végre: vízszintes tagoltság, függőleges tagoltság, közlekedési viszonyok, segélyforrások, éghajlati

¹⁶ RATZEL 1897: 89.

¹⁷ 1891. évi XLI. törvénycikk a határ- és földmérési jelek büntetőjogi védelméről.

¹⁸ SOMOGYI 1928: 10.

és egészségügyi viszonyok, valamint a népesség. Továbbá véleménye szerint a határ jellege lehet kihajló, behajló vagy egyenes.

A kortörténeti fejlődés a határ fogalmának pontosabb leírására is hatást gyakorolt. A 20. század első felében az a meghatározás, hogy „[h]atár az a képzelte v. jelzett vonal, mely valamely területet körülfog, vagy az a területsáv, amely két állam közigazgatási területét elválasztja egymástól”.¹⁹ csak tág értelemben bizonyulhatott valósnak, hisz Magyarország tekintetében ekkor minden szomszédos országgal már pontosan kitűzött határ létezett.

A későbbi időszakban a határőrizeti szolgálati utasításokban egyértelműen rögzítették az államhatár fogalmát és a megjelölés formáit. *„Államhatárnak nevezzük azt a vonalat, amely az államok között a földön, vízen, valamint függőleges irányban a légtérben és a föld mélyében haladva meghatározza az állam területét.”*²⁰ A meghatározásból jól kitűnik, hogy az államhatár már nemcsak a föld felszínén határkövekkel kitűzött vonal, hanem az időközben fontossá vált légtérben²¹ és a föld mélyében is pontosan behatárolt.

Az államhatár fogalmát az 1997-ben elfogadott határőrizetről és a Határőrségről szóló törvény így rögzíti: *„A Magyar Köztársaság államhatára: A nemzetközi szerződésekben meghatározott azon képzeletbeli, függőleges síkok összefüggő sorozata, amelyek Magyarország területét a légtérben, a föld (víz) felszínén, valamint a föld (víz) mélyében a szomszédos államok területétől elválasztják.”*²² Az államhatár új felmérésével, felújításával és karbantartásával kapcsolatos földmérési feladatokat – a Belügyminisztérium koordinációja mellett – a Földmérési és Távérzékelési Intézet Államhatárügyi Osztálya végzi. A munkák eredményét a szomszédos országok műszaki szakértőivel egyeztetett és megfelelő szinten jóváhagyott határokmányokban foglalja össze.

2004-ben hazánk csatlakozott az Európai Unióhoz, és 2007 végén a schengeni övezet²³ teljes jogú tagjává vált. Ennek kapcsán folyamatosan zajlik a jogharmonizáció. Ennek részeként az államhatár korábbi törvényben rögzített fogalma mellett a Schengeni Végrehajtási Egyezmény követelményeinek megfelelően a külső és belső

¹⁹ Révai nagy lexikona 1993: 578.

²⁰ *Határőrizeti utasítás* 1954: 7.

²¹ A Kármán-vonal a világűr határa, amely 100 km-es magasságban húzódik. Ez az a magasság, ahol egy légi jármű már nem tud a felhajtóerő segítségével repülni, és el kell érnie az első kozmikus sebességet (7,9 km/s) a fennmaradáshoz. Kármán Tódor számolta ki ezt a határt, amely az ő nevét viseli. A 100 km egy kerekített érték, amely csak kevéssé tér el az eredetileg számítottól. A mezopauza, a Földi légkör határa a számítást igazolva a Kármán-vonal alatt helyezkedik el, nyáron kb. 85 km magasan, télen 100 km körül. (*Wikipédia: Kármán-vonal.*)

²² 1997. évi XXXII. törvény a határőrizetről és a Határőrségről.

²³ SALLAI 2005b.

határok fogalmát ma már a hazai jog is rögzíti. A belső és külső határok alatt a Schengeni Végrehajtási Egyezmény alapfogalmaival összhangban a következőt kell érteni:

Belső határ: a Magyar Köztársaság és a Schengeni Végrehajtási Egyezmény részes államának közös szárazföldi és vízi határszakasza, valamint a nemzetközi légi forgalom számára megnyitott repülőtér és kikötő belső járatok fogadására vagy indítására kijelölt területe;

Külső határ: a Magyar Köztársaság szárazföldi és vízi határszakasza, repülőtereinek és kikötőinek, ha azok nem minősülnek belső határnak.²⁴

A határ fogalmának történeti áttekintése során megállapítottam, hogy az *korszakonként különböző értelmet kapott és folyamatosan egyszerűsödött*, aminek eredményeként a *zóna jelleg vonallá zsugorodott*. A magyar és az európai viszonylatban felfedezhető párhuzamosság, ugyanakkor Magyarország sajátos geopolitikai környezete és tradíciói miatt az államhatár mindig a figyelem, az érdeklődés középpontjában állt. Ennek következménye, hogy *hazánk a határok ki- és megjelölésében többször úttörő és folyamatosan meghatározó szereppel bírt a térségben és időnként Európában*.

Hazánk határainak jellege a 2004-es EU- és a 2007-es schengeni csatlakozást követően megváltozott, és a szomszédos országok (EU–Schengen) függvényében viszonylatonként a következő jellegűvé váltak:

- ♦ az osztrák–magyar, a szlovén–magyar és a szlovák–magyar EU–Schengen belső határrá,
- ♦ a horvát–magyar és a román–magyar határ az EU belső és Schengen külső határává,²⁵
- ♦ míg az ukrán–magyar és a szerb–magyar EU–Schengen külső határ maradt.

A fentiek mellett fontos tudni, hogy a terepen az államhatárok megjelölése nem tűnt el, csak a belső határokon a határforgalom-ellenőrzés szűnt meg. Így Magyarország határainak elválasztó-szűrő-összekötő szerepe viszonylatonként erősödött, illetve csökkent. Ennek voltunk tanúi a 2020-ban kezdődött Covid-19-világjárvány során, amikor az EU-s (schengeni) külső-belső határok jellege egyik napról a másikra megváltozott, amikor egyes szomszédos államok (és hazánk is) lezárták az országhatárokat.

Az államhatár elválasztó szerepének súlyát a szomszédos országokkal fenntartott politikai kapcsolat minősége határozza meg. Jelentősen eltérő társadalmi berendezkedés, illetve feszültségekkel terhelt politikai kapcsolat esetén az elválasztó jelleg domináns szereppel bír. A magyar határtörténet is bővelkedik példákban,

²⁴ SALLAI 2004b: 47.

²⁵ Horvátország és Románia EU- (Schengen-) csatlakozásával mára ezek is belső határrá váltak.

hogy eltérő korszakokban, eltérő berendezkedésű szomszédjainkkal miként hidegült el a kapcsolat, vagy hogyan vált a közös határ szabadabban átjárhatóvá. Így például Jugoszláviával a 20. század második felében többször, élesen változott meg a határkapcsolat, Ausztriával pedig a vasfüggöny leereszkedésével és felszedésével folyamatosan módosult a határforgalom.

Minden állam szem előtt tartja a biztonsága érdekében, hogy kit enged be az ország területére, illetve állampolgárai milyen feltétellel hagyhatják el azt. Az előzőkben leírtak gyakorlati megvalósításának egyik helyszíne a határ kijelölt helyen való átlépése, amely a szűrőszerepet is illusztrálja. A szűrőszerepet erősítheti a vízumkötelezettség, illetve könnyítheti például Schengen kapcsán a belső határ jellege. Esetenként az államhatár sérthetetlenségét fenyegető veszély elhárítására (tömeges méretű illegális migráció, háború, járványhelyzet stb.) intézkednie kell az adott államnak.

A fentieknek nem mond ellent, hogy az államhatár egyben össze is köti az eltérő kulturális, társadalmi berendezkedésű szomszédos országok népeit. Mára az EU-n belül a belső határok terén szinte természetessé vált, hogy az államhatár bárhol, bármikor átléphető az egyik állam területén jogosan tartózkodó személy részéről. Az összekötő szerep egyik megnyilvánulása, hogy a turizmus és a kereskedelem eredményeként milliós nagyságrendben lépnek át gépjárművekkel emberek a határátkelőhelyeken. Új jelenség az adatátviteli forradalom révén az EU-n belül kialakult infokommunikációs helyzet, amely azt eredményezte, hogy a mobiltelefonok által az államhatárral párhuzamos területsávon a lefedettség függvényében két szomszédos állam területén élő emberek közvetlenül tudnak érintkezni egymással. Így a határ mentén élő polgárok sok esetben a szomszédos országok telefonhálózatát igénybe vevő telefonokat vásárolnak, hogy a szomszédos országban élő rokonokkal, barátokkal, üzletfelekkel olcsóbban tudják a kommunikációt fenntartani. Különösen így van ez hazánk külső határos szomszédai esetében, mivel az EU-ban eltörölték a roamingdíjat.

AZ ÁLLAMTERÜLET, ÁLLAMHATÁR KIJELÖLÉSE

Az államterületről a nemzetközi jog tükrében

Az előző részben ismertetettek szerint az államhatárok története az államok alapításához vezethető vissza, ezért fontos bemutatni az állam, az államterület, valamint az államterület változásainak fogalmait, összefüggéseit. Az emberi történelem elején, amikor létrejöttek a kisebb közösségek, falvak, elkülönültek egymástól az emberek csoportjai, a tulajdon alapján elindultak a rétegződések, és már komoly igényként jelentkezett a helyi mindennapi élet megszervezése, amely később egyre

nagyobb területeken valósult meg. Így került sor az első államok létrehozására, amelyek a földrajzilag közel lévő emberek csoportját összefogták, és ott megpróbálták az életüket megszervezni, a napi kihívásoknak megfelelni, amelyek döntően az élet feltételeinek szavatolása és magának az állam biztonságának a garantálása voltak. Az ókori államok közül a legtöbb információval a rómaiakról rendelkezünk, akik kiépítették birodalmukat, és határaik mentén létrehozták a *limesek* határőrizeti rendszerét, amely a határok megjelölésére és őrizetére, védelmére egyaránt szolgált. Már ekkor tetten érhető az állam hármasként alkotóeleme, a nép, a földterület és az állam szervezete. Számunkra az államhatárok változásai szempontjából az állam területe érdemel kiemelt figyelmet.

Az államterület az a térség, amelyben az állam minden más állam kizárásával főhatalmat (impérium) gyakorol. Ez a területi főhatalom teljes és kizárólagos. Teljes azért, mert az állam területén lévő javak, valamint természetes személyek alávetettek az állami főhatalomnak. (Kivétel: a diplomáciai mentességgel rendelkező személyek.)

A területi főhatalom kizárólagossága pedig azt jelenti, hogy az államterületen idegen államok a főhatalmat gyakorló engedélye nélkül nem fejthetnek ki semmiféle tevékenységet.

A terület az állam fontos alkotóeleme, nélküle nem is létezne állam. Az államnak szárazföldi, vízi és légi területe van. A szárazföldi terület nem igényel magyarázatot. A vízi területet a folyók, a tavak, a csatornák, a belvizek és a tenger bizonyos részei alkotják. A légi terület, azaz a légtérben jelenlevő határ a 20. század elejétől vált fontossá, amikor a repülő eszközök megjelentek, majd tömeges jellegűvé váltak.

Bizonyos tekintetben az állam területéhez tartozónak kell tekinteni a hajókat és a repülőgépeket. Az államterületet az államhatár veszi körül, pontosabban két ország területét egymástól az államhatár választja, határolja el.

Az államhatár nem egyszerű geometriai vonal, mivel az államterület tulajdonképpen térség, amelyet vonallal nem lehet körülhatárolni. Az államterületnek háromdimenziós kiterjedése van: az államhoz tartozik a területe feletti légtér bizonyos magasságig (83 km), ezenkívül a föld mélye is. A föld mélyében az epicentrumba tartó államhatárt jelképező síkok összefüggő sorozatára azért van szükség, mert a határtérségekben is előfordulnak a föld mélyében ásványi nyersanyagok (például olaj, gáz), amelyek felszínre hozatala rendezetlen határviszonyok miatt a szomszédos országok között konfliktushoz, háborúhoz vezethetne. Az államhatár ezt a szabálytalan gömbcikkyszerű teret fogja körül.

Megkülönböztetünk természetes és mesterséges államhatárokat. A határt – amennyiben az az államok között húzódik – mindig az államok együttesen jelölik ki; ilyen értelemben minden határ mesterséges. A történelem során a kezdetekben az államhatárok elválasztó és védő funkciója erősebb volt, ezért inkább olyan természetes

jelenség alkotta a határt, mint a hegygerinc, a széles folyó. A hegységekben a hegygerince, míg a folyókban általában a folyó közepe vagy sodorvonala jelentette az államhatárt. Ha a határfolyón híd vezet át, a hídon a határ általában a folyó közepén lesz, függetlenül attól, hogy a határ a folyóban hol húzódik.

A határ a legritkább esetben egyenes, kivételesen mégis találkozunk ilyen határral, ez az úgynevezett asztronómiai határ, amikor az államhatárt valamely hosszúsági vagy szélességi kör mentén jelölik ki. Ilyen például az Egyiptom és Szudán közötti határ.

Az államhatárok rendjének biztosítása érdekében az érintett államok bilaterális szerződéseket kötnek. Hazánknak valamennyi közvetlen, szomszédos állammal van határrendre vonatkozó szerződése. Ezek az érvényben lévő szerződések, megállapodások a következők:

- ♦ A Magyar Köztársaság és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója közötti, 1948–1949. évben redemarkált államhatár menetének leíró-jegyzőkönyve.
- ♦ A Magyar Köztársaság és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója közötti, 1948–1949. évben redemarkált államhatáron felállított határjelek lajstroma.
- ♦ A Magyar Köztársaság, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság államhatárai csatlakozását megállapító okmányok („Tisza” csatlakozási határjel), amelyeket a Magyar Köztársaság, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság közötti államhatár redemarkálására alakult Magyar–Szovjet Vegyesbizottság és a Csehszlovák Köztársaság bizottsága írt alá 1949. július 18-án Uzsgorodon.
- ♦ A Magyar Köztársaság, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Román Népköztársaság államhatárai csatlakozását megállapító okmányok („Túr” csatlakozási határjel), amelyeket a Magyar Köztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között húzódó államhatár redemarkálására alakult Magyar–Szovjet Vegyesbizottság, valamint a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Román Népköztársaság között húzódó államhatár redemarkálására alakított Szovjet–Román Vegyesbizottság román delegációja írt alá 1949. július 30-án Moszkvában.
- ♦ A Magyar Köztársaság, a Szlovák Köztársaság és Ukrajna államhatárainak találkozási pontjának jelölésére felállított „TISZA” határjelről Michalovcén, 1995. január 26-án készített Jegyzőkönyv.
- ♦ A Magyar Köztársaság, Románia és Ukrajna államhatárai találkozási pontjának megjelölésére felállított „TÚR” határjel karbantartásáról és felméréséről szóló, Nyírbátorban, 2000. november 20-án aláírt jegyzőkönyv.
- ♦ Jegyzőkönyv az Államhatár Felmérésének és Megjelölésének Magyar–Szlovák Közös Bizottsága Bodajkon, 1994. április 25–29. között megtartott második üléséről.

- ♦ Jegyzőkönyv az Állandó Magyar–Osztrák Határbizottság 2000. április 25–28. között, Bécsben megtartott 44. ülészakáról.
- ♦ Jegyzőkönyv a Magyar–Ukrán Határbizottság hatodik üléséről, 2001. november 23., Kijev.
- ♦ A Magyar Köztársaság, a Szlovák Köztársaság és Ukrajna államhatárainak csatlakozási pontján felállított „TISZA” határjelről szóló, Kalužában, 2002. június 4-én aláírt jegyzőkönyv.
- ♦ Jegyzőkönyv a Magyar–Ukrán Határbizottság nyolcadik üléséről, 2004. december 10., Beregszász.
- ♦ Együttműködési Jegyzőkönyv a magyar Határőrség Országos Parancsnoksága és a román Határrendőrségi Főfelügyelőség között, Orosháza, 2007. április 24.
- ♦ Jegyzőkönyv a Magyar–Ukrán Határbizottság 13. üléséről és a műszaki szakértők találkozájáról, Vásárosnamény, 2009. április 7–9.
- ♦ Jegyzőkönyv a Szerb–Magyar 4. számú Helyi Vegyesbizottság 2009. évi I. soros munkaülésétől, Hercegszántó, 2009. május 14.
- ♦ Jegyzőkönyv az Állandó Magyar–Osztrák Határbizottság Budapesten, 2009. június 8–10. között megtartott 51. ülészakáról.
- ♦ Jegyzőkönyv a Magyar–Horvát Határrendi Fővegyesbizottság első rendes ülészakáról, Letenye, 2009. június 17.
- ♦ Jegyzőkönyv a magyar–szlovák államhatáron 2009. június 22–25. között végrehajtott tizenegyedik közös ellenőrző szemlérről.
- ♦ Jegyzőkönyv az Államhatár Felmérésének és Megjelölésének Magyar–Szlovák Közös Bizottsága Szentendrén, 2010. március 22–26. között megtartott huszonnegyedik ülészakáról.
- ♦ Jegyzőkönyv az államhatár felújítására, megjelölésére és karbantartására létrehozott Magyar–Horvát Vegyesbizottság tizenkettedik rendes ülészakáról, Budapest, 2010. október 19–21.
- ♦ Jegyzőkönyv az államhatár felújítására, megjelölésére és karbantartására létrehozott Magyar–Szlovén Vegyesbizottság tizennyolcadik ülészakáról, Ljubljana, 2010. november 9–11.
- ♦ Jegyzőkönyv a magyar–szlovák 2. számú határmegbízottainak munkaértekezletéről, Párkány, 2010. november 11.
- ♦ Jegyzőkönyv a magyar–ukrán határmegbízotti szakmai találkozájáról, Ungvár, 2010. november 24.
- ♦ Jegyzőkönyv a Szerb–Magyar 4. számú Helyi Vegyesbizottság 2010. évi II. soros munkaülésétől, Zombor, 2010. december 3.
- ♦ Jegyzőkönyv az Államhatár Felmérésének és Megjelölésének Magyar–Szlovák Közös Bizottsága Radavában, 2011. március 21–25. között megtartott huszonötödik ülészakáról.

- ♦ A Magyar Köztársaság, az Osztrák Köztársaság és a Szlovák Köztársaság „TRIPLEX” közös határpontjáról és határjeléről szóló, 2011. március 22-én Radavában aláírt jegyzőkönyv.
- ♦ Jegyzőkönyv a Magyar–Ukrán Határbizottság 14. üléséről, Beregszász, 2011. április 19–21.
- ♦ A Magyar Köztársaság és Ukrajna közötti államhatár 2003. és 2008. évek közötti közös ellenőrzésének lezárása.
- ♦ Jegyzőkönyv a Magyar–Horvát Határrendi Fővegyesbizottság második rendes üléséről, Kapronca, 2011. november 30.
- ♦ Jegyzőkönyv az Államhatár Felmérésének és Megjelölésének Magyar–Szlovák Közös Bizottsága Salgóházyán, 2012. június 3–5. között megtartott huszonhatodik üléséről.
- ♦ Jegyzőkönyv Magyarország, Románia és Ukrajna államhatárai találkozási pontjának megjelölésére felállított „TÚR” határjelről, Budapest, 2012. október 17.

Az államterület megszerzése és elvesztése

A határok változása tekintetében fontos megemlíteni, hogy azok az államterülettől függenek, és különböző okokból kifolyólag módosulhatnak. Általában az államterület stabil, állandó jelleggel bír, de földrajzi, politikai okokból bizonyos változások következhetnek be, a terület növekedhet vagy csökkenhet. A területszerzési jogcímek:

- a) Az államterület változhat természeti viszony következtében, például ha a határfolyó megváltoztatja medrét, az államhatár a folyó új folyását követi, s ezáltal az egyik állam területe növekszik, a másiké pedig csökken. A Magyarország déli határai mentén lévő Mura és Dráva folyók esetén előfordulhat, hogy a folyók romboló-építő hatásaként változik a sodorvonal, és így változik az államhatár vonala is. Természeti esemény következtében növekedhet még az állam területe, ha az állam parti tengerében vulkanikus erők hatására sziget keletkezik. Az ilyen sziget a parti állam területe lesz, és ezáltal megnövekedhet az állam parti tengere is a sziget körül megnövekedett távolságban.
- b) Okkupáció: „Az egyik legősibb területszerzési jogcím az okkupáció vagy foglalás volt. Okkupálni csak olyan területet lehet, amely birtokba vonható, amelyen szuverenitás gyakorolható. Ez a tézis a XVI. századot követően kezdett elterjedni, a nagy felfedezések korában még a felfedezés pusztája ténye is megalapozta a terület feletti uralmat: ennek manifesztációja a területre kitűzött zászló volt, és ennek nyomán deklarációval – sokszor maguk a felfedezők se tudták, mekkora – területeket vettek névlegesen birtokba. A birtoklás

látható jeleinek hiányában azonban előfordult, hogy az adott területet más is birtokában tartottnak nyilvánította, amely folyamatosan konfliktusokat szült, így alakult ki az a tézis, hogy nemcsak a birtoklási szándék, hanem a tényleges birtokban tartás is szükséges ahhoz, hogy egy terület egy adott államé lehessen.”²⁶ Az okkupáció tehát jogszerű (lenne), manapság azonban ilyen területek gyakorlatilag nincsenek. Az utóbbi időben a globális felmelegedés miatt folyamatosan olvad az Északi-sark jéggrétege, és az ott lévő olaj, valamint más ásványkincsek feltárása érdekében az érdekelt államok részéről „tülekedés” folyik a terület birtokbavétele és az ásványkincsek kibányászása céljából.

- c) **Debelláció:** Egyik állam fegyveres erőinek felhasználásával elfoglalja egy másik állam egész területét, s ott megszünteti az államhatalmat; ezzel az egész lerohant államterületet a sajátjához csatolja. A nemzetközi jog az államterület szerzésének ezt a módját tiltja, nem ismeri el jogszerűnek. A világtörténelemben erre számtalan példát láttunk, amikor egy adott állam, visszaélve fegyveres erejének fölényével, expanziós tevékenységet folytat egy másik állam területének terhére. Sajnos erre is szolgált a napi politika példát, amikor a szemünk előtt zajlik az orosz–ukrán háború. Jelenleg még nem világosak az orosz célok, hogy egész Ukrajna vagy csak a keleti részek birtokbavétele a cél.
- d) **Annexió:** Hasonló a debellációhoz, a különbség annyi, hogy a megtámadott államnak nem az egész területét, hanem csak egy részét csatolja el a támadó állam. Úgyszintén tiltott területszerzési mód. Annexióra a magyar történelemben is van példa, amikor 1908-ban az Osztrák–Magyar Monarchia Boszniát annektálta, bekebelezte. Hasonlóan a debellációnál ismertetett példa jelen esetben is aktuális.
- e) **Cessio:** Amikor kétoldalú megegyezést követően egyik állam átadja területének²⁷ egy részét egy másik államnak minden ellenszolgáltatás nélkül. A nemzetközi jog ugyan nem tiltja a *cessiót*, de nem tekinti teljesen aggálytalannak az ilyen területszerzést, annak életszerűtlen volta miatt. Nem kizárt ilyen esetben, hogy az átengedő kényszerhelyzetben cselekedett. De előfordulhat, hogy mindkét ország érdeke például az árvízvédelem miatt, hogy határfolyó esetén racionalizálja a határterület hovatartozását, hogy mindkét állam érdekét szem előtt tarva, békés úton területet cserélhessenek.
- f) **Elbirtoklás:** Ismert polgári jogi kategória. Egy állam százévi birtoklás után szerezheti meg a területet. Ezen mód elkerülése végett az államok kiemelt

²⁶ CSATLÓS 2013: 61–62.

²⁷ Lásd: A Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között az Ipoly, a Sajó és a Ronyva határfolyók vízgazdálkodási szabályozása következtében az államhatár megváltoztatásáról szóló, Pozsonyban 1997. április 21-én aláírt szerződés (kihirdette az 1999. évi LXXX. törvény).

figyelmet fordítanak az államhatárok megjelölésére és a határrend fenntartására, hogy ne veszítsenek államterületet.

- g) Adásvétel: Ez is legális területszerzési mód, az USA 1803-ban Franciaországtól vásárolta meg Louisiana államot, illetve Oroszország Alaszkát 1867-ben eladta (igen alacsony ára miatt inkább elkótyavetyélte) az USA-nak. Mára az államterületek adásvétel útján való cseréje elveszítette jelentőségét.

Az államterület megszerzésével foglalkozik az ENSZ Alapokmánya is, kiemelve: csak az államok szabad, erőszakmentes akaratmegegyezésén alapuló területszerzés a jogszerű. Ugyanezt erősíti a helsinki záróokmány²⁸ (1975), amely szerint az aláíró országok tiszteletben tartják egymás szuverenitását, tartózkodnak az erőszaktól vagy az erőszakkal való fenyegetéstől, és tiszteletben tartják a határok sérthetlenségét, az államok területi integritását.²⁹ Ha mégis felmerülnek területi viták az államok között, azokat békés, tárgyalásos úton rendezik.

Határviták, érdekességek az államok történetében

Magyarország közvetlen szomszédságában a volt jugoszláv tagállamokban, Horvátország és Szlovénia között határvita keletkezett a tengeri és a szárazföldi közös államhatárok kapcsán. A vita tárgyát Piran városa és közigazgatási területének hovatartozása jelentette. A városra mind a horvátok, mind a szlovének igényt tartottak, ezért a horvátok Szlovénia EU-s csatlakozást veszélyeztették a vita kirobbantásával.

„A jugoszláv utódállamok közötti határok meghúzása a '91-ben az EU által létrehozott Badinter-bizottság feladata volt. A korábbi francia igazságügyi miniszter, Robert Badinter vezette testület Horvátország és Szlovénia esetében azzal a problémával szembesült, hogy több határ menti terület mindkét egykori jugoszláv tagköztársaság földhivatali nyilvántartásában szerepelt. A Piráni-félsziget mellett a Mura folyó menti határ pontos kijelölése is nehézségekbe ütközött. A bizottság szakértői véleményt készítetett. Ennek alapján a vitatott területeket kivétel nélkül Horvátországnak juttatta. Szlovénia máig vitatja a döntést.”³⁰

²⁸ Lásd: https://helsinki.hu/esemeny/augusztus_1_alairjak_a_helsinki_zarookmany_745/#

²⁹ https://helsinki.hu/esemeny/augusztus_1_alairjak_a_helsinki_zarookmany_745/#

³⁰ PETRUS 2020.

Az érvényes EU-s szerződéseknek nem része a tagállamok közötti határviták, határkijelölés rendezése. A határvita 2018-ban halászati érdekek miatt újra előkerült a két ország között. A fenti vita gyakorlati lezárása valószínűleg Horvátország teljes jogú tagságával nyugvópontra jut.

Ma Olaszországban található a volt Osztrák–Magyar Monarchia negyedik legnagyobb városa, Trieszt. A kereskedelem és a hadihajózás miatt nagyon fontos város a 20. században több államhoz is tartozott. Hajdanán a város tengerpartján határozták meg az adriai ó m tengerszintet.³¹ A város viharos múltját jellemzi, hogy több évszázad után a saint-germaini békeszerződés határozata révén 1918-ban Olaszországhoz került. Ez a város fejlődésének nem tett jót, mivel a Monarchia elvesztette piacát, így a város gazdasági élete hanyatlani kezdett. A második világháború alatt a várost a nyugatiak Titónak ígérték, de a háború végén tartottak attól, hogy Tito révén a szovjet befolyás megnövekedik Triesztben és környékén. „A válságot végül az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés rendezte, amely létrehozta a Trieszti Szabad Területet. A területet két zónára osztották fel. Az »A« zóna, amely Triesztet és közvetlen környékét foglalta magába, brit és amerikai, míg a »B« zóna jugoszláv katonai ellenőrzés alá került. Az 1954. október 5-ei úgynevezett londoni memorandum alapján aztán az »A« zónát Olaszországhoz, a »B« zónát pedig Jugoszláviához csatolták. Ezzel a Trieszti Szabad Terület megszűnt létezni.”³² A térségbeni feszültség Trieszt hovatartozása kapcsán csak Szlovénia, majd Horvátország EU-, illetve Schengen-tagságával oldódott fel.

Igen sajátos története van a mai egyik legnagyobb lengyel városnak, Gdansknak. Lengyelország felosztást követően porosz uralom alá került. A korábban is viharos történelmet megélt Hansa-kikötőváros sorsa a 19–20. században sem volt könnyű. Az első világháborút lezáró békeszerződések a lengyel és német államoktól a független Népszövetség³³ protektorátusa alá helyezte. Így viszonylag független szabad állammá

³¹ Az első alap (o) szintvonalat az Adriai-tenger trieszti Molo Sartorio mércéjén határozták meg 1875-ben.

³² www.magyarso.rs/vajdasag/szabadka/a.324412/Tizenotezren-Triesztert

³³ A Népszövetség megszervezését, létrejöttét a nemzetközi konfliktusok kezelésére gondolta ki, és kezdeményezte Wilson, az USA elnöke. A szervezetet, amelyet Népszövetségnek vagy Nemzetek Szövetségének is neveztek, az első világháborút lezáró békekonferencián hozták létre 1919-ben. Tagjai a győztes államok lettek, később azonban a vesztesek és az első világháborúban semleges államok is csatlakozhattak. „Sajátos módon azonban a kezdeményező szerepet játszó Amerikai Egyesült Államok soha nem lett a Népszövetség tagja, ugyanis az első világháború után az amerikai politikai életben felerősödött az igény, hogy az ország a saját ügyeivel foglalkozzon, és ne vegyen részt az európai politikai konfliktusokban. Az 1920-as években a Népszövetség jelentős közvetítőszerepet játszott a gazdasági élet újraindítására szolgáló nemzetközi hitelezésben, valamint a kisebb-nagyobb helyi konfliktusok elsimításában,

vált Gdansk, miközben Lengyelországgal vámunióban állt, továbbá a kikötő, a hírközlés és a közlekedés kapcsán a létesítmények fenntartása is Lengyelországot illette meg. Úgy volt szabad állam, hogy sok szálon kötődött Lengyelországhoz, és közben a jelentős német lakossággal rendelkező városban (95%) 1933-tól a németek vették át a helyi közigazgatás irányítását. A Népszövetség célja az volt, hogy az 1918-ban újjászervezett lengyel államot kikötőhöz juttassa a Balti-tengeren. Ez a sajátos helyzet azonban folyamatos feszültség forrásává vált a német–lengyel viszonyban. Így nem volt meglepetés, hogy a németek Lengyelország lerohanása során Gdanskot beolvasztották a harmadik birodalomba. A második világháború végén a szovjet Vörös Hadsereg felszabadította a náci megszállástól, majd Lengyelország részévé vált a város.

Az első világháború után korábban az Osztrák–Magyar Monarchiához, azon belül is Ausztriához tartozó Dél-Tirol az elmúlt száz évben mindig az európai közélet érdeklődési középpontjában volt földrajzi helyzete és nemzetiségi viszonyai miatt. A jelenleg Olaszországhoz tartozó Dél-Tirol helyzetét a második világháború után az osztrák és az olasz kormány külügyminiszterei által 1946. szeptember 5-én aláírt Gruber–De Gasperi-egyezmény rendezte, amely szavatolta a német kisebbség számára a törvényhozói és végrehajtói autonómiát Bozen (Bolzano) tartományra. „Az olaszok azonban úgy kerülték ki ennek végrehajtását, hogy 1948-ban Bozent egyesítették az olasz nyelvű Trentino tartománnyal. Az így létrejött Trentino-Alto Adige tartomány ugyan szintén autonómiát kapott (»első autonómia-statútum«), az etnikai arányok viszont az egyesítéssel úgy megváltoztak, hogy az egyezmény gyakorlatilag értelmét veszítette.”³⁴ A megváltoztatott etnikai viszonyok miatt, valamint Dél-Tirol autonómiája érdekében az osztrákok többször az ENSZ-közgyűléshez fordultak, aminek eredményeként az olasz parlament megszavazta a valódi kisebbségi területi autonómiát megteremtő „második autonómia-statútumot”, más néven „Dél-Tirol törvénycsomagot”.³⁵

A történelem folyamán Európában és a Föld más kontinensein is sok hasonló helyzet alakult ki, amikor a háborúkat lezáró békeszerződések eredményeként települések, városok elszakadtak az anyaországtól, és önálló városállammá váltak,

továbbá az egykori német és török területek (Saar-vidék, Danzig-Gdansk mandátumterületek) ellenőrzésében. Magyar viszonylatban a gazdaság talpra állításában játszott elvitathatatlan szerepet, az utódállamokhoz került magyarok sérelmeinek kezelésére azonban a szervezet alkalmatlan volt.” (www.nkp.hu/tankonyv/tortenelem_11/lecke_03_025)

³⁴ https://hu.wikipedia.org/w/index.php?title=Auton%C3%B3mia_D%C3%A9l-Tirolban&action=edit§ion=2

³⁵ https://hu.wikipedia.org/w/index.php?title=Auton%C3%B3mia_D%C3%A9l-Tirolban&action=edit§ion=2

vagy elszigetelődött helyzetbe kerültek. Erről ismert még Európában Kalinyingrád, a korábbi porosz város, amely a második világháború után a Szovjetunióhoz került, hogy részére a tengerhez kijárást biztosítson. De az 1990-es évek elején a balti államok függetlenné válásával és a Szovjetunió felbomlásával földrajzilag teljesen elszigetelődött a főhatalmat gyakorló Oroszországtól.

Az államhatár kijelölésnek elvei, fórumai, műveletei

Az állam számára fontos, hogy főhatalmának gyakorlásához jól körülhatárolt területtel rendelkezzen. A bevezető részben megismertek alapján megállapítható, hogy a *határ politikai fogalom*, míg a *határ kitűzése nemzetközi jogi aktus*. A nemzetközi jog szerint államhatár alatt a következőket értik:

- ♦ az állam területét (felségjogát) a szomszédos államokétól légtérben, a föld (víz) felszínén és annak mélyében elválasztó képzeletbeli folytatólagos függőleges síkok összefüggő sorozata;
- ♦ valamely állam területének más állami vagy más jogállású területtel közös érintkezési felülete, amelyen belül az adott állam felségjogait gyakorolja;
- ♦ egy állam területét körülvevő olyan elképzelt folytatólagos függőleges sík, amely szárazföldi, vízi, légi területét határolja, s ezáltal meg is határozza területi főhatalmát. (Az államhatár kiterjedése értelmezésénél a Földben elérhető mélységet, a légtérben pedig azt a magasságot kell alapul venni, ahol még alkalmas a levegő sűrűsége a felhajtóerőt felhasználó légi jármű fenntartására.)

Az államhatár megállapítása elvileg két szomszédos állam megegyezése útján történik. Ám a történelem folyamán számos esetben előfordult, hogy két állam nem tudott megegyezni, ezért rajtuk kívül álló szervezetekre vagy nemzetközi konferenciákra, döntőbíróságokra bízta a közös határ megállapításával kapcsolatos döntés jogát. Az államhatár megállapításának *fórumai* a következők lehetnek:

- ♦ békekonferenciák,
- ♦ nemzetközi értekezletek,
- ♦ nemzetközi döntőbíróságok.

Békekonferenciák: A nemzetközi konfliktusok rendezésének legjelentősebb megnyilvánulásai, amelyeket általában a háborúk befejezésére, a vitás kérdések békés rendezésére tartottak. A békekonferenciák során született békeszerződések fontos része – a győztes hatalmak által hozott döntések alapján – az államhatárok nagybani megállapítása. Ilyen békekonferenciákra került sor a török háborúk (lásd: karlócai

békekonferencia), a százéves háború (avignoni békekonferencia), Napóleon waterlooi csatája (bécsi kongresszus), a két világháború (Párizs környéke – 1920, Párizs – 1947) vagy a nemrég lezajlott jugoszláv háborúk lezárása után.

Nemzetközi értekezletek: Egyes államok képviselőiből, adott időszakonként összehívott képviselők tanácskozása egy-egy vitás kérdés megbeszélésére. Így esetenként határviták rendezésére is sor kerülhet nemzetközi értekezleteken. Magyarországnak minden szomszédos országgal van megállapodása arra, hogy a határokra, határrendre vonatkozó kérdésekben létrehozott közös bizottságok döntéseket hozzanak. A magyar és a szomszédos országok képviselőiből létrehozott bizottságok³⁶ az államhatár kijelölésével kapcsolatosan a következő feladatokat kötelesek elvégezni:

- a) az államhatár felmérésével, megjelölésével és a határjelek ellenőrzésével kapcsolatos munkák tervezése, szervezése, végrehajtása és irányítása;
- b) a határjelek, a háromszögelési és sokszögelési pontok karbantartása, a sérült határjelek javítása, az elveszett, megsemmisült határjelek pótlása;
- c) a határjeleken lévő jelzések egyeztetése, megállapítása;
- d) az államhatár vonalának fenntartására, a határvonal és a határjelek láthatóságának biztosítására vonatkozó intézkedések megtétele;
- e) a közvetett határjelek közvetlenre változtatása, illetőleg a közvetlen határjelek közvetettre változtatása;
- f) a veszélyeztetett határjelek áthelyezésére, az államhatár új határjelekkel történő megjelölésére vonatkozó döntés meghozatala;
- g) a határfolyók, patakok, csatornák, árkok medrét érintő változások bemérése, azok megállapítása;
- h) döntés az új vagy kiegészítő határokmányok elkészítéséről;
- i) a kiegészítő határokmányok hitelesítése és jóváhagyása;
- j) az érintettek (elnökök, tagok, szakértők, segédszemélyzet stb.) határátlépési igazolvánnyal való ellátásának biztosítása;

³⁶ Ezek a bizottságok viszonylatonként (kivétel a román „Határbizottság”) a következők: Magyar–Ukrán Határbizottság; A Magyar Köztársaság és a Szerb Köztársaság között az államhatár felújítására, megjelölésére és karbantartására létrehozott vegyes bizottság; A magyar–szlovén államhatár megjelölésére, a határjelek ellenőrzésére, felújítására, karbantartására létrehozott vegyes bizottság; Magyar–Horvát Vegyesbizottság az Államhatár Felújítására, Megjelölésére és Karbantartására; Állandó Magyar–Osztrák Határbizottság; Az Államhatár Felmérésének és Megjelölésének Magyar–Szlovák Közös Bizottsága (Közös Határbizottság); román viszonylatban jelenleg kaotikus állapotok vannak, ezért egységes érvényben lévő jogszabály jelenleg nincs.

- k) különböző, a munkáját segítő csoportok (mérőcsoport, közös műszaki szakértői csoport, vegyes munkacsoport, vegyes szakértői csoport stb.) létrehozása, azok létszámának, összetételének és feladatrendszerének meghatározása;
- l) a munkavégzésre vonatkozó (műszaki) utasítás kidolgozása és jóváhagyása;
- m) az államhatárt és annak részeit érintő építmények, berendezések előkészítéséről való állásfoglalás kiadása.³⁷

Nemzetközi döntőbíróóságok: akkor szokták megalakítani, amikor két, közvetlenül érdekelt állam megegyezik abban, hogy a határvita rendezését együttesen adott megbízatásuk szerint egy rajtuk kívül álló állam állapítja meg. A magyar történelemben a lengyel Halastó ügyében a gratzi,³⁸ míg Felvidék ügyében 1938-ban az I. bécsi, Észak-Erdély ügyében a II. bécsi döntőbíróóság hozott ítéletet.

A fentiek szerint megállapított államhatárok kitűzése több lépcsőben valósulhat meg. A politikailag elképzelt államhatárnak a terepen való kitűzése és azt követő megjelölése, valamint térképi és szöveges rögzítése nemzetközi jogi folyamat. Az államhatár megállapítása így a meghatározott folyamatban és különböző műveletek egymást követő sorrendjében történik. A határmegállapítás *műveletei* a következők:

- ♦ delimitáció,
- ♦ demarkáció,
- ♦ redemarkáció.

Delimitáció: A határmegállapítás első fázisa, amelyben a határvonal földrajzi helyzetének nagybani megállapítására kerül sor. Formája minden esetben nemzetközi szerződés. Az érdekelt államok szöveges leírás formájában és esetenként térképi megjelenítéssel, szerződésben rögzítik a létrehozandó új határvonal földrajzi helyzetét. Ehhez általában kis méretarányú térképet mellékelnek, amelyen a kitűzésre kerülő államhatárt ki tudják jelölni. A delimitáció során nem beszélhetünk pontos határok megállapításáról, éppen ezért nevezik nagyvonalú határmegállapításnak. Így például a trianoni békeszerződésnek az egyik fejezete leírja az új magyar államhatárok vonalát, de azok pontos kitűzése a következő fázis feladata.

Demarkáció: A határmegállapítás második fázisa, az államhatár terepen való pontos kitűzését, megjelölését jelenti. A demarkációs eljárást az érdekelt államok

³⁷ VÁJLÓK 2012: 94–95.

³⁸ 1903. évi IX. törvénycikk A Magyarország és Ausztria között Szepes vármegye és Gácsország szélén az ugynevezett Halastó körüli területen, az országos határvonalnak megállapítása iránt az 1897. évi II. t. -cikk értelmében alakított választott bíróság által hozott ítélet becikkelyezése tárgyában.

képviselőiből alakított vegyes bizottság irányítja. Ezt határmegállapító vagy határrendező bizottságnak is szokták nevezni.

A demarkációs eljárás során elvégzendő teendők:

- ♦ A megállapítandó határszakasz vonalvezetésének kijelölése nagy méretarányú térkép és helyszíni bejárás segítségével.
- ♦ A határpontok geodéziai úton való bemérése, a határjelek elhelyezése.
- ♦ A határokmányok elkészítése.

A demarkáció során a következő fő és kiegészítő okmányok készülnek:

Fő okmányok:

- ♦ Mérési vázlatok.
- ♦ Határvonal térkép.
- ♦ Határleírási jegyzőkönyv.

Kiegészítő okmányok:

- ♦ A határjelek műszaki leírása.
- ♦ Kimutatás a határjelek számáról, elhelyezési módjáról. A határfolyókban lévő szigetek jegyzéke.
- ♦ Koordinátajegyzék a határjelek, sokszögpontok, illetve egyéb pontok helyéről.
- ♦ Műszaki utasítások.

A kiegészítő okmányok a fő okmányokba is beépíthetők.

Redemarkáció: Egy már megállapított határvonal eredeti helyének pontosítása, újbóli kitűzése, kiigazítása, megváltoztatása. A határvonal helyzetében objektív vagy szubjektív okokból kifolyólag előfordulhat, hogy kiigazításra kerül sor. A határkiigazítás tulajdonképpen egy újbóli határmegállapítás, ezért az idevonatkozó nemzetközi jogi előírások szerint kell eljárni. A redemarkációnak a jelenlegi gyakorlat szerint három alapesete ismeretes:

1. Két szomszédos állam egyikének helyébe egy másik állam lép, és a korábbi határvonal helyzete nem változik.
2. A határjelek elhanyagolt állapota vitára adna okot a szomszédos országok között.
3. Természeti változások következtében a határszakasz környezete földrajzilag megváltozik.

A második világháború után 1948-ban a szovjet–magyar határ³⁹ redemarkációjára került sor, amelyet szinte mindhárom alapeset indokolt: az új szomszéd a Szovjetunió lett, a korábbi trianoni határvonalakat felszedték, a terepen a növényzet elfedte a korábbi határnyiladékokat, a határjelek helyét.

Az eddigiekből is jól látható, hogy az államhatárok kitzűzésére már több mint ezer évvel ezelőtt is sor kerülhetett. Azt, hogy hogyan és mi alapján döntenek a békekonzferenciákon vagy határmegállapító kongresszusokon, értekezleteken, a nemzetközi jogi és politikatörténeti szakirodalom már feldolgozta. Ez alapján köztudott, hogy a határmegállapításra vonatkozó politikai elvek az idők folyamán, az adott nemzetközi politikai helyzetnek megfelelően változtak. Ma már közhelynek tűnik, hogy a békét a győztesek írják, aminek következménye a terület és a határok módosulása, de a tapasztalat azt igazolja, hogy a győztesek dominanciájának érvényesítése a határmegállapító konferenciákon nem idegen jelenség. Ennek ellenére a békeszerződésekre való felkészülés során mindkét tárgyaló fél összekészíti azokat az okmányokat és érveket, amelyek az adott ország érdekeit szolgálják. Az eddigi tapasztalatok alapján a határvonalak legfőbb elvei a következők lehetnek:

- ◆ a természetes határok elve,
- ◆ a történelmi határok elve,
- ◆ a nemzetiségi határok elve,
- ◆ a nemzetközi és nemzeti érdekek érvényesítésének elve,
- ◆ a hatalmi egyensúly elve.

A természetes határok elve azt jelenti, hogy ott kell meghúzni a határt, ahol jól látható természeti képződmények, folyók vagy hegyek vannak. A szemben álló felek között azonban lényeges eltérés lehet annak tekintetében, hogy mi a legalkalmasabb természeti határ. Ezért ez az elv nem mindig alkalmazható. A történelem során a szélesebb folyók, tavak, a hegygerincek jelentették a természetes határt, mivel azok egyben védelmet is nyújtottak az ott lakó népek számára. Magyarország határainak állandóságát valószínűleg az országot körbevevő Kárpátok karéja szavatolta a legjobban, egyben az ország védelméhez is nagyban hozzájárult, hogy csak az ismert hágókon keresztül lehetett az ország mélyébe bejutni, kivéve nyugaton és délen.

A történelmi határok elve szerint ott kell meghúzni a határvonalat, ahol azok régóta fennállnak. Minthogy az államok rendszerint azt a történelmi időpontot részesítik előnyben, amikor államuk területe a legnagyobb volt, a történelmi határok elve szerint sem lehet megnyugtatóan kialakítani az államok közötti elválasztó vonalat.

³⁹ SALLAI 2021a.

A béketárgyalásokon, értekezleten térképekkel, írásos és tárgyi forrásokkal szokták igazolni az adott népek tartózkodásának kezdetét.

A nemzetiségi határok elve alapján úgy kell megvonni a határt, hogy az egy nemzethez tartozók egy állam területére kerüljenek. Ezt általában népszavazással lehet eldönteni. Ennél az elvnel problémát okozhat, ha a nemzetté válás folyamata még nem fejeződött be (a magyar etnikai határokkal részletesebben a könyv második fő részében foglalkozom). Mára a globalizáció és a nemzetközi migráció következtében már szinte lehetetlen kijelenteni, hogy egy adott országban csak egy etnikai csoporthoz tartozó emberek élnek. Az etnikai határok pontos megállapítása is szinte lehetetlen, különösen a vegyes nemzetiségű szálláshelyeken.

A nemzetközi és nemzeti érdekek érvényesítésének elve alapján általában a békekonferenciákon az érdekelt államok, szövetségesek jövőre vonatkozó politikai, gazdasági, katonai érdekeinek figyelembevételével jelölik ki az új államhatárt. Erre legjellemzőbbek a 19–20. századi békeszerződések, ahol főleg a győztes hatalmak nemzeti érdekeinek érvényesülése következett be.

A hatalmi egyensúly elve azt jelenti, hogy az államhatárok kijelölésénél figyelembe veszik a térségben kialakult és a jövőre vonatkozó hatalmi viszonyokat, biztonságpolitikai érdekeket.⁴⁰

A 20. században főleg a nagyhatalmak részéről mutatkozott meg ennek az elvnek az alkalmazására vonatkozó igény például az USA–vietnámi háborút⁴¹ vagy a jugoszláv polgárháborút⁴² lezáró békekonferenciákon.

A fentiek mellett még léteznek más, kevesebb szereppel bíró elvek is, amelyeket említeni lehetne. A felsoroltak specialitása, hogy más elvekkel együtt, esetenként egymással szemben is érvényesülnek. Az érvényesülés mértékét, dominanciáját mindig az adott történelmi, geopolitikai helyzet határozza meg.

Az államhatár funkciói

Az államhatárok vizsgálata és elemzése során a leggyakrabban az általánosan használt összekötő és *elválasztó* megközelítéssel találkozhatunk. Az elmúlt időszakban született tudományos kutatások azonban rávilágítanak arra, hogy az államhatárok szerepe, funkciói a fenti szópárnál többet foglalnak magukban.

⁴⁰ SALLAI 2004a: 12–15.

⁴¹ Párizsi békemegállapodás a vietnámi háború befejezéséről, 1973. január 27.

⁴² Daytoni békeszerződés, 1995. november 21.

Az államhatárok funkciójukat tekintve az eltérő struktúrákat elválasztják egymástól, valamint az eltérő jellegű területek között összeköttetést teremtenek. Ezek a funkciók gyakorlatilag folyamatosan jelen vannak minden államhatár esetében, s hatásukat tekintve a határ lehet *elválasztó*, *szűrő* és *összekötő* jellegű.

Az államhatár elválasztó szerepének súlyát a szomszédos országokkal fenntartott politikai kapcsolat minősége határozza meg. Jelentősen eltérő társadalmi berendezkedés, illetve feszültségekkel terhelt politikai kapcsolat esetén az elválasztó jelleg domináns szereppel bír.

Minden állam szem előtt tartja a biztonsága érdekében, hogy kit enged be a területére, illetve állampolgárai milyen feltétellel hagyhatják el az országot. Ennek gyakorlati megvalósításának egyik helyszíne a határ, illetve a nemzetközi repülőterek és kikötők kijelölt helyen való átlépése, amely a szűrőszerepet is illusztrálja.

A fentieknek nem mond ellent, hogy az államhatár egyben össze is köti az eltérő kulturális, társadalmi berendezkedésű szomszédos országok népeit. Mára az EU belső határai miatt szinte természetessé vált, hogy a határ bárhol, bármikor átléphető az EU-tagállamok területén jogosan tartózkodó személy által. Az összekötő szerep egyik megnyilvánulása, hogy a turizmus és a kereskedelem eredményeként milliós nagyságrendben lépnek át gépjárművekkel az emberek a határátkelőhelyeken. Új jelenség az informatika által kialakult helyzet, amely azt eredményezte, hogy az államhatárral párhuzamos területsávon a mobiltelefonos lefedettség függvényében két szomszédos állam területén élő emberek közvetlenül tudnak érintkezni egymással.

A fentiekén túl tudományos körökben a következő funkciókat említik meg: törvényességi, fiskális és ellenőrző funkció, továbbá bizonyos esetekben felmerül a határ katonai és ideológiai funkciója is.

A *határ törvényességi funkciója* politikai demarkációs vonalat jelent, amelyen belül érvényesül azon jogi intézmények és normák egysége, amelyek egy politikai közösség (társadalom) létét és tevékenységét irányítják. Voltaképpen a határok defunkcionalizálása esetén ez a funkció lesz az utolsó, amely fennmarad, hiszen enélkül nem lehet értelmezni a jogi intézmények kompetenciáit. Ennek következtében – habár az Európai Unióban vagyunk – eltérő jogszabályok léteznek a szövetséges Ausztriában, Szlovákiában, Romániában, Horvátországban és Szlovéniában.

A *fiskális funkció* hivatott a nemzeti (belső) piacok védelmére, a külföldről származó áruk behozatalának mennyiségi korlátozására vagy vámok, illetékek formájában a megadóztatására. Ez hosszú ideig alapvető célja volt a határok létezésének, gondoljunk csak az államhatárokon kívül a tartományok, városok árumegállító vagy vámszedési jogára! Az Európai Unió belső határain már a határellenőrzés folyamatos leépítése előtt megvalósították a vámuniót, amely a határ fiskális jellegét lényegesen meggyengítette. Ettől eltérő a nemzetállamok és az euróövezet tekintetében kialakult helyzet.

Ennek egyik szemléletes megnyilvánulása a határ két oldalán érvényben lévő üzemanyagár, amely ha valamelyik szomszédos országban alacsonyabb, akkor „benzinturizmust” indít el a másik államból, illetve a tranzitforgalom is az alacsonyabb üzemanyagáras kutaknál tankol. De ugyanígy jelentkezik a vállalkozások esetén is. Ha valamelyik szomszédos országban könnyebb feltételek mellett, alacsonyabb adózási szabályok szerint lehet vállalkozást folytatni, akkor a határ menti vállalkozók a jobb feltételeket kínáló országban üzemeltetik a vállalkozásaikat.

Az *ellenőrző funkció* személyek és javak áthaladásának vizsgálatára szolgál, s első sorban kizár vagy tilt. Ebből a szempontból a határ egy állam politikai vezetésének, a menekültügyi, a ki- és bevándorlási, illetve a munkaerő-áramlási szabályozás politikai eszköze. A legutóbbi járványidőszakban az államhatár közegészségügyi szempontok szerint is ellenőrző funkciót töltött be attól függően, hogy valaki egészséges és oltott volt-e (amit teszttel és oltási igazolással bizonyított), vagy sem, így léphette át a határt, amit közvetlenül a határétkelőhelyek ellenőriztek is.

A *katonai funkció* nem stratégiai szempontból értendő. Itt az egyes aktuális erőviszonyok térbeli megjelenéseként értelmezhetjük a határt. Mára a haditechnika fejlettsége miatt a határ katonai védelmi funkciója a hagyományos értelmezés szerint elavulttá vált. Ezenkívül az államhatárok egyben katonai szövetségek határait is jelzik, ami mind a szárazföldön, mind a légtérben jelentőséggel bír. Ennek egyik bizonyítéka, hogy a NATO-tag balti államok légtérét a szövetség más tagjainak a légierije ellenőrzi.

Az *ideológiai funkció* a határ ideológiai megosztó szerepére utal. Két részre osztja minden esetben a világot. Jellemző példája volt az 1989-ben felszedett vasfüggöny.⁴³

⁴³ HARDI 2001: 15.

2.

MAGYARORSZÁG ÁLLAMHATÁRAI

A MAGYAR ÁLLAMHATÁROK KIALAKULÁSA

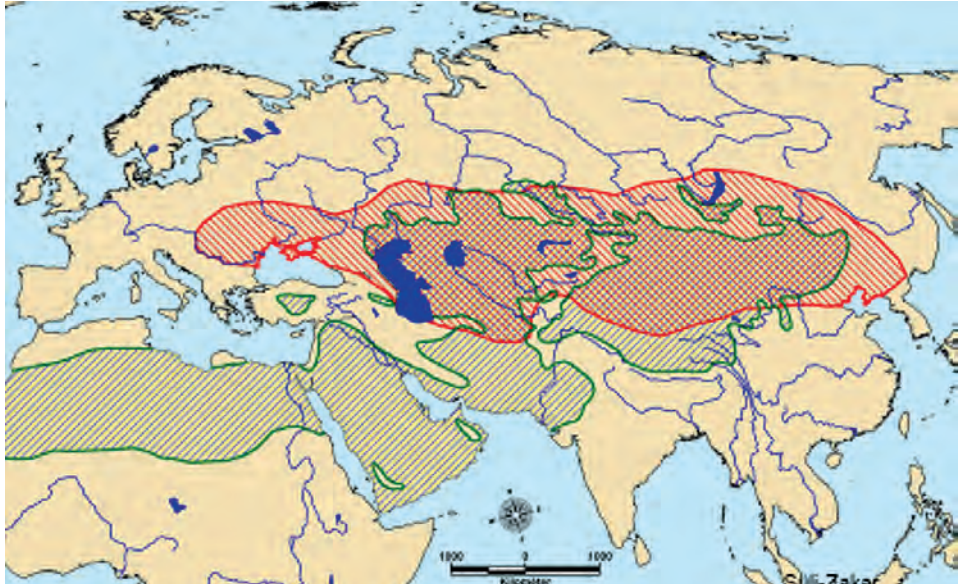
A határ fogalmánál is részben megemlített gyepűrendszernek nagy jelentősége volt a magyar államhatárok létrejöttében és megszilárdulásában. Ezért a gyepűrendszer kialakulásának és rendszerének bemutatását mindenképp indokoltnak tartom.

A magyar őstörténeti forrásokból tudjuk, hogy a magyarok a sztyeppéken, Levédiában, Etelközben, nyugat felé vándorolva, nomád módon éltek. A törzsek hátrahagyásával nagyobb fegyveres csoportok több száz kilométerre kalandoztak el élelem, vagyoni javak megszerzése céljából. Így 839-ben magyar harcosok jelentek meg az Al-Dunán a Déli-Kárpátok előterében. Továbbá 862-ben a Frank Birodalom keleti határőrterületein (a Kárpát-medencében) küzdő magyarok a frankok ellen, később Szvatopluk morva fejedelem mellett (881-ben), majd ellen (892-ben) hadakoztak.

E tények azt igazolják, hogy a magyarok egy része már a honfoglalás előtt járt a Kárpát-medencében, megismerhette a Kárpátok által védelmet nyújtó, megélhetést biztosító legelőket, folyókat.

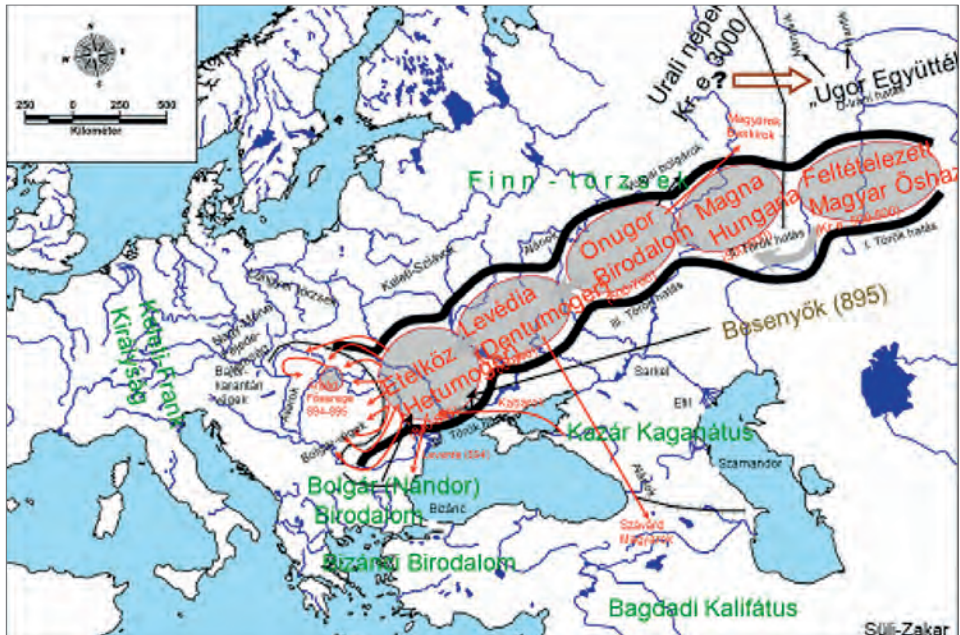
Az Árpád által vezetett magyarok vándorlása a Kárpátok felé véleményem szerint nem véletlen, hanem a magyarok által már korábban megismert terület elfoglalása volt. Ezen túl szerepet játszott a vándorlás során, hogy a nomád életmódból adódóan az évi 300–400 mm-es csapadékszónában vonultak folyamatosan nyugatabbra. A magyarok vándorlásának és a csapadékövezetnek az egybeesését az 1. ábra szemlélteti.

Anonymustól tudjuk, hogy a honfoglalás a Vereckei-hágón átkelve terjeszkedett ki. Ennek ellentmond a magyarok életmódja, a különböző törzsek elhelyezkedése. Úgy gondolom, hogy a Vereckei-hágón csak a fő seregek csapatai keltek át.

1. ábra: A 300 mm évi csapadékmennyiség alatti területek Ázsiában és Afrikában

Forrás: SÜLI-ZAKAR 2000

2. A magyar nép vándorlása és a honfoglalás

Forrás: SÜLI-ZAKAR 2002

A magyarság jelentős része a Kárpátok keleti, délkeleti hágóin haladt át. Mivel megélhetést számukra a magas hegyek nem biztosítottak, a Dunától keletre eső területek elfoglalásáig nem álltak meg. Így a következő hágókon, szorosokon kelhettek át ősaink a honfoglalás során:

- ♦ Vereckei-hágó,
- ♦ Tatár-hágó,
- ♦ Radnai-hágó,
- ♦ Borgói-hágó,
- ♦ Békás-szoros,
- ♦ Ojtozi-szoros,
- ♦ Bodzai-szoros,
- ♦ Vöröstoronyi-szoros,
- ♦ Vulkán-hágó.

A magyarság másik része délről, a Kárpátokat megkerülve a Duna mentén érkezett a Kárpát-medencébe. A honfoglalás után a törzsek megtelepedésénél a legfontosabb tényezőként a Kárpát-medencében talált természeti viszonyok és ősaink életmódja jelentkezett. A letelepülés, amely folyamatosan haladt nyugat, majd északnyugat felé, azt jelentette, hogy a törzsek egymástól nagy távolságokra lévő megélhetést (állataiknak legeltetést) biztosító területeket szálltak meg. Így a magyarok nyolc nagyobb területet foglaltak el. Életmódjukat befolyásolta az a tény is, hogy folyó a törzsek között nem képezett határt. Ugyanis a halászat az egyik fő megélhetési forma volt ebben az időben, így a vízfolyás mindkét partjára, szigeteire igényt tartottak a törzsek.

A szálláshelyek pontos rekonstruálása szinte lehetetlen. A krónikákból, birtokadományozó oklevelekből, mondákból, családtörténetekből, régészeti leletekből kapott információk csak nagyobb tájegységekkel való behatárolást engednek meg.

A domborzati adottságokból következően a gyepűövezet északon, északkeleten, keleten és délkeleten valószínűleg a Kárpátok karéjával párhuzamos területsáv lehetett. A legalkalmasabbnak látszó helyeken hegyi átjárókat nyitottak, ezt a kor viszonyainak megfelelően kiépítették. (Nyiladékokat vágtak, amelyeket döngölt földutak létrehozásával alkalmassá tettek az áthaladásra.)

Nyugaton, délnyugaton és délen a Lajta, a Soproni-, a Kőszegi- és a Lendvai-hegységek nem képeztek jelentős akadályt az ellenséges hadak útjában. Így ezen irányokba a gyepűrendszer más alkotóelemekkel egészült ki (lásd: őrzés).

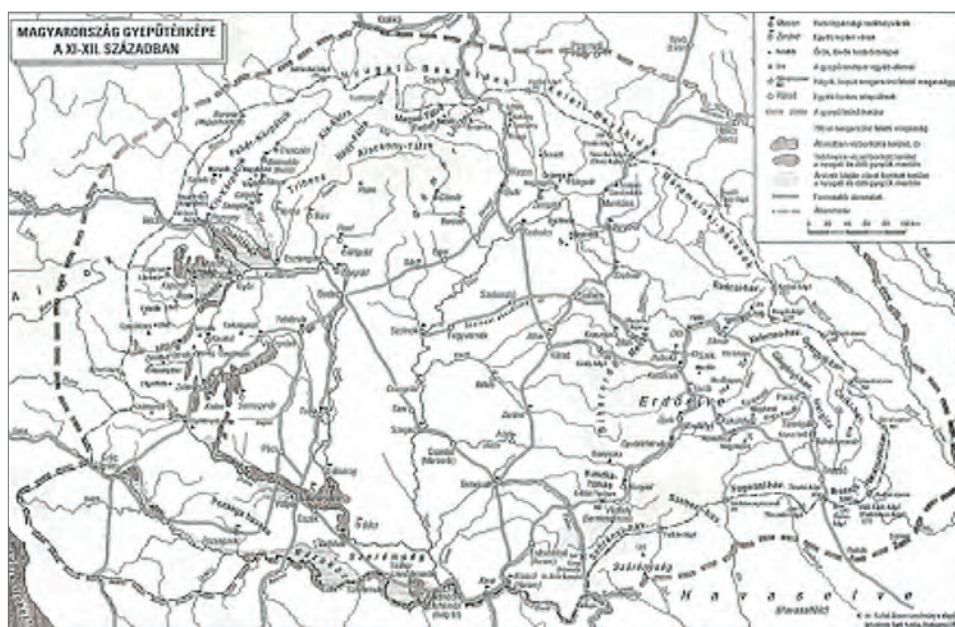
A nyugati határterület északi részén található Fertő-tó–Rába–Duna háromszög területéről állítható, hogy az év jelentős részében víz boríthatta. Amennyiben ehhez még hozzávesszük, hogy a terület legfőbb jellemzője volt a mocsár, láp, ingovány,

megállapítható, hogy mindez természetes akadályként jelentkezett az ellenség számára. A terület bejárása az ismert utakon kívül egyenlő volt a biztos elsüllyedéssel. A Fertő és a Duna között a magasság szint-különbség csekély volt (és ma is az), ezért a tó vizének levezetését évszázadokig nem tudták megoldani. Ebből az következett, hogy a Fertő-tó, illetve a Rába és a Duna folyó által lefedett területet állandóan víz borította. A terület víz alatt tartásának további következménye az ingovány, lúp, mocsár kialakulása, fennmaradása a lecsapolásig. A Fertő-tó és környéke a Mosoni-láp, a Rába árterületeivel a gyepűrendszer természetes eleme lehetett.

Az ország délnyugati, déli részén a Balatonból kiinduló, több kilométer hosszú és széles mocsaras, lápos terület, valamint a Balatont tápláló Zala folyó és árterülete jelentett az év legnagyobb részében természetes akadályt.

A Kárpát-medence déli részén nyugat–keleti irányban mozgó, nagy vízbőségű, gyors sodrású Dráva folyó szintén jelentős természetes akadály volt, kiegészülve a több kilométer széles árterületével. Mind a Balaton délnyugati, déli lápos része, mind a Dráva árterületével a gyepűrendszer alkotóeleme lehetett.

A fent leírtakat, valamint a korabeli úthálózatot, továbbá a gyepűzónába eső helységek névrajzi anyagát felhasználva elkészítettem a gyepűrendszer elméleti térképét, amelyet Sasi Attila térképész rajzolt meg (3. ábra).

3. ábra: A gyepűrendszer elméleti térképe

Forrás: Sasi Attila térképész

A gyepűrendszer pontos vonalát, az ország határának húzódását több ok miatt ma már szinte lehetetlen rekonstruálni. A legáltalánosabban véve a gyepű északon és keleten a Kárpátok gerincével párhuzamos területsáv, délen a Duna és a Dráva folyók vonala, nyugaton pedig a mosonyi, lápos területek. Nyugaton és délkeleten jelentősebb határőrtelepek voltak megtalálhatók, amit a német, besenyő, tatár veszély indokolt. A határőr települések sokasága, amelyek az országhatártól beljebb lévő terület nagy mélységében is megtalálhatók voltak, a gyepűrendszer mélységi tagoltságára engednek következtetni. A rendszert folyamatossá tette, hogy a nyílt vidékeken a határőr települések sokasága beleolvadt a hegyek, mocsaras területek természetes akadályrendszerébe. Ahol pedig út, átjáró, hágó által megszakadt ez a természetes védőöv, ott őr, lövő, telepek, torlaszok, előretolt leshelyek zárták le az ellenség elől az ország mélységébe jutás útját.

A gyepűrendszer hanyatlásához hozzájárult, hogy nem sikerült védelmet nyújtani a tatár betöréssel, támadással szemben, továbbá hogy nem erősítette azt az uralkodó adományozó tevékenysége.

A gyepűrendszer egyes elemei a határőrizet történetében szinte minden korszakban szerepet kaptak. A határ szempontjából a *legnagyobb jelentőségű*, hogy a *Magyar Királyság történeti határainak megszilárdulása erre az időszakra tehető*.

A gyepűrendszer meglétéről tudósítanak a következő korabeli feljegyzések:

1090: Salamon ben Jichák rabbi (Rási) Magyarország földrajzi fekvéséről: „Vannak tartományok, melyek sok mérföldnyire hegyekkel és erdőkkel vannak körülvéve, úgyhogy belőlük csak kapukon lehet kimenni, mint például Magyarország.”⁴⁴

1096 és 1147 között több kereszties had vonult át magyar területen, az ekkor született feljegyzés a következőkről tesz említést: „Magyarországot Németországtól mocsár, Bolgárországtól pedig tiszta vizű folyó választja el.”⁴⁵

1154-ben Al-Idriszi földrajzi művében és a hozzá tartozó térképeken Magyarország városai és határai szerepelnek. „Délről a velenceiek országa, keletről n.k.r.y.h., északról B. w.a.m.y.h. országa határos vele [...] mindezek a városok a velenceiek országának szomszédságában vannak [...] Ez a két folyó együtt ered a (Kárpátok) hegyből amely (Magyarország) országát (Lengyelország) -tól és a Magus (Halics) földjétől elválassza...”⁴⁶

1346-ból Eccard szerint: „A Fischa (Fisgagu) nevű folyónál kezdődik Magyarország [...] Belgrádtól hét napig folyamatos pusztaság, rengeteg erdőkön és hegyeken keresztül haladva következik Nis.”⁴⁷

⁴⁴ KOHN 1881: 50.

⁴⁵ SZAMOTA 1891: 14.

⁴⁶ ELTER 1985: 53–63.

⁴⁷ SZAMOTA 1891: 15.

Ezen időszakban Magyarország hatáiraival kapcsolatos nemzetközi szerződések,⁴⁸ megállapodások is születtek. Így tudomásunk van többek között, hogy béke- és határ-szerződés született 1225-ben Grazban, 1254-ben Pozsonyban.

Az államalapítást követően Szent István király kiépítette az egyházi közigazgatással párhuzamosan a vármegyerendszert. A frank–német örgrófság mintájára pedig megszervezte a katonai, védelmi rendeltetésű határispánságokat. A határispánságok élén a határvárispán állt, akinek helyettesei a hadnagyok voltak. Így ők parancsnokoltak a vármegye hadai felett, a határőrök felett is.

A 12–13. században Magyarország déli területein hozták létre védelmi célból a bánságokat. 1105-től a Dalmáciai és Horvátországi, majd 1137-től a Boszniai, továbbá 1230-tól a Szörényi bánság mellett a Kucsói, a Barancsi, a Sói és az Ozorai bánság védte az országot a betörésekkel szemben.

A határok megszilárdulása mellett uralkodóink gyarapították is az ország területét. Az expanziós tevékenységnek köszönhetően László (1091), majd Kálmán király uralkodása idején Magyarország társországává vált Horvátország.

4. ábra: István király vármegyéi

Forrás: www.terport.hu/megyek/altalanos-informaciok/
megyek-tortenelmi-attekintes

⁴⁸ HORVÁTH 1921.

MAGYARORSZÁG HATÁRAI A 14–17. SZÁZADBAN

Az írásosság elterjedésével, a 13. század végétől egyre több forrás áll rendelkezésre.

A tatárjárás elmúltával a veszélyeztetettség nem szűnt meg. Ellene az uralkodók végvárak építésével védekeztek. Újabb ellenség, a Török Birodalom is jelentkezett hazánk déli végei mentén. Az új veszély elhárítására a végvárrendszer folyamatos, több lépcsőben történő megszervezése és kiépítése jelentett volna megoldást, ám a kialakult bel- és külpolitikai helyzet, illetve a finanszírozásra szánt pénz hiánya nem tette lehetővé egy erős, tartós, végvárak sorozatából álló védelmi rendszer kiépítését.

Nagy Lajos király uralkodása alatt több hadjáratot követően, a torinói és a raguzai békekötés során az ország területe Dél-Dalmáciával és Raguzával gyarapodott. A korszak egyik fontos tényezője a magyar–lengyel perszónalunió létrejötte, ez azonban nem jelentette a magyar határok megváltozását, az ország területgyarapodását. (Véleményem szerint a közös határ jellege módosult ebben az időben.)

Magyarország és Lengyelország határtörténetében 1412-től évszázadokon át jelen volt a szepesi és szepességi városok (16) elzálogosítása. Szepes vármegye a történelmi Magyarország északi részén helyezkedett el, és határos volt Lengyelországgal (Galíciával). A vármegye területén a 12. században németek (szászok) telepedtek le, akik zárt közösséget alkottak. A szepességi szászok 24 városának jelentős önállósága volt. Zsigmond magyar király a további hadjárataihoz szükséges pénz előteremtése céljából a lengyel Jagelló Ulászlóhoz fordult segítségért. Az 1412-ben Lubló várában lezajlott magyar–lengyel királytalálkozón a két uralkodó korábbi sérelmeit félretéve kibékült egymással. Ezt az alkalmat felhasználva Zsigmond pénzt kért Ulászlótól. A lengyel uralkodó az adósság fejében a szepesi városok egy részét kérte zálogba. Az elzálogosítással kapcsolatos tárgyalások Kassán, majd Lengyelországban folytatódtak, ahol is sikerült megállapodniuk. Ennek következtében a szepesi városok közül tizenháromat (Igló, Leibic, Durand, Ruszkin, Béla, Ménhárd, Sz.-Szombat, Strázsa, Mateóc, Felka, Poprád, Olaszi és Váralja), továbbá a 24 szepesi városhoz nem tartozó Podolin, Gnezda és Lubló (várával és uradalmával) várost azzal a feltétellel adták lengyel zálogba, hogy addig marad lengyel fennhatóság alatt, amíg a magyar uralkodó kéthavi felmondási idő után arany vagy ezüst forintban a kölcsön összegét vissza nem fizeti. A lengyel király ugyanakkor ígéretet tett arra, hogy az elzálogosított városok régi jogait megtarthatják, és a kölcsön visszafizetése után a zálogba adott területeket csorbítatlanul adja vissza. A zálogba adásról szóló dokumentumot 1412. november 8-án Zágrábban készítették el. (Lubló, Gnezda és Podolin nem tartozott a szepesi szászok provinciájához, ezért van külön említve. Ez utóbbi három város Szepes vármegyei illetékességű volt.)⁴⁹

⁴⁹ SALLAI 1997a: 46.

5. ábra: Az elzálogosított szepesi várak, városok térképe

Forrás: https://hell.blog.hu/2009/11/05/visszatert_zalog

A szepesi és szepességi városok az elzálogosítás idején önkormányzatukat mindvégig megtartották. A szepesi önkormányzat, amelynek élén a gróf elnökölt, a 13 város bíráiból és 100 választott képviselőből állt. A fenyítő és főbenjáró ügyekben a grófból és a városi bírákból összeállt törvényszék ítélkezett, amely pallosjoggal bírt. A lengyel király érdekeit az általa kinevezett kormányzó vagy helytartó, a *starosta* képviselte (általában Lublón székel).⁵⁰

Az elzálogosítás megszüntetésére a magyar uralkodók több évszázadon keresztül folyamatosan tettek kísérleteket. Ez a közös politikai akarat hiányában és a folyton változó hadi helyzet (török elleni harcok) miatt csak 1772-ben valósult meg.

Az említettek mellett a 14. századtól jelentős határváltozások történtek, amelyek fő oka délen a török veszély megjelenése, nyugaton az előtérbe kerülő birtokviták voltak. E folyamat végigkíséréséhez segítséget nyújtanak a korabeli törvények, nagy utazók leírásai, békeszerződések határookra vonatkozó megállapodásai, valamint 1528-tól térképtörténeti alkotások.

A fenti források jelentőségét növeli a határról ez időben alkotott kép is, amelyet Szántó Imre történész a következők szerint jellemez:

„A török-magyar határt nem szabad egy mai rögzített államhatár módjára elképzelnünk. A politikai határok nem estek egybe a befolyási övezetek határaival. A Habsburgok és a szultán között kötött békék nem vontak meg sohasem pontos határokat, csupán az egyes várak hovatartozását szabták meg. Hogy egy-egy várból meddig terjedt a hatalom, az mindig a tényleges erőviszonyoktól függött. A köztük és körülöttük

⁵⁰ SALLAI 1997a: 46.

lévő határvidék, amely néhány kilométerestől akár tíz kilométeres ingadozásokat is megengedett, mindenkié volt.”⁵¹

A korszak szakértő történésze, úgy gondolom, kitűnően ábrázolta a határ fogalmát és a hozzá kapcsolódó fontos megállapításokat.

A korszak határváltozásaira vonatkozó, általam szükségesnek vélt források kronológiai sorrendben a következők:

1358: Zárai békeszerződés.

1362: Osztrák–magyar uralkodók megállapodása a határ kitűzésére.

1370: Nagy Lajos király: lengyel–magyar perszonálunió.

1372: Sopronban osztrák–magyar határegyezmény a határok „épentartása iránt”.

1411: Pozsonyi osztrák–magyar határegyezmény.

1412: Szepesi várak, városok elzálogosítása (részletesebben lásd a fejezet bevezető részében).

1426: Belgrád szerződéssel a Magyar Királysághoz kerül, de az egységes déli védelem érdekében Zsigmond a macsói bán fennhatóságába utalja.

1439: Az ehhez az évhez datálható törvény 17. cikkelye szerint:

„Magyarországnak és Ausztriának meg Morvaországnak határaitól. A Magyarország és Ausztria közt levő határok és határvonalak tárgyában tett korábbi rendelkezések és intézkedések továbbra is erejükben maradjanak.

1. § A mi pedig a Magyarország és Morvaország között fekvő határokat és határvonalakat illeti, szívesen megteszünk mindent, a mit a főpapoknak, báróknak és az ország nemeseinek tanácsából törvény szerint tennünk kell.”⁵²

A törvénycikk a magyar–morva és a magyar–osztrák határ állandóságáról, tiszteletben tartásáról fogalmaz meg kötelezettségeket. Ezt követően a határral kapcsolatos törvényalkotások között jelentős számban találhatók a határbiztosok kijelölésére, valamint a határok kiigazítására, továbbá a határvillongás megakadályozására vonatkozó törvénycikkelyek. A törvényekben az előzőek közül is talán a legtöbb esetben a szepesi zálogosítás megszüntetésére, valamint a határbizottságok összetételére vonatkozó cikkelyek szerepeltek.

Ugyanebben az időben született törvény a harmincadhivatalokról (határvámhivatal), amely a következőket rögzítette:

⁵¹ SZÁNTÓ 1980: 19.

⁵² 1439. évi XVII. törvénycikk Magyarországnak és Ausztriának meg Morvaországnak határaitól.

„A harminczadok régi helyei:

A harminczadok régi helyei pedig a következők: Árva, a mely főharminczad hely, Trencsén, szintén főharminczadhely; Szakolcza, Léva, Bélus, Besztercze, Solna, Ujhely, Nagyszombat, Verbó, a melyek ennek fiókhelyei.

1. § Pozsony: főharminczadhely; Oroszvár, Jarendorff, Nezsider, Zaránd, Malaczka, Sasvár, Gajár, Stomffa, Szenicze: annak a fiókjai.

2. § Sopron, főharminczadhely; Ruszt, Keresztur, Szent-Márton, annak fiókjai.

3. § Kassa, főharminczadhely; Lőcse, Bártfa, Kézsmárk, Lublyó, Sztropkó, Homonna, ennek fiókhelyei:

4. § Továbbá Szlavoniában: Zágráb, Nedelcze, Varasd, Muraszombat, főharminczadhelyek.

5. § Szombathely Kőszeg helyett, Pinkvafölde, Radafalva, Hidegkutt, Ráczkanizsa, Vincze, Krapina, Stubicza, Stanisznyák, Toroczka, Koszthánycza, annak fiókjai.

6. § Nándorfejérvár, főharminczadhely; Kelpen, Sabác, Archi, Barics, Szent-Demeter, Rácsa, Pothos, Apajocz, Ujvár, annak fiókjai.

7. § Temesvár, főharminczadhely; Karánsebes a fiókhelye.”⁵³

A törvényben kijelölt harmincadhivatalok jól érzékelhetően az államhatárral párhuzamosan, körben helyezkedtek el.

1444: A drinápolyi békeszerződés értelmében I. Murád török szultán és I. Ulászló magyar király között 10 éves időtartamra jött létre béke, amelynek értelmében a szultán visszaadta Szendrő és Galambóc várát. Ugyanebben az évben írták alá a szegedi békeszerződést is, amelynek nem voltak területekre vonatkozó passzusai.

1463: Bécsújhelyi békeszerződés, amely III. Frigyes német-római császár és Mátyás magyar király között jött létre. A szerződés értelmében a császár megtarthatta a birtokában lévő határ menti várakat, városokat. Mátyás visszaválthatta a korábban elzálogosított Sopront.

1475: Ranzanus (Petrus) püspök Mátyás udvarában képviselte a nápolyi királyt. Ekkor írhatta művét *A magyarok történetének rövid foglalata* címmel, amelyben az alábbiakat olvashatjuk Magyarországnak (nála Pannónia) határaitól:

„Határai az alábbiak: Noricum, amelynek nagy részét korunkban Ausztriának hívják: Magna Germánia, amelynek közismerten Alemannia a neve: a jazigok, akik maguk is Germánia népe, de eltorzult szóval jászoknak nevezik magukat: Dácia, melynek egy részét Erdélynek, másikat Oláhországnak hívják: határos ezen kívül Felső-Misiával, amelynek neve szintén megváltozott, és lakói Szerbiának, egyik

⁵³ 1498. évi XXXIV. törvénycikk a harminczadok régi helyei.

részét pedig Rácországnak hívják: végül az Alpok határolják, amelyek a Carvantis-tól kezdve részben nyugat, részben pedig dél felé folyamatosan, egészen Illyricum határáig terjednek.”⁵⁴

Az idézet is igazolja, hogy az államhatárok vonala helyett a szomszédos országok nevei, illetve földrajzi helyek megadásával határolták körül az adott országot.

1480-ból maradt fenn a pápai követ azon jelentése, amely részletesen kitér Magyarország határaitra, szomszédaira. A pápai követ a világtájak megjelölésével a következő szomszédokról tesz említést:

- ◆ „délkeleten: Oláhország, Szerbia, Szlavónia
- ◆ délen: Szlavónia, részint Bosznia
- ◆ délnyugaton: részint Szlavónia, részint Németország
- ◆ nyugaton és északnyugaton: Németország
- ◆ északon: Csehország, részint Lengyelország
- ◆ keleten: Lengyelország, Tatárország, Oláhország”⁵⁵

Keleten első városként Brassót, nyugaton Nedecet (amely valójában északon található) említi. Magyarország hosszát 100, szélességét 70–80 mérföldben határozza meg.

Továbbá „[e] birodalomhoz tartoznak: Nagy- és Kis-Oláhország, Szerbia, Bolgárország, Dalmácia, Horvátország”.⁵⁶

1491: Pozsonyi békeszerződés, amelynek következtében Mátyás hódításairól Ulászló lemondott Miksa császár javára.

1501. január 28-án Dainero Tamás modenai követ jelentette hazánkról: „Magyarország legerősebb bástyája: Duna, Dráva, Száva [...] Pozsony az osztrák határtól 1, Buda 130 mérföldre van. Kocsival a határt 1 nap és 1 éjjel lehet elérni [...] A Duna Olt folyóig magyar [...] Olt Erdélyt és Oláhországot választja el [...] Magyar-lengyel határ Kárpát hegység [...] Dráva-Száva köze Szlavónia, mely Pannónia része [...] Unától legészakabbra Jajce van, mely magyar...”⁵⁷

1504: II. Ulászló ez évi dekrétumának 22. cikkelyének 2. §-a rögzítette: „Azért méltóztassék a királyi felség az elzálogosított jószágokat kiváltani és az országnak határait és végvidékeit helyreállítani.”⁵⁸ Ez a törvénycikk Sopronnal és Bártfával összefüggésben keletkezett, de a határok kijelölése, a határvillongások

⁵⁴ RANSANUS 1985: 58.

⁵⁵ SZAMOTA 1891: 480.

⁵⁶ SZAMOTA 1891: 498–499

⁵⁷ SZAMOTA 1891: 499.

⁵⁸ II. Ulászló V. dekrétuma, 1504.

megakadályozása érdekében folyamatosan több hasonló cikkely született, viszont ezek felsorolását nem tartottam szükségesnek.

1526: A mohácsi csata után Brodarics István megírta a csata lefolyásáról szóló művét, amelyben szükségesnek tartotta az ország földrajzi helyzetének bemutatását is. A leírás érdekessége, hogy a határok bemutatásánál a szomszédos országok, a Kárpátok, a Duna megnevezése mellett nem említi a Török Birodalmat.

A mohácsi csatának egyik fontos következménye volt, hogy ettől kezdve Erdély fokozatosan elkülönült Magyarországtól, és a folyamat eredményeként önállóvá vált, ennek következtében az Erdélyi-medence nyugati határmegegyén politikai határ alakult ki.

„A Kárpátok vízválasztója – akárcsak északon mindenütt – keleten és délkeleten is változatlanul határ volt. Igaz, ezt a vonalat a határ két oldalán létező országok hadai nem mindig tartották tiszteletben. A szintén szultáni függésben élő erős krími tatárok nem kevészer a hódoltságig, sőt a királyi Magyarorszáig eljutva pusztították, sarcolták Erdélyt. Nemegetszer erdélyi hadak is kicsaptak Moldvába vagy Havasalföldre. Miközben tehát világtörténelmi léptékben egy keresztény és egy iszlám nagyhatalom állt szemben egymással, török vazallusok egymás ellen harcoltak. És ami talán még furcsább: Erdély és a királyi Magyarország között – vagyis két keresztény állam, két magyar állam között! – szigorúbban őrizték a határt, mint a Magyar Királyság és a hódoltság, tehát egy keresztény állam és egy iszlám birodalom tartományai között. Az 1570-es években például Szatmártól Kassáig több királyi katona állomásozott a felső-magyarországi végvárakban, mint a Dunántúl törökkel szembeni magyar erősségeiben. A királyi Magyarország és Erdély határán a Király-hágótól a Tisza északi folyásáig mind a magyar uralkodók – Ferdinánd, Miksa, Rudolf –, mind Erdély fejedelmei – János Zsigmond és Báthori István – várláncolatot építettek egymással szemben. De ez a vonal sem volt sebezhetetlen. A királyi csapatok nemegetszer bevonultak – erővel vagy diplomáciai megegyezés után – Erdélybe, Bocskai István, majd Bethlen Gábor fejedelem hadai pedig Ausztriában és Stájerországban is pusztítottak.”⁵⁹

1528: Napvilágot látott Lázár deák térképe (*Tabula Hungariae*), amely kartográfia- és határtörténet szempontjából is a kor színvonalának megfelelő pontossággal és részletességgel, elsőként tudósít Magyarországról.

A határok jelölésére két megoldást alkalmaztak. Az egyik változatban a természetes terep, így a magas hegyek, gerincek (Alpok, Kárpátok) vagy a folyók, tavak

⁵⁹ DANISS 2000: 32–33.

vonulata jelentette a határt. A másik változatban a térképen található egy pontsor, amely a mohácsi csata után (1526) kialakult török betörés területét jelölte meg. A természetes határok mentén megtalálhatók a szomszédos országok:

A bal oldali keret mellett felül:

- ♦ „*Poloniae Pars*” – Lengyelország része.

A jobb oldali keret mellett:

- ♦ „*Servia olim Misia Superior*” – Szerbia, hajdan Felső-Misia.

A felső keret alatt:

- ♦ „*Moldaviae Meta*” – Moldávia határa.

A jobb oldali keretnél lefelé:

- ♦ „*Valachia Magna*” – Nagy Oláhország.
- ♦ „*Trans alpina*” – Alpokon túli (!) (Havasalföld).
- ♦ „*Bulgaria olim Misia Inferior*” – Bulgária, egykor Alsó-Misia.

A jobb oldali keretnél középtájt lefelé:

- ♦ „*Rastia Rátzen*” – Rácország.
- ♦ „*Syrffen*” – Szerbia.
- ♦ „*Dalmatie Pars*” – Dalmácia része.

A címer felett:

- ♦ „*Pannonie superioris sie Austriae pars*” – Felső-Pannónia vagy Ausztria része.

A címer alatt:

- ♦ „*Stiriae pars*” – Stájerország része.
- ♦ „*Carniole pars*” – Krajnai részek.⁶⁰

A feliratok és a domborzatábrázolás alapján megállapítható, hogy Magyarország természetes határai északon, keleten és délkeleten a Kárpátok hegyláncai, míg délen a Száva folyó.

A természetes határokon túli országok felsorolása után rátérek az 1526-os mohácsi csata után három részre szakadt ország török megszállás alá kerülő területét szemléltető pontsor rajzolatára. (A zárójelben a térképen használt helységnevek).

A pontsor Szegedről (Segedein) indul Kiskunfélegyházán (Feledház), Kécskeméten (Ketzketmet) át vezet Kerepestarcsára (Kerepes), majd Vácon (Vacía), Nagymaroson (Mares) keresztül a Duna (Danaw Flu) mentén Komáromon (Komarít), Csallóközön (Schuth) át Győrbe (Rab Iaurina), innen Tatabánya (Ban pida) felé tart, azután Martonvásár (Martonvasar) és Velence (Veneze) között elhaladva Simontornya (Simon torma) környékén átvág a Sárvizen (Sar Witz Flu),

⁶⁰ IRMÉDI-MOLNÁR 1976: 16–18.

a Mecseket nyugatról megkerülve Valpónál (Valpol) keresztezi a Drávát (Traga Flu), és Diakovárnál (Siabo-w Diako) végződik.

A Lázár deák által rajzolt térkép hosszú ideig meghatározó volt a kartográfusok számára, és később a 14–17. században készített térképek alapjául szolgált. A térképen ábrázolt határok megjelölésére a később született térképkötések átvették a Nyugat-Európában alkalmazott módszereket, és a határokat megjelenítő szaggatott vonalat alászínezték. Az ország felmérésének szempontjából a török jelenlét akadályt jelentett.

1536: Oláh Miklós *Hungária* c. munkájában részletesen leírja Magyarország jelentősebb városait, főbb földrajzi területi egységeit, és csekély mértékben az ország hatáiról is szól.

1538: A váradi békeszerződés, amely a következő időszakra meghatározó lett a trónutódlás terén.

1541: Buda eleste után a török a Dunával párhuzamos földszávon fokozatosan kiterjesztette hatalmát, és megszervezte közigazgatását. Az ezt követő időszakban a végvárrendszer folyamatosan kiépült.

1544: Fülek; Szigetvár, Gyula, Jenő, Világos (1566); Eger (1596); Kanizsa (1600) ura immár a török volt.

1550: Erdélyről fennmaradt földrajzi leírásban a határokról a következők találhatók: „Erdély ezen vidékivel északon Moldva tartománya határos (ez pedig Lengyelországgal, alsó Russiával és a Székelyföld szegletével szomszédos) a másik oldalon keleten pedig Oláhország terül el, amelyet másként Havasalföldnek neveznek.”

1563: Valószínűleg ez évben készült el Devecseri Choron János kéziratos térképe, amely a Balaton és a Duna közötti végvárzónát ábrázolja. A térkép egyik legfőbb értéke, hogy mérföldben megjeleníti a magyar és a török várak közötti távolságot.

1568: Drinápolyi békeszerződés, lezárult a török hódítások legsikeresebb szakasza. A békeszerződés során kimondták, hogy „a határjelek kitűzésének és a közös jobbágyok elosztásának kérdését a béke megkötése utáni időszakban kell rendezni. Ezen ügyek elrendezésére mindkét fél tekintélyes férfiakból álló bizottságokat hoz létre.”⁶¹

1570: Speyeri egyezmény, először említi Partiumot és területét. A korszaknak megfelelően határait nem vonal segítségével húzták meg, hanem a vármegyék, várak, uradalmak hovatarozását jelenítették meg. A speyeri egyezmény a Magyarországtól elkülönült Erdély létrejöttét rögzítette, amelyet azonban csak néhány állam ismert el.

⁶¹ Idő, pénz és béke [é. n.].

1571: A török terjeszkedése, illetve a kialakult közjogi helyzet következtében Erdély politikai jelentősége egyre nagyobb lett, önállósága folyamatosan teret nyert. Erdély határai természetföldrajzi szempontból a következők:

„Északon: Északkeleti-Kárpátok (Avas-Kőhát-Gutin-hegyvidék, Lápos-Széples-hegyvidék, Máramarosi-medence, Máramaros-Radnai-masszívum, Bukovinai-Obcsinák, Borgói-hegyvidék)

Keleten: Keleti-kárpátok (Kelemen-Görgényi-Hargita-hegyvidék, Besztercei-hegyvidék, Gyergyó-Békás-hegyvidék, Tartosmenti-hegyvidék, Bodoki-Baróti-hegyvidék, Persányi-hegyvidék, Székely-medencesor, Brassó-Háromszék-medence)

Délkeleten: Kárpátkanyar-hegyvidék (Háromszéki-havasok – külső oldalról nézve – Vráncsai-hegység, Bodzai-havasok, Brassói-havasok, Bucsecs-Királykő-hegyvidék)

Délen: Déli-Kárpátok (Fogarasi-hegytömeg, Szebeni- vagy Páring-hegytömeg, Zsilvölgyi- vagy Petrosényi-medence, Szörényi-hegytömeg vagy Szörényi-havasok, Domogléd-fennsík)

Nyugaton: Bánsági-hegyvidék (Lippai-dombvidék, Ruzska-havas vidéke, Szörénységi medencék, Krassó-Szörényi-érchegység, Aldunai-hegyvidék), Erdélyi-középhegység (Marosmenti-hegyvidék, Bihar-Gyalui-hegyvidék, Körösvidéki-masszívum, Körösvidék-dombság, Szilágysági-dombvidék)”⁶²

1594: Giovanni Jacopo Gasparini térképe a magyar határvédelemről.

1606: A bécsi béke „eredményeként”, amely a Habsburgok és Bocskai között jött létre, Bocskai „kielégítésként” megkapta Erdélyt.

A zsitvatoroki békében Bocskai István erdélyi fejedelem, I. Rudolf császár és Ahmed szultán a háborús változásokat a *status quo* alapján rendezték. A békeszerződésben egyebek mellett a következőket rögzítették:

„A hódoltságban levő falukra nézve abban egyeztek meg, hogy azok a melyek Fülek, Somoskő, Hajnácskő, Dévény, Kékkő, Szécsény, Gyarmat, Palánka, Nógrád és Vác várakkal, a török hódoltság és járom alól fölszabadultak, ezeknek alávetve, vagy adófizetői jövőre se legyenek; miután ama várak most a mi hatalmunkban vannak, s azokhoz egy bárhol lakó töröknek, vagy spáhinak se legyen semmi joga; se hódoltságra azokat ne kényszerítse. Kivéve azokat a falukat, a melyek Eger bevétele után

⁶² PLIHÁL 1999: 1–2.

megszakítás nélkül mindig adófizetők voltak, s a melyek szükségkép hódoltságban maradnak; ezeken kívül az egri törökök igájuk alá egy falut se hajtsanak.”⁶³

1622: A török–magyar határ utólagos meghatározása, rekonstruálása a folyamatos hadjáratok, valamint a térképek, leírások hiánya, továbbá a békekötések időlegessége miatt igen nehéz. Ezért is tartom fontosnak a jogforrásokból való merítést, mivel az adott hatalom fennhatósága kiterjedésének határát igazolja az a tény is, hogy jogait meddig tudja gyakorolni. Ennek tükrében idézem az 1622. tv. XXXVI. cikkelyét teljes terjedelmében, amely az ország véghelyeihez kapcsolódó vármegyék részéről felmerülő ingyen munkavégzés teljesítését írja elő.

- „1.§. Az ország felső részeiben a véghelyek: *Szatmárhoz*: Szatmár- és Ugocsavármegyéket egészen
- 2.§. *Kállóhoz*: Bereg- és Szabolcsvármegyéket, a szent-mártoni fekvőjóságokkal együtt.
- 3.§. *Ónodhoz*: Abaújvár-, Heves-, Külső Szolnok és Borsodvármegyéket, a diósgyőriek kivételével, akik Diós-Győrhez tesznek szolgálatot.
- 4.§. *Szendrőhöz*: Sáros-, Szepes- és Gömörvármegyéket egészen, Széchy György úrnak a Baloghi várhoz tartozó fekvőjóságai kivételével, a melyeket e várhoz rendelnek.
- 5.§. *Tokajhoz*: Zemplén-, és Ungvármegyéket egészen, a dadai járással együtt, a mely különben szabolcsi járásban fekvődvén, a kállói várhoz adott munkát, de a melyet érthető okból, Tokaj várához rendeltek.
- 6.§. *Putnokhoz*: Tornát, az ezen várhoz tartozó fekvőjóságokkal együtt
- 7.§. *Ecsedhez*: az ezen várhoz tartozó fekvőjóságokat.
- 8.§. Az ország Dunán inneni részeiben, *Ujvárhoz*: egész Pozsonyvármegyét, (Csalóköz sziget kivételével, a melynek munkáját az 1569 évi 21. Cikkely rendelkezései szerint egy évre, a Duna gyakori kiáradásai ellen a lerontott töltések kijavítására fordítsák, valamint Pozsony város saját fekvőjóságainak kivételével, a melyek e város területén lévő gátak javításánál teljesítsék a munkát) Továbbá oda rendelik Nyitravármegye három járását, a negyediknek, tudnillik Tarnoczy János szolgabíró járásának kivételével, a melyet ugyanezen várhoz rendeltek.
- 9.§. *Lévához*: az egész Barsvármegyét.
- 10.§. *Nógrádhoz*: Trencsényvármegye három járását, ugymint a felsőt, középsőt, és Zahorát, továbbá Pestvármegyét, a melyek különben munkát Váczhhoz adnak.

⁶³ A zsitvatoroki békekötés (1606). A II. Rudolf és I. Hehomát szultán, római és török császárok közt, az 1606. évben kötött béke és szerződés feltételei.

- 11.§. *Gyarmathoz*: Hontvármegyéből Gedey Mátyás szolgabíró járását és a Fejérvári-Solt széket.
- 12.§. *Fülekhez*: Zólyom-, Liptó-, Túrocz és Árvavármegyék: továbbá Nógrádvármegye két járását, tudnillik a Lyberchey Mihály és a Péchi György szolgabírákét, valamint Hontvármegye Kis-Hont járását.
- 13.§. *Szécsényhez*: Nógrádvármegye két járását t. i. Jelechich Györgyét és a Sárközy Gáspárét, a nógrádi és bujái várak körül fekvőségek kivételével.
- 14.§. *Drégely-Palánkhoz*: Hontvármegye harmadik járását, t. i. a Bory Ferencz szolgabíróét.
- 15.§. *Damasdhoz*: Hontvármegye negyedik járását, t. i. a Domaniczky János szolgabíróét.
- 16.§. *Szógyénhez*: Esztergom- és Pilisvármegyéket egészen.
- 17.§. *Komáromhoz*: Komáromvármegyét egészen.
- 18.§. Minthogy *Trencsén* városának falai, a Vág folyó rohamos áradása miatt, minden évben roskadoznak, úgy, hogy a mondott város biztonságáról is az említett folyó áradása miatt gondoskodni kell, az érintett Trencsénvármegye alsó járásának, t. i. a Jeszenszky Pál szolgabíróénak ingyen munkáit és e városnak fekvőjóságait, ez évre oda rendelik, kérve Ő szent felségét, hogy a mondott város taksájának is e munkára fordítását kegyelmesen elrendelni méltóztassék.
- 19.§. Továbbá az ország Dunán tuli részeiben *Győrhez*: Mosonvármegye és Ő felségének meg a többi uraknak Óvár várához tartozó fekvőjóságai, meg Győrvármegye adjanak ingyen munkát.
- 20.§. *Komáromhoz*: Komáromvármegyét Börchy János szolgabíró járásának kivételével.
- 21.§. *Tatához*: Börchy János járását, kivéve Szöny, Almás, Neszmély és Mácsa fekvőségeket, a melyek munkát Komáromhoz tartoznak teljesíteni, az ezen várhoz tartozó fekvőjóságokkal és a Dunáninneri részekben, meg Pilisvármegyében fekvő falukkal együtt, a melyek különben Vácához szoktak ingyen munkát teljesíteni.
- 22.§. *Geszteshez*: a Komárom-, Veszprém- és Fejérvármegyékben fekvő saját tartozékai, azoknak a fekvőjóságoknak kivételével, a melyeket Fejérvármegyéből Veszprémhez rendelék.
- 23.§. *Pápához*: egész Sopromvármegyét, kivéven nagyságos gróf Nádasdy Pál urnak fekvőjóságait, a melyek az ő sárvári és kapuvári váraihoz: továbbá Város-Kesző és Egyházas-Kesző mezővárosokat, a melyek főtisztelendő Lépes Bálint, kalocsai érsek és győri püspök úr Kesző nevű várához hagytak fenn. Azonkívül az említett Pápa várához rendelték Vasvármegye két járását, a Gori Miklós és Zichy Benedek szolgabírákét, az említett Nádasdy Pál úr fekvőjóságoknak kivételével (a mint fentebb), továbbá Veszprémvármegye két járását, a Zaloky György és Hajdan István szogabírákét.

24.§. *Veszprémhez*: Veszprémvármegye harmadik járását, a Keresztes Balázs szolgabíróét tartozékaival együtt és a mint előre bocsátották Fejérvármegye azon részét, a mely különben munkáját Palotához teljesítette: továbbá egész Tolnavármegyét.

25.§. *Győr-Szent-Mártonhoz*: saját tartozékait.

26.§. *Keszthelyhez*: saját tartozékait.

27.§. *Kis-Komáromhoz*: Somogyvármegyét, kivéven a Zrínyi gróf uraknak ugyancsak Somogy megyében levő fekvőjóságait, a melyek *Légrádhoz*, és a Zákáni fekvőségeket, a melyek *Szent-György várához* adják munkájukat. Továbbá ugyanezen kis-komáromi várhoz rendelik az egész Felső-Baranyavármegyét, meg Iharos-Berény és Sár fekvőségeit.

28.§. *Tihanyhoz*: saját tartozékait.

29.§. *Pölöskéhez*: Zalavármegyének Egerszeg széki járását, az Egerváry Miklós szolgabíróét. A béri és lövői várkastélyok tartozékainak kivételével, a melyeket ehhez rendeltek: valamint a Káldi Ambrus szolgabíró egész harmadik járását.

30.§. *Sümegehez és Egerszeghez*: főtisztelendő Erghel Ferencz, veszprémi püspök úr várait, ezeknek saját tartozékait és a Szent-Gothárdiakéit.

31.§. *Egervárhoz*: az előbb említett Vasvármegye egész negyedik járását, a Konderczay György szolgabíróét, hasonlóan a mogyorósi erőd fekvő javainak kivételével.

32.§. *Körmendhez és Szent-Péterhez*: tekintetes és nagyságos Batthyány Ferenc urnak összes fekvőjóságait, a szent-gothárdi fekvőjóságok kivételével.

33.§. *Légrádhoz*: Muraköz szigetét és az említett Zrínyi gróf uraknak Somogy- és Zalavármegyében lévő összes többi fekvőjóságait, hasonlóképpen Alsó-Baranyavármegyét, a melyeket és a Mura folyó partján fekvő többi összes várkastélyokat magához a légrádi erödhöz rendelték: továbbá a Somogyvármegyében fekvő Bökös, Bereg, Sarkad és Eőr falukat.

34.§. *Szent-Gróthoz és Szent-György várához*: Zalavármegyéből Fülemény Mihály szolgabíró járását, kivéven azokat a falukat, a melyek eddig munkát Szigligethez teljesítettek, valamint az említett veszprémi püspök úr fekvőjóságait.

35.§. *Zalavárhoz*: Szent-Grót székeknek a Lesencze folyón tul levő másik járását, tudnillik Szarka Lukács szolgabíróét, szintén a veszprémi püspök fekvőjóságainak, meg Csobáncz vára tartozékainak kivételével, a melyek e várnak felépítésére hagytak fenn. Azonkívül e Zalavárhoz rendelték a Lengyel családnak Somogyvármegyében fekvőjóságait is.

36.§. *Szigligethez*: mint fentebb Zalavármegyében fekvő saját tartozékait.

37.§. *Kapornakhoz*: a mondott Zalavármegyéből Egerszeg székeknek kisebb járását, a Sándor Simon szolgabíróét tartozékaival együtt, Sándor Simon járásban levő Magyarad, Söjtör, Hahót, Szent-Mihály, Rajk, Szent-Balázs, Szerdahely, Szigethi, Kakorlak, Sármás, Botfalva, Csatár fekvőségek kivételével, a melyek most ujabban

elhagyott helyekké lettek, de a melyek annak idején az előbb említett Pölöske várhoz fognak rendelni.

38.§. *Kéméndhez*: ugy Zala-, mint Vasvármegyékben fekvő saját tartozékait.

39.§. *Neptihez és Alsó-Lendvához*: saját tartozékait, Zömönyét és az egész Csernekszeg járást fekvő saját tartozékaival együtt, ugy t. i., hogy ennek a járásnak fele Neptihez, fele Alsólendvához teljesítse a munkát.

40.§. *Széchiszigetéhez*: Széchi uraknak ugy Zala-, mint Vasvármegyékben levő összes fekvőjóságait.

41.§. *Kányaföldhöz*: saját tartozékait és az Erdődy uraknak a Cserta folyó mellett levő fekvőjóságait.

42.§. *Rérhez*: saját tartozékait, Thilay Vasvármegyében levő fekvőségekkel együtt.

43.§. *Csobánczhoz*: saját tartozékait, Rátót Veszprémvármegyében levő fekvőségekkel együtt.

44.§. *Vázsonyhoz*: saját tartozékait.

45.§. *Lövőhöz*: saját tartozékait.

46.§. *Mogyorósdhoz*: saját tartozékait”⁶⁴

A fenti jogszabály segítségével készült el a határtérkép. A térképre nézve a véghelyek felsorolása jól illusztrálja azt az ívet, amely körbevette a török megszállást. A véghelyek anyagi ellátására a törvény további cikkelyei intézkedtek. A térkép ugyanakkor jól szemlélteti a nyugati részen sűrűbben és „*mélységben*” többvonalasan kiépített végvárrendszert, amelyből kikövetkeztethető, hogy a török támadásának fő célja: Bécs. Ezzel szemben keleten lényegesen kevesebb és egyvonalasnak minősíthető végvárak láncolatát alakították ki. A fentiek azt támasztják alá, hogy a határzóna szélessége és végvárakkal való beépítettsége viszonylatonként eltérő volt.

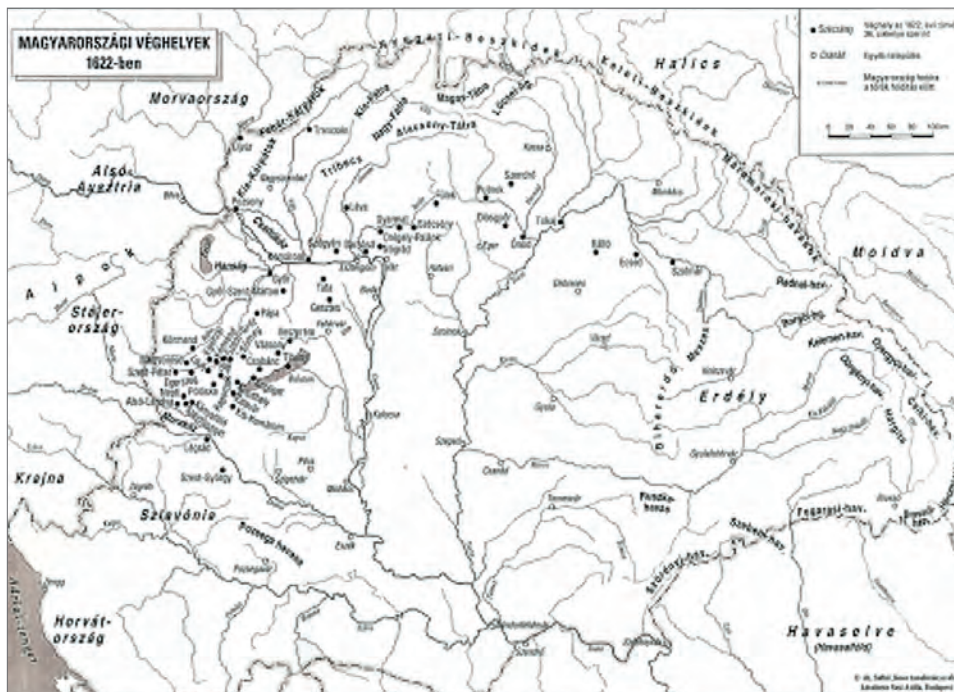
Ugyanezen évben ratifikálták a nikolsburgi békét, amelyet II. Ferdinánd és Bethlen Gábor kötött meg. A békeszerződés értelmében Bethlen lemondott a magyar koronáról, ugyanakkor megtarthatta Szabolcs, Szatmár, Ung, Bereg, Zemplén, Borsod és Abauj vármegye felett a felségjog gyakorlását.

1627: Szőnyi békeszerződés, amelyben megújították a zsitatoroki békét.

1637: június 18-án kelt Musztafa bég levele Batthyány Ádámnak, amelyben jól tetten érhető a kettős adóztatás. „Isten engedelmeiből Coppán végvárának én vagyok fű békje és gondviselője és ezön Koppán tartományban az Nagyságod faluja, Nagygörös Törökországban az én birtokom, Magyarországba Nagyságodé, úgy értem.”⁶⁵

⁶⁴ 1622. évi XXXVI. törvénycikk az ország véghelyeihez, a vármegyék részéről teljesítendő ingyen munkák szabályozásáról.

⁶⁵ TÓTH 1995: 56.

6. ábra: Magyarország véghelei 1622-ben

Forrás: Sallai János tervei alapján rajzolta: Sasi Attila

1660–1664: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi látogatásán a következőket rögzítette a határokról feljegyzéseiben:

„[...] Mikor Szulejmán khán a német császártól Esztergomot és Székesfejérvárt elvette, Esztergomtól és Fejérvártól tizenkét órányira befelé, Komárom közelében a Duna partján magas földhalmot rakatott, melyre sátort vontak fel. Nagyon széles és magas domb ez, mely keletről nyugatra terjedőleg nyúlik el. A mi oldalunkon fenyőgerenda s az ellenség felől is egy fenyőgerenda van felállítva. E gerendák magassága öt ember termetének felel meg. A két gerenda között éppen a középső helyen még egy fenyőgerenda van s ez igen magas. Íme ezt mondják *határjelzőnek*. Eger várától befelé a határjelző Keresztes hegyének szélén van.”⁶⁶

1661: Bécsben elkészült Martin Stier végvartérképe, amely a teljes magyar hadszíntéren (Adriától Erdélyig) végigvonuló végvárok láncolatát ábrázolja.

⁶⁶ CSELEBI 1904: 53.

1690: I. Lipót kiadta az Erdély közjogi helyzetét szabályozó diplomát (*Diploma Leopoldinum*), ezzel megszűnt Erdély külpolitikai önállósága.

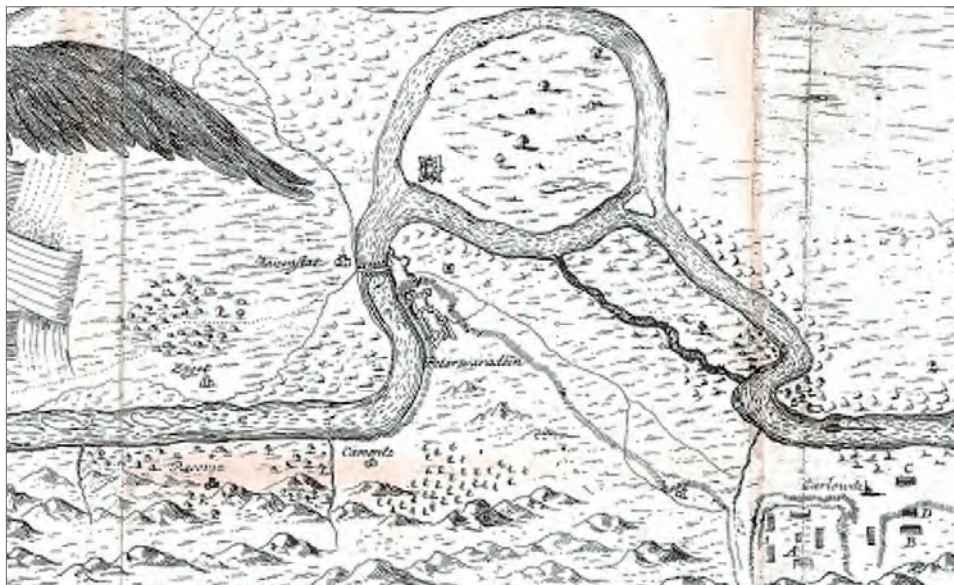
A 17. század végére nyilvánvalóvá vált, hogy a török visszaszorítása csak a keresztény hadak együttműködésével valósulhat meg. Ezt a felismerést 1683-tól kezdődően nemzetközi összefogással felszabadító hadjáratok követték. A magyar területről az 1699-es karlócai békeszerződéssel tudták kiszorítani a törököt, kivéve a Temes-vidéket.

MAGYARORSZÁG HATÁRAI A KARLÓCAI BÉKESZERZŐDÉS UTÁN

A török elleni felszabadító harcok egyik „hozadéka”, hogy a magyar rendek az 1687. évi törvényekben elismerték a Habsburg-dinasztia fiúági örökösödési jogát. Erdély a Lipót által kibocsátott *Diploma* folytán, Horvátország 1699 után került központi (bécsi) igazgatás alá.

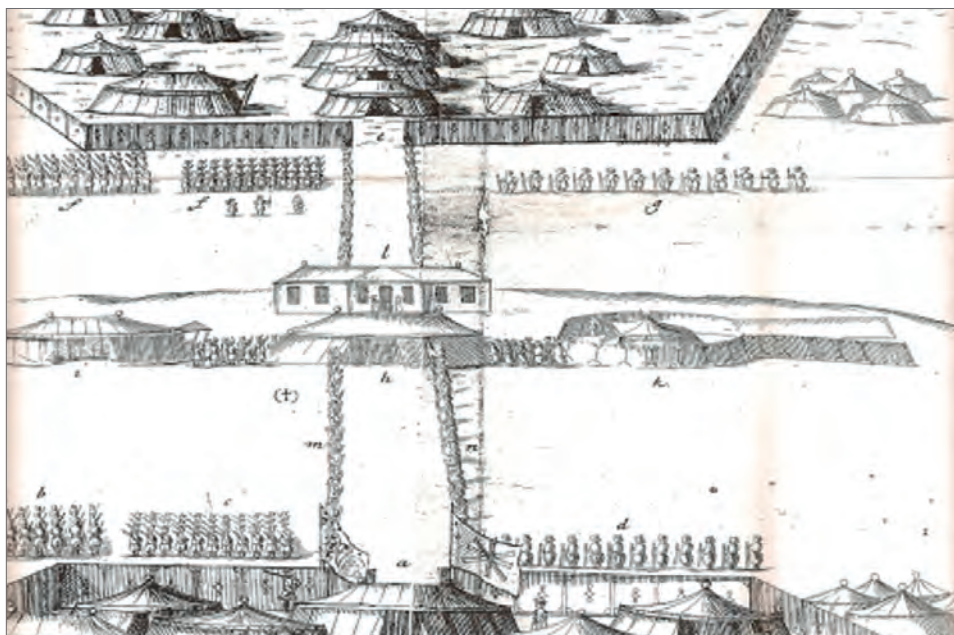
I. Ferdinánd uralkodásától a szultán a császár ellen háborúzott. A 17. század utolsó éveiben a töröknek a magyar területekről való kiszorítása során a szultán a császártól kért fegyverszünetet, vele kötött békét. Nem törődve azzal, hogy ő egyúttal Magyarország királya, és nem igényelte a magyar államférfiak jelenlétét a béketárgyalások során.

A korszakot lezáró karlócai békeszerződés a határ és ezen belül a magyar határ-megjelölés történetében mérföldkőnek számít. Karlóca a Duna jobb partján elterülő város, amely mindkét birodalomhoz közel feküdt. A nándorfehérvári basa a Szávától Péterváradig nyúló földszíven 8 órai hosszban és 4 órai szélességben a területet semlegesnek nyilvánította, s úgyszintén a Dunát is. A császáriak ugyanezt tették Zimonytól Újlakig. A békeszerződés helyszínéről készült rajzon jól látható, hogy a követségeket külön sátorban szállásolták el a város határában. A „sátorvárosban” külön biztosítottak helyet a konferenciasátornak (Conferenz Saal). A tárgyalások helyén ma egy emlékkápolna áll (Theatrum Pacis oder Eigentliche vorstellung der Gegend Carlovitz).

7. ábra: A karlócai béke helyszíni térképe

Forrás: Szántay Lajos Párizsban élő térképgyűjtő szíves közlése

8. ábra: A hajdani békeszerződés sátorvárosa

Forrás: Szántay Lajos Párizsban élő térképgyűjtő szíves közlése

9. ábra: A béketárgyalások helyszínén (Karlócán) épített kápolna

Forrás: A szerző felvétele

Az 1698. november 13-án megkezdett kétoldalú béketárgyalások résztvevői a következők voltak:

- ♦ Lengyelország részéről: *Malachovszki Szaniszló (posnani palatinus),*
- ♦ Velence részéről: *Ruzini Károly (bécsi követ),*
- ♦ Anglia és Skócia részéről: *Paget Vilmos lord (bécsi követ),*
- ♦ Németalföld részéről: *Colyers Jakab (bécsi követ),*
- ♦ I. Lipót császár részéről: *Ottingen Farkas, Schick Lipót (titkára Luigi Fernando Marsigli),*
- ♦ a szultán részéről: *Mehmet effendi (a Török Birodalom főkancellárja), Alexander Mauró Cordato (a Török Birodalom belső tanácsosa),*
- ♦ az Orosz Hercegség részéről: *Voznizin Bogdanoviz Procopius.*

A törökök elképzelései szerint Erdélyt régi állapotába kellett volna visszaállítani, majd ezt azzal módosították, hogy a császár fizessen érte adót. A császáriak ezt nem fogadták el, ugyanakkor lemondtak a Temesközről, és átengedték azt a török szultánnak (valószínűleg Temesvárnak a császáriak nem tulajdonítottak – hadászati, illetve gazdasági – különösebb jelentőséget).

A tárgyalások kellemetlen időjárási körülmények között (hideg tél), sátrakban folytak. A török–velencei tárgyalások igen nehézkesen haladtak, s ezt megunva Paget, Anglia és Skócia követe határnapot tűzött ki.

Az 1699. január 26-án 11.45-kor aláírt, a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom közötti békeszerződés 25 évre szóló, 20 (I–XX.) cikkelyből állt. A szerződést I. Lipót császár 1699. február 26-án ratifikálta.

A határokról, a határrendről a békeszerződés I–VI. szakasza a következőképpen rendelkezett:

„I. szakasz: Erdély területe, amint most a császári felség birtokában és hatalmában van, ugyancsak az uralma alatt maradjon, és Podolia határától Valachia szélső határáig azokkal a hegyekkel jelöltessék ki a határvonal, amelyek a jelen háború előtt is alkották egyrészéről a határvonalat, a Valachia határától a Maros folyóig ugyancsak azokkal a hegyekkel jelöljék a határt, amelyek a régi határvonalat alkották; és így mindkét részéről tiszteletben tartván a régi határvonalat, sem túl, sem innen rajta ne terjeszkedhessen egyik fél se.

II. szakasz: A Temesvár vára alá vetett tartomány minden kerületével és a köztük folyó folyókkal együtt maradjon a magas Török Birodalom birtokában és hatalmában, és Erdély felől határai legyenek Erdélynek Valachia határától a Maros folyóig a fenti szakaszban meghatározott határvonala, továbbá a Marostól a Tisza folyóig a Marosnak innenső partjai, a Tiszától a Dunáig pedig a Tisza folyó innenső partjai alkossák a határvonalat; a fent nevezett határvonalakon belül fekvő helyek, úgymint Karánsebes, Lugos, Lippa, Csanád, Kis-Kanizsa, Becse, Becskerek és az innenső Zsablya, és Erdélynek a jelen háború előtt megállapított régi határain belül, és a fenti határozmány szerint a Maros és a Tisza folyó partjain belül a temesvári területen található bármely más erőd oly feltétellel romboltassanak le a császáriaktól, hogy a szerződés értelmében ne lehessen újra felépíteni, és a fent nevezett temesvári terület teljesen szabadon hagyassék, és a jövőben sem ezeken a megnevezett helyeken, sem a Maros és Tisza folyó partjaihoz közel ne épüljenek más, nagyobb vagy kisebb megerősített helyek, amelyeket erődként lehet használni. A Maros és Tisza folyók a temesvári tartomány és a császári hatóság és birtoklás alá vetett tartományok között mindkét birodalom alattvalói számára egyformán használhatók legyenek mind bármiféle barom itatására, mind halászatra és az alattvalók egyéb szükségleteinek a kielégítésére. Minthogy pedig a császári uralom alá eső felső részokről akár a Maroson a Tiszába, akár a Tiszán a Dunába haladó teherhajók lefelé vagy felfelé haladó útjukban semmi akadállyal fel nem tartóztathatók, s a németek vagy más császári alattvalók hajózását sem egyik, sem másik részről nem szabad zavarni, hanem szabadon és zavartalanul kell annak folynia a fent nevezett két folyón mindenütt, ezért

a viszonyos barátság és a kölcsönös jóindulat elve azt is megköveteli, hogy a fent nevezett folyók használatában a Török Birodalom alattvalói is részesek legyenek, és halászhajókkal és sajkákkal akadály nélkül közlekedhessenek. Vízimalmokat pedig csak a két hatalom kormányzóinak tudtával és beleegyezésével, és csak olyan helyen szabad elhelyezni, ahol azok a másik fél, nevezetesen a császári alattvalók hajózását egyáltalán nem akadályozzák, sőt hogy a császári hajók közlekedése valami zavart ne szenvedjen a Maroson a víz elvezetése következtében, egyáltalában nem lehet megengedni, hogy akár malmok, akár más használatára a Marosból a vizet máshová vezessék vagy szétvezessék. Az előbb említett folyókban bármely sziget, amely jelenleg a császár birtokában van, maradjon birtokában, és mindkét hatalom alattvalói teljes békében és nyugalomban éljenek, és túlkapásuktól vagy a szerződés megsértésétől a legszigorúbb rendeletek tartsák vissza őket.

III. szakasz: Mivel a Tisza és a Duna között elterülő vidék, amelyet közönségesen Bácskának neveznek, a császári felség egyedüli és kizárólagos hatalmában és birtokában van, így maradjon ezután is a nevezett császári hatalom alatt és birtoklásban, és Titelt ne erősítsék meg jobban, mint ahogy jelenleg van.

IV. szakasz: A Tiszának a titeli parttal szemben fekvő innenső partjától és a Tisza és Duna egyesülésétől határolt földzúgtól húzassék egy egyenes vonal a Dunának ugyancsak a Tiszapart innenső vidékén fekvő partjáig, és ez hosszabbítottassék meg túlhan egyenesen a Morovichig a Bossut folyó innen eső partján, innen pedig addig a helyig, ahol a fent nevezett Bossut főmedrével a Szávába ömlik; Morovichot minden erősítés nélkül hagyva, és csak a mindkét part menti nyílt falvakat építvén fel, a fent nevezett vonal, amely meg legyen erősítve és jelölve árokkal vagy akár kövekkel, akár karókkal, akár más módon, a következő módon válassza el a birodalmakat: a Belgrád felé eső vidék az imént említett határvonalon belül maradjon a hatalmas török császár egyedüli hatalma alatt, az előbb említett határon kívül eső vidék pedig maradjon a hatalmas római császár kizárólagos birtokában és hatalma alatt, és a fent említett határvonal mentén azok a folyók, amelyek a két fél birtokában maradó területeken vannak, egyformán birtokoltassanak.

V. szakasz: A Szávába ömlő Bossut folyó torkolatától, ugyancsak a Szávába folyó Unna torkolatáig a Száva egyik partja, amely a császári terület felé esik, legyen annak a felségnek a birtoka, a másik partja pedig legyen a török császáré. A közbül folyó Száva és a szigetek, amelyek ebben a közös vonalban vannak, legyenek közösek, ugyancsak közös legyen a használat is, mind az ide és oda hajózás, mind pedig egyéb igénybevételek tekintetében mind a két fél alattvalói számára, mindkét fél tiszteletben tartván a békés és háborítatlan ide és oda közlekedést. Az Unna folyóig eső vidék, amely a török császári felség birtokához tartozik, Bosznia felé néző oldalán az Unna által határoltassék, kiürítvén Novit, Dubicat, Jassenovacot, Dobojt és Brodot a boszniai

oldalon, és bármely más hasonló erősséget, ami csak ebben a járásban létezik; innen elvezetve a császári őrség, az egész terület, amely feltétlenül szabadon maradjon. Kosztanicza pedig, és a Novi földje fölött a Száva felé eső szigetek, ugyancsak az Unnának túlsó partjával együtt, mivel a római császár hatalmában vannak és maradnak, ettől a fent említett határvonalal választassanak el. Végül pedig azok a vidékek, amelyek az Unnán túl a Szávától távol esnek, és amelyeket mindkét fél őrséggel megszállva tart, azokkal a földekkel együtt – amelyek a jelen háború előtt hozzá tartoznak – maradjanak, mindkét fél részéről kiküldendő megbízottak válasszák el egyenként az egyes kerületeket és járásokat, megvonván a határvonalakat részleteikben, megjelölve árkokkal, kövekkel, karókkal vagy valamely más módon, a zavar elkerülése végett, és ezek a jelek legyenek a választóvonal Horvátországnak és vidékeinek a határvidék végéig azokon a helyeken, amelyek mindkét hatalom birtokában maradnak, és ha bármelyik részéről akárki merné másítani, változtatni, kidönteni, elvenni, vagy bármely más módon megsérteni valamelyiket az említett jelek közül, az minden irányú nyomozással elfogva mások előtt például kegyetlen büntetéssel lakoljon. Ezen a közös határterületen a határvonal megállapítására és kijelölésére a lehető leghamarabb kiküldendő megbízottaknak pedig királyi rendeletben adják ki, hogy szívükön viselve mindkét birodalom alattvalóinak békéjét és biztonságát, viszálykodás és mindenféle helyi kedvezés nélkül a legjobban hajtsák végre az elkülönítést, és szembetűnően jelöljék meg a határvonalat. Minthogy a Szávának azon a partján, amely a török császári birodalom felé néz, Brod várának az erődítményeit, ahogyan azt a császári katonaság újjáépítette, a császári őrség kivonásával egy időben le kell rombolni, s az a hely kiválóan alkalmas a kereskedelemre, építhető ott város illő és alkalmas kerítéssel, de csak úgy, hogy vár vagy erődítés formáját ne öltse.

VI. szakasz: Végül az ezen szerződés által meghatározott, és a szükséghez képest kiküldött megbízottak helyi elválasztásával megállapított közös határvonalak mindkét fél részéről teljes törvényes tiszteletben tartandók, úgy, hogy semmi okból vagy ürüggyel kiterjeszteni, áttenni vagy megváltoztatni ne lehessen, és az egyezséget kötő felek közül egyiknek se legyen szabad a másik fél területére az egyszer megállapított határvonalon túl kiterjeszteni vagy gyakorolni semmilyen jogot vagy hatalmat, vagy a másik fél alattvalóit meghódításra vagy adó fizetésére kényszeríteni, akár hátralékról, akár jövőendő adóról legyen is szó, vagy bármi más, emberi ésszel kigondolható behajtással és zsarolással zaklatni, hanem minden vitát igazságosan kell elintézni.”⁶⁷

⁶⁷ SALLAI 2002: 39.

A határkijelölést Luigi Fernando Marsigli határbiztos vezetésével hajtották végre, később ezt követték a terepen kitűzött határvonalról készített térképek (a határ-térképek 2 áttekintő, 2 miniatűr jelkulcsokat ábrázoló és 39 határszekcióból álltak).

Az áttekintő szelvény címe:

„Azon földrajzi határ menti térkép, melyen a karlócai békében meghatározott, a két birodalom által rendelt bizottság ünnepélyes expedíciója alkalmával részben a hegyek, folyók, és patakok által a természettől, részben pedig a megfelelő helyeken földből, vagy kövekből emelt halmok által mesterségesen kijelölt és elfogadott osztrák császári és török közös határokat – az Erdélyt Oláhországtól és Moldvától elválasztó, már korábban ismert és régi állapotában meghagyott határszakasz kivételével – egy áttekintő térkép, valamint hozzácsatlakozó topográfiai szekciótérképek segítségével – ezeket az áttekintő térképen számozott vonalakkal jelöltük meg – jóval részletesebben is bemutatjuk.”⁶⁸

A 2 db miniatűr jelkulcsokat ábrázoló szelvény a határkijelölő bizottság tájékoztatására készült. A természetes és mesterséges határjeleket tartalmazza szekciónként, meghatározva a földrajzi pozícióit.

A szekciók közül a következőkön található határjelek: III., IV., XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XX., XXI., XXII., XXIII., XXIV., XXVI., XXVII., XVIII., XIX.

A részletes szekciótérképek közül *Titeltől keletre* I–XXIV-ig, *nyugatra* XXXIX–XXV-ig ábrázolják a kitűzött határt, szekciónként az alábbiak szerint:

„I., II., III. szekció: A határ 1-3. szakasza, a Szirmai Planitia mentén.

IV. szekció: A határ 4. mesterséges szakasza, amely a Szirmai Nemus mentén húzódik, részben pedig természetes határ a Bossut és a Száva folyók mentén.

V., VI., VII., VIII., IX., X., XI. szekció: A határ 5-11. szakasza, mely a Száva folyót ábrázolja.

XII. szekció: A határ 12. szakasza, mely a Száva folyót és az Unna folyó keleti partját ábrázolja.

XIII. szekció: A határ 13. szakasza, mely az Unna folyó déli részét ábrázolja.

XIV. szekció: A határ 14. szakasza, amely az Unna folyó déli partját ábrázolja, s egyben a Noi környéki területeket – amely az ismert körülmények miatt még nyitott, és határral nincs megjelölve.

XV. szekció: A határ 15. »Novensi« terület szakasza, amelyet eddig még határral nem jelöltek és a mesterséges határ, vagyis a földhalmokkal jelölt határ Horvátországban.

XVI. szekció: A határ 16. szakasza, azaz mesterséges határ Horvátországban.

XVII. szekció: A határ 17. szakasza, Glina folyó Horvátországban.

⁶⁸ SALLAI 2002: 39.

XVIII–XIX. szekció: A határ 18–19. szakaszai a Korána patak környéke Horvátországban.

XX. szekció: A határ 20. szakasza, amely a Horvát Alpokat ábrázolja.

XXI–XXII. szekció: A határ 21–22. szakasza, a Horvát Alpok fölött.

XXIII. szekció: A határ 23. szakasza, a Zvonigrádi vár környékén.

XXIV. szekció: A határ 24. szakasza, mely utolsó a Dunán innen, sőt egészen a hármashatárig Horvátországban, amelyhez csatlakozik a török-velencei határ.

A XXIV. szekció térképen található hármashatár helye:

»Velikoberdó, amelynek csúcsa Medvina Glavitza, amelyet Medve Fejének hívnak.«

A hármashatárt egy felállított kőhalom szemlélteti.

XXV. szekció: A határ 25. szakasza, a Dunán túl lévők közül az első, amelyben az Erdélyi régi határok a Temesvárral találkoznak, továbbá a Maros folyó újra a határ, mely elválasztja Erdélyt Bánát Temesvártól.

XXVI., XXVII., XVIII. szekció: A határ 26–28. szakasza, amely Erdélyt, Bánát Temesvártól elválasztja.

XIX. szekció: A határ 29. szakasza, amely Erdélyt Bánát Temesvártól elválasztja, egyben Magyarországot Bánáttól elválasztó déli partját ábrázolja, mely lefelé hajózásnál bal oldali.

XXXI., XXXII., XXXIII., XXXIV. szekció: A határok 30–34. szakasza, mely a Maros folyó déli partjait ábrázolják.

XXXV. szekció: A határ 35. szakasza, mely a Maros és a Tisza folyók lefelé hajózásnál baloldali partját ábrázolják, azok összefolyásának környékén.

XXXVI., XXXVII., XXVIII. szekció: A határ 36–38. szakasza, vagyis a Tisza folyó keleti partja.

XIX. szekció: Az összhatár utolsó része, vagyis a Tisza folyó keleti partja, a Tisza, Duna összefolyásának környéke.

Piros vonallal a török, sárga vonallal a Habsburg határt jelölték. A határkitűzés a Szörény vármegyei Erdélyt és Oláhországot a Temesi Bánságtól elválasztó Maravul hegységtől indul és a horvátországi Medvidia Glavitza-nak hívott Velikoberdó hegy csúcsáig tart, ahol a Török és a Habsburg Birodalmak Velence fennhatósága alá tartozó területtel érintkeznek. A szekciótérképeken a »hármashatárok« felirattal is megjelölték.⁶⁹

Amíg a török–Habsburg határt sárga-piros színnel alászínezték, a hármashatároktól kezdve a határt csak szaggatott vonal jelzi.

A békeszerződés szövege és a határok térképi, valamint terepen való ábrázolása jelzi, hogy a korábbi határjelöléstől eltérően újszerű ábrázolással van dolgunk.

⁶⁹ SALLAI 1995b: 30–31.

Ezzel kezdetét veszi az államhatár pontos, vonalszerű megjelenítése és a terepen határjelekkel való kitűzése.

1699-re készült el Morando Visconti Erdély-térképe, amely „lévén egyedüli szándékunk Magyarország, Erdély és a Szerémség határainak megjelölése, mégpedig abból a szempontból, hogy ezen országok területei és a hatalmas Szultán birodalma közötti határvonalról jól megkülönböztethető képet adjunk”.⁷⁰ A térkép jól illusztrálja a határokat és a határon átvezető utakat, szorosokat, hágókat. Az egyik határon átvezető út mentén vámház épületének rajza látható „*Il Datio*”, azaz kirendeltség felirattal.

A karlócai békeszerződés után a török fokozatosan kiszorult a déli területekről, azután újabb békeszerződések kötöttek.

1718: A pozsareváci békeszerződés szerint:

„1. Moldva és Oláhország felé megmaradnak a régi határok, de mivel Oláhországnak az Olttól nyugatra eső része, Temesvár és vidéke a császár kezében vannak, úgy is maradjon. 2. Szerbiában keleten a Timok folyó legyen a határ, torkolatától 10 órányira lefelé. Azontúl Resava és Paracsin a római császáré legyen. Iszperlek, Banja és Rasna pedig a töröké. A császáré lesz tehát Belgrád, Paracsin, Stolac, Csacsak, Bedka és Bjelina régi területükkel együtt. 3. A Száva folyó egész melléke az Unnág a császáré. 4. Szintügy Ó-Nóviig az azontúl való folyamrész. 5. Új-Nóvi a karloviczi béke szerint ugyis az övé. 6. Horvátországból mindegyik rész birtokában marad annak amit megszállva tart.”⁷¹

1739: Belgrádi békeszerződés, a Török Birodalom visszakapta Temesvár és vidéke kivételével a pozsareváci békeszerződésben elveszített területeket.

1791: Szisztovói békeszerződés, lezárultak az osztrák–török háborúk, és helyreálltak a háborúk előtti határok.

A karlócai béketárgyalásoknál is látszott, hogy a jövőt illetően – miként addig is – a Habsburgok birodalmi politikában gondolkodnak. Ennek szellemében került sor a déli határ teljes vonala mentén a katonai határőrvidékek megszervezésére, amit közvetlenül Bécsből igazgattak, valamint ezért maradt el a magyar Szent Korona felségterületeinek egységesítése. A katonai határőrvidékek megszervezésének gyökerei az 1522-es évre nyúlnak vissza, amikor Habsburg–Jagelló családi szerződés aláírására, továbbá II. Lajos Ferdinánddal való megállapodására került sor. E megállapodásnak megfelelően bízta II. Lajos Ferdinándra a horvát határ védelmét.

⁷⁰ P LIHÁL 1999: 1–2.

⁷¹ S ALLAI 2002: 43–44.

Ezzel párhuzamosan a Török Birodalommal szemben megszervezték a katonai határvidékeket, amelyek habár a Magyar Királyság területén jöttek létre, igazgatásuk, felügyeletük Bécsből valósult meg. A déli határokról és katonai végvidékekről Fényes Elek 19. század közepén megjelent több művében⁷² olvashatunk pontos adatot. Eszerint:

„A. Katonai Végvidék, a Magyar birodalomnak, nevezetesen Horváth, Magyar, Erdély országnak, Törökországgal szomszédos határszélein nyúlik-el, még pedig Dalmátiától kezdve egész fel Bukovináig; s ha a legvégső dél-nyugati ponttól, vagy is a Zermagna völgyétől, a másik északkeleti végső pontig, az aranyos Besztercze mentiben fekvő Piatra hegység völgyéig közép vonal húzatnék, ez 108 *geographiai mértföldöt* tenne. Eszerint az egész Vidék, Lipszky után, az északi szélesség $44^{\circ} 8' 30''$ s $47^{\circ} 33' 40''$ és a keleti hosszúság $32^{\circ} 34' 0''$, és $44^{\circ} 9' 0''$ közt fekszik, azaz egyenlő fekvésű a kies éghajlattal bíró Velence és Lombárd országokkal, s déli Francziországgal. Ezen térföld, a polgári törvényhatóságok határaitól elkülönözött Egészet képez kivéven Erdélyországban a három székely, és az első oláh ezereket, mellyeknek el-különzött vidékei nincsenek, hanem a polgári törvényhatóságok közt vegyesen osztattak-fel. Továbbá minden egyes végvidék rendeltetéséhez képest határos a Török birodalommal, kivéven a varasdi végvidéket, melly a szélektől elválva a vármegyék közt fekszik) ismét a sichelburgi kerületet, A szluini ezerednek egy része, s Zágráb vármegye és Krajna ország közt foglalt helyet, és a második oláh ezereket. Azon vonal, melly a török határt érinti, s melly éjjel nappal őriztetik, *Liechtenstern szerint 227,7, mások szerint csak 182 mértföldet tesz*, s a szultánnal kötött egységeken, különösen a sistovi békésségekötésen, s az ahhoz tartozó 1791. aug. 4-kén kötött különös egyezkedésen alapszik, melly a bánági végvidéken Orsóvá szigetjével általlenben egy csekély térséget (hossza a Cserna vizétől, az Alion töve mentiben, a Bachna patakig 2420 öl) mint neutralis földet tűzött-ki, s a károlyvárosi végvidékhez Czettin és Dresnik helyeket adá. – A hosszan nyúló Végvidéknek, határai is nagyon különbözök. A károlyvárosi végvidéket délre Dalmátországtól a Wellebit hegysorai választják-el; keletre Török-Horvátország felé a Piischevicz hegyeken túl, helylyel az Unna és Korona vizek mentiben megy a határ, s mesterséges határookra csak itt ott van szükség, a további keleti határt a bánai végvidék felé a Petrowa, északra magas bérezek, völgyek, közönként a Dobra és Kulpa vizek vonnak határt Zágráb vgye s a Magyar Tengerpart, és végvidékünk közt; nyugotra fekszik az adriai tenger, mellynek itten való része Móriak-csatornának neveztetik. A szluini ezeredhez tartozó sichelburgi kerületről fentebb szólottunk. – A bánai végvidéknek legtermészetesebb határok

⁷² FÉNYES 1836.

jutottak; mert északra Zágráb vármegyétől a' Kulpa és Száva folyók; kelet északra a' gradiskai végezeredtől ugyan csak a' Száva; kelet-délre Török–Horvátországtól az Unna vize; délre és nyugotra a' Petrova Gora's Zrina hegyei Török Horvátországtól, s a' károly városi végvidéktől szakítják-el. A' varasdi végvidéknek szomszédja északról Kőrös vgye, mellytől a' kalniki s kapronczai hegyek, s a' Drávaig némelly mocsárok, s ismét Somogy vgye, mellytől a' Dráva vize választják el; keletre Verőcze, Posega vgyék, a' gradiskai végezered, elébb a' Harsány s Billovo hegyek, majd az Illova vize vonván határt; délre Posega, Kőrös, Zágráb vgyék; nyugotra Kőrös, s egy kis részben Zágráb vgye, nagyobb részt a' Lánya, majd a' Glogovnicza vizei tűzvén-ki a' határt. A' magyar végvidéknek, melly most hibásan szlavóniainak neveztetik, holott felállításá alkalmával helyesebben magyarnak neveztetett, j határai északról Posega, Verőcze, Szerem vgyék, s egy kis részben a Duna, melly Bács vgyétől, s a' végvidékhez tartozó, de a' Tisza és Duna összefolyó vizek szegeletében elválva fekvő Csajkás vidéktől választja-el; keletre a' német–bánsági végezeredtől szinte a' Duna által szakítatik-el; délre egész hosszúságban a' Száva von határt Török-Horvát, Bosnyák, Szerb országok közt; nyugotra a' varasdi végvidéktől, Posega és Zágráb vgyéktől, az Hova és Lónya vizek választják-el. A' bánsági végvidék határos északra Torontói, Temes, Krassó, Hunyad vgyékkel; keletre Havasalföldével, vagy Oláhországgal, s egy kis részben Szerb országgal; délre Szerb országgal; nyugotra a' pétervárad végezereddél s Csajkások kerületével; Szerb országtól a' Duna, a' pétervárad ezeredtől ugyan ezen folyó, a' Csajkásoktól a' Tisza, Oláhországtól sziklás bérczek, s kis részben a' Cserna vize, az említett megyéktől felváltva folyók, mocsárok, hegyek, völgyek, vagy mesterséges határok választván-el. Az erdélyi végvidék különösen elválva nem lévén a' polgári törvényhatóságoktól, ennek határát megszabni lehetetlen, így az első oláh ezereztől keresztlümege Hunyad, Alsó és Felső Fejér vgyéken, a' szebeni, szásvárosi székeken, Fogaras s Brassó vidékein. Itt dél-keletre hozzá csatlakozik a' 2-ik székely ezereztől, melly a' Háromszékben, s az udvarhelyi székhöz tartozó Bardócz fiók székhöz osztatott-fel. Ettől északra esik a' Csik és Gyergyó székekben lévő 1-ső székely ezereztől. Legfentebb az északkeleti részen van a' 2-ik oláh ezereztől, mellynek vidéke Kolos és Doboka vgyéből, s a' besztercei kerülethez tartozó radnai járásból kivágva, egy összefüggő egészet képez, de a' török határszéleket sehol sem érinti. Erdélyországnak déli és keleti határjai 1769-ben, határjárás s igazítás alkalmával; kiebb terjesztetlek, s ezeket, a' porta 1791-ben, a' sístovi békekötésben elismervén, helybenhagyta, s most ezen tér visszaszerzett havasok neve alatt (revindicate Gebirge) legfelsőbb helyről szabad használás végett a' végöröknek engedtetett által.”⁷³

⁷³ FÉNYES 1836: 1–4.

A sajátos felépítésű és jogállású határőr szervezetekről lényegesen kevesebb magyar nyelvű forrás áll rendelkezésre, mint a végvárakról. Ezért is fontos Fényes Elek leírása.

A déli mellett az ország nyugati határa mentén is sor került határok kitűzésére, sőt határviták rendezésére is.

Az 1715. évi törvénykezés rendelkezik az osztrák–magyar határ kiigazításáról, határ-bizottságok kijelöléséről, munkájuk elvégzéséről. Ezt erősíti meg az 1717. június 28-án kelt udvari rendelet, amely alapján – már ez évben – Köpcsénynél a határbizottság megkezdte a határ bejárását. Az osztrák bizottság tagjai Farkasfalván gyülekeztek, majd a magyar bizottsággal megkezdték a határjárást a Hainburg melletti Rottensstein vár romjainál (kicsérélték a dokumentumokat, előterjesztették a követeléseket alátámasztó bizonyítékokat). A határjárásra azonban ténylegesen nem került sor, mivel a két bizottság a határ lejárásának irányában nem tudott megegyezni. Az osztrák határbizottság részére készítette el térképét Marinoni, amelyen az osztrák igényeket jeleníti meg. Így „Pozsonytól indulva lekanyarít hat helységet Moson megyéből, Királyudvar (Königshof) és Császárkőbánya (Kaisersteinbruch) között elhagyja a Lajtát, a tényleges határvonalat, és levágja a kismartoni, kőszegi, szarvaskői, fraknói, borostyánkői, kaboldi magyar uradalmakat, várakat és tartozékaikat. A Haselbach partaknál Vas megyében végződik az igénylési vonal, ahol Magyar-, Stájerország és Ausztria határai találkoznak a borostyánkői uradalomban.”⁷⁴ A térkép feltünteti a magyar igényt is, „amely Hainburg és Hollern között kívánja kiegyenesíteni az országhatárt Moson megyében, innen tovább halad a Lajta mentén és Magyarország részére igényli a sárfenéki uradalmat.”⁷⁵

A Marinoni-féle térképet Walter kapitány 1754–1755-ben készült határtérképe⁷⁶ követte, amely később a határmegállapítás alapjául szolgált. A térkép elkészítésének legfőbb előzménye, hogy a császári–királyi udvar utasítást adott mind az osztrák, mind a magyar igények benyújtására, határbizottságok kijelölésére és a határviták megvizsgálására, megismerésére. A felmérés vezetője Philipp Cronister mérnök, a segéde (lánchúzó) Kettezieher volt. A bizottság fő feladatait az 1754. március 28-ai és június 28-ai dekrétumok az alábbiakban határozták meg: „a néhány száz év óta tartó határviták megvizsgálása, ismertetése, s az iratok áttanulmányozása alapján pontos vizsgálat megejtése, azonkívül részletes térkép készítenő mindkét fél igényeiről, a határmenti szomszédos birtokokról, az összes falvokról, feltüntetve mindenütt a határjeleket s a vitás területeket.”⁷⁷

⁷⁴ MARINONI 1717.

⁷⁵ NAGY 1933: 295.

⁷⁶ WALTER 1754–1755.

⁷⁷ SALLAI 2002: 45.

Az elkészült Walter-féle térkép a bécsi Kriegsarchivban a B. IX. c. 641. és 642. jelzeten található. A színes térképen a határvonalakat szaggatott jelzéssel ábrázolták, és zöld, piros, sárga színnel alászínezték. Ahol folyó a határ, ott a folyó közepén található meg a szaggatott vonal. A határt több szakaszra felosztották, a szakaszok kezdetét, végét az ábécé nagybetűivel jelölték (AB–AC–AD, BA–BC stb.).

A Walter-térképen a Marinoni-térképhez viszonyítva az osztrák követelések vonala mélyebben benyúlik Magyarországra. Az osztrák követelési vonal indul: „Sandorf-tól (Csuny község, Moson M.), ami kb. 15 km-rel jelenti a kezdőpont beljebbtolását, igénylik tehát Moson és Sopron megye egy részét, a Fertő déli részét, kb. 12 községet a Fertő és a Duna között, a kismartoni, fraknoi, szarvkői és a kaboldi Esterházy-uradalmakat, gr. Batthyány borostyánkői uradalmát tartozékaival. Rohoncot és Kőszegét, összefüggő területben.”⁷⁸ Itt az igénylés megszakad a nádor engedélyének hiányában.

A térképen megtalálható magyar igények a következők voltak:

„Nyolc község Alsó-Ausztriában, a Morva torkolatától, a Duna mentén egyenes vonalban kiegészítve Moson m. beszőgeléseit Hollern-ig. Elhalad a Schüller-hegy mellett Hainburgnál, melyet magyar határ-hegynék neveznek meg a magyar biztosok, majd keresztezi a Wolfsthalon áthaladó Pozsony-Bécs országutat, az ún. Bécsi hídig és Hollernnél eléri a tényleges határt. Wolfsthal, Borgen, Hundsheim, Hainburg, Prellenkirchen, Deutsch-Hasslau, Schönabrunn és Hollern alsó-ausztriai községeket igényelve [...] A sárfenéki vagy mannersdorfi uradalmat An, Hof, Mannersdorf és Somorja községekkel [...] A Wiener-neustadti püspökség tulajdonában lévő Zillingdorf várost [...] Pottendorfi kis ligetet, a landeggi telket és az ebenfurti udvari réteket.”⁷⁹

Az igények megfogalmazását hátráltatta az uradalmak halászati és part menti erdőhasználati jogának érvényesítése, valamint az a tény, hogy a folyó menti határmegjelölés árvíz esetén a határjelző oszlopok elsodrásával, eltűnésével járhat. A határmegjelöléshez felhasználták a korábbi birtok- és határtérképeket, valamint vitás esetekben tanúkat hallgattak meg.

A fenti határrendezésnek az uralkodó Mária Terézia (Magyarország apostoli királya) vetett véget, hisz a kialakult hadi helyzet a magyarok segítségét igényelte.

Szintén Mária Terézia uralkodásának idejére esett az elzálogosított szepesi várak, városok jogi helyzetének rendezése. Az 1764-es porosz–orosz szövetség létrejötte

⁷⁸ SALLAI 2002: 45.

⁷⁹ SALLAI 2002: 45.

Ausztria külpolitikájában is változást eredményezett. A kialakult hadi és egészségügyi (pestis, kolera elterjedése) helyzet hatására 1768-ban a vesztegzárat a magyar–lengyel határon, majd később az erdélyi és a sziléziai határon is létrehozták. A közben Lengyelországban jelentkező zavargások, helyi parasztfelkelési mozgalmak elleni védekezésül az osztrák katonaság megszállta a Szepességet (az elzalogosított városokat is). Az intézkedésről értesítették Poniatowski Szaniszló Ágost királyt, aki válaszában (1768) hallgatólagosan elismerte a magyar király (Mária Terézia) fennhatóságát a szepesi városokban. Ezzel párhuzamosan kidolgozták a vesztegzár intézményét, és megkezdték az utak eltorlaszolását, őrségek felállítását. A fenti cselekményekkel egy időben Seeger báró a kapott parancs alapján elvégezte a kitűzött magyar–lengyel határ helyességének megállapítását. Jelentéseiben több határvitát rögzített, ami azt sugallta az osztrák vezetésnek, hogy a határ vonalát északabbra tolhatják a lengyel területek birtokbavételével. Mária Terézia 1770-ben kelt utasítása szerint Laca gróf csapataival északabbra előrevonult, és a Nowy Targ-i, a czorsztyni, valamint a szandeci sztarosztaságok déli részéig kiterjesztette a kordont. A határ kitolása ellen eredménytelenül tiltakoztak a lengyelek.

Közben, szintén Mária Terézia parancsára, a határtól egy mérföldnyire járőröket küldtek ki a lengyel területre, az ő feladatuk volt a pestis behurcolásának és esetenként katonai összetűzéseknek a megakadályozása. Az új határvonal jelentős számú lengyel községet és várost választott le Lengyelországról. A lengyel területek megszállása természetesen a lengyelek részéről további tiltakozást váltott ki, amire Mária Terézia kijelentette: hogy mihamarabb megszűnnek Lengyelországban a mozgalmak, zavargások, hajlandó tárgyalni a magyar–lengyel határ kérdéseiben.

Az események sodrában az 1772-es év döntő jelentőségű. Február 19-én Bécsben elvi megállapodás született Lengyelország felosztásáról, amelynek eredményeként Lengyelország déli részét Ausztria kapta meg. Így megtörténhetett a szepesi városok visszavétele. A feladat végrehajtására Mária Terézia Csáky János gróft, szepesi főispánt szemelte ki. Csáky gróf Jóny Tivadart, a 13 város grófját bízta meg az ünnepélyes eskütétel megszervezésével, amelyre 1772. november 5-én Iglón került sor. Lubló, Gnédza, Podolin város eskütétele később, november 10-én Lublón történt meg. A fenti rendezvényekkel 360 év után visszatértek az elzalogosított városok.⁸⁰

J. C. Müller 1706-os és Müller ezredes 1769-es térképe igen fontos igényeket elégitett ki, de a hétéves háború elvesztése után még korszerűbb térkép vált szükségessé a hadak vezetéséhez, valamint a közigazgatás megszervezéséhez. Az előbbieket motiválták Mária Teréziát 1764-ben, amikor elrendelte a birodalom teljes felmérését.

⁸⁰ SALLAI 1997a: 46.

A birodalmon belül Magyarország felmérése 1782–1785 között történt meg. Ekkor a már felmért felső-magyarországi területeket újbóli átdolgozás után az új felméréshez csatolták. Erdély és a katonai határőrvidékek felmérésére külön intézkedtek.

A felvételezés során a határvonalak felmérésére a térképészek, geodéták minden törésben, erdőségben, a hegyek csúcsán, völgyekben és síkságokon határdombokat állítottak fel 3 öl magasságban. Ahol a határvonal hosszan, egyenes vonalban haladt, ott egymástól 200 ölnyire határdombokat emeltek, ahol pedig kanyargó patakok miatt a határvonal húzódása is hasonló volt, a határdombok közti távolságot rövidebbre vették. Erdős-bozótos területeken áthaladó határvonal mentén 3 öl szélességben a fákat is kivágták. A térkép elkészítéséhez egységes jelölési módot alkalmaztak.

Jelkulcsot az akkori időben nem mellékeltek a felmérésről, a későbbi tanulmány elkészítésekor ezt pótolták. Itt találkozunk először határdomb, határkő, határoszlop, határfa jelkulcsokkal, valamint az országhatár szaggatott vonal közé beszúrt pont jelölésével. A közigazgatási beosztásra, ezek határainak jelölésére igen nagy gondot fordítottak. A felvételezőket külön utasították, így a jobb tájékozódás érdekében a határokat mindenütt vastagon és élénk színezéssel jelölték. Ahol a határvonal egybeesett a folyóval, ott e jelzést megszakították.⁸¹

A határmegjelölésre szolgáló határköveket a II. katonai felmérés után megszámozták, és azóta is ezt a módszert alkalmazzák az államhatárok terepen való kitűzése, megjelölése során. Az első katonai felvételezés jelentősége tehát abban mutatkozik, hogy a karlócai békeszerződés utáni határkitűzéssel szemben (amely csak a déli határok mentén valósult meg) az ország *teljes határa* mentén pontosan kitűzték és megjelölték a határ vonalát. Ezt követően már nem fordulhatott elő, hogy szomszédos országgal nem vonal, hanem sáv jelentette volna az elválasztó szerepet. Később a 19–20. században is felhasználták határvíta esetén az ekkor készült térképszelvényeket.

A magyar földrajzi viszonyok iránti nyugat-európai érdeklődést mutatja az a tény is, hogy a korszakban született térképészeti műveken, leírásokban feltűntették a magyar határokat. Ezek közül fontosnak tartom bemutatni egy ismeretlen német geográfus 1726-ból való leírását:

„Hol fekszik a magyar királyság?

A Duna mindkét oldalán fekszik: igen nagy s tele van szép városokkal és erődökkel, e mellett természetesen népes. Balról az austria tartományok határolják, felül a lengyel királyság, jobbról Erdély és Szerbia, alul Szlavónia. Magyar és Lengyelország közt

⁸¹ SALLAI 1995: 33.

vannak a nagy Kárpát-hegységek. Benyúlva egészen Erdélybe, melyeket a lakosok egyikhelyen másként neveznek mint a másikon.”⁸²

A 18–19. században a források tekintetében is lényeges változások következtek be. A geográfusok, statiszták részéről pontos ország- és városleírások születtek. Az ország-leírások közül Losontzi István nevéhez fűződik a *Hármas Kis Tükör* megjelenése, ez volt az első történelmi és földrajzi témájú tankönyv. A szerző munkájának sikerét igazolja, hogy könyve az első kiadást követve több alkalommal (1771, 1808, 1826, 1834, 1844) is megjelent. Rövid leírással, minden kiadásban magyar nyelvű térképeken mutatja be a korabeli magyar határokat, és utal a szomszédos államokra, tartományokra. Így az 1771-es kiadásban a következők olvashatók:

„Mely országok határozzák meg Magyar Országot?
Északról Lengyel-Ország és Silésia
Napkeletről, Móldva, Erdély, Oláh-országok.
Délről, Servia és Szlavónia v.Tót ország
Napnyúgotról, Morva és Austria.”⁸³

A leírtakból is kitűnik, hogy Erdélyt külön említi meg, amely ekkor külön igazgatott része volt a Magyar Királyságnak. Erdély határaitól a következőket írja:

„Határozza Erdélyt, Északra Moldva.
Nap keletre Moldávia. Délre Yalachia, Oláh orsz.
Nap-nyúgotra Magyar Orsz. Széle, hossza kiterjed 30 Mérföldekre, és néminémű szív formát mutat.”⁸⁴

Az 1834-es kiadás további hasznos tudnivalókkal és a megváltozott helyzet rögzítésével bővült. Így megtudhatjuk, hogy Magyarország hol található. Ezek szerint: „Európában, az északi mérséklett égally alatt, a szélességnek 44-49, a hosszúságnak pedig 33-42 (fok) között fekszik Ferro szigetétől számítva [...] Magyarország területe: 4.894 1/2 négyzet mérföld.”⁸⁵

A térségben beállt változások miatt új szomszédos államokról, tartományokról tesz említést. Az 1834-es leírás szerint a Magyarország határáról szóló kérdésre a következő választ rögzítette:

⁸² A Gleditsch kiadásában, Lipcsében megjelent, eredetileg német nyelvű leírást magyarul ismertette SZOKOLY 1884: 393.

⁸³ LOSONTZI HÁNYOKI 1773: 31

⁸⁴ LOSONTZI HÁNYOKI 1771: 154.

⁸⁵ LOSONTZI HÁNYOKI 1834: 31.

„Északról: Morva, Szilézia, Galliczia, melyektől a Kárpát hegyek választják el,
Keletről: Bukovina, Oláhország
Délről: Szervia, Török-Bosnyákország
Nyugatról: az Ausztriai hercegség Stájer s Karinthia és az Adriai tenger.”⁸⁶

Ugyanitt a vármegyék és a katonai *határőrző* ezredek feltüntetésével találkozhatunk.

A Magyar Királyság 1847-es határaitól egy kétkötetes Fényes Elek-műben olvashatunk pontos felsorolást és statisztikai adatokat. A szerző szerint Magyarország az északi szélesség 44° és 50°; a keleti hosszúság 32° és 42° között fekszik. Határaitól nézve Magyarország nem oly szerencsés, mint Franciaország, de Poroszországnál kedvezőbb határviszonyokkal rendelkezik. Északon 93 geográfiai mérföld (mf) hosszán a Kárpátok bércei választják el Galíciától és Bukovinától, míg keletre Erdélytől 43 mf, Oláhországtól 10 mf, Törökországtól 120 mf, Dalmáciától 8 mf, a Stájer Királyságtól 32 mf, Ausztriától 26 mf, Morvaországtól 28 mf, Sziléziától 6 mf.⁸⁷

A 19. században a magyar határok vonatkozásában jelentős változás nem következett be. Több viszonylatban hajtottak végre redemarkációt, amelynek határtérképei a levél- és térképtárakban, könyvtárakban ma is megtalálhatók. A század során belső közigazgatási változások is lezajlottak. 1848-ban Erdély unióját Magyarországgal már a 12 pont rögzítette. További változásokat az áprilisi törvények hoztak:

„Az V. törvénycikk szerint a továbbiakban a Határőrvidék is küldhet képviselőket az országgyűlésre, noha nem csatolták vissza Horvátországhoz, és nem csatolták a Magyar Királysághoz sem. A VI. törvénycikk deklarálta a Részek Magyarországhoz tartozását. A VII. törvénycikk az Erdéllyel való uniót olyan feltétellel mondta ki – de kimondta! –, hogy az erdélyi országgyűlésnek is egyet kell értenie vele. Ez május végén meg is történt. Ezzel – a Határőrvidéket leszámítva – jó háromszáz év után ismét megeremtődött a »történelmi Magyarország« egysége.”⁸⁸

A szabadságharc leverését követően a kiegyezésig az ország teljesen elvesztette önállóságát. „Bécs újra különválasztotta a Magyar Királyságot és Erdélyt. Létrehozták a Szerb Vajdaságot és a Temesi Bánságot, Határőrvidékestül elválasztották Horvátországot. A többi területet pedig Sopron, Pozsony, Pest-Buda, Kassa és Nagyvárad székhellyel öt kerületre osztották.”⁸⁹ Az 1867-es kiegyezést követő 1868-as magyar–horvát kiegyezés új helyzetet teremtett. A határtörténet kapcsán meg kell említeni az Ade

⁸⁶ LOSONTZI HÁNYOKI 1834: 31.

⁸⁷ FÉNYES 1847: 2–5.

⁸⁸ 1848. évi V. törvény.

⁸⁹ SALLAI 2002: 49.

Kaleh sziget sorsát is, amely az Al-Dunán található, és területe többször „cserélt gazdát” ez elmúlt századokban. 1878 és 1918 között az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott. A kiegyezéseket követte: unió Erdéllyel, továbbá a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság különleges státusának megszüntetése, valamint a katonai határőrvidékek felszámolása, visszahelyezése a Magyar Királyság polgári közigazgatásába.

A magyar történelmi eseményekkel párhuzamosan a 14. század óta fennálló két román fejedelemség 1859-ben egyesült, majd 1862-ben felvették a Románia nevet. Az orosz–török háború lezárását követő berlini kongresszus önálló államnak ismerte el.

Az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttével Magyarország határa kelet felé egyben a Monarchia (mai szóhasználattal külső) államhatára is volt. Ennek egyik legszemléletesebb példája, hogy a két állam között két hágón (Predeál, Orsova határállomással) átmenő vasút kiépítését (1874-ben) a magyar törvénybe becikkelyezett nemzetközi szerződés rögzítette. Predeálon (a mai Románia területén) ma is jól láthatók a hajdani vasút és határállomás hivatali épületei.

A korábbi évszázadokban is államhatárként funkcionáló Kárpátok gerince mentén nem volt ismeretlen jelenség a határ villongás, amely esetenként a 19. században is elterjedt. Ilyen határ villongást a Corpus Juris is megemlíti:

„Nevezetesen Romániával közös határunkon, melyen a sistovai béke alapján nem eléggé pontosan eszközölt határmegjelölés miatt a határ villongások és jogellenes foglalások közel egy évszázad óta ismétlődnek, melynek tüzetesebb meghatározásával a kiküldött nemzetközi bizottságok már öt ízben sikertelenül foglalkoztak, melynek tárgyában az egyezmény csak 1887. évben és pedig 11.665, illetve 1.185 holdnyi területnek át-, illetve visszabocsátásával létesült, – a határmegjelölés ellen irányzott büntetendő cselekmények egyhamar nem fognak megszűnni s ilyenek már az 1888. évben foganatosított határmegjelölés óta is fordultak elő.

Hogy ezek megszüntettesenek, vagy legalább is lehetőleg korlátoztassanak, erre sikert ígérő eszközül, különösen a határ villongások hosszú tartama és a legújabb határrendezésnek a magán-birtokviszonyokat oly sok ponton érintő volta mellett, csak speciális törvénybeli intézkedés és a jelenleg hatályban levőknél mindenestre szigorúbb büntető határozatok ajánlkoznak.”⁹⁰

A magyar határőrizet történetében a délkeleti határok őrizete a tatár, majd a török veszély miatt folyamatosan a hatalom figyelmének középpontjában állt. Ennek egyik kiemelkedő, számunkra rossz emlékű, véres eseménye a katonai határőrvidékek

⁹⁰ Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár) 1888. évi törvények.

Erdélyben való erőszakos megszervezése, a *mádéfalvi veszedelem*, amelynek előzménye: Mária Terézia 1763. október 8-i pátensében pontosan meghatározta a határőrök jogállását – békében adójuk egyharmadától, háborúban egész adójuktól mentesek, közmunka-kötelezettségükből lényegében csak az útépités marad, s zsoldot kapnak. Pár napra rá a királynő visszaengedte Buccowot Erdélybe, egyelőre azzal, hogy ne avatkozzék a határőrség szervezésének menetébe – a Siskovics-bizottságnak így már presztízsokokból is eredményt kellett produkálnia. 1763 decemberében kiszállt Csíkba. Ott a határőrnek állni nem akaró férfilakosság az erdőbe húzódott előle, tárgyalásokat kezdett a szervező bizottsággal, de közben segílyt kért Udvarhelyszéktől, Háromszéktől pedig kapott is. Siskovicsék mellett is jelentős katonai erő tartózkodott, a katonaság szerint azonban az ellenszegülők pár ezer főnyi tábora felének is volt tűzifegyvere, a többinek pedig fejszéje vagy dorongja. Siskovics erre 1764. január 7-én hajnalban két tábori ágyúval rendelkező harccsoporttal megrohantatta az ellenszegülők gyülekezőhelyét, Madéfalvát, s vérfürdőt rendezett a fegyveres ellenállást nem tanúsító nép közt, több száz embert mészároltatva le. A székely ellenállás ezzel megtört, de nem csak Csíkban, mert Carato katonái a Madéfalván talált háromszékiekkel kegyetlenül jártak el. A székely határőrség szervezése ezek után két és fél hónap alatt be is fejeződött. Kevesebb vérrel, de – legalábbis Naszód vidékén – véresen történt a román határőrség megszervezése is. A mádéfalvi veszedelem helyszínén ma emlékmű áll, amely örök mementóként állít emléket az áldozatoknak.

A fentiek mellett a határkiigazítás elmaradása miatt meglévő feszültségek (határ-villongások) megakadályozása érdekében 1882-ben ültek tárgyalóasztalhoz a két állam kijelölt képviselői. Az 1883–1884-es határbejárás eredményeként az 1886. november 2-án Bécsben összehívott nemzetközi vegyes bizottság 1887. április 15-ig a határvonalat közös beleegyezéssel megállapította, szabatosan leírta és térképen rögzítette. A megszületett megállapodást az 1888. évi XIV. törvénycikk *az osztrák-magyar Monarchiának Romániával, a Monarchia két állama és Románia közt fenforgott határ-villongások kiegyenlítése végett, a határvonal újabb megállapítása és azzal kapcsolatos kérdések szabályozása tárgyában kötött, s Bukarestben 1887. évi december 7-én november 25-én aláírt nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről* címmel rögzítette. A szerződés I–IV. fejezetében megtalálható a román–bukovinai (Bukovina ekkor a Habsburg Birodalom része volt) határ leírása, két határfolyó szabályozásáról szóló határozat és a határ térképi megjelenítésének mellékletben történő csatolása.

A magyar–román határ leírását a szerződés V. fejezete rögzítette, amelyet az 1. sz. melléklet tartalmaz.

Az 1888-as határszerződésben⁹¹ rögzített magyar–román határokat az erre felállított vegyes bizottságok a terepen geodéziailag magas színvonalon kitűzték, majd térképen rögzítették, és a határvonalat vörös színnel alászínezték. Az így megállapított és műtárgyakkal kitűzött államhatár jelentősége a mai napig túlmutat a határtörténetben a két állam határkapcsolatain. A kitűzött határ megjelölésére a határszerződés részletes leírást tartalmazott, amely szerint:

„A határ egész terjedelmében Bukovina felől határkövekkel, Magyarország felől fából készített határoszlopokkal fog megjelölni.

Ugy a határkövek, mint a határoszlopok a határvonallal párhuzamos mindkét oldalukon az illető országok kezdőbetűivel láttatnak el, jelesül a határkövek az egyik oldalon B. (Bukovina), a másik oldalon R. (Románia), a határoszlopok pedig az egyik oldalon M. O. (Magyar Ország), a másik oldalon R. (Románia) betűkkel fognak megjelölni. A betűk alatt folyó számok fognak alkalmaztatni, melyek a Bukovina, Magyarország és Románia között fennálló »Triplex confiniumnál« kezdődnek. Ezen a ponton egy háromoldalú kölobor fog felállítatni és oldalain a fenti módon a három ország kezdőbetűivel és I. számmal megjelölni.

A határkövek és határoszlopok méretei, valamint azok felállításának módozatai, a C. alatt mellékelt vázlatban vannak meghatározva.

A határvonal ott, hol azt valamely folyó képezi, kettős határkövekkel fog megjelölni, melyek vízkároknak ki nem tett megfelelő pontokon alkalmazandók.

Az egymással szembeeső határkövek a folyó medrétől (folyam sodra) egyenlő távokban kell, hogy legyenek. Ezen távközök kivételesen csak azon esetben lehetnek különbözők, ha az eltérést területi nehézségek szükségessé teszik.

A mi a patakokat illeti, azokon a határ rendszerint olyképen fog megjelölni, hogy azok eredeténél egy-egy határkö vagy határoszlop, torkolatánál pedig kettő-kettő fog a fenjelzett módozat mellett alkalmaztatni.

A kettős határkövek és határoszlopok azonos folyószámokkal és azon ország kezdőbetűjével jelölni meg, melynek területén állanak. A rónaföldön vagy fonsíkon, hol a természetes határvonal a terület alakulásánál fogva ki nem vehető, a határkövek és határoszlopok közt földhalmok vagy kőrakások emelendők és pedig oly távolságban egymástól, hogy egyik a másikatól látható legyen. Ezen határhalmok alapjukban két méter átmérőjűek, középen pedig egy méter magasak lesznek. Ott, hol a határvonal erdőkön vonul át, mindkét oldalon négy méter, összesen tehát

⁹¹ 1888. évi XIV. törvénycikk az osztrák-magyar Monarchiának Romániával, a Monarchia két állama és Románia közt fenforgott határvillongások kiegyenlítése végett, a határvonal újabb megállapítása és azzal kapcsolatos kérdések szabályozása tárgyában kötött, s Bukarestben 1887. évi december 7-én november 25-én aláírt nemzetközi egyezmény beczikkelyezéséről.

nyolcz méter széles átvágások fognak eszközöltetni. A határkövek és határoszlopok felállítási pontjai a határtérképen megjelöltetni s a hol lehetséges, a környék három vagy négy állandó pontjára való vonatkoztatás által feltalálhatókká tétetni fognak. A felállítási pontok, valamint a fölvetett szögek a D. és E. alatt ide mellékelt két példányban kiállítandó külön jegyzékbe fognak fölvetetni.”⁹²

A határkitűzés anyagi terheit az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia egyenlő részben viselte. Az 1888-as magyar–román és az ezt követő 1897-es magyar–bukovinai határszerződés további hatásaként jelentkezett, hogy megvalósult a határjelek büntetőjogi védelme. Eszerint:

„1. § A ki az ország határának megjelölésére szolgáló szobrot, kő- vagy faoszlopot, árkot, kő- vagy földhalmot, vagy más jelzöt szándékosan és jogtalanul megrongál, vagy a határszobornak vagy oszlopnak feliratát vagy egyéb megjelölését részben, vagy egészben, olvashatatlanná vagy felismerhetetlenné teszi: vétséget követ el, és hat hóig terjedhető fogházzal büntetendő.

2. § Három évig terjedhető fogházzal és hivatalvesztéssel büntetetik az, ki az előző §-ban felsorolt határjeleket szándékosan és jogtalanul, ha nem is a birtokviszonyok megzavarása céljából megsemmisíti, kidönti, szétrombolja, felismerhetetlenné teszi, vagy áthelyezi.

A kísérlet büntetendő.”⁹³

A szerződés a határkijelölést követő két év után az egész határszakaszra vonatkozó határvizsgálatot, tízévenként pedig időszaki vizsgálatot írt elő, „hogy a határvonal ott, hol valamely változást szenvedett, ismét helyreállíttassék”.⁹⁴ Mivel a kitűzött határvonal nem csak természetes választójellel bír (például folyó), hanem erdős-hegyes terepen haladt, a korábban már kitaposott ösvényeket, utakat metszette. Ezen utak közös használatát – a határszolgálatot ellátók számára – a következőként szabályozta a szerződés: „Ott, hol területi nehézségek miatt a határfelügyeleti szolgálatra csak egy ut létezik vagy nyitható, mely vagy magán a határon vonul el, vagy váltakozva egyik országból a másik országba vezet át, ezen ut a szerződő kormányok

⁹² 1888. évi XIV. törvénycikk az osztrák-magyar Monarchiának Romániával, a Monarchia két állama és Románia közt fenforgott határvillongások kiegyenlítése végett, a határvonal újabb megállapítása és azzal kapcsolatos kérdések szabályozása tárgyában kötött, s Bukarestben 1887. évi december 7-én november 25-én aláírt nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről.

⁹³ 1891. évi XLI. törvénycikk a határ- és földmérési jelek büntetőjogi védelméről.

⁹⁴ 1888. évi XIV. törvénycikk.

határfelügyeleti közegei részéről mindenkor kölcsönösen használható.”⁹⁵ A szerződés szellemében készült el, és Nagy-Szebenben írták alá 1890. október 22-én azt a megállapodást, amely rögzítette a „határőrizet céljaira szolgáló közös utak”-at. Ezen megállapodás később a kiadott határőrizeti utasítás mellékletét képezte.

A fentiekén túl a határszerződés rögzítette a határfolyók és patakok építményeinek (gát, vízerőmű stb.) használatát, illetve átalakítását, esetleg lerombolását. Nagyon fontosnak tartom a szerződés X. cikkelyének megemlítését, amely a tulajdon és a birtokviszonyok rendezése kapcsán a következőt rögzítette: „Magától értetlik, hogy jelen egyezmény által azon fekvőségek tulajdonosai, melyek egyik országból egészben vagy részben a másikba mennek át, birtokjogaikban és a fekvőségek feletti szabad rendelkezési jogukban rövidséget szenvedni nem fognak.” Az előbbieket biztosította a határon való közlekedés, áthaladás. Az akadálytalan áthaladáshoz ingyen biztosítottak (mindkét ország hatósága által jóváhagyott) igazolványt a határ menti birtokosok, illetve a szolgálatukban álló személyek és családtagjaik számára.

A magyar–román határt a nemzetközi megállapodásnak megfelelően 1894-ben, 1897-ben és 1899-ben egyes bizottságilag felmérték, ezt 1900-ban határvizsgálat követte. Az 1:28 800 méretarányú határtérképet és a mellékelt háromszögnézeti pontok koordináló jegyzékét 1900–1901-ben hitelesítették, amit magyar részről a belügyminiszter 1908. december 10-én jóváhagyott.

A kitzűzést követően a felállított határjelek nemcsak a természet romboló erejének nem voltak képesek kellően ellenállni, „hanem főleg azért nem megfelelők, mivel a határszéli alacsonyabb műveltségű népesség nem tartja kellő tiszteletben, s anyaguk és szerkezetük nem lévén eléggé szilárd, emberi kéz is igen könnyen jelentékeny sérüléseket, esetleg teljes megsemmisülésüket idézhette elő”.⁹⁶ A román királyi kormány kezdeményezésre az 1890-es határbejárást végrehajtó biztos meghallgatása után a magyar kormány megállapodott a román kormánnyal a határjelek kicserélésében. Eszerint:

„A két kormány által elfogadott terv szerint a határoszlopok szögvasból, a határhal-
mok pedig terméskőfalazatból fognak állni. A határoszlopok vasszerkezeteinek alsó
része 60 cm széles, 60 cm hosszú és 50 cm mély, s terméskőből cement habarcsba
rakott alapfalazati tömbbe fog falaztatni: felső 80 cm magas gúla alakú része pedig
a föld színe fölött állva, az alappal szilárdan összekötetik, s mint egy közepén két
táblával lesz ellátva, a melyek egyikén M. O. betűk és a határoszlop száma, másikán
pedig R. betű és ugyanazon szám fog alkalmaztatni. A határoszlopoknak vasból

⁹⁵ 50.431.sz. 1891. évi B.M. rendelet. Határőrizeti utasítás a magyar-román határegyezmény alapján.

⁹⁶ SALLAI 2016: 199.

előállított gulyája ott, a hol az alaptömbbel érintkezik, minden oldalon 38 cm széles. A határhalmok 2 méter átmérőjű, köralakú alapfelülettel bíró tojásdad alakú félgömbből állanak, mely test 30 centiméter mélységre a földbe ásatik, többi része pedig a föld színe fölé emelkedik 70 cm magasságban, az egész test terméskőből falazva és czementhabarcsba rakva állittatik elő, külső felülete sima czementréteggel lesz borítva. A határhalom száma egy faragott kőbe fog bevésetni, mely faragott kő 25 cm. széles 25 cm. hosszú és 50 cm. magassági méretekkel előállítva, magasságának felére a határhalom falazatába befalazandó, kiálló részén lesz a halomszáma.”⁹⁷

Az első világháborút lezáró békeszerződés előkészületei során a román diplomáciai küldöttség a korábban az antanttal kötött 1916-os titkos megállapodásban rögzített kívánalmainak adott folyamatosan hangot. Ezen kívánalmak között szerepelt többek között, hogy Románia antantoldalon való hadba lépése esetén a háború után (és antantgyőzelem esetén) Debrecenig tartó határokat kap. A másik antantkívánalom volt, hogy Bukarest ne kössön különbékét a központi hatalmakkal. Az utóbbi megszegése következett be, amikor 1918-ban néhány hónap alatt előkészítették, és aláírták a bukaresti békét, amelyben rögzítették a határok megváltoztatására is kiterjedt passzusokat.

A bukaresti békeszerződés a magyar kormány több ülésén szerepelt a napirendi pontok között, ahol az a vélemény fogalmazódott meg, hogy a békeszerződés csak határkiigazítással egybekötve jöhet létre.

Az így elkészült békeszerződést⁹⁸ még az első világháborút lezáró békeszerződések előtt, 1918-ban írták alá Bukarestben, ezután a szerződésnek megfelelően a magyar–román határ újabb kijelölésére került sor. A tiszavirág-életűre sikeredett szerződés Magyarország számára területgyarapodást jelentett. Magyarország területi nyeresége a trianoni békeszerződésre készített jelentés alapján:

1. A Duna és a Cserna közötti terület: 249,51 km².
2. A Cserna felső folyása és a Páring között: 530,10 km².
3. A Páring és a Bucsecs között: 1670,24 km².
4. A Bucsecs és a Nagy-Bászka patak között: 448,65 km².
5. A Lakócza és az Ojtozi-szoros között: 232,24 km².
6. Az Ojtozi- és a Gyimesi-szoros között: 304,25 km².
7. A Tarhavas és a Békás-szoros között: 327,50 km².
8. A Nagy-Gerinces és Bukovina között: 1347,25 km².

⁹⁷ SALLAI 2003b: 66.

⁹⁸ 1476. szám Törvényjavaslat a Romániával 1918. évi május 7-én kötött békeszerződésnek és a kapcsolatos nemzetközi okmányoknak becikkelyezéséről: 16–124.

9. A Szeret és a Prut között: 517,62 km² (ezzel Magyarország elérte a legnagyobb kiterjedését a karlócai békeszerződés után).

A határvonal leírását lásd a 2. sz. mellékletben!

A határkijelölést a cs. és kir. Hadsereg főparancsnokság Vezérkari Főnökének 1918. május 15-én kiadott parancsa⁹⁹ alapján négy határbizottság végezte el. A határbizottságokat a következő városokba telepítették:

1. sz. Lugosra, működési területe: Krassó-Szörény és Hunyad vármegye.
2. sz. Nagyszebenbe, működési területe: Szeben, Fogaras és Brassó vármegye.
3. sz. Fogarasra, működési területe: Háromszék és Csík vármegye (a Gyimesi-szorosig).
4. sz. Fogaras, működési területe: a Gyimesi-szorostól a bukovinai határ csatlakozásáig.

A fenti bizottságokhoz, a Hadifelmérő Parancsnokság szakmailag felkészült alantos tisztet, zászlósokat, geodétákat osztott be, akik magyarul és németül egyaránt jól beszéltek, továbbá a pénzügyminiszter földmérő hivatalnokokat vezényelt. A fentiekén kívül a m. kir. honvédelmi miniszter a következőket osztotta be bizottságonként: szolgálatvezető altisztet, számvivő altisztet, 2 összekötő altisztet, 1-1 altisztet és 5-5 katonai kíséretet, 1 famunkás különítményt. A famunkás különítmény a következőkből állt: 1 altiszt, 20 fős legénység, 3 tiszti szolga, 2 szakács, 1 cipész, 1 szabó.

A határkijelölésre vonatkozó parancs szerint:

„Az illetékes vármegyék politikai vagy közigazgatási hivatalnokainak állandó vagy átmeneti részvételét, továbbá csendőrségnek, határrendőrségnek az egyes határbizottságokhoz történő vezénylését illetően a magy. Kir. Kormány fog rendelkezni. A m. kir. Honvédelmi miniszter speciális katonai képviselők révén a bizottságok munkájában igény szerint fog részt venni.”¹⁰⁰

A létrejött határbizottságokat katonai szolgálat tekintetében az 1. (brassói) főparancsnokságnak rendelték alá. Más szakmai feladatok ellátása terén a hadifelmérés, felvételező szolgálatban álló különítményekkel azonos megítélés alá estek.

A határbizottságok fő feladata az új határszakaszok azonnali (az idő sürgetése folytán) végleges és vegyes bizottságilag (azaz a kijelölt román bizottságokkal együtt) való rögzítése.

⁹⁹ Wien. Kriegsarchiv B IX c 675-3 1.

¹⁰⁰ Wien. Kriegsarchiv B IX c 675-3 1.

A munkálatok az alábbiakra terjedtek ki:

- ♦ a határ felmérése;
- ♦ a határ előzetes megjelölése;
- ♦ egyes határszakaszok és egyes fix pontok leírása.

A fentieket az 1888. évi XIV. törvénycikkben leírtakhoz hasonlóan kellett elvégezni. A végrehajtás vármegyénként történt meg.

S habár a bukaresti békeszerződés aláírására 1918 májusában került sor, mindezt a román politikai vezetés 1919-re megpróbálta elfelejteni. Köztudott, hogy 1919-ben a trianoni határ előkészítése során csak a román felet, Brătianut hallgatták meg a magyar–román határ témakörében, a magyar felet nem. A korábbi, 1916-os titkos megállapodás érvényességét többen vitatták. „Clemenceau nyilvánosan elhatárolta ugyan magát a titkos szerződéstől, ám a gyakorlatban mindent megtett azért, hogy a franciák által Romániának tett ígéreteket teljesítsék.”¹⁰¹ Végül is a románok mellé állt az olasz¹⁰² küldöttség is. Az olaszok érdekei azt eredményezték, hogy a bukaresti békeszerződést (kvázi különbékét) elfelejtve az 1916-os titkos megállapodás alapján a román kívánalmak teret nyerhettek a magyar–román határ delimitálása során.

A HALASTÓ¹⁰³ (TENGERSZEM) -HATÁRVITA ÉS A LENGYEL–MAGYAR HATÁR MEGSZŰNÉSE

A magyar–lengyel határok az államalapítástól a trianoni határok kitűzéséig álltak fenn. Közben voltak viták a két állam között, és a szepesi várak, városok lengyel elzálogosítása is tarkította a közös történetet.

A magyar–lengyel határ pontos kijelölésében is döntő időszak az első katonai felmérések ideje, amikor a határok pontos kitűzésére és megjelölésére, térképi megjelenítésére is sor került. A lengyel–magyar határ történetében 1772-től új helyzet állt elő, amikor Lengyelország felosztása után a határos (Galícia néven ismert) lengyel területeket Ausztria kapta, amely ebben az időben a Magyar Királyság felett is uralmat gyakorolt. Talán ezért is érdekes a 19. században kirobbant Halastó-, azaz Tengersizem-határvita. A konfliktus nem volt új keletű, hiszen a vitatott terület hovatartozását már a korábbi évszázadokban is többször megkérdőjelezték. A vita tárgya

¹⁰¹ Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szerkeszt%C5%91:Carlos71/Trianoni_b%C3%A9keszerz%C5%91d%C3%A9s

¹⁰² Ez esetben az olasz érdekek megegyeztek a románokéval, mert hasonló körülmények között ígérték Olaszországnak az adriai tengerpartot.

¹⁰³ Mai lengyel nevén: Morskie Oko, kedvenc kiránduló célpont a Lengyel-Tátrában.

a történelmi magyar–lengyel határon található Halastó keleti részének és a Tengerszem-csúcsnak a hovatartozása volt. Magyar részről a Tengerszem-csúccsal együtt a Halastó keleti részére tartottak igényt, míg Galícia a Halastót a Tengerszemmel, továbbá a Tengerszem-csúcs egy részét vallotta magáénak. A vita alapját a természetes határok húzódásának elvéhez, valamint a tulajdonviszonyokhoz való ragaszkodás közti különbség szolgáltatta.¹⁰⁴ A probléma kialakulásának megértését segíti a helyzet történelmi áttekintése. A fenti területről már a 15. századtól kezdve maradtak fenn adományozó oklevelek. Később az adományozott terület az 1589. október 8-án kelt adásvételi szerződés szerint Lasky Albert és palocsai Horváth György között cserélt gazdát.¹⁰⁵ A későbbi évszázadokban határkiigazításról, adásvételről tanúskodnak a közvetett írásos források. A 19. században a határvita határvillongásokhoz vezetett, majd felmerült az igény határbiztosok általi pontos határkitűzésre. A vitában a két fél nem tudott megegyezni, és a következő érdekesebb határrendszértések következtek be: 1890-ben Zamoyski lengyel birtokos marhacsordát hajtott a vitás területre. Hohenlohe magyar birtokos a Halastó kiömlésénél erdészházat építtetett, amelyet a lengyelek szétromboltak. Ezeket a határrendszértéseket további határvillongások követték.

A kialakult helyzet rendezésére a közös megegyezéssel létrehozott választott bíróság 1902. szeptember 25-én nyilvánosságra hozott ítélete a következő volt:

„Az 1897. január 25-én kelt cs. kir. ausztriai törvény R. G. B1. 32. sz. és az 1897. évi II. magyar törvényzikk által a cs. kir. osztrák és a kir. magyar kormányok felhatalmaztattak, hogy Galiczia és Magyarország között a Tátra-hegységben, az úgynevezett »Halastó« közelében a határ megállapítását egy alakítandó választott bíróságra bízassák. Ezen törvény végrehajtásaként a cs. kir. osztrák kormány lovag Mniszek-Tchórnicki Sándor jogtudort, cs. és kir. titkos tanácsost és kamarást, a lemerbergi tartományi cs. kir. főtörvényszék elnökét – ellenben a királyi magyar kormány kiskiráói és biztricskai Lehóczky Kálmán cs. és kir. titkos tanácsost a pozsonyi kir. ítélőtábla elnökét kérte föl választott bírának. Az elnöki tisztet, a választott bírák reáesett választása folytán, Winkler János jogtudor, a svájci szövetségi törvényszéknek az elnöke vállalta el. Az ügy előadásában való segédkezésül a két kormány részéről dr. Korn Viktor cs. kir. udvari tanácsos és lemerbergi pénzügyi ügyész és dr. Lábán Lajos pozsonyi kir. ítélőtáblai bíró jelöltetett ki. Az osztrák állam és Galiczia tartomány érdekeinek a választott bíróság előtti képviselete dr. Balczer Oswald lemerbergi egyetemi rendes

¹⁰⁴ SALLAI 1997a: 48–49.

¹⁰⁵ SALLAI 1997a: 48–49.

tanárra, ellenben Magyarország érdekeinek képviselője Bölcs Gyula m. kir. belügy-miniszteri osztálytanácsosra bízott.”¹⁰⁶

Szeptember 1-jétől 8-ig a választott bíróság a helyszíni szemle végrehajtására Grazból a Magas-Tátrába kirándult. A helyszíni szemlében a szakértőként bevont Becker Fridolin, a svájci vezérkar ezredese és a zürichi műegyetem tanára is részt vett. Szeptember 10-én az ismét Grazban tartott nyilvános tárgyaláson a szakértő véleményét és mindkét fél képviselőinek zárelőterjesztéseit hallgatták meg. A szeptember 11-én, 12-én és 13-án tartott üléseken folyt a tanácskozás a mindkét fél által előterjesztett okmányok és egyéb bizonyítékok mérlegelése mellett.

Szeptember 13-án a bíróság a következő ítéletet hozta:

„I. A határ a Tengerszemcsúcstól (2503 m) északi irányban halad a Békástói-csúcson (2252 m) a Zabje-gerinczen és a Siedem Granatowon (Hétgránátos Gerinc) át addig a pontig, ahol a hegyhát mint gerinc megszűnik, lejtőssé válik és ellaposodni kezd. Ettől a ponttól a határ tovább vonul a Halastói-patak azon pontjáig, ahol nyugatról a Czuba-hegy felől egy kis patak a Halastói-patakba torkollik körülbelül 700 méter távolságban a Halastói-pataknak a Poduplaski-patakkal való egyesülésétől.

II. A cs. kir. osztrák kormány képviselőjének – megbízója javára – jegyzőkönyvbe vétetni kért az a fenntartása, hogy Magyarország ellen később esetleg további területi igény legyen az úgynevezett lengyel nyeregig támasztható, visszautasítható mint olyan, mely a mindkét részről alkotott és választott bírósági szerződésül szolgáló törvények tartalmával és céljával ellenkezik, tehát megengedhetetlen.”¹⁰⁷

A bíróság tehát az osztrák igénynek helyt adott, és a Zubie-hegyháton haladó száraz határt állapította meg államhatárként. „Az ítéletet az országgyűlés 1903. évi IX. törvénycikkelyeként szentesítette. A törvény végrehajtásáért a belügy- és pénzügyminiszterek feleltek.”¹⁰⁸

A bíróság indoklásából jó kiolvasható, hogy az egész problémát földrajzi köntösbe¹⁰⁹ bújatták, és hogy az államhatár kijelölésének elvei szerint nem születhetett

¹⁰⁶ SALLAI 1997a: 48–49.

¹⁰⁷ 1903. évi IX. törvénycikk a Magyarország és Ausztria között Szepes vármegye és Gácsország szélén az úgynevezett Halastó körüli területen, az országos határvonalnak megállapítása iránt az 1897. évi II. t. -cikk értelmében alakított választott bíróság által hozott ítélet becikkelyezése tárgyában.

¹⁰⁸ 1903. évi IX. törvénycikk, illetve lásd még a Corpus Juris Hungarici törvénytár 1903-as törvényei között, valamint az 1903. évi IX. törvénycikk indoklásában!

¹⁰⁹ SUBA 2010.

volna ilyen döntés. A törvényben rögzített új közös határ kitűzésére 1905-ben került sor, amellyel Magyarország területe 500 hektárral csökkent.¹¹⁰

A fenti határvita lezárása 1903-ra esett, amikor is Magyarországon a fenti törvénnyel párhuzamosan megalkották az útlevélről, a ki- és bevándorlásról, valamint a Határrendőrségről szóló törvényt. Az utóbbi törvény biztosította a Magyar Királyság határainak őrzését és a határforgalom ellenőrzését, valamint a jobbra északról Magyarország felé tartó bevándorlás figyelemmel kísérését.

Az 1900-as évek elejétől várhatók voltak határkonfliktusok, illetve az 1910-es évektől a háború kitörése, amit igazol a katonai határőrizeti szabályzat megalkotása és a hadi helyzetre vonatkozó kivételes törvények meghozatala, valamint később a határőrizet szigorítása. Az első világháború alatt Magyarország ellenségei, az öntudatra ébredt nemzetiségek között összhang mutatkozott abban, hogy meg kell büntetni az Osztrák–Magyar Monarchia vezető hatalmait, a cseh, román, szerb vezetők pedig igen mohónak bizonyultak, amikor a háború utáni Magyarország feldarabolása került szóba. A csehek nemzeti törekvései révén létrejött Csehszlovákia, amely elszakította északon a Felvidéket és a Tátrát, így megszűnt az évezredes lengyel–magyar szomszédság. Ekkor került felszínre a kérdés, hogy a korábbi magyar területek északi részén élő hegylakók közössége hova tartozzon. A frissen megszervezett Csehszlovákia és a 18. század végi felosztása után ismét fennálló Lengyelország immár egymás között vetélkedett és egymással szemben fegyveresen is harcolt a Teschenért, valamint Árva és Szepes vármegye északi részeiért. A később kitűzött határvonal érdekessége, hogy a „Trianoni békeszerződés szövegében ez a határvonal nem is szerepel, csak egy hónappal később, a Spában¹¹¹ aláírt cseh-lengyel szerződésben rögzítették.”¹¹² A lengyelek igényét igazolták a korábbi elzálogosított területeken élő lengyel nemzetiségű lakosok, valamint a két vármegye területén élő gorálok. Ezért az első világháború végén az újjászerveződő lengyel állam hadserege ezeket a területek meg is szállta. Mivel az újonnan szerveződő csehszlovák állam igényt tartott Magyarországon ezen részére is, immár nem Magyarországgal, hanem Lengyelországgal került szembe. Az akkori időket jól jellemzi, hogy a korábbi magyar települések egyikén, Jablonkában összeült a helyi tanács, és a következőket követelte: „Mi Felső-Árvában élő lengyelek, a népek önrendelkezési jogára hivatkozva, a magyar állam széthullása után nem akarunk az újonnan létrehozott csehszlovák államban maradni, azt követeljük, hogy az Trencsén Árva, és Szepes zsupánságokban összes lengyel területet csatolják a nagy katolikus Lengyelországhoz.”¹¹³

¹¹⁰ VEDÓ 2008.

¹¹¹ 1920. július 28-án, a belgiumi Spa városában írták alá a csehszlovák–lengyel határegyezményt.

¹¹² Tranquillius 2017.

¹¹³ SUTARSKI 2009: 51.

A csehszlovák–lengyel küzdelmek végét követően

„1919. február 3-án, az antant által kikényszerített fegyverszünet életbe lépésekor rögzítették az ideiglenes demarkációs vonalat, amely megegyezett a mai cseh (szlovák)–lengyel határvonallal. Ugyanezen a napon a csehek elfogadták a lengyelek népszavazási javaslatait Teschen, valamint Árva és Szepes vármegyére. Ebből azonban nem lett semmi. Egy év múlva, amikor már Varsót ostromolták a szovjetek, Benes elnök kihasználta a lengyelek reménytelennek tűnő helyzetét és elérte az antant-hatalmagnál a népszavazások visszavonását.”¹¹⁴

Az újonnan kitűzött csehszlovák–lengyel határt öt éven belül redemarkálták. Ennek következtében legelőivel együtt Alsólipnica és a Babia Góra déli lejtői Lengyelországhoz, míg Suchahora és Hladovka Csehszlovákiához (a mai Szlovákiához) került.¹¹⁵ Az újonnan kitűzött határ révén Lengyelországhoz került korábbi magyar települések: Alsózubrica, Bukovinapodszkle, Chizsne, Felsőlipnica, Felsőzubrica, Harkabúz, Hladovka, Jablonka, Oravka, Pekelnik, Podvilk és Szárnya.

Később a fenti csehszlovák–lengyel határvitát 1938-ban felelevenítették, amikor a müncheni szerződés (1938) után, Csehszlovákia feldarabolásakor a lengyelek elfoglaltak több korábbi csehszlovák települést.

Ám ez sem feleltette, hogy a korábbi ezeréves lengyel–magyar szomszédság úgy ért véget, hogy Lengyelország is részesedett a magyar területből.

Határtörténeti érdekesség, hogy a lengyel–magyar barátságot nem bontotta meg az, hogy 1918–1920-ban Lengyelországhoz csatoltak településeket, hiszen 1939-ben, amikor Kárpátalja visszatéréseivel egy kisebb szakaszon a lengyel–magyar határ visszaállt, ez lengyelek tízezreinek jelentett menekülési útvonalat a németek elől.

Ma, amikor Trsztena felől Lengyelországba érkezünk, nem más fogad, mint Jablonka, a hajdani magyar település, amely magyar vámszedő helyként funkcionált, vagy hasonlóan Nedec vára is korabeli határvárunk volt.

MAGYARORSZÁG HATÁRAI A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS UTÁN

2022-ben volt 102 éve annak, hogy a magyar kormány képviselője aláírta a trianoni békeszerződést, amelynek hatása máig megkérdőjelezhetetlen, és a mai napig

¹¹⁴ Tranquillius 2017.

¹¹⁵ SUTARSKI 2009.

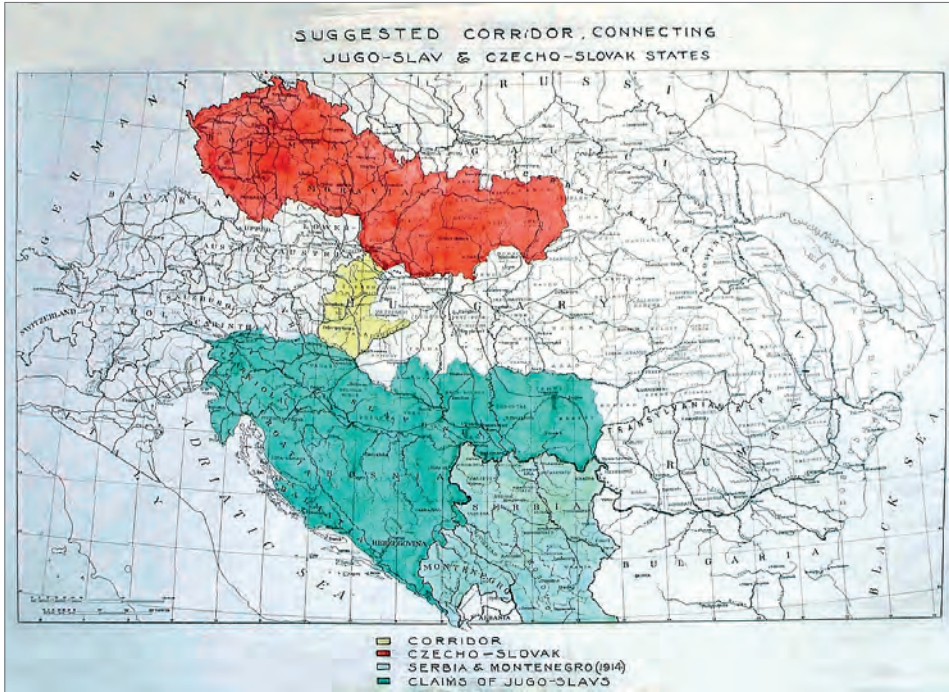
felkorbácsolja az indulatokat. Miközben jogi hatása a I. bécsi döntéssel folyamatosan csorbát szenvedett, és az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés jogilag hatálytalanította, a közgondolkodásban mélyen benne maradt.

Az első világháborúból vesztesként kikerülő Osztrák–Magyar Monarchia 1918–1919-ben részeire hullott, és teret nyertek a korábbi nemzetiségi mozgalmak. A szomszédos fiatal „nemzetállamok” a Magyar Királyság terhére próbálták az államterületeiket gyarapítani. A világháborút lezáró párizsi béketárgyalások alapjaiban változtatták meg Közép-Európa népeinek államiségét, és teret engedtek a kisantant államainak. Így létrejött Csehszlovákia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (a későbbi Jugoszlávia), és jelentősen gyarapodott Románia.

A közismert történelmi események sodrában a magyar fél igen nehéz körülmények között készült a béketárgyalásokra. Ezt szemlélteti, hogy Károlyit 1918. október 31-én az uralkodót képviselő József főherceg miniszterelnökké nevezte ki. November 1-jén a tömegek hatására az eskü alóli feloldását kérte, amihez IV. Károly telefonon beleegyezését is adta. Károlyi pacifista és antantbarát politikája, valamint az országban uralkodó káosz kezdettől fogva hátráltatta az első világháború utáni időszakra, a béketárgyalásokra való felkészülést.

Magyarország első világháború utáni új szomszédjai közül Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (SHS) között együttműködés mutatkozott abban, hogy a csehszlovákok számára az SHS kikötöt biztosít, amelyhez Magyarország terhére egy korridort, folyosót hoznak létre. A Párizs környékén ülésző békekonferencia azonban elvetette a korridor ötletét, így annak gyakorlati megvalósulása elmaradt. A Pozsonyt Zágrábbal összekötő és tengeri kijáratot biztosító folyosó a mai Győr–Moson–Sopron, Vas és Zala vármegye jelentős részét elcsatolta volna (10. ábra). A korridor egy formája, mégpedig a vasúti, a trianoni békeszerződés után osztrák és magyar viszonylatban – ha nem is olyan nagy szakaszon, és nem is a csehszlovák–jugoszláv államok között, de – megvalósult. A magyar és az osztrák állam 1930-ban megállapodott, hogy Sopron térségében a vasúti átmenő forgalom lebonyolítását megkönnyíti. Ennek megfelelően az osztrák vasutak jogosulttá váltak (és ez a mai napig így is van), hogy a Baumgarten–Sopron, Loipersbach-Schattendorf–Ágfalva, Deutschkreutz–Magyarfalva és Pamhagen–Fertőújlak melletti államhatár közötti vonalakon Magyarország területén át, a soproni pályaudvaron keresztül vasúti zár alatt lebonyolíthassák az átmenő vasúti forgalmat.¹¹⁶

¹¹⁶ 1982. évi 14. törvényerejű rendelet a Magyar Népköztársaság és az Osztrák Köztársaság között a Sopron városon és környékén átmenő vasúti forgalomról 1980. szeptember 13-án Budapesten aláírt egyezmény kihirdetéséről.

10. ábra: A térképen sárgával jelölve a tervezett korridor

Forrás: <https://trianon100.hu/blog-cikk/statisztikai-elemzes-a-csehszlovak-jugoszlav-korridorrol>

A Károlyi vezette magyar kormány 1919. március 20-án kapta kézhez a nagyhatalmak által jóváhagyott, demarkációs vonalokról szóló Vix-jegyzéket, amely a következőként rendelkezett az ideiglenes határokról:

„A semleges zónának, amelyet a szövetséges csapatok szállanak meg, következők lesznek a határai:

Keleti határ: Aradtól Nagyszalontáig vezető műút, a Nagyszalonta, Nagyvárad, Nagykároly, Szatmárnémeti vasútvonal, mindezen helységek a magyar és román katonai megszállás alól ki lévén zárva ezen fent említett közlekedési vonalakat azonban a román csapatok és a szövetségesek ellenőrzése alatt álló lakosság – amennyiben ezt a gazdasági szükségletek megkívánják használhatják.

Északi határ: A Szamos és Tisza folyó, Vásárosnaménytől öt kilométerre eső pontig.

Nyugati határ: A Tiszát öt kilométerre Vásárosnaménytől északnyugatra elhagyja, aztán Debrecentől öt kilométerre nyugatra, Dévaványától három kilométerre nyugatra,

Gyomától nyugatra, Orosházától, Hódmezővásárhelytől és Szegedtől öt kilométerre nyugatra húzódik.

Déli határ: Maros folyó, Arad és Szeged városok, amelyek minden magyar és román csapat kizárásával a szövetséges csapatok által lesznek megszállva. A határok részletes vázlata későbbben fog megállapíthatni.”¹¹⁷

Természetesen ez még a Károlyi-kormányoknak is elfogadhatatlan volt, ezért lemondott, és a hatalom a szociáldemokrata-kommunista Tanácskormány kezébe került, amellyel érdemi tárgyalások nem folytak, erre csak 1919 végén mutatkozott reális esély. Ma azonban már köztudott, hogy a magyar határok sorsa 1919 elején lényegében eldőlt.

Csehszlovákia Magyarországgal közös határait elvben 1919. március végén hagyták jóvá, és a „cseh-szlovák ügyek bizottságának a Szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa elé beterjesztett jelentése”-ben rögzítették.¹¹⁸

Románia Magyarországgal közös határait elvben 1919. április 6-án hagyták jóvá, és ezt a „román és jugoszláv ügyek bizottságának a Szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa elé beterjesztett jelentése”-ben rögzítették. A jelentés részletesen szól Erdély határaitól.¹¹⁹

Az SHS Királyság és Magyarországgal közös határait is elvben 1919. április 6-án hagyták jóvá, és a „román és jugoszláv ügyek bizottságának a Szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa elé beterjesztett jelentése”-ben rögzítették.¹²⁰

A fentiekből is jól látható, hogy a magyar határokról szóló vita már 1919-ben eldőlt. Romsics Ignác szerint a békekonferencián nem az volt a vita tárgya, hogy létre kell-e hozni a Magyar Királyság terhére Csehszlovákiát, a délszláv államot, vagy Erdély Romániához fog-e tartozni, ezt már 1918-ban eldönthették.¹²¹

Az 1920. január 5-én Párizsba érkező magyar delegáció mozgásterét teljesen beszűkítették, ezáltal érdemi kapcsolat kialakítására reményük sem maradt. A magyar delegációt Apponyi Albert¹²² vezette, aki az „ezeréves” történelmi határok visszaállításának volt a híve, és ezt képviselte.

¹¹⁷ Levél gróf Károlyi Mihálynak Paul de Lobit francia hadosztálytábornoktól. 1919. március 19.

¹¹⁸ ÁDÁM–ORMOS 1999: 278.

¹¹⁹ ÁDÁM–ORMOS 1999: 278.

¹²⁰ ÁDÁM–ORMOS 1999: 278.

¹²¹ ROMSICS 2020: 183.

¹²² „Az ország elveszítene népességének és területének kétharmad részét, gazdaságilag tönkretenné az országot a szerződés, a háború kitörésekor az ország nem volt önálló, nem szólhatott bele a monarchia ügyeibe, következésképpen nem bűnös, a béke a nemzetiségi kérdést sem oldaná meg, hiszen az új országokban sem valósulna meg a nemzeti egység. [...] Nem látom be, hogy a nemzetiségi elv, a nemzeti egység elve nyerne ezen feldarabolás által. [...] A Magyarország

A delegáció tagja volt Teleki Pál, aki a földrajztudományban kiemelkedő tevékenységet végzett. Nevéhez fűződik a „*vörös térkép*”, amely Magyarország nemzetiségi viszonyait jelenítette meg az 1910-es népszámlálás alapján. Teleki a realisabb és talán nagyobb eredménnyel biztató nemzetiségi határok megvonásának elvét képviselte, azaz a döntően magyarok lakta területek megtartása mellett foglalt állást.

A tárgyaló delegáció 1920. április 8-án átköltözött Neuillyből Versailles-ba, ahol felkészült a végleges békefeltételek átvételére, erre május 6-án került sor magyar részről Praznovszky nagykövet, francia részről Henry ezredes részvételével. Mivel a békeszerződés szövegén lényeges változtatás nem történt (kivétel a vízügy és a műemlékvédelem), a Békeküldöttség lemondott, amit a kormány elfogadott. Ugyanakkor a békekonferencia irányába a magyar kormány jelezte, hogy a „kormány a szerződést a kényszerítő politikai körülmények folytán alá fogja írni”¹²³

A békeszerződés aláírása hosszú vitákat eredményezett 1920 májusában a Minisztertanács ülésein. Az első legfontosabb kérdésre, hogy aláírják-e¹²⁴ az ország számára katasztrofális következményekkel járó békediktátumot, a válasz a következő volt: „a körülöttünk lévő összes most alakult államok koncentrikusan támadást intéznének ellenünk. Ilyen támadások kivédésére pedig a honvédelmi miniszter úr véleménye szerint abszolúte nem vagyunk képesek.”¹²⁵ Ezt követően hosszú ideig a minisztertanácsi üléseken folyamatosan más-más érv alapján hangzottak el nevek, akik szóba jöhettek mint a békeszerződés aláírói. A kaszting hangulatát jellemzik Vízi T. László kutatásai, aki szerint:

romjain megnövekedett államok [...] faji szempontból [...] éppen úgy, vagy talán még jobban részekre lesznek darabolva, mint az egykori Magyarország.”

Apponyi hangsúlyozta a magyar kultúrfölényt: a békekötésnek „következménye a nemzeti hegemoniának átruházása olyan fajokra, amelyek jelenleg többnyire alacsonyabb kulturális fokon állnak.” Történelmi érdemeink hangsúlyozása mellett a földrajzi-gazdasági egység elvét emelte ki: „A történelmi Magyarország töltötte be azt a feladatot, hogy oly államot tartva fenn, amelyben egyensúly és biztonság uralkodott, megvédte Európát a keletről fenyegető közvetlen veszedelmek elől. Ezt a hivatását tíz századon töltötte be és erre egyedül organikus egysége képesítette. [...] Az ország oly tökéletes földrajzi egység, amely Európában egyedül áll, oly egységet alkot, amely csak egységes hatalom által kormányozható. Területén sehol sem húzhatók természetes határok. Magyarország az organikus egység minden feltételével rendelkezik, egyet kivéve, és ez a faji egység.” KISS 1996: 179–241.

¹²³ SALLAI 2021c: 80.

¹²⁴ „Nem az entente blokádja lenne veszedelmes, hanem hogy most ugyan úgy Romániában, mint Erdélyben igen rossz termésre van kilátás, a béke alá nem írása esetén a románok könnyen betörnének és a termésünket elrabolhatnák.” MNL: K 27 (1920. 05. 07.) 8R/46.

¹²⁵ Magyar Nemzeti Levéltár: K 27 (1920. 05. 07.) 5R/46.

„A minisztertanácsi ülés ekkor jól érzékelhetően a személyi ötletelés stádiumába lépett. Előbb sokorópátkai Szabó István kigazdaminiszter állt elő újabb személyi javaslattal, s talán a legbizarrabb érveléssel, amikor Benárd Ágost munkaügyi és népjóléti minisztert javasolta, azzal, hogy Benárd utazzon Párizsba » akinek neve úgyis francia hangzású«. Majd pedig Emich Gusztáv avanszálta lehetséges aláírónak indoklás nélkül Ferdinándy Gyula igazságügyminisztert. Rubinek, s vele együtt Haller István vallás és közoktatásügyi miniszter ismételten visszatértek azon korábbi állásponthoz, miszerint elegendő, ha egy kormánytag utazik Párizsba. Haller mindemellett azért újabb személyi javaslattal is élt, s Praznovszky Ivánt, a béke delegáció volt főtítkárát, rendkívüli követet és meghatalmazott minisztert ajánlotta.”¹²⁶

Természetesen a majd egy hónapig tartó vita több nevet, így például a honvédelmi miniszterét is előhozta, de végül dr. Benárd Ágost kapott felhatalmazást a magyar kormány részéről a szerződés aláírására.

A trianoni békeszerződést 1920. június 4-én, délután 4 óra 15 perckor a Nagy-Trianon-kastély nagytermében írták alá.¹²⁷ Millerand értesítésében az aláírók között kormánytag résztvevő is szerepelt. Dr. Benárd Ágost¹²⁸ írta alá először népjóléti és munkaügyi miniszter személyében. A magyar delegáció további tagjai voltak:

- ♦ Drasche-Lázár Alfréd¹²⁹ rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, aki szintén feljogosított volt az aláírásra,
- ♦ gróf Csáky István követségi attasé,
- ♦ Ottlik György, Barabás Albert (a sajtó képviselőjében),
- ♦ Praznovszky Iván követ,
- ♦ Wettstein János követségi tanácsos,
- ♦ Bobrik Arnó követségi titkár.

A békeszerződésben a II. rész 27. §-a határozta meg a kitűzendő határokat. A határkitűzésre négy fő dokumentum vonatkozott: először is a *békeszerződés*, amelynek a II. fejezet 27. cikkelyében található a határleírás, valamint a kiegészítésül szolgáló 1:1 000 000 méretarányú térkép. A második dokumentum a *Millerand-levél*, amely a trianoni határok esetleges revízióját helyezte kilátásba. A Millerand-levél azonban a terepen való kitűzés során sok esetben csak álom maradt a magyar határkitűző bizottsági tagok számára, hiszen a gyakorlati alkalmazására igen kevés esetben került sor. A harmadik fontos okmányt a Nagykövetek Tanácsa által kiadott *nyílt utasítások*

¹²⁶ VIZI 2010: 116.

¹²⁷ VIZI 2017: 23–41.

¹²⁸ VIZI 2018.

¹²⁹ VIZI 2013.

jelentették. A nyílt utasításokban általánosan szabályozták a határmegállapító szervezetek jogkörét, működési elveit, szabályait. A negyedik okmány a *pótutasításoké* volt, amelyeket a felmerült problémák kezelésére adtak ki (1921. június 3.). Részben a Millerand-levél élet tompította. Véleményem szerint a legfontosabb rendelkezése a következő volt: „Elvileg a határt a helyszínen kell megvonni úgy, amint a békeszerződés megállapította, semmi szín alatt nem szabad, a határmódosításoknak olyan természetűnek lenniük, hogy lényegében kérdésessé tegyék a szerződésben leírt vonalat.”¹³⁰

A békeszerződésben¹³¹ a II. rész 27. §-a határozta meg a kitűzendő határok leírását (lásd a 3. sz. mellékletben).

A trianoni békeszerződés határokra vonatkozó leírása alapján sor került a határok terepen való kitűzésére. A bonyolult helyzet miatt eltérő körülmények között hajtották végre a határok kitűzését.

*A magyar–csehszlovák határ*¹³²

A 19. században felerősödött szlovák nemzeti hangok által, valamint a cseh emigráció tevékenysége révén a cseh hadsereg felvidéki hadjáratai nyomán megfogalmazódott területi igényeket a Legfelsőbb Tanács felszólítására a Külügyminiszterek Tanácsa jóváhagyta. Ezt 1919. június 11-én közölték a csehszlovák féllel, amit az elfogadott. A magyar fél számára ugyanezt a Clemenceau-jegyzék fogalmazta meg június 13-án, amelyre 16-án kelt igenlő választ küldtek. A Clemenceau-jegyzékben megállapított határig a magyarok július 4-ig, a csehszlovák csapatok július 6-ig vonultak vissza. E dátumoktól kezdve született meg az első magyar–csehszlovák határ, amely egy év múlva, a békeszerződés aláírásával lett szentesítve. A határ kitűzése előtt végrehajtott határlejárás során több probléma, különleges kérdés merült fel, amelyekből a nagyobb jelentőségűek a következők voltak:

¹³⁰ Millerand-féle kísérőlevél. Lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Millerand-f%C3%A9l_k%C3%ADs%C3%A9r%C5%91lev%C3%A9l

¹³¹ A trianoni békeszerződés magyar jogrendbe való beillesztése: 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről.

¹³² SALLAI 2021c: 83.

- ♦ Hont vármegye kérte a vármegye tulajdonát képező ingatlan és ingó vagyontárgyaknak a Magyarországra eső részt megillető hányadának kiadását, illetve vagyoni jogi kárpótlását.
- ♦ A Vámosmikolai Huszár-féle hitbizomány kérte az ipolyszakállosi kitérő rakodóvágány használatát tranzitforgalom céljára.
- ♦ Kemence, Bernece és Baráti községek kérték a Hont felé vezető műút kizárólag csehszlovák területen vezető 3 km-es szakaszának szabad és vámmentes használatát. A felsorolt községek és Tésa község kérte, hogy engedélyezzék az ipolysági vasúti állomás utazási célú igénybevételét.
- ♦ Balassagyarmat városa kérte olyan megállapodás létesítését, amely képes megakadályozni minden olyan építkezést a csehszlovák oldalon, amely a várost árvízveszélynek tenné ki.
- ♦ Balassagyarmat városa kérte, hogy a csehszlovák oldalon maradt téglagyárát a saját céljaira használhassa, és a gyár termékeit szabadon, vámmentesen hozhassa be.
- ♦ Több érdekelt község kérte, hogy a Hugyag és Pöstyén közötti, csehszlovák oldalon fekvő útrészt tranzitforgalomra használhassák.
- ♦ Nógrádszakál község kérte a (csehszlovák területen fekvő) rárósmulyadi fürdőtelep visszacsatolását, illetve használatát a magyar területen fekvő község részére.
- ♦ Az érdekeltek kérték a rákospusztai híd használatát Dályópusztán keresztül Ipolytarnócra tranzitforgalom céljaira.
- ♦ A nógrádvármegyei községi és körjegyzők egyesülete kérte a Losoncon lévő Rákóczi internátus felszámolását és a vagyon szálalékszerű megosztását.
- ♦ Egy karancsberényi földbirtokos (Légrády) kérte fatermékeinek részben csehszlovák területen való szállítását Salgótarján felé.
- ♦ A karancsberényi kőszénbánya kérte egy drótkötélpálya építését csehszlovák területen át Somosújfalú állomásra.
- ♦ Czered község kérte, hogy a Tajtipusztán – csehszlovák területen – át vezető útszakaszt használhassa, amíg magyar területen új út nem épül. Továbbá kérte erdőtermékeinek Tajti községen (csehszlovák területen) keresztül való behozatalát.
- ♦ A csehszlovák területen fekvő Ajnácskő vasúti állomás tranzitforgalom céljaira való használatát kérték Zabar, Porgony, Czered, Domháza, Istenmezeje és Szederkénypuszta magyar községek, valamint Gulácsy Dezső felsőutaspusztai birtokos.
- ♦ Gömör és Kishont vármegye a tranzitforgalom fenntartását kérte a Salgótarjánból Feleden át Bánrévére vezető utakon.
- ♦ A bánrévei vízművek hovatartozása kérdésének tisztázása.¹³³

¹³³ SUBA 1999: 43.

A kitűzött új határ hossza: 828 km, 627 m + 324 m. A magyar–csehszlovák határt I–XXVIII. szakaszra osztották a következő arányban:

I. szakasz	4611 m
II. szakasz	156 091 m
III. szakasz	43 431 m
IV. szakasz	16 225 m
V. szakasz	108 142 m
VI. szakasz	8790 m
VII. szakasz	16 356 m
VIII. szakasz	21 920 m
IX. szakasz	54 017 m
X. szakasz	15 222 m
XI. szakasz	12 527 m
XII. szakasz	46 143 m
XIII. szakasz	22 623 m
XIV. szakasz	20 300 m
XV. szakasz	12 300 m
XVI. szakasz	9231 m
XVII. szakasz	35 946 m
XVIII. szakasz	10 996 m
XIX. szakasz	67 017 m
XX. szakasz	21 295 m
XXI. szakasz	5980 m
XXII. szakasz	10 672 m
XXIII. szakasz	27 316 m
XXIV. szakasz	22 433 m
XXV. szakasz	25 709 m
XXVI. szakasz	10 955 m
XXVII–XXVIII. szakasz	22 520 m

A határleírásban és a határtérképeken (1:2880) rögzítették a határvonalat, a határkövek fajtáit, egymástól való távolságát. A határfolyóknál (Duna, Ipoly) a határköveket a partokon állították fel, de a távolságot a térképről vették le.¹³⁴

¹³⁴ SALLAI 1995b: 51.

*A magyar–román határ*¹³⁵

Románia terjeszkedéséhez az antanttal 1916-ban megkötött titkos egyezmény adott támogatást. A diplomáciai tevékenységen túl Románia katonai beavatkozással is kinyilvánította akaratát. A román követeléseknek azonban a szövetséges antanthatalmak részéről is merült fel akadálya, mégpedig Bánság hovatartozásának kérdésében (a területre Szerbia is igényt tartott).

A Külügyminiszterek Tanácsa 1919. június 11-én közölte a román féllel a megállapított határokat. Ezen álláspont a Clemenceau-jegyzékben jutott el a magyar kormányhoz, amely június 16-án el is fogadta azt. A román fél azontúl, hogy elvetette a konferencia javaslatait a magyar–román határra vonatkozólag, a Vörös Hadsereg sikertelen offenzíváját követően fegyveres erejével ellentámadásba ment át, és augusztus 3-ára Budapest belterületén volt, majd ezután még mélyebben benyomult az ország területére. Ezt ugyan az antant is megelégette, de a román vezetés nem engedelmeskedett a kivonulást sürgető felszólításoknak. Majd csak később, 1919. november 14-én hagyták el Budapestet, 25-én a Tisza vonalát. A Tiszántúl kiürítését 1920. március 31-ig fejezték be.

A magyar–román határ békeszerződésben foglalt kijelölésére csak ezután kerülhetett sor. Az 1921. augusztus 21-én Budapestre érkezett antantbizottsági tagokból megalakult a magyar–román albizottság, amely a határleírás és a határtérképek alapján a 431 531 méteres határszakaszon kitűzte az államhatárt. Tíz szakaszra osztották, és ezeket latin nagybetűkkel különböztették meg.

A határ felosztása a következő volt:

L szakasz	57 402 m
K szakasz	36 680 m
H szakasz	52 358 m
G szakasz	32 091 m
F szakasz	45 327 m
E szakasz	32 772 m
D szakasz	62 423 m
C szakasz	35 025 m
B szakasz	41 567 m
A szakasz	35 886 m

A magyar–román határmegállapítás folyamatát az 1925. június 27-én aláírt szerződés zárta le.¹³⁶

¹³⁵ SALLAI 2021c: 84.

¹³⁶ SALLAI 1995b: 52.

*Magyarország és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság határa*¹³⁷

A központi hatalmak balkáni frontjának összeomlása után a szerb hadsereg és az antant-erők Magyarország déli részéig nyomultak előre. Kihaszználva a Magyarországon kialakult kaotikus helyzetet a szerb katonaság megszállta a dél-magyarországi területeket.

A Tízek Tanácsa 1919. április 6-án tárgyalta a jugoszláv–magyar határkérdést, amelyet a Külügyminiszterek Tanácsa május 8-án vitatott meg és fogadott el. A jugoszláv fél újabb tiltakozásai miatt azonban csak 1919. augusztus 25-én született végleges döntés a Legfelsőbb Tanács ülésén. Ezt az 1921. augusztus 21-én megalakított, a magyar–jugoszláv határt megállapító albizottság tevékenysége követte. A békeszerződés szerint az albizottság a terepen a főbb pontok kitűzésével megjelölte az „ideiglenes határt”. Ezután elkészítették az általános leírást és a térképet.

A magyar–jugoszláv határt 6 szakaszra osztották:

F szakasz	43 858 m
E szakasz	133 114 m
D szakasz	89 595 m
C szakasz	86 429 m
B szakasz	178 007 m
A szakasz	99 619 m

A magyar–jugoszláv határ teljes hossza 630 622 méter volt.¹³⁸

*Magyarország és Ausztria határa*¹³⁹

Ausztria részéről Nyugat-Magyarország megtartásának szándéka politikai konfliktushoz vezetett. A több évszázados kötődés ellenére az osztrák–magyar határ megállapítása állandóan nehézségekbe ütközött. Ennek egyik legszemléletesebb megnyilvánulása, hogy több település hovatartozása csak 1921–1922-ben dőlt el. A határmegállapítás eredményeként, a Népszövetségek Tanácsának döntése következtében visszatért Magyarországhoz Kis- és Nagynarda, Alsó- és Felsőcsatár, Német- és Magyarkeresztes, Horvátlövő, Pornóapáti.

Az osztrák–magyar határkitűzés kronológiája:¹⁴⁰

1918 ősze: Megindul a békeszerződés kidolgozása.

1918. november 14.: Karl Renner kancellár megfogalmazza Ausztria igényeit Nyugat-Magyarország területére.

¹³⁷ SALLAI 2021c: 85–86.

¹³⁸ SALLAI 1995b: 49.

¹³⁹ SALLAI 2021c: 86.

¹⁴⁰ VILLANI 1923: 3–50.

1918. november 22.: Az Osztrák Köztársaság nyíltan kifejezi igényét a nyugat-magyarországi németlakta területekre.

1919. április 3.: Osztrák–magyar árucserre-egyezmény.

1919. április 28.: Az osztrák BM kordont állít fel a határon.

1919. május 24.: Cseh–szlovák–szerb titkos szerződés (a „korridor”).

1919. június 2.: Az osztrák béke delegáció kézhez kapja a békeszerződés dokumentumait, osztrák–magyar határként a régi határvonalat rögzítették.

1919. június 10.: Az osztrák válaszban megfogalmazzák az igényt Nyugat-Magyarországra.

1919. július 20.: A békekonferencia elismeri az osztrák igényt.

1919. július 21.: A békekonferencia odaítéli Ausztriának Nyugat-Magyarországot.

1919. augusztus 6.: Az osztrák végleges igény megfogalmazása.

1919. augusztus 8.: Vas vármegyébe osztrák szabadcsapatok törnek be.

1919. augusztus 17.: Németújváron népgyűlésen a Magyarországtól való elszakadást hangoztatják.

1919. szeptember 10.: Saint-Germainben Ausztria aláírja a békét.

1919. szeptember 19.: Horthy Miklós Sopronban szemlét tart.

1920. január 5.: Elutazik Párizsba a magyar küldöttség (vezetője: gróf Apponyi Albert).

1920. január 10–13.: Beneš–Renner titkos tárgyalás Prágában.

1920. február 13.: Magyar jegyzék Ausztriának. A jegyzékben javasolják, hogy az érdekelt lakosság maga döntsön állami hovatartozásáról.

1920. február 20.: Magyar jegyzék az antantnak.

1920. május 6.: A *Millerand-levél*.

1920. május 6.: Az antant átnyújtja végleges feltételeit a magyar küldöttségnek.

1920. július 4.: Trianon. A magyar küldöttség vezetője aláírja a békeszerződést.

1920. július 22.: A Nagykövetek Tanácsa által kiadott *Általános Utasítások* értelmében megszerveződik az osztrák–magyar határmegállapító bizottság.

1920. augusztus 8.: Szentgotthárdi akció. Magyarok osztrák területre hatolnak be fegyverszerzés céljából. Az akció vezetői: Héjjas Iván, Thurzó Lajos, Francia Kiss Mihály.

1921. február 15.: Gratz Gusztáv külügyminiszter vezetésével kormányküldöttség érkezik Bécsbe, hogy Nyugat-Magyarországról tárgyaljon.

1921. március 24. – április 5.: IV. Károly megjelenése.

1920. június 3.: A Nagykövetek Tanácsa kiadja a *Pótutasításokat*.

1921. július 27.: Grazban megtartja alakuló ülését az osztrák–magyar határmegállapító bizottság. A magyar kormányt ekkor még Keresztes Artúr vk. ezredes képviseli.

1921. augusztus 1.: Az átadási tervet kibocsátása (Szövetségi Katonai Bizottság).

1921. augusztus 3.: Bécsben Schober kancellár és Pogatscher miniszteri osztályfőnök, valamint magyar részről Masirevich nagykövet és Gratz volt külügyminisztere

megállapodik, ennek értelmében Nyugat-Magyarország egyharmada Magyarországé marad. Az osztrák külügyi bizottság ezt elutasítja, így nem léphetett érvénybe.

1921. augusztus 3.: A miniszterelnök fennhatósága alatt Határmegállapító Központ jön létre.

1921. augusztus 6.: Sopron. A Szövetségi Tábournoki Bizottság első ülése. Az ülésen Sigray Antal, Nyugat-Magyarország főkormányzó biztosa egy deklarációt olvas fel. A bizottság elnöke Carlo Antonio Ferrario olasz tábornok. Tagjai: Philippe Hamelin francia tábornok, Reginald Gorton angol tábornok.

1921. augusztus 13.: A magyar bizottság Keresztes Artúr vk. ezredes és dr. Traeger Ernő miniszteri titkár vezetésével helyszíni szemlét tart az elcsatolandó területeken.

1921. augusztus 15.: Az 1. (Prónay) csendőrtartalék zászlóalj Felsőőrre, a 2. (Ostenburg) csendőrtartalék zászlóalj Kismartonba érkezik.

1921. augusztus 26.: Prónay lemondása.

1921. augusztus 28.: A katonaság az A vonalon megáll, osztrák csendőrök átlépik a magyar határt.

1921. augusztus 29.: A Nyugat-magyarországi Szövetség fegyverrel támogatja a felkelést.

1921. augusztus vége: Prónay, Héjjas bevonul Nyugat-Magyarországra. Ágfánál visszaverik az osztrák csendőröket.

1921. szeptember 8.: Prónay formálisan átveszi a parancsnoki beosztást. Kirschlagnál visszaverik az osztrák csendőröket.

1921. szeptember 10.: Brucknál és Királyhidánál a nezsideri szabadcsapat visszaveri az osztrákokat.

1921. szeptember 15.: Rábafüzesnél elfogják Lehár ezredet, a szombathelyi katonai körlet parancsnokát.

1921. szeptember 16.: Prónay átveszi a nyugat-magyarországi csapatok parancsnokságát.

1921. szeptember 24.: Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság plenáris ülést tart, amelyen határozatot hoz: „hogy a két érdekelt delegáció a határkiigazításra vonatkozólag javaslatokat nyújtson be, és felosztotta az egész határvonalat három szakaszra, amelyek közül az első (»A« szakasz) a köpcsényi (Kittsee) *hármasponttól Moson vármegyének a Fertő-tóban levő hármás* (Illmicz, Fertőrákos – Kroisbach és Fertőmegygyes – *Mörbisch*) találkozási pontjáig terjed, a második (»B« szakasz) pedig innen az Irottkőig és a harmadik (»C« szakasz) a tócai hármaspontig. Ez a három szakaszra való beosztás nagyjában alkalmazkodik a három vármegye közigazgatási határaihoz, amennyiben az első szakasz teljesen Moson vármegye területére esik és csak a második szakasz vesz a Sopron vármegyébe eső területhez még a Vas vármegyei területről egy kb. 10 kilométer hosszúságú vonalat, úgy hogy a harmadik szakasz ezen kis rész kivételével ismét az egész Vasvármegyébe eső részt foglalja magába.”¹⁴¹

¹⁴¹ VILLANI 1923: 40.

1921. szeptember 26.: Beneš közvetít Magyarország és Ausztria között.

1921. szeptember 30.: Friedrich megszállja Kismartont.

1921. október 3.: Befejeződik a B zóna kiürítése.

1921. október 4.: Prónay Felsőőrön proklamálja a Lajtabánság megalakulását.

1921. október 8.: Az olasz közvetítés bejelentése.

1921. október 11–13.: Velencei jegyzőkönyv. Az osztrák kormány hozzájárulását adja, hogy Sopronban és környékén népszavazás legyen. A magyar kormány vállalja, hogy Nyugat-Magyarországról eltávolítja a felkelőket.

1921. október 15.: Fertőféhéregyházánál a Héjjas-féle felkelők megtámadják a királypárti Friedrich-felkelőket.

1921. október 20.: IV. Károly második visszatérése (Dénesfa, Sopron).

1921. október 27.: Az Osztrák Külügyi Bizottság ülése. Ratifikálás helyett újabb feltételeket támaszt a velencei szerződés végrehajtása kapcsán.

1921. november 5.: A Nagykövetek Tanácsának ülése. A határozatok értelmében a népszavazási területen a magyar fegyveres alakulatokat antanterők váltják fel.

1921. november 10. – december 3.: A három nyugat-magyarországi vármegyétől elcsatolt területeket, a későbbi Burgenlandot az osztrák csapatok megszállják.

1921. december 1.: A magyar delegáció összetétele az alábbi: a határmegállapító biztos báró Villani Frigyes dr. I. oszt. követségi tanácsos; a határmegállapító biztos helyettese dr. Traegar Ernő miniszterelnökségi osztálytanácsos; a műszaki segéd-biztos Makay Gyula műszaki tanácsos; a katonai segédbiztos Okolicsányi Károly vkt. százados. Egyéb beosztottak a központban: Ullein Antal alkonzul, Papp Gyula kir. mérnök, Szabó Sándor főhadnagy tolmács és fordító, Veress Zoltán főhadnagy segéd-tiszt; külszolgálatban Zsadányi József műszaki tanácsos, Brumm Theofil fő-mérnök, Dienes Tibor főmérnök, Schmidt Károly mérnök. Rajtuk kívül még egy ideig Vaczek Lajos konzuli irodaigazgató és Sárkány Barna tartalékos főhadnagy is tagja volt a magyar delegációnak, amely a vízügyi kérdésekben Károlyi Sándor min. oszt. tanácsosnak, a szombathelyi kultúrmérnöki hivatal főnökének közreműködését is igénybe vette.

1921. december 3.: Prónay átadja a megszállt területet. A felkelők által okozott károkat a magyar pénzügyek két héten belül kifizeti.

1921. december 10.: 450 fős nemzetközi különítmény érkezik a népszavazási területre.

1921. december 10–12.: A magyar katonaság, csendőrség kivonása a népszavazási területről.

1921. december 11.: A Nagykövetek Tanácsának utasítása szerint a népszavazási területre csak az Általános Utasítás alkalmazható.

1921. december 13.: Az osztrák bizottsági tagok visszarendelése Sopronból.

1921. december 14–16.: Népszavazás.

1922. január 1.: A népszavazási területet a Tábournoki Bizottság a magyaroknak átadja.

1922. március 2–3. és 8–12.: Helyszíni kiszállás Moson, Sopron, Vas vármegyei terepszakaszokon.

1922. március 28.: Az osztrák–magyar határmegállapító bizottság szavaz az A, a B és a C szakaszok ügyeiben.

1922. március 30.: A határozatokat Jocard őrnagy személyesen viszi Párizsba.

1922. július 17.: A Népszövetségek Tanácsának titkos ülése.

1922. július 19.: A magyar fegyveres erők második eredménytelen kísérlete az elcsatolt Moson, Sopron, Vas vármegyei területek visszaszerzésére.

1922. december 9.: A bizottság záróülése, amely után megszülettek a végleges határok.

A határmegállapítás eredményeként az osztrák–magyar határ hossza: 375 517 m. Szakaszok szerint: C szakasz – 140 544 m, B szakasz – 126 366 m, A szakasz – 108 607 m.

A határ kitűzésére az osztrákok részéről természetes, a magyarok részéről műkövet használtak fel, amelyeket átlagosan 100 méteres távolságra helyeztek el egymástól.

Az egész határvonal három szakaszra lett felosztva, s külön e célra modellezett kövekkel elválasztva. Az A szakasz a köpcsényi hármás országhatártól a Fertőrákos, Fertőmeggyes, Illmic község Fertő-tóban levő határpontjáig terjed. Innen az Írott-kőig húzódik a B, valamint az Írott-kőtől a tókai 380. magassági pont, déli hármás országhatárig a C szakasz.

E szakaszokon belül 1-től folytatólagosan számozva, kb. 1 km távolságra helyezték el a főköveket, s ezeken belül ugyancsak 1-től kezdve folytatólagos számozással átlagosan 100 méterre egymástól a közönséges határköveket. Minden szakaszt hat alszakaszra osztottak, amelyeket szakaszonként északról kezdődőleg római számjegyekkel jelöltek meg. (A I.; A II. stb., B I., B II. stb.). Ezen beosztás azonban a határkövek számozásánál feltüntetést nem nyert, mert csak a műszaki munkák célszerűbb megszervezése és a végső okmányok áttekinthetőbb csoportosítása érdekében történt.

A határvonal megjelölésére a természetben a következő határjeleket alkalmazták:¹⁴²

- a) Határoszlopok. Az északi (Köpcsény–Kittsee) és a déli (Tóka–Tauka) hármás országhatárpontokon.
- b) Határkövek. (Megjegyzés: A fő- és közönséges határkövek központosan elhelyezett föld alatti alátétlapokkal vannak ellátva.)
- c) Különleges határjelek. A kivételes esetekben alkalmazott különleges határjelek leírását és minőségét a jelen határleírás esetenként tünteti fel.

¹⁴² SALLAI 2004a: 76.

Szakaszhatárárkő alkalmaztatott a szakaszok kezdő-, illetve végpontján, vagyis a Fertő-tóban és az Írott-kőn.

Főhatárárkövet alkalmaztak: 1. az állami határvonal főbb törési pontjain, 2. községi hármás határpontokon, 3. az állami határvonalak valamely természetes vagy mesterséges terepfővonalal való metszéspontján, úgymint vasutak, főbb utak, folyók átmetszésénél.

Közönséges határárkő volt a határvonal többi helyein a békeszerződés határozmányai (II. rész 34. cikk) és a bizottsági különleges utasítások értelmében, amelyek előírják, hogy a köveket látótávolságnyira kell elhelyezni.

A határjelek számozása. A számozás menete az északi hármás országhatárponttól kiinduló határvonal haladási irányát követi.

A szakaszhatárárkövek azon szakasz betűjét viselik, amelynek kezdőpontján állanak.

A főhatárárkövek szakaszonként 1-től kezdődően folytatólagosan arab számjegyekkel vannak megjelölve, és a számjegyek előtt viselik az illető szakasz betűjét (például A 25, B 82, C 45).

A közönséges határárkövek minden egyes főhatárárkőtől 1-gyel kezdett, ugyancsak arab számjegyekkel vannak megjelölve, s e sorszám fölött viselik azon főkö számát, amelytől kezdődőleg számoztattak. A szakaszok kezdőpontján álló kövek e számozásnál a o számú főkövek (A o, B o, C o).

A különleges határjelek csak közönséges határárkövek helyett alkalmaztattak, és számozásuk is a közönséges határárkövek számozásának szabályai szerint történt.

A határárkövek általában a határvonalon vannak elhelyezve, az eltérő esetek a jelen határleírás megfelelő rovataiban vannak feltüntetve.

Ha a határvonal valamely út vagy közvetlenül átmérhető vízfolyás középvonalán halad, a határárkövek az út vagy a vízfolyás két oldalán váltogatva helyeztetek el.

Páros köveket alkalmaztak ott:

- ♦ ahol a határvonal utat, vasutat, vízfolyást stb. metsz keresztül;
- ♦ ahol valamely tereprészlet (út, folyó, patak, árok stb.) középvonala mint állami határvonal kezdődik és végződik, ezen tereprészlet két oldalán közvetlenül át nem mérhető folyók azon részeinek egész hosszában a két parton, amely részeken a folyók középvonala állami határvonalat képez.

A munkafolyamat minél célszerűbbé tétele s a helyszíni költségek arányos elosztása érdekében minden egyes szakaszt hat alszakaszra osztottak. Az alszakaszokban felváltva működnek a magyar és az osztrák felmérési osztályok oly módon, hogy az egész határvonal felét magyar, másik felét osztrák műszaki közegek dolgozzák fel. Ettől eltérés csak a határvonal bejárásánál és kitűzésénél van, amely műveletet a magyar és az osztrák mérnökök együttesen végzik. A határbejárás és -kitűzés alkalmával a községi előjáróságok és birtokosok jelenlétében alszakaszonként határleírási jegyzőkönyv és bemérési kézikönyv készül, amelyek minden későbbi munkának alapvető okmányait képezik.

A kitűzés befejeztével, az 1:2880 méretarányú kat. térkép után készült kitűzési vázlaton történt a határvonal végleges elfogadásának igazolása. A határ kitűzése és a dokumentumok elkészítése után a Nagykövetek Tanácsának az alábbi okmányokat küldték meg: 1:2880 és 1:25 000 méretarányú térképek, felvételi előrajzok, általános határleírás, részletes leírás.

Az osztrák–magyar határkitűzés utóélete

A trianoni békeszerződésben megállapított magyar–osztrák határvonal kijelölése során felmerült jogi kérdések rendezése céljából a Határmegállapító Bizottság jogi jegyzőkönyveket készített. Ezeket a jegyzőkönyveket a két kormány képviselői – az általuk kiegészítésként készített jogi jegyzőkönyvekkel együtt – egyezmény formájában rögzítették.

A szóban forgó, összesen 22 db jogi jegyzőkönyvet magában foglaló Egyezményt Bécsben 1927. március 11-én írták alá. Az egyezmény, a határvidék vízügyi kérdéseit rendező jogi jegyzőkönyvek kivételével, a megerősítő okmányok kicserélésének napján, 1928. március 26-án lépett életbe. A határvidék vízügyeit rendező jogi jegyzőkönyvek, az Osztrák–Magyar Határmegállapító Bizottság 1924. július 9-én hozott döntése alapján, 1923. január 1-től érvényesek.

*Jogi jegyzőkönyv a határvidék vízügyi viszonyaira vonatkozólag*¹⁴³

A magyar és az osztrák kormány kötelezi magát arra, hogy egyoldalúan semmi olyan intézkedést nem tesz, amely a magyar–osztrák határvidék vízügyi viszonyait érintené. Nem végeznek továbbá egyoldalúan semmi olyan munkálatot, amely a másik állam területén a meglévő vízügyi viszonyokban változást idézne elő. Kötelezik magukat az államok a vízi művek karbantartására.

Külön kiemeli a jegyzőkönyv, hogy az árvízvédelem érdekében mindkét állam részére kötelező a szomszédos állam veszélyeztetett területének védelmét szolgáló műszaki berendezések jó állapotban tartása.

A jegyzőkönyv második része a Rábaszabályozó Társulatra vonatkozó rendelkezéseket tárgyalja.

Előírja a jegyzőkönyv, hogy a Hanság-csatorna, valamint a hozzá tartozó vízi művek állapotán – mind méretek, mind vízhozam tekintetében – bármiféle változtatást csakis előzetes megegyezés alapján lehet foganatosítani.

¹⁴³ SALLAI 2003a: 157–171.

Tartalmaz még a jegyzőkönyv a volt Rábaszabályozó Társulat felosztásával kapcsolatos pénzügyi rendelkezéseket is.¹⁴⁴

Jogi jegyzőkönyv a brennbergi bányák művelésére vonatkozólag¹⁴⁵

Ausztria elismeri, hogy a Borbála – Ilona akna művelése a továbbiakban is gazdasági egységet alkot. Az osztrák területnek azon a részén, amelyre a művelés jelenleg vagy a jövőben kiterjed, továbbra is a magyar bányagazgatóság kezelése alatt marad a bánya.

A bányászok és a bányaalmozottak a bányászok védelmét szolgáló magyar törvényeknek vannak alávetve, még akkor is, ha osztrák területen dolgoznak.

Ausztria engedélyezi a bányaműveléshez szükséges anyagok, főleg a fa adómentes kivitelét. Magyarország javára Ausztria 1963-ig felfüggeszti a szénkutatót és -kitermelést a Brennbergbányához közel eső három község, Ritzing, Lackendorf és Latzenbach területén.

A jegyzőkönyv kizárólag Magyarország számára biztosít jogosítványokat a brennbergi bányaműveléssel és szénkutatóval kapcsolatban. Az erre illetékes hatóságok a brennbergi bányaművelést beszüntették.¹⁴⁶

Jogi jegyzőkönyv a Pinka-völgyi forgalom szabályozása tárgyában

Azok a személyek, akiknek a jegyzőkönyvben feltüntetett mintegy 34 községben van állandó lakása, a határ menti átmeneti forgalomban könnyítésekben, illetve

¹⁴⁴ A határőrség részéről készült 1954-es jegyzőkönyv megállapításai szerint: „Ez a jegyzőkönyv olyan kötelezettségeket ró Ausztriára, melyek számunkra feltétlenül előnyösek. A magyar területek ugyanis általában mélyebben fekszenek, mint az osztrák vidékek, tehát árvízvédelmi szempontból fontos az, hogy a vízügyi kérdések rendezettek legyenek. Az árvízvédelmi szabályok betartása feltétlenül kihatással van a határőrizetre is. Az osztrák határon ugyanis mintegy 12 helyen van vízi határ és több más helyen pedig patakok, vagy vízlevezető árok keresztezik a határvonalat. A tavaszi áradások alkalmával esetleg bekövetkező árvizek igen erősen gyöngítének a határőrizetet.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

¹⁴⁵ Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

¹⁴⁶ Az 1954-es jegyzőkönyv idevágó megállapításai: „1938-ban kb. 160 fő járt át Ausztriából a magyar bányába dolgozni. Jelenleg az egész bánya le van szerelve, az aknák vízzel vannak elárasztva. Nem valószínű tehát, hogy a népgazdaság igényt tartana a jövőben az ottani bányászatra. Ilyen formán nyilatkozott a Nehézipari Miniszter kiküldötte is. A brennbergi bányával foglalkozó jogi jegyzőkönyv tehát már egyáltalán nem időszerű és a jegyzőkönyv felmondása határőrizeti szempontból előnyös és indokolt.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

előnyökben részesülnek. Az átmeneti területeken az úti okmányban feltüntetett cikkek átmenő forgalma és szállítása vám- és illetékmentesen történhet.

A jegyzőkönyv jogot és kötelességet állapít meg mindkét állam részére. Az államok túrni kötelesek, hogy a szomszéd állam erre jogosult lakói az ő területükön keresztül járjanak.

A jogi jegyzőkönyv VIII. cikke előírja, hogy „a határőr minden egyes átmenő lakosának a Kishatárszéli forgalomra vonatkozó egyezménynek megfelelően kiállított, érvényes határátlépési igazolvánnyal kell rendelkeznie”.¹⁴⁷

1. számú jogi jegyzőkönyv

A Sopron város területén kitermelt és saját részére szánt erdőtermékek számára Loipersbach osztrák községen keresztül átszállítási jogot biztosít bizonyos, inkább adminisztratív feltételek mellett.¹⁴⁸

2. számú jogi jegyzőkönyv

A Magyarország és Ausztria közötti határ a 883-as, Írott-kő magaslaton halad át. A két állam kötelezettséget vállalt arra, hogy a lakosságnak minden időben és minden alakiség nélkül (tehát úti okmány nélkül) megengedik a magaslaton emelt kilátó megközelítését. Mivel a 883-as magaslat fontos háromszögelési pont, a két állam földmérő hivatalai akadálytalanul végezhetnek ott geodéziai munkálatokat.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Az 1954-es jegyzőkönyvben a következőket jegyezték meg: „A szóban forgó kishatárszéli forgalmi egyezményt, melyet a két állam 1926-ban kötött, a bécsi magyar követség útján Magyarország 1948. december 1-jével felmondta. – Ekkor megszűnt osztrák viszonylatban minden helyi jellegű határforgalom. A fentiek alapján a jogi jegyzőkönyv érvényben tartása tehát teljesen felesleges. Határőrizeti érdekeink alapján a jegyzőkönyvben foglalt jogi kööttségünket feltétlenül meg kell szüntetni.”

¹⁴⁸ A szerződés a kishatárforgalom felszámolásával nem volt gyakorolható. „A határőrizeti érdekek figyelembevételével nem lenne helyes azt a helyi átmenő forgalmat biztosító jegyzőkönyvet érvényben tartani, még akkor sem, ha a mostani gyakorlat bizonyos anyagi megterhelést jelent.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

¹⁴⁹ Az 1954-es viszonyok szerint: „A magaslaton emelt kilátó, mivel a határvonal keresztülhalad rajta, a mű. záron kívül van. Ilyen formán magyar részről a kilátóba nem járnak fel. Osztrák részről ritkán előfordul, hogy megközelítik a kilátót. Értesülés szerint a kilátó jelenleg eléggé elhanyagolt állapotban van. Mivel a jegyzőkönyvben biztosított jog a kilátó használatára inkább földmérési szempontból lehet jelentős, az illetékesek szakvéleményének alapján továbbra is biztosítani lehetne a 883-as map. közös használatát. Részünkről természetesen a határövezet rendjére vonatkozó megszorítások figyelembevételével lehetne csak megközelíteni a kilátót. Határőrizeti

3. számú jogi jegyzőkönyv

Az országhatár Inzenhof és Rábafüzes között a C 92/1 és a C 92/2 határkő között metszi a Szent Imre-plébániához tartozó járgányt (keskenyvágányú vasút). A járgány működése alatt a határátlépés az ott foglalatostkodó emberek és igavonó állatok részére minden alakosság nélkül megengedett.

A jegyzőkönyvbe foglalt osztrák jogosultság gyakorlati érvényesülésére vonatkozólag meg kell jegyezni, hogy – bár a határátlépése nem volt kishatárszéli úti okmányhoz kötve – a nyugati határ lezárása alkalmával a helyi átkelő forgalmakat teljes egészében megszüntettük.¹⁵⁰

4. számú jogi jegyzőkönyv

A Hanság-csatorna Vallern melletti hídja a vallerni gazdaság részére átkelőhelyül szolgált a magyar területen lévő mintegy 700 kh. területű földjeikhez. Magyarország biztosítja a község lakóinak a hídon való átkelést.

5. számú jogi jegyzőkönyv

A Sopron város vízellátására szolgáló művek védőterületének nagyobb része osztrák területen fekszik. Az osztrák kormány kötelezettséget vállalt, hogy ezekre a területekre ugyanúgy alkalmazza az osztrák törvényeket, mint ahogyan azokat osztrák községekre alkalmazná. Kötelezte magát továbbá Ausztria, hogy segítséget nyújt Sopron városának a védőterületeken foganatosítandó olyan munkálatokkal kapcsolatban, amelyekre nézve az osztrák törvények szerint hatósági jóváhagyás szükséges.

Ha osztrák területen bizonyos építkezésre volna szükség, az osztrák kormány a városnak olyan kedvezményeket nyújt, mint amilyenek hasonló esetekben osztrák községeknek nyújthatók. Az osztrák kormány nem ellenzi, hogy megfelelő feltételek mellett a város a munkákat saját erőivel végeztesse. Az osztrák kormány megkönnyíti a munkák érdekében a határátlépéseket.¹⁵¹

szempontból minden esetre előnyösebb lenne a kilátó használatának megszüntetése.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4. Ma a kilátó egy újabban kötött nemzetközi egyezmény eredményeként újra látogatható.

¹⁵⁰ „Mivel az osztrák jogosultság tárgyát képező kisvasút (1954) már nincs is meg, a jegyzőkönyv teljesen időszerűtlen. Érvényben tartása határőrizeti szempontból hátrányos és felesleges lenne.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

¹⁵¹ Az 1954-es jegyzőkönyv szerint: „A jegyzőkönyv rendelkezései számunkra feltétlenül előnyösek. Elbírálása minden esetre az illetékes szakminisztérium feladata.”

6. számú jogi jegyzőkönyv

Az osztrák kormány kötelezettséget vállal arra, hogy Rechnitz község területéről a forrásvíz zárt csöveken Szombathelyre legyen vezethető. A források védőterületére és a vízvezetékek építésére vonatkozólag ugyanúgy kedvezményeket biztosít Ausztria, mint a soproni vízellátással kapcsolatban.¹⁵²

7. számú jogi jegyzőkönyv

Az osztrák kormány megengedi a Hétforrás vízének osztrák területen – Rattersdorfközségen – keresztül Kőszeg város területére való vezetését. Ezzel kapcsolatban az osztrák kormány ugyanolyan kedvezményeket biztosít, mint a soproni vízellátás esetében.¹⁵³

8. számú jogi jegyzőkönyv

Mindkét állam kötelezi magát, hogy a határjeleket megvédi. Gondoskodnak arról, hogy a határt alkotó vizek partjai, valamint az utak megmaradjanak eredeti állapotukban. Megállapodást tartalmaz a jegyzőkönyv a határjelek helyreállítása, pótlása és javítása ügyében, valamint a kártérítési kérdésekben is.

9. számú jogi jegyzőkönyv

A volt Esterházy-uradalom magyarországi erdőterményeinek Rattersdorf és Liebing osztrák község területén megfelelő feltételek mellett való átszállításának lehetőségét biztosítja magyar területen.

¹⁵² Az 1954-es jegyzőkönyv hasonló megállapításokat tartalmaz, mint az előző jegyzőkönyv esetén: „A jegyzőkönyv rendelkezései számunkra feltétlenül előnyösek. Elbírálása minden esetre az illetékes szakminisztérium feladata.”

¹⁵³ Az 5., a 6. és a 7. jegyzőkönyv tartalma és előnye miatt hasonló, ezért az 1954-es jegyzőkönyv közös megállapításokat is szükségesnek tartott.: „Amennyiben az értekezleten az 5., 6. és 7. jkv. érvényben tartását indokoltnak minősítik, úgy részünkről javasolom olyan álláspontra helyezkedni, hogy az ebből kifolyólag szükséges határátlépések kizárólag csak érvényes útlevél alapján történhessenek. Bár részünkről előnyösebb lenne megszüntetni mind a három jegyzőkönyv hatályát, ezt a kérdést azonban magasabb érdekek figyelembe vételével kell elbírálni, amik előreláthatólag az értekezleten fognak felszínre kerülni.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

10. számú jogi jegyzőkönyv

A jegyzőkönyv rendelkezéseket tartalmaz az általános vízügyi megállapodás szellemében a lutzmannsburgi zsilip kezelésére és karbantartására nézve.¹⁵⁴

11. számú jogi jegyzőkönyv

A közös műutakat és utakat, vagyis azokat, amelyeknek hossz tengelye az államhatárral egybeesik, ugyanazon állam két pontja közötti közlekedésre, polgári útlevel és egyéb úti okmány nélkül teljes szélességükben szabadon használhatják. Az ezeken az utakon ugyanazon állam két pontja között szállított áruk az illető állam területén lévőknek tekintendők. A közös utakon szolgálatban álló rendészeti és vámközegek teljes felszereléssel járhatnak.¹⁵⁵

12. számú jogi jegyzőkönyv

A határ közelében lévő, illetve a határon áthaladó műutakat és hidakat a két állam érdekelt szervei tartják karban. Az illetékes hivatalok alkalmazottainak biztosítja a két ország a határzónában való közlekedés megkönnyítését. Ugyanígy biztosítja a két ország az utak és a hidak karbantartásához szükséges anyagok határ menti beszerzésével, illetve szállításával kapcsolatban a legnagyobb kedvezményeket.¹⁵⁶

13. számú jogi jegyzőkönyv

A Hanság-csatorna és gátja mentén (annak északi oldalán) húzódó mintegy 2,5 km hosszúságú utat, valamint a védgát tetejét az A 62 és A 71 főhatárvonalkok között az osztrák csendőrség és vámőrség tagjai hivatásuk teljesítése közben gyalogosan bármikor használhatják. Ugyanígy joguk van a szóban forgó 2,5 km-es útszakasz használatára Pamhágen

¹⁵⁴ „A rendelkezésre álló adatok szerint a szóban forgó zsilip magyar vonatkozásban komoly jelentőséggel bír. Elbírálása azonban az illetékes szakminisztérium feladata.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

¹⁵⁵ A rendelkezés szerint 22 közös út volt. A vasfüggöny után ezek közös használata lehetetlenné vált, a határovezet, határsáv adminisztratív akadályai miatt szinte csak az osztrák fél élvezte előnyét. Például Rábafüzesnél.

¹⁵⁶ „A jegyzőkönyvben foglaltak a gyakorlatban nincsenek alkalmazva jelenleg és amennyiben a 11. sz. jegyzőkönyv megszűnik, ennek a jegyzőkönyvnek az érvényben tartása is felesleges.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

osztrák község lakosainak is akár gyalogosan, akár kocsival. Polgári személyek részére a jegyzőkönyv előírja azt, hogy úti okmánnyal rendelkezniük kell. Meg kell jegyezni, hogy a szóban forgó út és a csatorna gátja teljes egészében magyar területen fekszik.¹⁵⁷

14. számú jogi jegyzőkönyv

Rattersdorf osztrák községnek és plébániájának a volt Esterházy-erdőbirtok területéről fával és alommal való ellátási jogát biztosítja. Magyarország kötelezi magát arra, hogy az osztrák jogból kifolyólag megengedi a szóban forgó áruk kivitelét mindennemű korlátozás nélkül.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Az 1954-es jegyzőkönyv részletesen foglalkozik a pamhageni műtárgyak sorsával, eszerint: „A jegyzőkönyvbe foglalt osztrák jogosítványokkal kapcsolatban a megváltozott viszonyok és a volt kishatárszéli forgalmi egyezmény felmondása a gyakorlat teljes mértékű megváltozását eredményezte. Az osztrákok úthasználatának lehetősége részben már nincs is meg. A mű. zár egy része ugyanis a csatorna É-i véggátján van megépítve. A jobbszárnyon előfordul azonban, hogy az osztrák fináncok bejárnak a magyar területen lévő útra. Határőrizeti szempontból teljesen felesleges és helytelen érvényben tartani a jegyzőkönyvet és a hatályon kívül helyezés mellett kell állást foglalni.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

¹⁵⁸ Igen részletesen foglalkozik a 4-es jogi jegyzőkönyvvel a témát felülvizsgáló szakember. Megállapításai szerint: „Az ebben a jegyzőkönyvben foglalt jogosítványra az osztrákok igen nagy súlyt fektetnek. Ezt a kérdést minden alkalommal felvetik a tárgyalások során. Ez a jogosítvány számukra feltétlenül előnyös, Magyarországra pedig inkább terhet jelent. Az osztrákok jogának gyakorlása jelenleg részünkről nincs engedélyezve.

A II. világháború befejezéséig, bár a volt Eszterházi Hitbizomány kérte a magyar részről vállalt kötelezettség megszüntetését az akkor Magyar Kormánytól, a jegyzőkönyvben lerögzített jog a gyakorlatban érvényesült.

A gyakorlat szerint az Eszterházi erdőbirtok évenként 66 m³ fát adott át az osztrák községnek térítés nélkül. A rözse és alomgyűjtésre a Rattersdorfi előljárárság jelölte ki a község szegényebb lakói közül az igényjogosultakat, akik meghatározott helyen és időben kishatárszéli úti okmánnyal lépték át a határt. Az erdőgazdaság évenként más más területet jelölt ki a rözse és alomgyűjtés céljára.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

A FM. kiküldöttei által 1949-ben lefolytatott helyszíni vizsgálat jegyzőkönyve az alábbiakat állapítja meg: „A jogi jegyzőkönyvben foglalt szolgáltatások az állami erdőgazdálkodásra súlyos terheket jelentenek és az Egyezmény többi jogi jegyzőkönyveiben biztosított előnyökhöz képest jelentéktelennek kell minősíteni, annak dacára, hogy különösen az alomszedés kérdése erdőgazdasági szempontból még a gyakorolt mértékben sem mondható kívánatosnak. Határőrizeti szempontból – mivel a jegyzőkönyv érvényben tartása helyi határforgalom engedélyezését jelentené – javasoljuk a hatályon kívül helyezés mellett dönteni.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január

15. számú jogi jegyzőkönyv

Halbturn község lakói az Oberes Fuchsenfeld területén végzendő mezei munkák végrehajtása érdekében a 39. és a 42. sz. főhatárcövek között magyar területen futó utat megfelelő határigazolvány birtokában szabadon használhatják.¹⁵⁹

16. számú jogi jegyzőkönyv

Az osztrák kormány kötelezettséget vállal arra nézve, hogy a Kis-Lajta vizét a Mária-liget melletti magyar területek öntözése céljából a Rétárokba (Wiesgraben) vezetik. Kezeskedik Ausztria, hogy a Rétárkot nem fogják a Kis-Lajta árvizeinek levezetésére felhasználni.¹⁶⁰

17. számú jogi jegyzőkönyv

Az osztrák–magyar határ Zeiselhofnál kettévágta a volt Lónyai-féle hercegi birtokot. A jegyzőkönyv biztosítja, hogy a gazdálkodási egység fenntartása érdekében a birtok alkalmazottai a gazdaság területén bárhol átléphessék – kishatárszéli úti igazolvány birtokában – a határt, és azon keresztül szállíthassák a termelvényeket, adó- és vámmentesen.¹⁶¹

18. számú jogi jegyzőkönyv

Kőszeg város részére az osztrák hatóságok megengedik, hogy a Zeigerbergtől nyugatra lévő magyar erdőrész termékeit Idebig községen (osztrák terület) át Magyarországra szállíthassa, megfelelő feltételek betartása mellett.¹⁶²

¹⁵⁹ A kishatárforgalmi szerződések elhalásával ez a jegyzőkönyv is hatályát veszítette.

¹⁶⁰ „A jegyzőkönyv rendelkezései magyar szempontból előnyösek. Az osztrák hatóságok az elmúlt időkben azonban nem tartják be az öntözővíz szolgáltatással kapcsolatos kötelezettségeiket. A kérdés elbírálása az illetékes szakminisztériumra tartozik. A határőrizetre nézve az árvízveszély szempontjából van jelentősége.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

¹⁶¹ „A II. világháború után teljesen megváltozott tulajdoni viszonyok, valamint a kishatárszéli forgalom beszüntetése a jegyzőkönyv rendelkezéseit teljesen időszertülné tesz. Szempontunkból a felmondás mellett kellene állást foglalni.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

¹⁶² „Ennek a megállapodásnak az ottani hiányos útviszonyok miatt volt jelentősége. Magyarország nem él az átszállítás jogával és határőrizeti szempontból sem helyes ilyen lehetőséget biztosítani

19. számú jogi jegyzőkönyv

Az osztrák kormány kötelezi magát, hogy adómentesen engedélyezi annyi ásványvíznek Deutschkeutzból Harkára való szállítását, amennyihez Harka lakosainak a források tulajdonosaival meglévő szerződések alapján joguk van.¹⁶³

A fenti jogi egyezmények csak az osztrák–magyar viszonylatban születtek, és egyes szerződéseknek a hatása gyakorlatilag a mai napig érzékelhető.

A csonka Magyarország határainak kitűzése során a Millerand-levél ellenére jelentős határmódosítás nem következett be. A határkitűzés után a következő nagyságú területeket kapta vissza Magyarország:

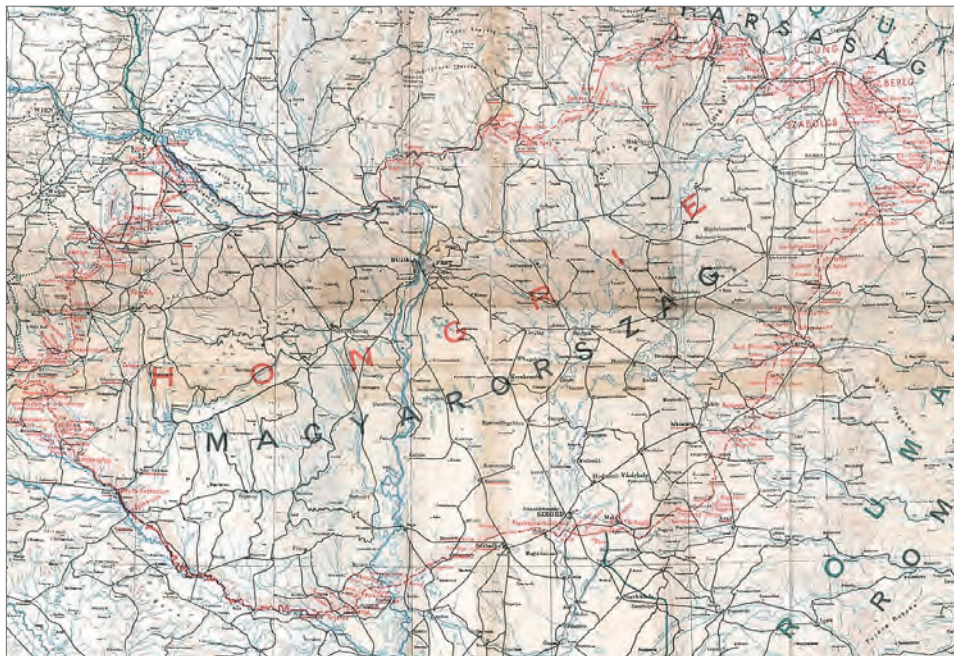
- ♦ magyar–csehszlovák viszonylatban 10 014 kataszteri holdat,
- ♦ magyar–román viszonylatban 16 947 kataszteri holdat,
- ♦ magyar–jugoszláv viszonylatban 34 000 kataszteri holdat,
- ♦ magyar–osztrák viszonylatban 19 756 kataszteri holdat (Sopron területe nélkül, amely 44 628 kataszteri hold).

Az Állami Térképészet szerkesztőosztálya az elkészített részletes határdokumentumokból kb. 1 km pontossággal megállapította Csonka-Magyarország határhosszát, amely viszonylatonként a következő:

Viszonylat	A határszakasz hossza	Eltérés
Csehszlovák	828 627 m	324 m
Román	431 531 m	175 m
Jugoszláv	630 622 m	296 m
Osztrák	375 517 m	214 m
Összesen	2 266 297 m	1009 m

és ennek alapján javasoljuk a jegyzőkönyv hatályon kívül helyezését.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

¹⁶³ „Tudomásunk szerint a jegyzőkönyv rendelkezései a változott viszonyok miatt a gyakorlatban nem érvényesülnek és a jegyzőkönyv érvényben tartás is teljesen felesleges, mivel az osztrák forrás tulajdonosokkal megállapodás víz eladás tekintetében semmivel sem indokolható.” Feljegyzés. Budapest, Belügyminisztérium, Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, 1954. január 4.

11. ábra: A trianoni határok kitűzése

Forrás: Hadtörténeti Intézet. Online: <https://militaria.hu/digitalis-hadtortenelem-hadtorteneti-oktatasi-csomagok-iskolak-szamara/a-trianoni-bekeszerzodes-es-annak-hatasai/a-trianoni-bekeszerzodes-es-annak-hatasai-hadiesemenyek/a-trianoni-hatarok-kituzese>

Ha a trianoni határok kijelölése után megvizsgáljuk megyénként a területi veszteségeket, akkor láthatjuk a területváltozásokat (1. táblázat).

1. táblázat: Trianon utáni területváltozások megyénként

A vármegye megnevezése	Területe Trianon előtt (km ²)	Területe Trianon után (km ²)	Ebből a szomszédos országhoz csatoltak	Ebből a szomszédos országhoz csatoltak
Abaúj-Torna	3 223	1 672	CsSzlov.* 1 551	–
Arad	5 936	270	Ro.* 5 666	–
Árva	2 019	–	CsSzlov.* 1 630	Lo,* 389
Bács-Bodrog	8 834	1 547	SHS.* 7 287	–

A vármegye megnevezése	Területe Tria- non előtt (km ²)	Területe Tria- non után (km ²)	Ebből a szomszédos országhoz csatoltak	Ebből a szomszédos országhoz csatoltak
Baranya	5 106	3 963	SHS.* 1 143	–
Bars	2 724	–	CsSzlov.* 2 724	–
Békés	3 670	–	–	–
Bereg	3 786	459	CsSzlov.* 3 327	–
Bihar	10 609	2 754	Ro.* 7 855	–
Borsod	3 576	3 576	–	–
Csanád	1 714	1 469	Ro.* 245	–
Csongrád	1 992	1 885	SHS.* 107	–
Esztergom	1 077	532	CsSzlov.* 545	–
Fejér	4 009	–	–	–
Gömör és Kishont	4 279	318	CsSzlov.* 3 961	–
Győr	1 480	–	–	–
Hajdú	2 386	2 386	–	–
Heves	3 761	3 761	–	–
Hont	2 545	459	CsSzlov.* 2 086	–
Jász-Nagy- kun-Szolnok	5 251	5 251	–	–
Komárom	2 802	1 438	CsSzlov.* 1 364	–
Krassó-Szörény**	11 074	–	–	–
Liptó	5 519	–	CsSzlov.* 5 519	–
Máramaros***	9 716	–	–	–
Moson	1 989	902	At.* 1 087	–
Nógrád	4 128	2 363	CsSzlov.* 1 765	–
Nyitra	5 519	–	CsSzlov.* 5 519	–
Pest-Pilis-Solt- Kiskun	12 034	12 034	–	–
Pozsony	4 295	47	CsSzlov.* 4 248	–

A vármegye megnevezése	Területe Tria- non előtt (km ²)	Területe Tria- non után (km ²)	Ebből a szomszédos országhoz csatoltak	Ebből a szomszédos országhoz csatoltak
Sáros	3 652	–	CsSzlov.* 3 652	–
Somogy	6 657	6 657	–	–
Sopron	3 127	1 786	At.* 1 341	–
Szabolcs	4 637	4 568	CsSzlov.* 69	–
Szatmár	6 104	1 731	–	–
Szepes	3 654	–	CsSzlov.* 3 459	Lo,* 195
Szilágy	3 815	–	Ro.* 3 815	–
Temes	7 151	–	–	–
Tolna	3 537	3 537	–	–
Torontál	9 903	258	–	–
Trencsény	4 456	–	CsSzlov.* 4 456	–
Turóc	1 123	–	CsSzlov.* 1 123	–
Ugocsa	1 213	–	–	–
Ung	3 230	16	CsSzlov.* 3 214	–
Vas	5 474	3 280	At.* 1 583	SHS,* 611
Veszprém	3 953	3 953	–	–
Zala	5 995	4 877	SHS.* 1 118	–
Zemplén	6 282	1 775	CsSzlov.* 4 507	–
Zólyom	2 634	–	CsSzlov.* 2 634	–

Megjegyzés: * Lo.: Lengyelország; SHS.: Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Jugoszlávia előző megnevezése; Ro.: Románia; CsSzlov.: Csehszlovákia; At.: Ausztria

** Krassó-Szörény, Temes, Torontál vármegyéből, valamint Temesvár, Versec, Pancsova várostól Romániához került 18 393 km², az SHS-hez 9872 km²

*** Máramaros-Szatmár és Ugocsa vármegyéből, valamint Szatmárnémeti várostól 7 202 km² Csehszlovákiába, 8283 km² Romániába került át

Forrás: EDELÉNYI-SZABÓ 1928: 648–689

Az 1. táblázatból jól látható, hogy vannak vármegyék, amelyek teljes nagyságukban Magyarországon maradtak, másokat teljes terjedelemben szomszédos országhoz csatoltak, és vannak, amelyeknek egy része Magyarországon maradt, egy része pedig két szomszédos országhoz került.

Ha a vármegyék és a törvényhatóságú városok területét nézzük Horvátország nélkül, akkor annak nagysága Trianon előtt $282\,870\text{ km}^2$ volt, a trianoni határok meghúzása után pedig $92\,833\text{ km}^2$ -re csökkent. A Magyarországból részesedett Románia így nagyobb területet, $102\,221\text{ km}^2$ -t kapott, mint ami Magyarországnak a trianoni békediktátum eredményeként maradt. Az új határok után egyes maradó vármegyék területei oly kicsire zsugorodtak, hogy ott az önálló vármegyei közigazgatás már nem volt életképes, ezért több esetben összevonták őket.

A magyar történelmi határok kialakulásánál meghatározó volt a Kárpátok karéja, amely egy évezreden át védte a magyar államiságot. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a magyar történelmi határok dinamikusak voltak, mert földrajzi és politikai okok miatt változásokon mentek át. Az új államhatárok kijelölésénél az antant ezt nem vette figyelembe, ezért az új határok nagyrészt mesterséges jellegűek lettek. Természetes jelleget néhány kisebb hegyvonulat, illetve a Duna–Dráva–Mura folyók, továbbá a Fertő-tó jelentettek. Földrajzi és biztonsági szempontból a korábbi Magyarország alakja ideális volt, míg az új, trianoni határok a biztonság, az árvízvédelem, a gazdaság, a kultúra és a családi kapcsolatok tekintetében Magyarországot rendkívül hátrányos helyzetbe hozták. Korábbi gazdasági térségeket vágott ketté az új államhatár, ezzel mind a magyar, mind a szomszédos ország határ menti települései a periféria perifériájára kerültek. Etnikailag egyedül a Dráva menti határ indokolható, az ország összes többi részén messze nem vette figyelembe az antant az etnikai viszonyokat, és tisztán magyar nemzetiségű falvakat, városokat metszett le az anyaországról, ezzel gátat szabva hosszú időre a kulturális vérkeringésnek.

A kitűzött új határok soha nem tapasztalt nehézségek elé állították a magyar állam vezetőit és a magyarságot. Az a tény, hogy az új határoknak (a korábbival ellentétben) jelentős része mesterséges jellegűvé vált, és a határ túloldalán a határvonallal párhuzamosan magyar nemzetiségű területsáv keletkezett, egy sor államigazgatási, kapcsolattartási problémát vetett fel. Az így kialakult helyzet során rokoni, közigazgatási, gazdasági, infrastrukturális és még sorolhatnánk, milyen kapcsolatok szakadtak szét. Az újonnan kitűzött határ mentén a vámőrség látta el a határőrizetet (és a kishatárforgalom ellenőrzését). A távolsági forgalom ellenőrzését az Állami Rendőrségbe beolvasztott Határrendőrség kapitányságai végezték. A kialakult helyzetre az akkori politikai vezetés a kishatárforgalom intézményének létrehozását látta megoldásként, biztosítva a határ menti magyar települések közti érintkezés fenntartását. Ezért minden szomszédos országgal tárgyalást kezdeményezett

a témában, és ezek eredményeként az 1920-as évek második felében a tárgyalások megállapodással zárultak.

A korabeli határőrizeti utasításokban a határon túli magyarságért érzett felelősség jegyében pozitív diszkriminációkat rögzítettek. Így például „[h]atársértést magyar szempontból csak idegen honos követhet el”. Továbbá a fegyverhasználat-tilalom a következő esetben: „Az elcsatolt területről elkövetett határsértés eseteiben, kivéve, amikor kifejezetten önvédelemről van szó, fegyverhasználatnak helye nincs.”

A továbbiakban a kishatárforgalom¹⁶⁴ szabályozására térek át, amelyet elsőként általánosan az 5.300/1923 Miniszter Elnöki rendelet jelenített meg. E rendeletben rögzítették, hogy a kishatárforgalom területi hatálya a határkerületre terjedt ki, ez alatt a vámhatárral párhuzamos 10–15 km-es területsávot kellett érteni. A pontos területi hatályt minden viszonylatban a szerződés mellékleteként az érintett községek, települések felsorolásával tüntették fel.

A kishatárforgalomban részt vevő lakosok a határt útlevéllel, határszéli igazolvánnyal, birtokos úti igazolvánnyal és alkalmi úti lappal léphették át. A határátlépés helyét – *amely nemcsak a határátkelő, hanem megegyezés szerint vámút is lehetett* – a két szomszédos ország által megkötött szerződésben határozták meg. Azon kettős birtokosok részére, valamint akik munkavégzés vagy foglalkozásuk folytán naponta többször átlépték a határt, határszéli igazolványt állítottak ki. Az igazolvány kiállításának körülményeit, formáját, tartalmát, annak érvényességi időtartamát a fenti rendelet pontosan szabályozta. Továbbá a rendeletet követték a szomszédos államokkal kötött kishatárforgalmi szerződések, amelyek az adott viszonylatban a sajátosságokat, a pontos területi hatályosságot rögzítették. Ezek viszonylatonként a következők voltak:

Oszták viszonylatban

A kormánynak a 11.110/1926 M.E. számú rendelete A kisebb határszéli személyforgalom szabályozása tárgyában az Osztrák Köztársasággal kötött megállapodás életbeléptetésére.

Főbb sajátosságai:

- ♦ A határkerületet 15 km mélységű területsávban jelölte meg.
- ♦ Határszéli úti igazolványt külön a határkerületi lakosok és földbirtokosok (bérlők) részére.
- ♦ 8 napi tartózkodást tett lehetővé.

¹⁶⁴ SALLAI 1995a: 95–113.

- ♦ Határátlépést biztosító alkalmi úti lap egyszeri, menet-jövet átlépést és legfeljebb 3 napi tartózkodást engedélyezett. Főleg a sürgős családi problémák rendezését és turisztikai célokat szolgált.
- ♦ A határt napkeltétől napnyugtáig lehetett átlépni.
- ♦ Az osztrák és a magyar átellenes határterületek helységneveinek pontosítását, helyesbítését Magyarországon az 129.013/1927 P.Ü.M. rendeletben hirdették ki.
- ♦ A vám- és mellékutak jegyzékét a 111.070/P.Ü.M. rendelet tette közhírré. A fenti rendeletben nem rögzített úton vagy egyéb ponton a határvonalat áruval, áru nélkül tilos volt átlépni. Kivételt azok a birtoktulajdonosok élveztek, akik mezsgyehatáron belül a határvonalat bárhol átléphettek.

Csehszlovák viszonylatban

A Csehszlovák Köztársasággal 1927. május 31-én kötött kereskedelmi szerződés be-
cikkelyezéséről szóló 1927. évi XVII. t.c. E-melléklet, Egyezmény a kisebb határszéli
forgalom szabályozása tárgyában.

Jelentősebb eltérő vonásai:

- ♦ A területi hatályt 10 km-es sávban szabályozta, amely indokolt esetben 15 km-
ig szélesíthető volt.
- ♦ A két nyelven kiállított határszéli úti igazolvány érvényessége 1 évre szólt,
amely során 8 napig való tartózkodást tett lehetővé a szomszédos országban.
A földbirtokosok részére és a segítőknek eltérő igazolványt állítottak ki.
- ♦ Az alkalmi úti lap egyszeri határátlépésre jogosított fel.
- ♦ A szerződés lehetővé tette a határt átszelő útvonalak igény szerinti használatát.
- ♦ A közös államhatáron hivatali szolgálatot teljesítőkre a 250.867/1927 BM sz.
rendelet előírásai vonatkoztak.
- ♦ A Csehszlovák Köztársasággal határos magyar határkerületekbe tartozó
közigazgatási egységek jegyzékét a 111.060/1927 P.Ü.M. számú körrendelet
tette közhírré.
- ♦ A fenti viszonylatban használható vám- és mellékutak jegyzékét Magyaror-
szágon a 110.710/1927 P.Ü.M. számú körrendelet rögzítette.

A vámutakra vonatkozó előírások, figyelmeztetések megegyeztek az osztrák vi-
szonylatban kihirdetettekkel.

Román viszonylatban

A kormánynak az 1924. évi 7.934. M.E. számú rendelete a Romániával 1924. április 16-án Bukarestben kötött egyes egyezmények és megállapodások életbeléptetéséről. „A kisebb határszéli forgalom megkönnyítésére vonatkozó határozmányok”, a fenti szerződés melléklete.

Fontosabb jellemzői:

- ♦ A kishatárforgalom területi hatálya azonos az előbbieken tárgyalt viszonylatokéval.
- ♦ A határszéli igazolvány időbeni érvényessége 3 hónapra szolt, amelyet ezt követően meghosszabbíthattak.
- ♦ A magyar határkerületekbe tartozó helységet, közigazgatási egységeket tartalmazó megállapodást később, 1927-ben a 144.127/1927 P.Ü.M. rendelet hirdette ki.
- ♦ A román közigazgatási szervek kihirdetésére pedig csak 1929-ben került sor. (A késlekedés oka valószínűleg a megegyezés hiánya lehetett. Itt kell megemlíteni, hogy a területi hatálynál nem találtak módot az Erdély mélységében, zárt közigazgatásban élő magyar lakosok problémáinak megoldására. Ekkor a két ország között is vízumkényszer állt fenn, amit az akkori magyar nagykövetség rugalmasan kezelte.)
- ♦ A csehszlovák viszonylathoz hasonlóan külön rendelet (115.941/1927 BM.) rögzítette a közös határállomáson szolgálatot teljesítő hivatalnokok mozgásának szabályait.

Jugoszláv viszonylatban

A Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal 1926. július 24-én kötött kereskedelmi szerződés „A” melléklete: Határozmányok a kisebb határszéli forgalom számára engedélyezett különleges kedvezmények tárgyában.

Főbb sajátosságai, jellemzői:

- ♦ A területi hatálya azonos az előző rendeletekben leírtakkal.
- ♦ A megállapodást további tárgyalások követték, amit az 1929-ben aláírt *Belgrádi Jegyzőkönyv* tartalmazott.
- ♦ A vámmentes áruk, szolgáltatások listáját részletesen rögzítették.
- ♦ A különleges határszéli igazolvánnyal, a határszéli igazolvánnyal és az úti lappal kapcsolatos tudnivalókat is hasonlóan részletesen szabályozták.

- ♦ A két szomszédos állam érdekeinek védelmére, valamint a jószomszédi kapcsolatok ápolására határközi összejöveteleket rendszeresítettek (amely a mai *Határmegbizotti rendszer* elődje).
- ♦ A pénzügyminiszter 6.100/1930 P.Ü.M. számú rendeletében a fentiek tárgyában részletes végrehajtási utasítást adott ki.
- ♦ A vámvonalakot a *Belgrádi jegyzék* függeléke rögzítette.

Természetesen a kishatárforgalom nem jelenthette az évszázadok során összetartozó szálak elvágásával keletkezett sebek begyógyítását, de sok ezer magyar számára biztosította a túloidali rokonsággal való kapcsolattartást és kölcsönösen a munkavégzés lehetőségét. Hatásuk Magyarország 2004-es EU-csatlakozásáig fennmaradt.

MAGYARORSZÁG TERÜLET- ÉS HATÁRVÁLTOZÁSAI AZ 1930-AS ÉVEKTŐL NAPJAINKIG

A magyar belpolitikai életben az 1920-as, 1930-as években nem tudott olyan párt támogatottságot szerezni, amelyik ne foglalt volna állást valamilyen formában a területi revízió mellett. A Párizs környéki békék ellentmondásairól, igazságtalanságairól nemcsak Magyarországon, hanem több nyugati államban¹⁶⁵ is születtek publikációk,¹⁶⁶ felhívások, de a gyakorlati, diplomáciai lépések elmaradtak az 1920–1930-as évek közepéig.

Az ország gazdasági helyzete, a természeti kincsek lelőhelyeinek elvesztése és a szomszédos országok (kisantant) ellenséges magatartása azonban gátat szabott a revízió gyakorlati megvalósításának.

A területi revízióra az 1930-as évek végén kerülhetett sor, amikor is Magyarország Németország támogatását maga mögött tudva az 1938-as müncheni döntés után Csehszlovákiával tárgyalásokat kezdeményezett. Komáromban a két tárgyaló fél között egyetértés mutatkozott a kérdés rendezésében, de a csehszlovák fél jelentős magyar ajkú területeket, városokat tartott volna vissza a csehszlovák állam kebelében,¹⁶⁷ valamint a magyarok is meg akartak szerezni szlovák falvakat. A tárgyalások eredménytelensége miatt az új határok kijelölésére az I. bécsi döntés (1938. november 2.) után kerülhetett sor. A bécsi döntés értelmében Magyarország visszakapta az államhatárral párhuzamos, döntően magyarul lakta nemzetiségi területsávot, kivéve Nyitra várost. A határ kijelölésére szolgáló térképeken bejelölték a községhatárokat

¹⁶⁵ ROMSICS 1992.

¹⁶⁶ BÁN D. 1996.

¹⁶⁷ RÓNAI 1939.

és a néprajzi határokat. A megállapító és határkitűző bizottság munkája során a következő gondolatok voltak az irányadók: „a bécsi térképlap, a nemzetiségi elv és a községhatárok érintetlenül hagyásának elve alapján a határra való kiszállás szükségességét a legtöbb esetben lehetséges lesz elkerülni.”¹⁶⁸ *Ez a trianoni határok korábbi kitűzési gyakorlatától teljesen eltérő, új jelenség volt. Az új államhatárok vonala így követte a néprajzi határok vonalát, azaz a néprajzi határokat államhatári rangra emelte.* A bécsi döntést követően a határok kijelölését a következő szakaszokra tagolva hajtották végre:

- ♦ a Szemettől Csekleszig tartó határvonal megállapítása,
- ♦ a Dunától Tardoskeddig tartó határvonal megállapítása,
- ♦ a Losonc és Ungpinkóc közötti határvonal,
- ♦ az Ungpinkóc és Munkács közötti határszakasz,
- ♦ Bártháza és a román határ.

A bécsi döntést követően visszakapott Felvidék után (német jóváhagyással és az egész világ hallgatólagos tudomásulvételével) került sor 1939. március 14–18-án Kárpátalja megszállására.

Kárpátalja megszállásával „visszatért” 12 171 km² terület és 496 000 lakos. A „visszatért” területek elfoglalásával ismét a Kárpátok jelentette az államhatárt.¹⁶⁹ A fenti viszonylatban Lengyelország lerohanását követően történt meg a magyar–német–szovjet hármas határ kijelölése, amely azonban tiszavirág-életűnek bizonyult.¹⁷⁰ *A német–lengyel háború hatása már az első napokban érzékelhető volt a magyar–lengyel határon, illetve a magyar bel- és katonapolitikai életben. A katonai felderítés*

¹⁶⁸ PARÁDI 2010: 99.

¹⁶⁹ A lengyel–magyar közös határ helyreállítását mindkét országban nagy szimpátiával fogadták. Maga a közös határ növelte az országok nemzetközi mozgásterét is. Ez idő tájt a magyar határ őrizete katonai feladat volt. Így az új határok védelmének megszervezése a honvéd határvadászdandárokra hárult. Ennek gyakorlati megvalósulása során a végrehajtó magyar határvadász-alegységeket a lengyel határőrök díszszázada fogadta. Ettől kezdve a történelmi határokon a két ország határőrei szorosan együttműködtek, például közösen járőröztek.

¹⁷⁰ A második világháború kezdetén, a sikeres német, majd szovjet offenzíva következtében a magyar–lengyel határ német–magyar és szovjet–magyar határrá alakult át, vagy a korabeli szóhasználatnál elve: a „német–orosz érdekhatar bekapcsolódott a magyar határba”. Még 1939. december 7-én a német és a szovjet diplomácia képviselői kérték a magyar kormányt, hogy a közös határmegállapító bizottságba delegáljon egy határbiztost. Erre a feladatra a magyar kormány dr. Rakolczai László vezérkari őrnagyot jelölte ki. A magyar–német–szovjet hármas határ kijelölésére 1940. január 25-én került sor. Ezzel véget ért a történelmi mércével szinte mérhetetlen, de ugyanakkor történelmi feladatokat megoldó magyar–lengyel határ 20. századi története.

folyamatosan tájékoztatta a vezérkart a hadműveletekről és a környező (szomszédos) államokban történt katonai mozgósítással kapcsolatos eseményekről. A háború első napjaiban a lengyel–magyar határon a lengyelek megkezdték a vasúti és közúti műtárgyak lerombolását,¹⁷¹ továbbá folytatták Sianki¹⁷² környékén a tábori erődítések kiépítését. A lengyel–magyar határátkelőkön és a zöldhatáron a háború első napjaiban megjelentek az első menekültek, akik viszont a határvadászdandárok jelentéseiben ekkor még nem szerepeltek. Elkészült 1939. szeptember 4-én egy, a VIII. hadtestparancsnokság részére szóló utasítás, amelynek tárgya: „lengyel határőrség részéről kért támogatás”, és ebben a következőket fogalmazták meg: „A lengyel határőrség támogatása kimondottan csak szolgálati téren mozoghat és csak oly mérvű lehet, amennyire az a saját határszolgálat súrlódásmentes ellátásához feltétlenül szükséges.”¹⁷³

Felvidék, Kárpátalja után Erdély következett, amelynél ismét a német–olasz döntőbíróvá várt a feladat, hogy meghúzza az új román–magyar határvonalat. Ebben az időszakban már kész volt a Szovjetunió lerohanásának terve, ebben Németország számított a román hadseregre, viszont igénybevételének akadálya a románok magyaroktól való félelme volt. Attól tartottak, ha a román hadsereg jelentős részét felajánlják a szovjetek elleni offenzívához, akkor a magyarok megszállják Erdélyt. Egy új román–magyar határ megvonását az angol és amerikai béketervek is kiemelten kezelték. A német–magyar–román szövetségesek közötti vita rendezése érdekében román–magyar viszonylatban is kétoldalú tárgyalásokra került sor. A tárgyalás előkészítése során dr. Jakabffy Imre az Államtudományi Intézet román referense volt. A vele készített interjú alkalmával (1996. november 26.) a magyar elképzelésekről a következőket mondta:

„Románia egy 22 000 km² területsávot átadott volna Magyarországnak, melyen az egész romániai magyarság elfért volna. Ez azon az alapon valósult volna meg, hogy az 1 millió 600 ezer magyar lakos kiköltözik a fenti területsávra és vállalja azt, hogy nem költözik vissza Romániába (kicsit olyan ez mint a lakosságcsere). Ezzel a népeségcserével jól járt volna a magyarság, hiszen sokkal értékesebb földet kap a hátrahagyott helyében.”¹⁷⁴

¹⁷¹ Hadtörténeti Levéltár. 12. Helyzetközlés. m. kir. Honvéd vkf 1939. szeptember 4. 2.

¹⁷² Hadtörténeti Levéltár. 12. Helyzetközlés. m. kir. Honvéd vkf 1939. szeptember 4. 2.

¹⁷³ SALLAI 2008b: 40.

¹⁷⁴ SALLAI 1997b: 84.

A tárgyalás kudarca után a korábban „bevált” döntőbíróhoz fordultak, aminek következtében 1940. augusztus 30-án a II. bécsi döntés eredményeként Magyarország Erdély egy részét visszakapta.

A II. bécsi döntéssel Magyarországhoz „visszatért” Észak-Erdély és Székelyföld. Ez 43 591 km² területet és 2 185 546 főt jelentett.

A második bécsi döntés során keletkezett új határvonal leírása a következő:

„A határ Kötegyánnál kezdődik, Szalonta alatt megy északkelet felé, Váradlestől kissé keletre Hájó alatt, Telegd alatt vonul, onnan kissé délkelet felé kanyarodik Remetelórév alatt, innen kelet felé megy Zentelke és Nagykalot a között. Innen tovább keletre vonul Gyalu alatt, Kolozsvár alatt Kolos alatt, majd északkelet felé fordul, Szentgotthárd alatt kanyarodik ismét keletre. Közvetlenül Kecsed alatt vonulva Köbölkút felett egyenesen délre kanyarodik Maroskeresztúr alatt, Nyárádtető alatt, Balavásár és Egrestő között megy a határ tovább Nagykend alatt. Innen egyenesen északra Székelykeresztúr alá megy közvetlenül, ugyancsak közvetlenül Kányád alá Dálya, Darás, Sombor és Felsőrákos alatt eléri az Olt folyót. A folyó mentén dél felé fordulva Bölön alatt fordul ismét délkeletre, Előpatak, Uzon, Nagypatak, Zágon alatt egyenesen keleti irányban fut rá a történelmi határra. Innen északra fordulva a mai magyar-orsz határ sarkáig a régi történelmi határ lesz ismét az újonnan megállapított határ.”¹⁷⁵

A revízió következő állomása 1941. április 11–16. volt, amikor is a tengelyhatalmak megtámadták Jugoszláviát, és Magyarország megszállta a Délvidéket. Ezen időszak alatt az önállóvá vált Horvátországtól békés úton visszatért a Muraköz.

2. táblázat: Magyarország határainak hossza¹⁷⁶ a visszacsatolások idején

Határ	km	A határkijelölés jellege
Államhatár (1937)	2266	határjelekkel állandósítva
Német–magyar (nyugati)	432	határjelekkel állandósítva
Szlovák–magyar	858	ideiglenes kijelölt
Német–magyar (északkeleti)	356	régi határjelekkel állandósítva
Román–magyar	1031	új határvonal középen kítűzve
Temesközi (szerb?)	216	részben állandósítva
Horvát–magyar	598	részben állandósítva
Összesen:	3491	

¹⁷⁵ SALLAI 2002: 145.

¹⁷⁶ SUBA 1995: 103.

12. ábra: Magyarország területe, határai a területvisszatérések után

Forrás: Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet

A területi revízió következtében megnagyobbodott trianoni ország határai igen rövid életűnek bizonyultak. A határok vonala, eltérően a trianoni békeszerződés előtti államhatároktól, nem természetes jellegűvé sikeredett. A felvidéki új határok kivételével az etnikai jelleg sem érvényesült. Az így létrejött államterület alakja igen furcsa formátumot mutat az ekkor készült térképeken (12. ábra).

A második világháború előtt és alatt az Államtudományi Intézet, majd a Teleki Intézet keretében folyamatosan készültek az új béketárgyalásokra. Ennek következtében történeti, földrajzi, néprajzi, statisztikai kimutatások, tanulmányok, térképek születtek.

Magyarország részvétele a második világháborúban a náci Németország oldalán később megpecsételte az ország sorsát, továbbá a Szovjetunió térnyerése Csehszlovákia és Románia terhére területgyarapodással járt. „Az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezményben így mondott le Románia Észak-Bukovináról és Besszarábiáról, az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák egyezményben pedig Csehszlovákia Kárpátaljáról.”¹⁷⁷ Ennek következtében lett az 1938-es határok visszaállítását követően a Szovjetunió Magyarország új szomszédos állama.

A második világháborút lezáró békeszerződésnél azonban – a trianoni békeszerződéshez hasonlóan – a magyar felet kész helyzet elé állították. Így nem kerülhetett sor a korábban a nyugat-európai elképzelésekben is szereplő új határok megállapítására,

¹⁷⁷ ROMSICS 2020: 272.

sőt csehszlovák viszonylatban még három települést, Dunacsúnyt, Horvátjárfalut, Oroszvárt elcsatolták Magyarországtól. Erről Jakabffy Imre, aki a határkitűző bizottság tagja volt, így nyilatkozott:

„A csehszlovákok igen erősen követelték a rajkai zsilipet, melyet mi a Duna határvíz jellegéből adódóan meg tudunk menteni. Ehhez nagy segítséget nyújtott az időjárás, mely 1947-ben aszályos volt. Így az erősen kiszáradt Duna árterületén Gutor-szigetén, a helyszíni szemle során találtuk meg Albrecht főherceg uradalmának határköveit, melyek további segítséget nyújtottak a kataszteri határok eligazodásában. Az okmányok aláírása 1947. október 15-én a rajkai kocsmában történt. Magyar részről rajtam kívül az átadási jegyzőkönyvet Czebe Jenő vezérkari alezredes írta alá.”¹⁷⁸

Az 1947-es párizsi békeszerződésben rögzített magyar határok leírását lásd a 4. sz. mellékletben!

A második világháború után a nemzetközi politikai életben bekövetkezett változások eredményeként Magyarország új állammal, a Szovjetunióval lett határos. Így a korábbi négy viszonylat helyett az 1947-es párizsi békeszerződést követően kijelölésre várt a szovjet–magyar államhatár, amely döntően a korábbi csehszlovák–magyar államhatár vonalát jelentette. A nemzetközi szerződés szerint:

- „1. Cikk. 1. Magyarország határai Ausztriával és Jugoszláviával ugyanazok maradnak, mint amelyek 1938. évi január hó 1-jén voltak.
2. Az 1940. évi augusztus hó 30-án kelt bécsi választott bírósági határozat rendelkezései semmiseknek és érvényteleneknek jelentetnek ki. Magyarország és Románia között az 1938. évi január hó 1-jén fennállott határ ezzel visszaállítatik.
3. A Magyarország és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója közötti határ, attól a ponttól kezdve, amely közös e két Állam és Románia határai között, addig a pontig, amely közös e két Állam és Csehszlovákia határai között, a Magyarország és Csehszlovákia közötti előbbi határvonalban állapítatik meg, úgy, amint az 1938. évi január hó 1-jén fennállott.”¹⁷⁹

Az 1938-as első bécsi döntés, valamint Kárpátalja visszatérése után, továbbá a front áthaladása miatt az újonnan felálló szovjet–magyar államhatár határjelei több ponton hiányoztak, illetve megsérültek, nem biztos, hogy eredeti helyen álltak. A párizsi békeszerződés ratifikálása után a határkövek helyszíni beazonosítását

¹⁷⁸ SALLAI 1997b: 84.

¹⁷⁹ SALLAI 1997b: 84.

1947. május 15-étől az Állami Földmérés Országhatárt Rendező és Kijelölő Kirendeltsége¹⁸⁰ végezte el. „Helyszíni vizsgálat során megállapították, hogy a szovjet szakaszon kb. 450 határkő, a csehszlovák szakaszon kb. 2250 határkő, az osztrák szakaszon kb. 650 határkő, a román szakaszon kb. 580 határkő, a jugoszláv szakaszon kb. 390 határkő hiányzik.”¹⁸¹

Az újonnan delimitált államhatárok kitűzése közül a szovjet–magyar államhatár újbóli kijelölésére 1947. szeptember 18-ától került sor. A terepfelmérő munkálatok előkészítésére már ez év szeptember 29-én útnak indultak a szovjet–magyar határra, majd a határbejárást október 4-én el is kezdték.¹⁸²

Az új határ redemarkálása a következő új problémákat vetette fel:

- ♦ a szovjet topográfiai térkép szerkezeti felépítése eltért a magyar térképétől;
- ♦ az új szomszédos állammal nem volt határrendi megállapodás;
- ♦ Kárpátalja szovjet fennhatóság alá helyezése teljesen új közjogi helyzetet eredményezett a térségben.

A redemarkációra 1948-ban került sor, amelynek főbb állomásai a következők voltak:

- ♦ A határ redemarkálását a szovjet és a magyar fél közösen hajtotta végre. A műszaki és felmérési feladatokra a magyar szakembereket a Honvéd Térképészeti Intézet állományából jelölték ki. A munkálatokra vonatkozó első parancs 1948. szeptember 18-án érkezett az intézethez. Ennek ismeretében 10 nap állt rendelkezésre a terepfelmérői munkák előkészítésére.
- ♦ A munkálatok irányítására felállították a Szovjet–Magyar Vegyes Bizottságot, amely Debrecenben tartózkodott. A SZMB két vegyes albizottságot alakított, majd felosztották a közös határszakaszt.
- ♦ A Magyar Albizottság a következő határszakasz redemarkálását hajtotta végre: a Beregszász–Beregdaróc műút, valamint az államhatár kereszteződési pontja és a magyar–szovjet–csehszlovák hármasszakasz határ között.
- ♦ A Szovjet Albizottság a fennmaradó közös határszakaszt mérte fel: a magyar–szovjet–román hármasszakasz határkő a Beregszász–Beregdaróc műút és az államhatárok kereszteződési pontja között.

1948 október 4-én a magyar albizottság megkezdte a határbejárást, amelynek folyamán megállapították a régi határvonalat, és kijelölték az új határt. A szovjet kérésnek

¹⁸⁰ A magyar–szovjet határ redemarkációs munkálatait a Magyar–Szovjet Vegyes Bizottság irányította, amely a terepmunkálatok alatt Debrecenben székelt.

¹⁸¹ KARDOS 2018: *A szovjet–magyar határ redemarkációja 1948*. Kézirat. Budapest, NKE, 2.

¹⁸² Intézeti munkák 1954. *Térképészeti Közlöny*, (3–4), 218.

megfelelően az új határkitűzésnél kerülték a fölösleges kiszögelléseket és hurkokat, ami azonban nem járhatott egyik állam számára sem veszteséggel vagy nyereséggel.

A közös megegyezés alapján csak olyan helyeken állítottak fel határjeleket, ahol a határvonal élesen törik, így a határjelek száma 168-ra csökkent.

Az intézet munkatársai 1948. november 10-én befejezték a terepfelméréseket, és bevonultak Budapestre. Az Albizottság november 17-én megkezdte a határbejárást, majd 20-án kiadták a helyszíni rajzvázlat első mintáit. Ezzel párhuzamosan a terepen folytak geodéziai munkák. A geodéziai feladatokat az Állami Földmérés munkatársai végezték. Ennek részeként a következő munkákat végezték el:

1. a régi határjelek felkeresése;
2. az összerendezők átszámítása a Gauss–Krüger-féle vetületi síkra;
3. a határvonal tisztítása és végleges kitűzése;
4. a helyszíni mérések elvégzése;
5. a pontok koordinátáinak kiszámítása;
6. a határjelek felállítása;
7. a jegyzőkönyvek és geodéziai vázlatok elkészítése.

A munkálatok során két alkalommal került sor határmódosításra, ennek eredményeként a 65 kilométeres magyar szakasz 60 km-re redukálódott, illetve 128 kat. hold került Magyarországhoz, valamint a Szovjetunióhoz úgy, hogy egyik félnek sem származott területi anyagi kára.

A szovjet–magyar határszakaszon a következő határjeleket alkalmazták:

Vízi határjel: Azokon a határszakaszokon, ahol a határvonalon élő vízfolyás volt, a határvonal a folyó, patak vagy vízelveztő árok közepén haladt, két határcölöp képzett egy határjelet. Az egyik cölöp a folyó egyik oldalán, míg a másik a vele szemben lévő parton volt elhelyezve oly módon, hogy a két cölöpöt összekötő egyenes a folyót derékszögben metszse. Határleírási jegyzőkönyvben rögzítették a határvonal metszési pontjának cölöpektől való távolságát.

Szárazföldi határjel: a határvonallal derékszögben elhelyezett két cölöpből állt, homlokoldallal a szomszédos állam felé, lehetőség szerint 2,5 m távolságban a határvonaltól. A homlokoldalon volt a határjel száma és a címer is elhelyezve. Amennyiben a terepviszonyok nem tették lehetővé a 2,5 m-es távolságot, akkor eltérhettek tőle, de az eltérés tényét jegyzőkönyvben szigorúan rögzíteni kellett. A határvonal középpontjaiban a cölöpöket úgy kellett elhelyezni, hogy az összekötő egyenes a törésszög felezőjébe essen. A cölöpök között egy henger alakú, csúcsosra faragott kis facölöp állt ki a földből kb. 40 cm magasan.

Átmeneti határjel: három cölöpből álló határjel, amelyet azokon a pontokon állítottak fel, ahol az államhatár szárazföldről vízi szakaszra tért át, vagy fordítva.

Ebből két cölöp a folyónak azon a partján állt, ahol szárazföldi határ húzódott. A harmadik cölöp a folyó ellentétes oldalán volt elhelyezve mint irányító cölöp. Feladata, hogy a folyó közepe felé haladó határvonal irányát rögzítse.

S bár a jelentések szerint a két fél között az együttműködés baráti, szívélyes, bajtársias volt, a munka közben több alkalommal szakmailag ellentmondásos helyzet alakult ki.

Érdekességként említem meg, hogy ezen a szakaszon két határjel nevet is kapott: Ezek a Túr és a Tisza. Az elnevezés a kijelölési év dátumával és a Mo. felirattal a magyarországi gúlákön látható.

Túr: A magyar–román–szovjet hármashatáron három gránitoszlop áll úgy, hogy egyenlő oldalú háromszöget alkotnak. A Túr határjel magyar oszlopa a Túr folyó jobb szakadékos nyílt partján, a határok találkozási pontjától 39 méterre nyugatra, a medren áthaladó töltés középvonalának metszéspontjában, a töltésen álló 1. sz. határjel középpontjától 42,4 méterre délkeletre áll.

Tisza: A hármashatárt a Tisza jobb partján a Szovjetunió és Csehszlovákia területén a határvonaltól 25-25 méterre álló egy-egy oszlop (műkö gúla) határozza meg, míg a Tisza bal partján a Magyarország területén álló oszlop a háromszög csúcsát képezi. Az államhatárok találkozási pontja e háromszög magassági vonalán az alaptól 91,7 méterre, a csúcstól pedig 111,7 méterre, a Tisza középvonalán fekszik.

A redemarkációt követően Moszkvában 1949. július 30-án aláírták a következő, újonnan kidolgozott 7 határ okmányát:

1. a magyar–szovjet–csehszlovák hármashatár okmányai,
2. a magyar–román–szovjet hármashatár okmányai,
3. az államhatár 1:25 000 méretarányú térképei,
4. a határjelek jegyzőkönyvei,
5. a határjelek listája,
6. az államhatár geodéziai ponthálózatának és sokszögvonalainak vázlata,
7. az államhatár határjeleinek és a kiinduló geodéziai pontoknak a koordináta-jegyzéke.

Össességében megállapítható, hogy a szovjet–magyar határt mintegy 135 kilométeren, a határral párhuzamosan 500-500 méteres sávban térképezték¹⁸³ fel, és a határjeleket pontosították, pótolták.

A párizsi békeszerződés után kialakult határokon a magyar és a szomszédos ország közös határrendi tevékenysége folyamatos redemarkációs tevékenységet

¹⁸³ SUBA 2001.

eredményezett, amelynek következtében viszonylatonként a következő „határkiigazításokra” került sor:

- ♦ Csehszlovák–magyar viszonylatban az Ipoly és a Ronyva folyó mederváltoztatásából adódóan 1987-ben zárult le a redemarkációs folyamat. Ezenkívül 1952-ben kompenzációs alapon, 12 helyen kisebb területeket érintő kiigazításokat hajtottak végre.
- ♦ A második világháború után szomszédos országgá vált Szovjetunióval 1949. július 19-én került sor a redemarkációs dokumentum aláírására (a hármas határ miatt a szerződés kidolgozásába, aláírásába Csehszlovákiát is bevonták).
- ♦ 1949–1950-ben Románia és Jugoszlávia között a hármas határ térségében határkiigazítást eszközöltek, amely a magyar határok hosszára nem, de a jelölésre hatást gyakorolt. Ennek következtében a hármas határ 13 kilométerre délnyugatra tolódott.
- ♦ Az osztrák–magyar határon a Lapincs folyó (35 604 m²) és a Bozsok patak (3114 m²) térségében a szabályozás folytán területek egyenlő arányban történő kicserélését hajtották végre.

A második világháború után a szovjet katonai jelenlét és Közép-Európa országainak „népi demokratikus” társadalmi átalakulása miatt sajátosan alakult a kapcsolattartás hazánk és a szomszédos országok között. A nyugati és a déli határon aknamezőket telepítettek. 1967 után az osztrák–magyar határ magyar területén már csak a „vasfüggöny” funkcionált, amelyet 1989-ben szedtek fel. Ebben az időszakban egy lényegesen alacsonyabb hatékonyságú kishatárforgalom ismét szerepet kapott (a két világháború közötti időszakban megvalósított kishatárforgalomhoz képest).

Az 1990-es években bekövetkezett „közép-európai politikai térkép rajzolása” eredményeként a trianoni békeszerződés (1920) utáni négy helyett ma hét (ebből 4 új) szomszédos országa van Magyarországnak, amelyekkel a határszakaszok hossza viszonylatonként a következő:

Szlovák–magyar viszonylat:

A határszakasz hossza: 680,9 km

Felosztva: I–XX. szakaszra

Ukrán–magyar viszonylat:

A határszakasz hossza: 136,7 km

Felosztva: I. szakaszra

Román–magyar viszonylat:

A határszakasz hossza: 447,8 km

Felosztva: A, B, C, D, E, F, G, H, K, L, N, M szakaszra

Szerb–magyar viszonylat:

A határszakasz hossza: 174,4 km

Felosztva: D, E, F szakaszra

Horvát–magyar viszonylat:

A határszakasz hossza: 344,6 km

Felosztva: B, C, D szakaszra

Szlovén–magyar viszonylat:

A határszakasz hossza: 102 km

Felosztva: A szakaszra

Osztrák–magyar viszonylat

A határszakasz hossza: 356 km

Felosztva: A, B, C szakaszra

Az államhatár történetéről szóló fejezetben a gyepűktől eljutottunk napjainkig, és jól látható volt, hogy a magyar történelmi határok hosszú ideig (ezer évig) elválasztották a szomszédos államoktól Magyarországot. Ebben kivételt képezett a közel 150 éves török expanzió, és a végét a trianoni (párizsi) békeszerződés jelentette, amely folytán ma egyetlen centiméter államhatárunk sem húzódik a történelmi államhatárok vonalán.

MAGYAROK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A Kárpát-medencében az elmúlt évezred, századok során etnikai, nyelvi szempontból nézve „*tarka*” etnikai térszerkezet alakult ki. Az etnikai határok fogalmából¹⁸⁴ kiindulva az etnikai határ megvonásának alapját képezheti a korrekt statisztikai adatsoron alapuló népszámlálás, amely a nemzetiségi viszonyokra is rákérdez, egyben alapul is szolgál az etnikai határok térképi megjelenítéséhez.

Kocsis Károly szerint az általa az 1990-es években elkészített, az etnikai térképekhez és etnikai térszerkezettel foglalkozó tanulmányaihoz felhasznált források az 1495–1850 közötti időszakra vonatkozólag: „teljes körű, etnikai információt is gyűjtő népszámlálások hiánya miatt – nagyon eltérő jellegűnek és bizonytalanak minősíthetők.”¹⁸⁵ 1850-től a hivatalos népszámlálási adatokat felhasználva nyomon követhető a Kárpát-medence etnikai térszerkezetének alakulása, valamint az elkészült néprajzi térképek alapján az etnikai határok ábrázolása. Az eddig megalkotott

¹⁸⁴ „Statisztikai számadatokhoz kötött, azon települések határán fut végig, amelyekben az egyes nemzetiségeket, vagy nyelvet anyanyelvként vallók száma az ötven százalékot meghaladja.”
SALLAI 2002: 10.

¹⁸⁵ KOC SIS 1996a: 167–180.

térképeken a nemzetiségi viszonyok ábrázolására a kördiagramos módszert alkalmazta, amellyel a lakosság nagyságát és etnikai arányait is hitelesen ábrázolta.

Az etnikai határok változását és a vegyes etnicitás problémakörét kutatta fel Keményfi R. egy történelmi vármegye (Gömör és Kishont) területére összpontosítva. A szerző az elkészült tanulmánykötetéhez a történelmi források mellett a legújabb statisztikai forrásokat is felhasználta, ennek alapján választ kapott arra, hogy hogyan alakultak ki a vizsgált vármegye területén lévő településeken az etnikai térszerkezetek. A mellékelt térképeken az állam-, az etnikai és a nyelvhatárok kapcsolatát is szemléltette, ezzel az etnikai földrajz, a néprajz területén új távlatokat vetít előre.

Magyarország történetében különféle összeírásokra (adó, hadra fogható személyek stb.) a történelem folyamán többször sor került, de népszámlálást először csak a 18. század végén hajtottak végre. Ezért a *honfoglalást* követő időszakról az első *népszámlálásig* a magyarság nagyságáról *csak közvetett források* állnak rendelkezésre. Ennél még bonyolultabb feladat regisztrálni az etnikai határokat, amit két tény nehezít. Az egyik, hogy az etnikai határokat (eltérően az állam- vagy birtokhatároktól) nem jelölték ki határkövekkel, határfákkal a terepen. A másik probléma, hogy a népszámlálások során csak a 19. században, 1850-ben terjesztették ki a nemzetiségekre vonatkozó felmérést. S habár korábban, az 1715–1720 között végrehajtott Acsády Ignác féle összeírás,¹⁸⁶ adózás szempontjából való népességmegállapítás úttörő jellegű tevékenység volt, megállapításai a nemzetiségek és a lakosság nagysága tekintetében *csak irányadók* lehetnek. A fent leírtak motiváltak abban, hogy a nemzetiségi határok történetében a honfoglalás és a népszámlálás közötti időszakról a meglévő források alapján csak áttekintést adjak a magyar lakosság számadatairól és közvetett források alapján a valószínűsíthető etnikai határokról. Az ezt követő időszakról népszámlálási adatok és a néprajzi térképek komplex alkalmazásával, mintegy metszetet adva mutatom be a kialakult etnikai térszerkezetet.

A honfoglaláskor a Kárpát-medencébe érkező magyarok valószínűleg szórványosan éltek, a források alapján nagyobb számban avarokat, kisebb mértékben törököket, szlávokat, germánokat találtak. A honfoglalók számadataira vonatkozó becslések meglehetősen nagy eltéréseket mutatnak. A 900-as évek elejére datálható Ibn Ruszta földrajzi munkája, amelyben a magyarokról és a honfoglalók nagyságáról a következőket rögzítette: „A besenyők országa és az ’szkl-bolgárok országa között magyarok határai közül az első van. A magyar pedig a töröknek egy fajtája. Vezérük 20 000 lovassal vonul ki. Vezérüket kndh-nek hívják.”¹⁸⁷ A további idézet segítséget nyújt abban, hogy a fenti adatokat ne a 900-as évek elejére, hanem a honfoglalás

¹⁸⁶ BÁNSZKI [é. n.].

¹⁸⁷ CZEGLÉDY 1943: 106.

időszakára tegyük, mert még nem a Kárpát-medencét, hanem a Fekete-tenger és a Don folyó vidékét nevezte meg a magyarok szálláshelyének.

A vizsgált időszakban a Kézai és a Thuróczy krónika 216 000 harcosról, Baráth Tibor 200 000 harcosról tett említést.¹⁸⁸ Ettől lényegesen eltér Vámbéry Ármin, aki 10–15 000 harcosra, valamint Barsy Gyula, aki 80–100 000 harcosra¹⁸⁹ utal.

A harcosok mellett meg kell említeni a honfoglaló seregekkel érkező népességet is (a harcosok családtagjai, szolgálói stb.), amiről szintén eltérő számadatok láttak napvilágot. A 3. táblázat¹⁹⁰ a honfoglaló magyarsággal érkezők becsült adatait jeleníti meg a témát kutatók publikációiban feltüntetett adatok segítségével.

Véleményem szerint az eltérő adatok az eltérő értelmezésekből és a becslésekből adódhattak. Valószínűleg a nagyobb létszámot feltüntetők belevehették a magyarok szövetségeseit (besenyőket, bolgárokat) is.

Honfoglaló őseink letelepedését meghatározta az akkori félnomád életmód. Ezért leginkább a füves pusztákat keresték, hogy állataiknak megélhetést biztosítsanak, illetve a megélhetés és a védekezés szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bíró folyókat.

3. táblázat: A honfoglaló magyarsággal érkezők
becsült adatai különféle publikációkban

A kutató neve	A becsült népesség
Pauler Gyula	100 000
Vámbéry Ármin	300 000–400 000
Szabó Károly	1 300 000
Kézai-Thuróczy	870 000
Baráth Tibor	1 000 000
Deér József	200 000–300 000
Barsy Gyula	500 000
Hóman Bálint	500 000
Schwartner Márton	1 000 000

¹⁸⁸ Idézi KOVACSICS 1995: 146.

¹⁸⁹ KOVACSICS 1995: 146.

¹⁹⁰ KOVACSICS 1995: 147.

Az előzőkben leírtak szerint a honfoglaló magyarság fokozatosan szállta meg a Kárpát-medencét. Az a tény, hogy nem egyszerre vették birtokba a szállásterületeket, arra enged következtetni, hogy a magyarok szállásterületeinek határai folyamatosan változtak. A 10–11. századi szállásterületeket vizsgálta meg Kniezsa István, majd Glaser Lajossal együtt elkészítette a *Magyarország népei a XI. században* c. térképét. A szállásterületek meghatározásához Kiss Lajos és Kniezsa István történeti, nyelvészeti és régészeti bizonyítékokra támaszkodott. A színes térképen jól látható, a magyarok által megszállt rózsaszínnel ábrázolt terület határa követi a bükkerdő vonalát, továbbá a szláv–magyar érintkezési zónát, tehát a magyarok tisztán szlávok lakta területekkel érintkeztek, vagy már vegyes, szláv–magyar zónákról beszélhetünk. A térképen az ország mélységében csíkozott jellel ábrázolt, ritkán lakott területeket is a magyarok életmódjával lehet magyarázni, ugyanis a homokos, szikes terület nem nyújtott akkor megfelelő feltételt a félnomád életmód folytatásához. A térképen is szembeűnő az Erdélyben zárt földrajzi egységben élő magyarság. A szerzők állítása szerint Erdélyt a magyarság a 11. század elején már birtokba vette, helyzetét a következőként írták le:

„Északon a Zsibó mellett Őrmezőtől K-re az egyesült Szamos, majd a Nagy-Szamos mentén körülbelül a Beszterce torkolatáig, innen dél felé a (Bethlennél a Nagy-Szamosba ömlő) Mélyes és a (Marosludasnál a Marosba torkolló) Ludas patakok mentén, majd innen Dicsőszentmártonig húzódott. Délen a Kis-Küküllő – egyesült Küküllő-Maros vonalán körülbelül Gyulafehérvár vidékéig vonult. Nyugatra az erdélyi Érchegeység keleti pereménél észak felé Torockón és Gyalun keresztül az Almás patak mentén Zsibóig terjedt.”¹⁹¹

A magyar etnikai terület kiterjedését a Kárpát-medencében a következő vonalakkal lehetett körbezárni:

Északon a Pozsony–Nagyszombat–Dudvág–Galgóc–Verebély–Bars–Garamszentbenedek–Ipoly-medence–Pelsőc (Gömör)–Eperjes (Sáros megye)–Sóvár–Töketerebes–Ungvár–Beregszász vonal.

Keleten az Erdélyi-medencét (főként a Mezőséget, a Küküllők vidékét és a Maros középső szakaszainak környékét) és a Nagy-Alföldet kitöltve a hegyvidék lába.

Délen hozzávetőleg a Mura–Dráva–Duna vonala, annyi eltéréssel, hogy Szerémség északi fele, a Vuka vidéke magyar többségűnek számított.

Nyugaton Fertő–Sopron–Kőszeg vonala.

¹⁹¹ KISS–KNIEZSA 2000: 389.

A magyarokon, szlávokon kívül török (besenyő) településeket és vegyes, magyar–besenyő területeket találhatunk még a térképen.

A magyarok létszámförlénye miatt a belső területeken a szlávok beolvadtak¹⁹² a magyarságba. Török eredetű, de elmagyarosodott besenyők gyepűőrző feladatokat hajtottak végre a nyugati végeken. A székelyek a 11. században a magyar állam dél-nyugati végein teljesítettek határőrző szolgálatot, majd a 12. században felkerekedtek, és nyugatról keletre, Erdélybe vándoroltak.¹⁹³

A 11–12. században kis létszámú nyugat-európai telepesek is érkeztek hazánkba, akik szétszórtan telepedtek le, így az asszimilációs folyamat felgyorsult, és csak kis szigetekben őrizték meg hagyományaikat, nyelvüket.

A magyar történelem egyik letragikusabb időszakának a tatárjárás bizonyult, amelynek következtében az ország területe elnéptelenedett.

A Mosel és az Elba vidékéről való szászok betelepedésének első hulláma megelőzte a tatárjárást, amikor is Nagyküküllő, Szeben, Brassó, Beszterce, Naszód vármegye II. Géza telepítő politikája révén új hazára talált. A második hullámban, 1211–1222 között települtek a Német Lovagrend tagjai a Barcaságba. A szászok zárt telepeket alkottak, később éltek az autonómia adta lehetőségekkel, és a legújabb korig konzerválták a nemzetiségi tömbjüket.

A tatárjárás után IV. Béla is lehetővé tette, hogy a kunok hagyományaikat és szokásaikat megtartva a Duna–Tisza között letelepedjenek, cserébe az ország védelmét erősítették.

Kniezsa István térképén is jól látható, hogy a szlovákok a Kárpátok karéjával párhuzamos sávban vették körbe a magyarságot. IV. Béla tudatos telepítésének eredményeként a szlovák nemzetiségű zónában a szlovákok jelenléte még erősebb lett, továbbá ez a zóna a magyarok irányába kiszélesedett.

A Kárpátok keleti, délkeleti térségében is a tatárjárást követően élénkült meg a vlachok, oláhok (románok) betelepődése (korábban csak lassú beszivárgásról beszélhetünk). A románok¹⁹⁴ fokozatos észak felé nyomulását a 13. századi telepítési engedélyek sokasodása jelzi. A román bevándorlás a 13. századtól kezdve csaknem öt évszázadon keresztül váltakozó intenzitással, de folyamatosan tartott. A 14. század

¹⁹² KOCSIS 1996b: 49.

¹⁹³ KRISTÓ 1996: 140.

¹⁹⁴ „Az első hiteles oklevél, amely Erdély területén (pontosabban Fogaras vidékén) románokat említ, 1222-ből származik. Szórványos megjelenésük legkorábbi időpontja – későbbi oklevelekből következtetve – a 12. század legvégére tehető. Ioan Slavici román történész is csak a 13. század elejére teszi a románok, mint nyugtalan hegyi pásztorok érkezését, megállapítva, hogy – a magyar, székely és szász lakossághoz képest – nem lehettek még sokan, mert egyébként több értesülésünk volna tetteikről és életükről.” NYÁRÁDY 1987: 7–55.

közepéig még csak az amúgy is lakatlan hegyiségeket és közvetlen környéküket népesítették be, de az Erdélyi-medence közepén a magyarság és a szászok összefüggő tömbjét nem szakították meg román települések. A lakosság számára tragikus kimenetelű lehet egy-egy háború, illetve kolera- vagy pestisjárvány. 1348–1349-ben egész Európában pusztított egy pestisjárvány, amely Magyarországot és Erdélyt sem kerülte el. „Az itt élő lakosságot megtizedelte, megnyitotta az utat a hegyvidéken kisebb veszteséget szenvedett s állandó bevándorlással gyarapodó románságnak a magyarok és szászok elnéptelenedett falvaiba. Az eddig egymás mellett élő, összefüggő nemzetiségű tömbök fokozatosan egymásba fonódó mozaikká alakulnak, magyar, szász, román falvak, kétnemzetiségű falvak tarkán váltogatják egymást.”¹⁹⁵

A rutének nyugati határterületen (Oroszvár) a gyepüket védték, majd később a 13. századtól folyamatosan szállták meg a hegyek lakatlan részeit Máramaros, Bereg, Ung és Zemplén megye területein.

A szerbek Magyarországra való beáramlását a török¹⁹⁶ előrenyomulása okozta. A terjeszkedő török birodalommal szemben a szerb végvárok csak rövid ideig tudtak ellenállni. A szerbek észak felé vonulása a 15. században felerősödött, majd a török sikerekkel párhuzamosan a Duna–Tisza közén (Ráckeve, Szentendre) teljesen felhúzódtak.

Sajátos helyzetben voltak sokáig a horvátok mint a magyar királyok alattvalói. Fejlődésüknek a török terjeszkedése szabott gátat, amelynek hatására a szerbekhez hasonlóan az északnyugati magyar területeken felhúzódtak.

A történelem viharába sodródva az alán eredetű jászokat is befogadta az ország. Először a 14. század elején említik a korabeli források, majd a Tiszától északra, a Zagyva folyó völgyébe települtek. Katonai szolgálat fejében megtarthatták önállóságukat, amelyre büszkék voltak, és hosszú ideig megőrizték.

A középkori összeírásokra és más forrásokra támaszkodva, figyelembe véve a költözködést Kubinyi András kísérletet tett, hogy egy évre kivetítve megbecsülje az ország népességét (4. táblázat).

¹⁹⁵ NYÁRÁDY 2003: 5.

¹⁹⁶ 1498. évi LXXIII. törvénycikk: „A török hatalom alól menekülőket örökös hűtlenség vétkének büntetése alatt senki se zaklassa vagy akadályoztassa.

A végváratok felügyelő tisztviselők és bármely más állású emberek közül senki se merészkedjék ezután azokat, kik a törökök uralma alól vagy területéről alattomban ennek az országnak hatáiraiba vagy magába ez országba is menekültek, személyeikben avagy dolgaikban bármi módon gátolni vagy megkárosítani.

1. § Örökös hűtlenség vétkének büntetése alatt.” Corpus Juris Hungarici CD ROM 1498. évi törvények.

4. táblázat: Magyarország népessége 1495-ben¹⁹⁷

Társadalmi népréteg	Magyarország Erdéllyel	Magyarország Erdéllyel és Szlavóniával
Jobbágyok és zsellérek	2 249 490	2 498 635
Egytelkes nemesek	78 285	83 120
Birtokos nemesek	42 240	45 075
Jászkunok	20 620	20 620
Székelyföld	75 900	75 900
Szászföld	101 340	101 340
Városok	84 500	86 500
Összesen	2 651 375	2 911 190

A 4. táblázatban szereplő adatok pontosságát csökkenti, hogy jelentős számban kimaradhattak emberek, csoportok az összeírásokból, hiszen ebben az időben még nem létezett részletes közigazgatási térkép vagy nyilvántartás.

Az erdélyi etnikai viszonyokról maradt fenn egy 1550-es leírás, amely szerint: „e tartományban három nemzet különböztethető meg, szokásaikban, erkölcsükben, életmódjukban és törvényeikben kissé különbözvén, a vidéken a földek megosztása után megtelepülvén, úgymint a szászok, a székelyek és a magyarok. Ezek között ugyanennek tartománynak az oláhok is lakói voltak.”¹⁹⁸

A 16–17. század török hódításai révén a Duna–Tisza köze és azzal párhuzamosan egy jelentős területsáv teljesen elnéptelenedett. A 3 milliós lakosság mintegy 1,5 millióra csökkent. A török kiűzése az országból csak fokozatosan valósult meg. A karlócai békeszerződést (1699) követően a Temesköz még a török birodalom része maradt. Az üres területekre való betelepülés első hullámában azok tértek vissza, akik korábban az adott térségekből elmenekültek. Ezzel párhuzamosan egy szervezett betelepítés is megkezdődött. A lakatlanul maradt területekre szerbeken, románokon és ruszinokon kívül a Felvidékről szlovákok is betelepültek. A Habsburgok érdekeiknek megfelelően a katolikus vallású németek betelepítését erélyesen támogatták, ennek következtében a magyarság népességaránya tovább csökkent. A 18. századi vándormozgalmak további etnikai keveredéshez vezettek.

¹⁹⁷ SZABÓ 1963: 69.

¹⁹⁸ REICHERSTORFFER 1994: 21.

1715–1720 között került sor az Acsády István-féle adózók összeírására. Acsády az összeírást összegző munka harmadik fejezetében részletesen kifejtette a földrajzi határviszonyokat. Ennek megfelelően az elzálogosított lengyel városok nem számítottak az anyaországhoz, ezért nem írták össze. Valószínűleg összeírták Horvátországot, de „az ide vonatkozó összeírások nincsenek meg az országos levéltárban s így a legfőbb forrás hiányában a jelen munka Horvát- és Tótországára s a hozzájuk tartozó Határőrvidékekre ép oly kevésbé terjeszkedhetik ki, mint Fiuméra, mely akkor a magyar államba még vissza sem kebeleztetett”.¹⁹⁹ Az összeírás időszakában a Török Birodalomé volt még a Temesköz. Az összeírás pontatlanságát idézte elő továbbá, hogy az Erdélyhez kapcsolt részek hovatartozása ekkor még elintézetlen volt, illetve voltak olyan községek, amelyek határa két vármegyéhez tartozott, ezért két helyen is összeírták. Ezt később észrevették, és korrigálták.

Az összeírásról később, 1896-ban készült összegző munka, amelynek 5. fejezete foglalkozott a *Néptömörülés. Bevándorlás. Új telepítés. Nemzetiség* adataival. A bevezetőben Acsády utalt rá, hogy a népesség községenkénti tömörülésére a felmérés táblázatai nem nyújtanak felvilágosítást. A felmérés csak a magyar, a német, a tót-rutén (egyben), a szerb-horvát (egyben) és az oláh nemzetiségre vonatkozólag adott meg adatokat.

A már említett pontatlanságok, továbbá a módszer hibái²⁰⁰ miatt nem lehet megrajzolni a nemzetiségi határokat ábrázoló térképet. Ugyanakkor bizonyos megállapításokat ez a felmérés alátámaszt. Így az általam elkészített és a mellékletek között megtalálható táblázatban vármegyénként feltüntetett összesített adatok alapján észlelhetők a magyar, német, tót-rutén, szerb-horvát, oláh többségű vármegyék (50%-ot meghaladó adózók). Az adózók nagysága jól szemlélteti a törökök kivonulása utáni elnéptelenedett vármegyéket is. Érdekes színfoltja a felmérésnek, hogy a korábban betelepült jászok, kunok mennyire zárt, és neveik alapján már magyar közösségeket alkottak.

Az első magyar népszámlálás II. József idején, 1784–1787 között zajlott le. A népszámlálás a magyar, horvát, erdélyi területekre terjedt ki, és nem hajtották végre a katonai határőrvidékeken. A népszámlálás során nem került sor a nemzetiségi viszonyok felmérésére, ezért csak a lakosság számadatait tudhatjuk meg az adatsorokból. A jelentősége abban nyilvánul meg, hogy első ízben állapították meg közvetlen számolás, adatfelvétel útján az ország lakosságát név, kor, vallás, foglalkozás, családi

¹⁹⁹ ACSÁDY 1896: 33.

²⁰⁰ A nemzetiséget a név alapján rögzítették, ami véleményem szerint nem fogadható el egyértelműen, hiszen esetenként például a Német név mögött nem biztos, hogy német nemzetiségű állampolgár létezik. Acsády azzal érvelt, hogy az 1700-as években a legtöbb (de nem minden!) esetben a vezetéknev és a nemzetiség fedte egymást. ACSÁDY 1896: 48.

állapot tekintetében. A népszámlálás adatai ugyanakkor csak kritikusan kezelhetők, mivel összehasonlítva a korábbi közvetett források által becsült adatokkal, illetve a későbbi népszámlálási jelentésekkel jelentős eltérések észlelhetők.

A korábbi becsült és számított adatok ismeretében a népszámlálás jelentősebb népességnövekedésre enged következtetni, amelynek okai a betelepítések és az iparosodás.

A magyar kartográfia történetben elsőként²⁰¹ Korabinszky János készített néprajzi térképet 1791-ben. De nemcsak térképén, hanem lexikonában²⁰² is foglalkozott a nemzetiségekkel. A lakosság nemzetiségére vonatkozólag magyar, német (illetve sváb), szlovák, rác, illír, horvát, vend, román, ruszin, lengyel, valamint kevert nemzetiségű településekről tesz említést. Ezenkívül az ország déli részén néhány településnél dalmát, görög, örmény és mohamedán lakosokat is említ.

1829-ben látott napvilágot Csaplovits János Magyar Királyságról (Erdély nélkül) készített nemzeti térképe.²⁰³ Az alaptérképhez Lipszky térképét használta fel. A térkép érdekessége, hogy a magyar nemzetiséget nem jelölte külön színnel, hanem a magyar területeket fehér (alap) színen meghagyta. A térkép tartalmilag erősen kifogásolható, mert 1829-ben Erdély területének vizsgálata nélkül a magyar nemzetiséget ábrázolni megtévesztő és hibás, valamint szintén hibás államhatárjellel ábrázolni a magyar–erdélyi határt, amikor ebben az időben a katonai felmérések anyagából ismert határjelek erre vonatkozólag is adtak mintát. Ugyanakkor Horvátország és Szlavónia, valamint a katonai határőrvidékek nemzeti viszonyait megjelenítette.

A Hadtörténeti Intézet Térképtárában található az etnikai térkép,²⁰⁴ amely az osztrák monarchia nyelvi viszonyainak megjelenítésére tett kísérletet, és valószínűleg 1846-ra tehető a kiadás ideje. A térkép a magyar nemzetiséget fehér színnel ábrázolta. Mivel a lakatlan területeket és a vegyes nemzetiségű zónákat nem jelölte, a térkép a nemzetiségek arányairól félrevezető benyomást kelthet.

A 19. században élt Fényes Elek Magyarország földrajzi és statisztikai állapotáról készített munkái ma is forrásértékűek. Különösen így van ez a nemzetiségek összetételének leírása tekintetében, amelyről az 1847-ben készített *Magyarország leírása*²⁰⁵ c. munkájában vármegyei bontásban közölt adatokat (5. táblázat).

²⁰¹ STEGENA 1998: 35.

²⁰² KORABINSZKY 1786 térképmelléklete.

²⁰³ REICHERSDORF 1994.

²⁰⁴ HAEUFLER 1846.

²⁰⁵ FÉNYES 1847.

5. táblázat: Magyarország lakosságának összetétele

Vármegye	magyar	tót	német	oláh	horvát	rác	görög	zsidó
Abaúj	111 584	33 246	5 634	–	–	–	–	9 558
Arad	36 061	1 789	18 107	180 268	–	1 406	153	2 200
Árva	300	81 438	–	–	–	–	–	2 418
Bács-Bodrog	186 102	10 479	98 408	–	–	189 991	436	7 770
Bars	39 526	76 664	13 454	–	–	–	–	604
Baranya	132 480	–	76 834	–	–	41 000	–	12 388
Békés	95 847	45 826	4 109	86 018	–	–	195	461
Bereg	50 091	704	2 756	–	–	–	–	5 382
Bihar	289 613	–	1 590	200 500	–	–	–	7 100
Borsod	178 813	3 815	1 090	–	–	–	181	9 568
Csanád	45 849	5 809	2 180	20 056	–	–	–	1 478
Csongrád	131 298	–	2 662	–	–	1 690	322	19 111
Esztergom	49 658	7 023	7 015	–	–	–	57	813
Fejér	154 767	3 935	15 641	–	–	4 304	352	53 941
Gömör	97 417	81 750	2 519	–	–	–	–	–
Győr	92 875	–	5 990	–	489	–	63	21 521
Hajdúváros	66 018	–	–	–	–	–	89	414
Heves	290 546	1 658	1 318	–	–	–	226	30 688
Hont	49 223	52 220	8 317	–	–	–	–	3 688
Jász-kun	194 825	–	–	–	–	–	248	160
Komárom	129 474	5 767	5 915	–	–	–	54	48 741
Körös	–	–	–	–	69 723	1 748	–	165
Közép-Szolnok	35 997	–	–	59 135	–	–	–	684
Kővárvidék	5 254	–	–	42 912	–	–	–	–
Krassó	2 500	–	11 650	194 361	10 040	–	–	640

Vármegye	magyar	tót	német	oláh	horvát	rác	görög	zsidó
Kraszna	16 346	–	–	26 510	–	–	–	325
Liptó	500	74 340	–	–	–	–	–	1708
Máramaros	13 463	–	7268	56 811	–	–	–	9619
Magyar tengerpart	61	–	–	–	48 308	–	23	106
Moson	8059	–	41 860	–	9978	–	6	1959
Nógrád	125 047	62078	1000	–	–	–	–	4003
Nyitra	57 658	268 333	17 144	–	–	–	–	21 216
Pest	392 585	38 613	127 500	–	–	12 000	–	20 202
Pozsega	–	–	1065	–	–	71 710	–	354
Pozsony	105 931	124 864	48 128	–	–	–	–	16 125
Sáros	1000	117 324	3151	–	–	–	30	10 182
Somogy	202 938	1308	8959	–	9370	3876	63	4845
Sopron	91 587	–	84 148	–	27 141	–	–	7140
Szabolcs	186 271	16 642	1680	1465	–	–	112	11 355
Szatmár	145 162	1060	15 869	71 917	–	–	–	9233
Szepes	500	98 951	63 833	–	–	–	–	2043
Szerém	3018	542	1673	–	–	101 528	–	163
Temes	5827	3213	93 920	194 654	–	14 260	415	1821
Trencsén	1500	268 074	–	–	–	–	–	10 750
Tolna	132 284	1076	58 132	–	–	1682	–	4280
Torontál	54 869	2725	88 030	61 806	–	124 447	218	2450
Torna	27 144	545	–	–	–	–	–	713
Turócz	200	40 300	300	–	–	–	–	713
Ugocsa	20 623	–	327	8106	–	–	–	2093
Ung	35 639	13 153	–	–	–	–	42	7495
Zágráb	–	–	1231	–	282 470	2572	–	460
Zala	221 126	–	3837	–	53 539	–	85	6848
Zaránd	3527	–	–	35 084	–	–	–	–

Vármegye	magyar	tót	német	oláh	horvát	rác	görög	zsidó
Zemplén	110 988	72 931	1903	–	–	–	151	18 132
Zólyom	200	87 930	–	–	–	–	–	670
Várasd	–	–	–	–	131 228	–	–	5255
Vas	138 939	–	104 669	–	18 453	–	–	586
Verőce	2672	568	3716	–	–	128 082	–	7640
Veszprém	172 068	3200	23 118	–	–	–	–	120
Oláh b e ²⁰⁶	–	–	3200	49 846	5135	14 087	–	–
Pétevá- radi e	120	3125	3413	–	–	90 607	555	325
Ottosaci, Zeng	–	–	–	–	32 293	33 079	–	–
Likkai	–	–	–	–	22 282	47 283	–	–
Ogulini	–	–	–	–	35 247	32 172	–	–
Német- bánsági e	3672	5816	16 148	37 248	420	50 250	454	212
Illir b	–	–	8864	23 490	7325	21 376	200	86
Szent- györgy és Belovár	–	–	–	–	56 050	17 872	–	–
Brod	–	–	564	–	–	75 189	–	–
Gradiska	–	–	–	–	–	61 061	–	–
Kőrösi	–	–	–	–	47 056	13 641	–	–
Szluini	–	–	–	–	31 850	25 208	–	–
I Báni e	–	–	–	–	20 532	38 208	–	–
II Báni e	–	–	–	–	23 005	35 904	–	–
Csajkások	–	–	–	–	–	29 234	–	–

Forrás: FÉNYES 1847

²⁰⁶ Oláh bánsági ezred (katonai határőrvidék).

A táblázatból technikai okok miatt kimaradt:

Az orosz nemzetiség száma:

Abaúj: 15 128

Bereg: 67 029

Borsod: 5668

Gömör: 4702

Máramaros: 89 454

Sáros: 66 191

Szabolcs: 3194

Szatmár: 4493

Szepes: 26 196

Torna: 1635

Ugocsa: 19 115

Ung: 59 668

A bolgár nemzetiségűek száma:

Temes: 3180

Torontál: 9760

A vend nemzetiségűek száma:

Zala: 13 080

Vas: 31 456

A leírásból kitűnik, hogy a korábbi adatokhoz képest az ország népessége folyamatos növekedést mutat, és ebben a magyar nemzetiség aránya dominánsabban mutatkozik meg. A korábbi évszázadokban elnéptelenedett területek a 18–19. században benépesültek. Az ipari és a kereskedelmi tevékenység élénkülésével az örmény és görög kereskedőket felváltották a zsidók, akik szinte minden vármegyében jelentős számban éltek. A statisztikai adatokon jól látható, hogy a magyar állam lakosainak összetétele nagyon vegyes. Egy-egy vármegyében jól kimutatható a magyarság, a szlovákság vagy a németiség dominanciája, ugyanakkor ez kevés ahhoz, hogy a nemzetiségek közötti határt ábrázolja. A magyarság mellett jól érzékelhető a nemzetiségek lélekszámainak a megszaporodása is, ami hozzájárult a nemzeti mozgalmak kibontakozásához.

A 19. század közepétől általánossá vált a periodikus jelleggel 10 évenként ismétlődő népszámlálás. Ezek közül a nemzetiségek közötti számarányokra az 1850-ben felvett népszámlálás kérdez rá (6. táblázat). Ebben az időszakban Magyarország a Habsburg Birodalom része volt, amely sok nemzetiségből állt. A birodalmi (államalkotó

nemzetek) érdekek ebben az időszakban már markánsan elkülönültek a nemzeti-ségi érdekeiktől, többek között talán azért is volt lényeges a nemzetiségi viszony pontos felmérése, hogy az uralkodónak a képviseleték és a nemzetiségek arányairól tudomása legyen.

6. táblázat: Az 1850-es népszámlálás adatai

Sorszám	Nemzetiségek	Fő
1	magyar	4 818 170
2	német	1 356 652
3	tót	1 739 871
4	oláh	2 239 992
5	rutén	447 377
6	horvát	1 180 308
7	szerb	97 995
8	vend	44 862
9	örmény	–
10	cigány	82 969
12	zsidó	252 665
13	egyéb	48 735

Forrás: KSH 1993: 66.

A nemzetiségeket is számba vevő népszámlálást követően és a kartográfia fejlődése eredményeként a 19. század második felétől egyre több néprajzi térképet rajzoltak. Az 1850-es népszámlálás adatai alapján készítette el néprajzi térképét a Monarchiáról Czoernig, ezt a kezdeményezést Keleti Károly követette.²⁰⁷

1874-ben adták ki Hunfalvy János *A Magyar-Osztrák Monarchia rövid statisztikája* c. munkáját, amelyben a monarchia területének és népességének részletes adatait bocsátotta az érdeklődők rendelkezésére. Munkájában utal arra, hogy nehéz, szinte lehetetlen a nemzetiségek létszámadatait megállapítani. A nemzetiséget kimutató táblázatában a magyar és az osztrák államban élőket egymás mellett rögzítette,

²⁰⁷ FODOR 1954: 377.

és az arányokat a monarchia összes lakosára adta meg százalékban kifejezve. A továbbiakban Magyarországra vonatkoztatva Fényes Elek 1864-es nemzetiségi kimutatását adta meg. Térkép helyett a nemzetiségek vármegyéenkénti dominanciáit írta le. Eszerint:

„Nevezetesen a magyarok a Hajdúkerületben, Jászkunságban, Heves, Csongrád, Győrme gyékben, Udvarszékben, Szabolcs, Torna, Borsodme gyékben a népesség több mint 90, Csikszékben, Somogyme gyében, Háromszékben, Komárom, Esztergom, Veszprém, és Fehérme gyékben s Marosszékben több mint 80, Pest, Zala, Csanádme gyékben több mint 70, Nógrád, Békés, Abaúj, Tolna, és Szatmárme gyékben több mint 60, Aranyosszékben, Bihar, Vas, és Kraszname gyékben több mint 50 százalékát teszik.

A németajkúak Beszterce vidékén, Moson me gyében, a XVI. Szepesi városban, Medgyes, Segesvár, és Nagy-Sinkszékben teszik a népesség 56-84 százalékát.

A románok Naszód vidékén, Zaránd és Hunyad me gyékben, Fogaras és Kővár vidékén, Szászvárosszékben, Alsó-Fehér és Krassóme gyékben, Szerdahely és Szászsebeszékben, Doboka, Belső-Szolnok, Torda, Arad, Közép-Szolnok, Kolozsmegyékben, Szeben és Újgyházszékben, Küküllő és Felső-Fehérme gyékben teszik többséget.

A tótajkúak Árva, Zólyom, Liptó, Trencsény, Turócz, Nyitra, Sáros, Bars és Szepesme gyékben túlnyomók.”²⁰⁸

A leírásból és a statisztikai adatokból kitűnik, hogy a Kárpát-medence közepét a magyarság töltötte ki, amelyet északnyugatról a tótok, északkeletről a ruténok, délről a románok és a délszlávok, keletről pedig a németek vettek körbe.

Az 1880-as népszámlálás során alkalmazott reform (ekkor tértek rá az egyéni laprendszerre) mellett a legfontosabb újdonság, hogy ez az első népszámlálás, amelyik rákérdezett az anyanyelvre (7. táblázat). A hatodik sorszám kérdése volt: *Mi az anyanyelve? (azon kívül mely hazai nyelvet beszél?)*²⁰⁹ Ezt követően az anyanyelvre minden népszámláláson rákérdeztek, míg a nemzetiségre vonatkozó kérdést csak 1949-es népszámláláson tették fel.

²⁰⁸ HUNFALVY 1874: 29.

²⁰⁹ KOVACSICS 1963: 13.

7. táblázat: Az 1881-es népszámlálás adatai

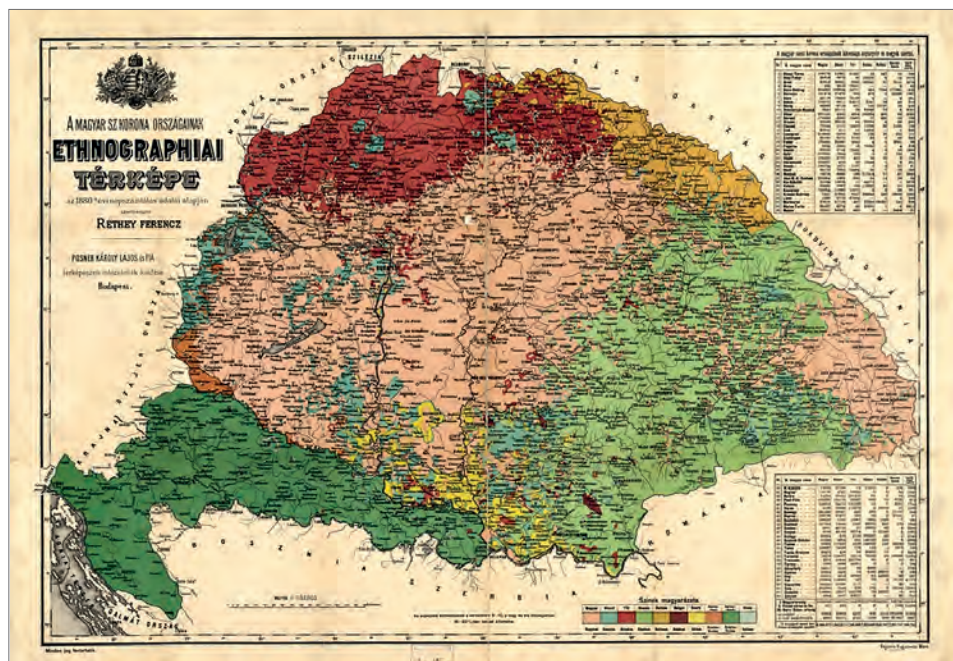
Sorszám	Nemzetiségek	Fő
1	magyar	6 445 487
2	német	1 953 911
3	tót	1 864 529
4	oláh	2 405 085
5	rutén	356 062
6	horvát	2 352 539
7	szerb	–
8	vend	85 551
9	örmény	–
10	cigány	82 241
11	egyéb	96 897

Forrás: KOC SIS 1996b

Az 1881-es évben készített népszámlálás²¹⁰ adatainak felhasználásával a nyolcvanas évek második felében készítette el Réthey Ferenc *A magyar sz korona országainak ethnographiai térképét* (13. ábra), amelyen 10 nemzetiséget 10 különböző színnel jelölt. Ezek a nemzetiségek a következők:

- ♦ magyar,
- ♦ német,
- ♦ tót,
- ♦ román,
- ♦ rutén,
- ♦ bolgár,
- ♦ szerb,
- ♦ horvát-vend,
- ♦ horvát-szerb,
- ♦ olasz.

²¹⁰ Lásd a 7. sz. mellékletet!

13. ábra: Rétthy Ferenc: A magyar szent korona országainak ethnographiai térképe az 1880-ik évi népszámlálás adatai alapján
 Forrás: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/50959;j-sessionid=3FAC54Do8DAB386C562827483C797A48>

Összehasonlítva Fényes Elek statisztikai kimutatásával jól látható, hogy a szerb-horvát nemzetiséget nem választotta szét, ugyanakkor a szerbet külön is jelölte. A térképen az etnikai határok jól követhetők. Nyugaton a német nyelvhatár zónájában érzékelhetők a korábban a török miatt felhúzódtott horvát-vendek. Magyarország északi részén az etnikai határ a szlovákok (tótok) és a magyarok között jól elkülönül, de a szlovákság Budapest környékén és az Alföldön való jelenléte is ábrázolva van. Ugyanúgy a németek a szlovákok lakta sávban szórványokban (főleg a bányai parai központokban) érzékelhetők. Magyarország északkeleti részén a Kárpátok gerince mentén a ruszinok és a magyarok között húzódik az etnikai határ. A magyarok székelyföldi zárt közösségét körbeveszi a délkeletről felhúzódtott románság, míg délen a katonai határőrvidékek nemzetiségei, a horvátok, a szerbek és a németek alkotnak a magyarokkal vegyes közösséget. A legélesebben a horvát és a magyar nemzetiség között érzékelhető a térképen az etnikai határ, amelynek kialakulásához a Dráva folyó is nagyban hozzájárul.

A térképen a nemzetiségek területeinek beszínezése mellett, a térkép jobb alsó és felső részében táblázatos formában is közzéteszi az adatokat. A szerző az anyanyelvi különbségeket a városokban 5–10%-ban, a nagy és kis községekben 15–20%-ban tüntette fel. A térkép hiányossága, hogy a lakatlan hegységek területén ugyanúgy jelölve vannak a nemzetiségek, mintha nagy városokról vagy sűrűn lakott településekről lenne szó.

A térkép legnagyobb érdeme, hogy lehetőséget ad az államhatárok és az etnikai határok összehasonlítására. Magyarországot nem úgy ábrázolta mint a Monarchia tagállamát, hanem önálló országgént, a területéhez a katonai határörvidékeket belevéve (amelyek az 1867-es kiegyezést követően váltak ismét az ország teljes jogú részévé). A magyar államhatárok vonalát a magyarság nemzetiségi határaival összevetve megállapítható, hogy az államterület teljesen lefedi a magyarság által lakott területeket. A magyarság és az államhatár között egy változó szélességű sáv, etnikai kontaktzóna²¹¹ húzódik, amelyet szlovákok, rutének, románok, délszlávok, valamint németek laknak. A térkép kiadása idején a magyar nemzetiségi határ sehol nem esik egybe, a magyar államhatártól az ország belseje felé húzódik különböző távolságokban. A térkép alapján megállapítható az a tény is, hogy az etnikai határok esetén nagyon kis szakaszon (Dráva folyó) beszélhetünk természetes jellegű etnikai határról.

A 8. táblázat az 1890-ben megtartott népszámlálás alapján mutatja be, milyen arányban éltek Magyarországon a magyarok és a nemzetiségek.

8. táblázat: Az 1890-es népszámlálás nemzetiségi adatai

Sorszám	Nemzetiségek	Fő
1	magyar	7 361 207
2	német	1 987 310
3	tót	1 896 358
4	oláh	2 590 425
5	rutén	379 713
6	horvát	1 837 720
7	szerb	494 847
8	vend	70 658
9	örmény	2067
10	cigány	90 264
11	egyéb	77 515

Forrás: KOC SIS 1996b

²¹¹ Két egymással határos nyelvterület, népterület vagy kulturális terület érintkezési sávja.

Az 1890-es évben adták ki Homolka²¹² néprajzi térképét, amely mind az etnikai, mind az államhatárok tekintetében lehetőséget biztosít az összehasonlításra. A magyar nemzetiséget pirossal ábrázolta, mind Székelyföldön, mind a Duna–Tisza mentén összefüggően jelenítette meg. A térkép a vegyes nemzetiségi, valamint a lakossági számarányokra, illetve a lakatlan területek ábrázolására nem talált megoldást. A térkép az egyik legjobb példája annak, hogyan szemléltessük a soknemzetiségű monarchia viszonyait, ahol az államhatárok és a nemzetiségi határok sehol sem esnek egybe. Magyarok, rutének, oláhok, németek, horvátok, szerbek ugyanúgy élnek zárt közösségekben, vegyesen, mint szórványban hazájuk területén vagy más szomszédos állam területén.

Cholnoky Jenő az 1890-es népszámlálás adatait felhasználva elkészítette néprajzi térképét a Magyar Földrajzi Intézet R. T. számára iskolai atlasz kiadásához. Az első néprajzi térképének elkészítése után a tapasztalatait igénybe véve látott neki az 1900-as népszámlálás eredményeire alapozva a második elkészítéséhez, amit a következőképpen hajtott végre:

„Az egész ország területét apró kis trapézokra osztottam fel a térkép fokhálózata szerint, úgy, hogy minden kis trapézium 2' 30'' magasságú s ugyanilyen szélességű. Így 1°-ra 24X24 kis mező jut. Ezzel persze a térkép pontossága északon egy kicsit nagyobb lett, mint délen, mert az atlasz térképlapja kúpvetület, tehát a meridiánusok észak felé konvergálnak s így ott a trapézumok kisebbek, mint délen.

Amikor ez a finom beosztás megvolt, berajzoltam a térképre a járások határait. Aztán megolvastam, hogy minden járásra hány trapézium jutott. A nem trapéziumokat természetesen a tizedes kiegészítés szabályai szerint ahhoz a járáshoz csatoltam, amelyikre nagyobb része jutott, mint fele.

A statisztikai adatok fel vannak sorolva, minden járásról, hogy hány magyar, német, oláh stb lakik benne. Igen egyszerű már kiszámítani, hogy ugyanebben az arányban hány trapéziumot kell a magyar, hányat a német s hányat az oláh stb színével kifesteni.”²¹³

A térkép a kartográfia történetében jelentős, mivel szerzője képzett volt, a kartográfia tudományaiban jártas, és munkájában a hivatalos statisztikai adatokkal dolgozott. A térképen ugyanakkor csak nyolc nemzetiséget tüntetett fel (például a horvátokat és a horvátországi szerbeket nem választotta el), a többi egyéb néven összevonta. Ugyanakkor ennek a módszernek köszönhetően a térképből élesebben jelentkeznek

²¹² HOMOLKA [é. n.].

²¹³ CHOLNOKY 1906: 230–231.

a nemzetiségek közötti határok (például Erdélyben az oláhok és a magyarok között), illetve a vegyesen lakott területsávok is jobban észlelhetők. A leírtakból kitűnik, hogy a nemzetiségi térképek készítése folyamatában Cholnoky módszerben is újat produkált. A két térkép összevetéséből Cholnoky a következő megállapítást tette:

„A két térkép összehasonlítása azt a nem nagyon örvendetes tényt tárja elénk, hogy a magyarság 10 év alatt csak édes keveset erősödött és fejlődött. Annyi azonban bizonyos, hogy az I. térkép nagy, egyszínű nemzetiségi foltjai a II. térképen már tarkázva vannak apró magyar és nemzetiségi foltokkal.

Így különösen a tótok (szlovákok) és a horvátok rendkívül zárt, egységes területe már tele van hintve apró foltokkal.”²¹⁴

A kiadott térképet követően Cholnoky szükségesnek látta, hogy be is mutassa a földrajz iránt érdeklődőknek a műveit. Erre a *Földrajzi Közleményekben* 1906-ban került sor, amikor is szólt a térkép erényeiről és hibáiról egyaránt, továbbá a II. térképet mellékelték az olvasók számára.

Ezen időszakban, 1902-ben adta ki Balogh Pál közoktatási miniszter *A népfajok Magyarországon* c. művét, amelyhez számos térképet mellékeltek. A térképek használhatóságát nagymértékben meghatározza, hogy ábrázolásmódszere még kiforratlan. Összevetve az ekkor készült Cholnoky-féle térképekkel a Balogh Pál által készített térképet nehezebb áttekinteni, megérteni.

Az egyes település-, illetve községnevekkel kapcsolatban felmerült bizonytalanságot kívánta megszüntetni a Statisztikai Hivatal javaslatára 1898-ban létrehozott Országos Községi Törzskönyvbizottság. Munkája során a bizottság a helynevek helyesírásán túl javaslatot tett a többnevű települések hivatalos neveinek kijelölésére, a többször előforduló településnevek kiküszöbölésére, újonnan alakuló községek elnevezésére. A bizottság munkája 1898–1912-ig tartott, de pozitív hatása már az 1910-es népszámláláson is érzékelhető volt.

Cholnoky publikációjában és a kialakult politikai helyzetben is jól lehetett érzékelni, hogy előtérbe került a nemzetiségi kérdés. A szomszédos országokban készült nemzetiségi térképek jelezték, hogy a csehek, a románok, a szerbek nem voltak elégedettek a kialakult helyzettel, önálló vagy nagyobb területű államra vágytak, és a magyarok irányába sokszor nyílt területi követelésekkel léptek fel. A követelések megfogalmazásnak egyik eszköze volt az irredenta minősítésű etnikai térképek készítése, terjesztése.

²¹⁴ CHOLNOKY 1906: 231.

„A magyar állam elleni nyílt irredenta törekvéseket a csehek esetében főként Niderle L. (1903), Cintula V. S. (1905), a románoknál pl. Brote E. (1895), Murgoci G.-Popa-Burca L. (1902) Manzere N. (1909), a szerbek esetében pedig Cvijíc J (1913) térképei vetítettek előre Ezek – főként a románok által szerkesztettek – többsége a népszámlálási eredményeket, a valós állapotot teljesen figyelmen kívül hagyó, többnyire felületi és diagram-ábrázoláson nyugvó nyelvi térkép volt.”²¹⁵

Valószínűleg a fentiek motiválták a Földrajzi Társaságot és a közoktatásügyi minisztert, amikor felkérték Bátky Zsigmondot, hogy készítse el a magyar Szent Korona országainak néprajzi, iskolai fali térképét. A szintén az 1900-as népszámlálási adatok felhasználásával készült néprajzi térképet 1909-ben adták ki. A térkép először ábrázolja a lakatlan területeket. Hitelessége, kartográfia-történeti jelentősége miatt Bátky térképéről Fodor Ferenc a következőket tartotta fontosnak megemlíteni:

„Bátky községenként dolgozott, tehát olyan mélyre ment el, mint még előtte senki sem, viszont igaz, hogy ekkora terület még egyetlen más szerzőnek sem állott rendelkezésre. Csak akkor maradt le valamely nemzetiség egy község színteréből, ha aránya ott 10%-on alul maradt, sőt Budapesten még ezen % alá is elmentek. Az eredeti tervezéshez még ez a lépték sem volt elegendő, hanem az 1:260 000 mértékű közigazgatási térképen történt, s úgy kisebbítették le a nyomtatott térkép számára. Első kísérlet volt ez arra is, hogy bizonyos lakatlan területeket már előre kihagyott a színezésből, általában a 800 m-es szintgörbéken felüli erdőségeket, amely magasságon felül alig néhány község van a régi Magyarország területén. Így estek ki a Karszt, a Delibláti puszták stb. A térképet és a valóságot, lakosságszámot és lakott területeket tehát először Bátky igyekezett egymással arányba hozni. Ő választotta ketté a horvátországi szerbeket és horvátokat is egymástól, amelyeket a statisztika nem különböztet meg.”²¹⁶

Bátky Zsigmond a térképén 12 nemzetiséget ábrázolt 11 színnel.

A térképen szintén jól látható a kialakult helyzet, amely szerint a magyarságot nemzetiségek veszik körbe, továbbá ami új, hogy a természetes jelleggel bíró államhatárok szakaszain több kilométeres sáv lakatlan. Tulajdonképpen ez az első térkép, amely ábrázolja a határőrizet történetéből ismert gyepűk és a lakosság kapcsolatát, amikor is az országot körbevevő gyepűk lakatlan, lakhatatlan területsávot jelentettek.

²¹⁵ KOCSIS 1996b: 169.

²¹⁶ FODOR 1954: 379.

Az 1900-as években sorra születtek a határőrizettel, kivándorlással, útlevéllal kapcsolatos törvények, és előkészítették a rendkívüli viszonyokra vonatkozó honvédelmi jogszabályokat. A határőrizeti szervezeteknek nem volt feladatuk a nemzetiségi lakosokkal való negatív diszkrimináció alkalmazása. Sőt a napi szolgálat ellátása során figyelembe kellett venniük, hogy a működési területük lakossága közül nem biztos, hogy mindenki beszél magyarul. Az 1910-es évek elejétől az Osztrák–Magyar Monarchia területén napi szinten is érzékelték a feszültséget a nemzetiségek között. Az államhatárok tekintetében 1912-től a határőrizet militarizálása jelezte a háború előszelét.

A nemzetiségek között meglévő feszültségek, valamint az egyes nemzetiségek magyar területen való térnyerése vagy ennek valós veszélye²¹⁷ motiválta 1902-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy javasolja a magyar nyelvhatár megállapítását.²¹⁸ A nyelvhatár megállapítására a legutolsó népszámlálás adatainak felhasználása mellett a következő fő szempontok figyelembevételét ajánlotta:

- „1) hol a magyarság térhódítása az országos átlagot meghaladta,
- 2) a hol a magyarság térfoglalása az országos átlagon alul maradt,
- 3) a hol a magyarság stagnált vagyis a státság nem változott,
- 4) a hol az egyes, külön-külön megnevezendő nemzetiségek csekélyebb mértékben tért hódítottak. A »csekély mértékben« fogalomnak számban való megállapítását Méltóságod belátására kívánom bízni.
- 5) a hol a nemzetiségek jelentékeny mértékben hódítottak tért.”²¹⁹

A térkép elkészítésével a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatalt bízták meg, és 1903–1909 között került rá sor. Az elkészült térképek több célt is szolgáltak. A térképek közvetlen elkészülte előtt a Miniszterelnöki Iroda vezetőjének bizalmas jelentése szerint:

²¹⁷ A valós veszélyt azonban maga a miniszter sem tartotta reálisnak, amit a levelében is megemlíttet:

„Ha megfontoljuk, hogy a magyarság az összes népségnek			
1880-ban Magyarországon	46,65%-a,	a Magyarbirodalom	41,21%-a
1890-ben	”	48,61%-a,	”
1900-ban	”	51,4% -a,	”
			45,4%-a

volt: úgy a magyarság térvészteséről komolyan beszélni nem lehet s az e tekintetben időnkint mégis fel-felmerülő aggodalmak csak a teljes tájékozatlanságnak, vagy a tulhajtott hazafias érzelmeknek kifolyásai lehetnek.” Országos Levéltár K 26 1909. 800. csomó. 63.

²¹⁸ Országos Levéltár K 26 1909. 800. csomó. 62.

²¹⁹ Országos Levéltár K 26 1909. 800. csomó. 63.

„E most készülõ térképek egyik fajtája ugyanis azt leend hivatva szemléllhetõvé tenni, hogy az ország különbözõ nemzetiségei, községenként miként vannak megoszolva, tehát a legkisebb közigazgatási alakulatokig lemenve, hogyan vannak a magyarság között elhelyezve. Ugy a magyarság, mint a különbözõ nemzetiségek más és más színekkel lesznek e térképen megjelölve és pedig minden községet egy-egy kör fog jelezni, mely természetesen a község lakóinak számához arányos lesz. Ha egy községben különbözõ nemzetiségek laknak, ugy annak a községnek a köre annyi szeletre lesz felosztva, a hányféle nemzetiség a községben van s minden szelet az illetõ nemzetiség színével lesz kifestve ugy, hogy a térképekre rajzolt mértékek alapján megállapítható lesz, hogy mennyi a község összlakóinak a száma, hányféle nemzetiség lakja az illetõ községet és hogy számarány szerint hogy oszlanak meg a nemzetiségek minden egyes községben. [...]”²²⁰

„[...] A statisztikai hivatalnál készülõ térképek másik fajtája, ugyanezen rendszer szerint, azt van hivatva feltüntetni, hogy az ország lakói a magyarul tudás szempontjából – községenként – miként oszlanak meg.

A községeket e térképeken is a lakosság számarányához mért körök fogják jelezni, azonban e térképen csak kétféle színezés lesz és pedig az egyik szín a község lakóinak magyarul beszélõ, a másik szín pedig a magyarul nem tudó részét fogja graphikai uton feltüntetni.”²²¹

Az elõkészítõ munka sok idõt vett igénybe, és az adatok feldolgozása során a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatalt más, nemzeti szempontból szintén nagy fontosságú feladattal, a választójog reformjához szükséges adatok gyűjtésével és feldolgozásával bízták meg. A nyelvhatárok védelmére tervezett akció érdemi munkájára 1905-ben került sor, ennek kapcsán a M. Kir. Statisztikai Hivatal igazgatója célszerûnek tartotta új elvek és módszerek alkalmazását. Az 1905. július 7-én felterjesztett levelében a korábbi szempontok mellett a következõ fõbb szempontokat ajánlotta figyelembe venni:

- ♦ A nyelvhatárterületek kijelölése.
- ♦ A nyelvhatáron lévõ községekrõl összegyűjtendõ adatok.
- ♦ Az esetleg felmerülõ újabb javaslatok.
- ♦ Az elvégzendõ munka fõbb határídeje, valamint a munkálatok során felmerülõ költségek.²²²

²²⁰ Országos Levéltár K 26 1909. 800. csomó. 227.

²²¹ Országos Levéltár K 26 1909. 800. csomó. 229.

²²² Országos Levéltár K 26 1909. 800. csomó. 367.

A fentiek közül a könyv témájához legszorosabban a jelentésnek a nyelvhatárok kijelölésével foglalkozó része kapcsolódik, amelyet a korábbi (1–3) szempont figyelembevételével a következő új nép- és földrajzi csoportosítás szerint javasolta tagolni:

- „1, A magyar nyelvterületek határközségei, mindenütt a magyar és nem magyar községek széles szegélyével
- 2, Magyar nyelvszigetek és nyúlványok idegen nyelvterületen, a körülöttük fekvő idegen nyelvszegéllyel
- 3, Idegen nyelvszigetek és nyúlványok a magyar nyelvterületen, a körülöttük lévő magyar nyelvterülettel
- 4, Jelentékeny, vagy számottevő magyar kisebbségek idegen nyelvterületen, különösen városok, a periferiájukba tartozó idegen községekkel
- 5, Az országhatáron, nagy közlekedési útvonalak mellett fekvő községek
- 6, Barátságos és barátságtalan nemzetiségek érintkezési területei, az utóbbiak nyúlványai és szigetei az előbbieket területén
- 7, Természetes hódítási vonalak két magyar nyelvterület összekötésére
- 8, Nemzetiségi területeken oly szórványos pontok a hol magyar sziget létesítésére bizonyos előfeltételek adva vannak
- 9, Nemzetiségileg teljesen vegyes vidékek, kimutatható nyelvhatárok nélkül”²²³

Már az új szempontokból is jól kitűnik, hogy az előkészület során alapos elemző munkát végeztek a hivatal szakemberei, és jól ismerték a magyar területen élő nemzetiségek helyzetét. A téma fontossága miatt szükségesnek tartottam a jelentés fent említett szempontok alatt részletesen kifejtett gondolatainak teljes idézését:

„A nyelvhatárok kijelölése

1, A magyar nyelvterületek határközségei, mindenütt a magyar és nem magyar községek széles szegélyével

Ily magyar nyelvterület tulajdonképpen kettő van az országban: a délkeleti részén lévő székely nyelvterület s az Alföld medenczéjét s a dunántúli dombvidéket majdnem a nyugati határig megtöltő kompakt magyarság. A tulajdonképeni történelmi székely területhez kapcsolódik – bár sok helyütt, sajnos, igen lazán, és oláh nyúlványokkal sűrűn megszakítva, a régi erdélyi »magyar nemzet«, a Mezőségnek, a Küküllő- és Marosvölgynek, Kolozsának, Torda-Aranyosnak, Szolnok-Dobokának stb. magyarsága. Minthogy a régi erdélyi magyarság és székelység különválasztása akkor is inkább politikai jellegű volt, ma pedig már kizárólag csak történelmi értékű

²²³ Országos Levéltár K 26 1909. 800. csomó. 367–372.

s a királyhágóntúli magyarság munkánk szempontjából most annyiban is egyöntetű kezelést igényel, mert az egész vonalon egy és ugyanaz a veszedelem, a terjedő oláhság ellen van szüksége védelemre, – a nyelvhatárok kijelölésénél az egész királyhágóntúli magyarság egy nyelvterületnek veendő s domináló eleme után székely területnek nevezhető. Úgy e székely területen, mint az alföldi nyelvterületnek az oláhsággal érintkező részein is megfigyelés alá volnának veendőik tiszteletteljes véleményem szerint olyan községek is, a melyek nem fekszenek ugyan közvetlenül a nyelvhatáron, de magyar ajkú lakosai görög lithurgiát követnek s így állandó a veszedelem, hogy oláh befolyás alá kerülhetnek.

2, Magyar nyelvszigetek és nyúlványok idegen nyelvterületen, a körülöttük fedvő idegen nyelvszegélyvel.

Ez a csoport aránylag kevésbé jelentékeny, mert a kompakt magyar területek határától kiágazó nyúlványok úgyszólván az 1. sz. alatt tárgyaltatnának, viszont azok a magyar nyúlványok, a melyek tovább terjeszkedésre vannak hivatva, külön megítélést kívánnak. E helyütt csak azok a magyar szigetek és nyúlványok jönnének tekintetbe, a melyek meghódítására egyelőre nem alkalmas nemzetiségi területen vannak, nem is természetes népesedési folyamat útján jöttek létre, hanem mesterségesen (pl. telepítés vagy iparvállalatok létesítése útján stb.) s így feladatunk velük szemben legfőképpen az, hogy izoláltságukban erősítsük s az ellenállásra képesebbé tegyük őket.

3, Idegen nyelvszigetek és nyúlványok a magyar nyelvterületen, a körülöttük lévő magyar nyelvterülettel.

E csoportba tartoznának főleg az összefüggő alföldi és dunántúli magyar nyelvterületen elhelyezkedett német szórványok (egy csoportjuk Baranya, Fejér és Tolna vármegyékben, a többi Veszprém, Komárom, Fejér, Esztergom és Pest vármegyékben) a Baranyában, Pest megyében lévő szerbek, a békési tótság, s ugyancsak tót szórványok Pest, Szabolcs, Borsod, Heves, Esztergom vármegyékben s Nógrádnak alsó felében.

4, Jelentékeny, vagy számottevő magyar kisebbségek idegen nyelvterületen, különösen városok, a perifériájukba tartozó idegen községekkel.

E csoportba a nemzetiségi területen lévő azon töredék magyarság tartozik, a mely az egyes városokban és községekben kétségtelen kisebbséget képez ugyan s így még magyar szigetnek nem nevezhető: de mégis megszakítja a nemzetiségi terület kizárólagosságát s kulturai, gazdasági vagy politikai kedvezőbb helyzete révén kis száma dacára is elég erős arra, hogy mintegy hullámtörő gátul szolgáljon a terjesztendő és előtteni vágyó nemzetiségi áramlattal szemben. Ezen szempont alá esnek a nagyobb ipartelepek keletkezése által idegen nyelvterületen létrejött magyar töredékek, a melyek közül, mint legfontosabbat a petrosényvidéki szénbányák területét bátorkodom említeni. Ide tartoznak kevés kivétellel a nemzetiségi területeken lévő

városok, a melyekben a magyarságot az adminisztrációban való túlnyomó képviselése politikailag, az értelmiségben és kereskedelemben való élénkebb részvétele kulturailag és gazdaságilag kedvezőbb helyzetbe juttatja s képessé teszi arra, hogy bizonyos tekintetben az illető város közvetlen környezetére is befolyással legyen. E magyar kisebbségek óvása és gondozása tiszteletteljes véleményem szerint nemzeti szempontból nagyon fontos, mert a magyarságnak a nemzetiségi területeken elszört ilyen őrszemei nemcsak gátjául szolgálnak a nemzetiségi terjeszkedő irányzatnak s még a legrosszabb esetben is megfigyelő állomásai a nemzetiségi törekvéseknek, hanem kedvező előfeltételek mellett, magvait képezhetik a jövőben kialakulandó erősebb magyar szigeteknek.

5, Az országhatáron, nagy közlekedési útvonalak mellett fekvő községek.

E csoportba tartoznak az országhatár mindazon községei, a melyeknél határátkelés s a határszéli lakosság érintkezése egyáltalán lehetséges: tehát a folyók mentén, a Dráva és a Duna mellett fekvő községek, továbbá a Kárpátok által védett határon a határon átvezető vasútvonalak, közutak, szorosok, hágók mentén lévő községek, tekintet nélkül arra, hogy lakosságuk magyar vagy idegen ajkú-e. A magyar államiság kifejezésre juttatása érdekében szükséges ugyanis, hogy e községek különös gondoskodás tárgyai legyenek s magyarságuk mesterséges úton is előmozdítottassék. – a galicziai határon levő községek a bevándorlás elleni védekezés szempontjából is fokozottabb gondozásban részesítendőek, a Szerbia és Rumánia határán lévő falvaknak az akcióba való bevonása pedig még a honvédelem szempontjából is rendkívülfontosságú, mert egyáltalán nem lehet közömbös, hogy határaink esetleges megtámadtatása idején a határszéli lakosság a magyar állam iránt barátsággal és hűséggel viselkedik-e, vagy pedig az idegeninvázióval rokonszenvezve, nem vetemedik-e esetleg kémszolgálatokra is?

6, Barátságos és barátságtalan nemzetiségek érintkezési területei, az utóbbiak nyúlványai és szigetei az előbbieken területén.

E csoport nem tartoznék szorosan a magyar nyelvhatárok védelmére szorító akcióhoz, de tiszteletteljes véleményem szerint annak mégis lényeges kiegészítő részét képezi. Hosszú időre utópia az, hogy Magyarország területén a magyarság kizárólagossá legyen, mindig számolnunk kell azzal, hogy nyelvükhöz hű és beolvadásra nem hajlandó s nem alkalmas nemzetiségeink lesznek. Amikor azonban a magyar nyelvhatárok védelmére akció indítatik, ennek a magyar érdekek előmozdítására irányuló célja mellett szükségképpen ott lappang az a törekvés is, hogy a magyar állameszmének s a magyar hegemoniának ártani igyekvő nemzetiségi áramlatok ellensúlyoztassanak és lehetőleg hatástalanítassanak ott is, a hol ezek az áramlatok nem közvetlenül a magyar nyelvhatáron, hanem nemzetiségi területen nyilvánulnak. A káros nemzetiségi áramlatok elleni küzdelemben pedig okvetlenül észre kell

vennünk, hogy míg a nemzetiségek egy része – különösen a tótság és oláhság – államellenes izgatásoktól sem riad vissza s az állameszme iránt lélekben hűséggel nem viseltetik, addig egy más rész – a németek és ruthének zöme – a magyar állam iránt hűséggel viseltetve, nem akadályozza a magyar nemzeti állam kiépítését s a saját nyelvének ápolásán kívül nem törekszik ellentéteket ébreszteni közte és a magyarság közt. Magyar nemzeti és faji érdek tehát, hogy ott, a hol a nemzetiségi nyelv területen egy ily hű és barátságos se egy más, agresszív és barátságtalan nemzetiség közt érintkezési vonal van, sőt beolvasztási folyamat észlelhető, segítő kezünket a velünk inkább rokonszenvező nemzetiségnek nyújtjuk s azt óvjuk meg, nehogy a harciasabb nemzetiség elnyomja s a magyarsággal szemben ezzel is új erőt nyerjen. Nagyméltóságod bölcs elhatározásától függ, hogy az akcióit ez irányban is kiterjeszteni méltóztatik-e, és pedig mely határig, a mély tisztelettel alulirt hivatal a fönt előadott okokból minden esetre javasolni bátorkodik, hogy legalább a nyelvhatárokra vonatkozó adatgyűjtésbe a barátságos és barátságtalan nemzetiségek érintkezési területei is befoglaltassanak. Ily területekül különben a következők volnának kiszemelhetők: a ruthén nyelvterületeknek az oláhsággal való érintkezése, a tótság által körülzönglött szepesi németség s végül a királyhágóntúli szász faj, a mely az ott kiélesedett nemzetiségi harcok következtében ugyan maga is agresszívebb a fönt említett barátságos nemzetiségeknél, de kulturai és gazdasági kiválósága, valamint föltétlen királyhűsége s néhány túlzó leszámításával, az állameszméhez való kétségtelen ragaszkodása mégis értékes és megóvandó tulajdonságok, s abban az átalakulóban, a mely a Királyhágón túl a szászok rovására s az oláhság előnyére folyik, mindenesetre a szász faj érdemel támogatást.

7. Természetes hódítási vonalak két magyar nyelvterület összekötésére.

Földrajzi és ethnografiai szempontból bizonyos vidékek szint kinálkoznak arra, hogy a magyarság által megszállassanak, illetőleg hogy az onnan kiszorított magyarság oda visszatelepíttessék. Különösen kívánatos az ott, a hol kisebb-nagyobb nemzetiségi terület szakítja meg a magyarság összefüggését, ha itt az összekötő kapcsot a két magyar nyelvterület közt sikerül létesítenünk, a természetes érintkezési és vándorlási folyamat tovább folytatja a megkezdett művet, továbbépíti az összekötő vonalat a magyarság erősítésére s a ketté választott nemzetiségek további elszigetelésére. Ily legfontosabb összekötő vonal volna a Maros folyó termékeny völgye, Marosvásárhelytől – a honnan ugyan még hosszú darabig szakadozott magyarság kíséri a Maros mentét – Aradig, a hol már az alföldi magyar nyelvterület uralma kezdődik. Magyar szórványok e vonalon mindenütt vannak, a magyarság kifejlesztése e vidéken ketté választhatná az oláh nyelvterületet s különösen jó hatással lehetne a termékeny Bácságnak már is folyamatban lévő magyarosodására. A királyhágóntúli magyarságnak az alföldi magyar nyelvterülettel való összekötésére még három alkalmas vonal

kinálkozik: az egyik Kolozs vármegyétől a Körös mentén Nagy-Váradig, a másik ugyanonnan a Szilágyságon át Szatmár sík vidékéig, a harmadik pedig a Szamos völgyén Kolozsvártól Désnek s innen Nagybánya és Szatmár-Németi felé. Kisebb jelentőségű – belső – összekötő vonalakul szolgálhatnának a két Küküllő vidéke az udvarhelyi székelységtől a Marosig stb.

8, Nemzetiségi területeken oly szórványos pontok, a hol magyar sziget létesítésére bizonyos előfeltételek adva vannak.

Nagyobb ipari és bányatelepek kerülnének e csoportba, főleg az állam közvetlen rendelkezése alatt állók (mint a kincstári bányák, vasművek stb.), vagy pedig az állam által befolyásolható társulatok birtokában lévők. Ezek jórésze tisztán nemzetiségi vidéken működik, de különösen az állami üzemek – magyar tisztviselőkkel. A létesítendő magyar szigetnek tehát úgyszólván a vezérkara már meg van s ha kísérlet tétetnék másutt meg nem élő s kivándorolni kényszerülő magyar munkások oda telepítésére ezek a magyar tisztviselői kar vezetése és támogatása mellett magyarságukból az idegen környezetben sem vetkőznének ki s erős, nem veszélyeztetett szigeteket alkotnának, a honnan esetleg később az asszimilálás és terjeszkedés folyamata indulhatna ki. Bármily körülménnyel is kell majd e szigetek létesítésénél eljárni – mert hiszen az ott lakó nemzetiséget sem lehet munkájától egyszerűen megfosztani, hogy magyar munkáselem telepíttessék helyébe – a statisztikai összeállításoknak tiszteletteljes véleményem szerint ezeket a pontokat és ezeket az eshetőségeket is figyelembe kell venniük, annál inkább, mert állami üzemek munkásai közt ügyes vezetés és jó állami iskolák segítségével a magyarosodás könnyen menne.

9, Nemzetiségileg teljesen vegyes vidékek, kimutatható nyelvhatárok nélkül.

E csoportnál Bács-Bodrog, különösen pedig Torontál és Temes vármegyék területe volna taglalandó, melyeken öt-hat nemzetiség él teljesen összekeveredve s néhol egy és ugyanazon községben is négy-öt nyelv dívik. Érdekes e terület nemzetiségi viszonyainak történeti fejlődése: a török háborúk után az elnéptelenedett Délvidék mesterségesen telepített be szerb, német, tót, bolgár, sőt francia rajokkal. Azóta megjelent dél felé irányuló vándorlásában e vidéken a magyar s nyugat felé törekvő útjában az oláh is. Időközben a kisebb töredékek – mint a francia – eltűntek, a bolgár erősen magyarosodik, a tót és német szintén sok hajlandóságot mutat a magyar kultúra felvételére, a fogyó szerbet csupán Szerbia közvetlen közelsége tartja: az oláh az egyetlen, a mely a magyar kultúrától teljesen idegen maradt s a mely, ha nagyobb erő kifejtésre itt a sikerrel előrenyomuló magyarsággal szemben nem is képes, mindig előbbre, nyugatabbra áramlik s egyes előretolt nyúlványai már eljutottak a Tiszáig s fel Szegedig. A jövő képe e területen úgy alakulhat, hogy a többi nemzetiségek hanyatlásával a magyarságnak az oláhokkal kell e terület birtokáért megküzdenie. Márpedig ez a terület legtermékenyebb rónasága a magyar királyságnak, szoros

kiegészítő része a magyar faj lakóhelyéül praedestinált alföldi medencének. A történelem tanulságai s a mai gazdasági élet kivánalmai egyaránt a magyar faj uralmát írják elő ezen a vidéken: itt tehát jóformán községről-községre haladva, teljesen kidolgozott részlettervekkel kell biztosítani a magyaság boldogulását. Ez elé a többi nemzetiségek már most is mind kevesebb akadályt gördítenek s ma még sikerrel biztosítható ez az oláhsággal szemben is, mert bármily szembeszökő is az oláhságnak nyugat felé való vándorlási irányzata, e területen még csak szórványokat képez, összefüggő vidékeket még alig tudott lefoglalni s így megosztva, izolálva, egyelőre kevésbé is ellenálló.”²²⁴

Az 1909 augusztusára elkészült térképek²²⁵ szigorúan bizalmas elosztó alapján kerültek a címzettekhez. Ennek oka, hogy a M. Kir. Statisztikai Hivatal igazgatója szerint,²²⁶ ha a térkép széles publicitásban lát napvilágot, akkor a magyar nemzeti érdekeket súlyosan veszélyeztette volna. A Statisztikai Hivatal által elkészített térkép véleményem szerint a hibái ellenére jól szemlélteti a két magyar nyelvsziget területét, a nemzetiségek közötti kontaktzónákat, illetve a nyelvszigeteket. Az elkészült térképből igen kevés maradt fenn az utókor számára.

A kialakult gyakorlatnak megfelelően került sor 1910-ben a következő népszámlálásra²²⁷ amelynek szerepét a történelem később, a monarchia széthullásával felértékelte.

²²⁴ Országos Levéltár K 26 1909. 800. csomó: 368–372.

²²⁵ Kogutowicz Károly több kritikai véleményt fogalmazott meg az elkészült térképpel szemben, három okból nem tartotta megfelelőnek: „Először is a kördiagrammok egymással csak nehezen és bizonytalanul hasonlíthatók össze. Használhatkor méréseket kell végeznünk, ha meg akarjuk tudni az ábrázolt lakosság abszolút számát.

Másodszor az apróbb községek miatt olyan nagy mértéket a sugarak nagyságára választani, hogy a városok grafikonjai sokszor a második és harmadik szomszédos község területét is ellepték. Ennek a magyarságra kettősen káros következménye volt. Színmagyar vidéken a nagyobbik magyar folt eltakarta a kisebbiket, erre példa Budapest, amely 100 magyar községet takart el. Nemzetiségi vidéken a város magyar körszétét elfödtek a szomszédos falvak nemzetiségi foltjai, például Pozsony esetében.

Végül harmadszor nem volt fenntartható ez a régebbi módszer azért sem, mivel az 1910. népszámlálási kötet igen fontos újítként közli a nagyobb telepek, tanyák, puszták népességi adatait, ezeket tehát már nem hagyhattuk figyelmen kívül.” KOGUTOWICZ 1918: 321.

²²⁶ „Minthogy a nemzetiségi térkép kizárólag a magyar nemzeti célokot van hivatva szolgálni, s határozottan káros volna, ha ellenségeink is használhatnák [...] ez térkép szigorúan bizalmas kézirat gyanánt használandó s gondoskodni kell, hogy avatatlan kezekbe semmi körülmények közt se kerüljön.” Országos Levéltár K 26 1909. 800. csomó: 154.

²²⁷ Lásd a 8. sz. mellékletet!

Az 1910-es népszámlálás általános jellegűnek indult, de a népszámlálás és főleg 1918 után nagyon sok nyelvészt, statisztikust, történészt, földrajzost és térképészt inspirált néprajzi térképek megrajzolására.

1915-ben publikálta M. Kiss Lajos a magyar nyelvhatárról²²⁸ szóló cikkét,²²⁹ amelyben szintén az 1910-es népszámláláson alapuló adatsorokat használt fel. Maga a szerző is kételkedik a pontos nyelvhatár megállapításában, amelyet főleg a vegyes nemzetiség lakta településeken, területeken nehéz megvonni. Ezt nehezíti, hogy előfordult munkája során olyan helyzet is, ahol egyetlen nemzetiség sincs abszolút többségben. A magyar nyelvhatárt olyan községek megnevezésével jelölte, amelyek még a magyar területhez tartoznak.

A magyarság nyelvhatárát pontsorral ábrázolta, amely a következő települések²³⁰ mentén halad:

„*Pozsony vármegyében*: Pozsony n m t V (Récsei MÁV telep M I), Vereknye M I, Éberhárd M I, Cseklész M t II, Magyarbél M II, Németbél M I, Szencz M II, Pozsonyboldogfa M I, Réte M I, Magyargurab M t II, Németdiószeg M n I, Magyardiószeg M II, Kismácséd M I, Nagymácséd M II (Gány M t I, Nemesnebojsza M t I, kissé beljebb), Vága M II.

Nyitra vm.-ben: Királyi M II, Vághosszúfalu M I, Vágvecse M t I, Tornócz M II, Tardoskedd M III, Nyitrakiskér M I, Nyitrnagykér M II, Berencs M I, Nyitrnagyfalu M I, Nyitracsehi M I, Babindál M I, Alsóbodok M, Pográgy M II, Nyitragerencsér M t I, Nyitra M t n III, Nyitraegerszeg M II, Lajos M I, Vicsápapáti M II, Menyhe M I, Béd M I, Zsérc M I, Ghymes M t I.

Bars vm.-ben: Barslédecz M I. A határ visszakanyarodik Nyitrába. Kolon M t I, Nyitrageszte M I, Nagyhind M I.

Bars vm.-ben: Zsitvaújfalú M t I, Tajnasári M I, Mohi M I, Kiskoszmály M I, Ujbars M t I, Léva M III.

²²⁸ Az etnikai határok ábrázolásának egyik változata a nyelvhatárok térképre való vitele lehet még akkor is, ha a nyelvhatárok az ismert okok miatt (asszimiláció, kétnyelvűség, nyelvcsere) nem teljesen azonosak az etnikai határok vonalával.

²²⁹ M. KISS 1915.

²³⁰ Jelmagyarázat: A római szám a magyarság lélekszámát tünteti fel az alábbi kategóriák szerint: I = 1000-nél kevesebb magyar; II = 1000–5000 magyar; III = 5000–10 000 magyar; IV = 10 000–25 000 magyar; V = 25 000-nél több magyar. Rövidítések (a nagybetű abszolút többséget jelent): M m = magyar; N n = német; T t = tót; O o = oláh; R r = rutén; H h = horvát; Sz sz = szerb.

Hont vm.-ben: Horhi M t I, Hontvarsány M I, Csánk M t I, Bori M I, Szántó M t I, Hévmagyarád M t I, Gyügy M t I, Mere M t I, Palást M II, Ipolyfödemes M I, Ipolynyék M II, Gyürki M I, Sirak M I, Szelény M I, Dacsókeszi M t I, Csáb M I, Lukanénye M I. *Nógrád vm.-ben:* Ebeczk M t I, Kiskürtös t I, Zsély M I, Óvár M I, Galábocs M I, Bussa M I, Felsőzellő M I, Törincs M I, Vilke M I, Jelsőcz M I, Gács t I, Losonc M t IV, Losonczapátfalva M t I, Pincz M I, Kétkeresztúr M t I.

Gömör vm.-ben: Osgyán M II, Rimatamásfalva M I, Rimaszombat M III, Alsópokorág M I, Perjése M I, Balogpádár M I, Felsőbalog M I, Kisgergelyfalva M I, Felsővály M I, Felsőfalu M I, Kisvisnyó M I, Deresk M I, Gicze M I, Mikolcsány M I, Jolsva M t II, Kúntapolcza M t I, Berzétékőrös M I, Rozsnyórudna M t I, Sajóháza M t I, Csucsom M I, Krasznahorkaváralja M II, Dernő M I, Kiskovácsvágása M I, Lucska M I, Barka M I.

Abauj-Torna vm.-ben: Stósz M n I, Felsőmecenzenéfm n t egyéb I, Jászó M II, Jászóújfalu M t I, Hatkócz M t I, Semse M t I, Sacza M t I, Pólyi M t I, Kassa M t n V, Zsebes M t I, Enyiczke M t I, Hernádcsány M t I, Hernádsadány M t, Abaujrákos M T I, Garbóczbogdány M t I, Alsócsáj M t I, Beszter M t I, Magyarbőd M I, Györke t egyéb I, Kisszaláncz M t I, Nagyszaláncz M t I, Eszkáros m t I, Pusztafalu M I.

Zemplén vm.-ben: Kolbása M t I, Biste M I, Vily M I, Vitány M I, Felsőregmecz M I, Mátyásháza M I, Alsómihályi M I, Velejte M t I, Gercsely M t I, Barancs M t I, Kazsó M t I, Hardicsa M t I, Töketerebes m t n II, Garany M t II, Szürnyeg M I, Mészpest M I, Abara M I, Kistráska M I, Hegyi M t I, Deregyő M I.

Ung vm.-ben: Kerésmokcsa M I, Ungmogyorós M I, Kiskapos M I, Nagykapos M II, Veskócz M I, Bajánháza M I, Botfalva M I, Ungtarnócz M I, Órdarma M t I, Ungvár M t n r IV, Radváncz M n II, Ungdarócz M r I, Baranya M r I, Császlócz M I, Korláthelmezc M I, Unghosszúmező M I.

Bereg vm.-ben: Kisdobrony M II, Nagydobrony M II, Csongor M II, Barkaszó M II, Izsnyéte M II, Munkács M n r egyéb IV, Derczen M II, Fornos M I, Beregújfalu M II, Felsőremete M r I.

Ugocsa vm.-ben: Salánk M II, Feketepatak M I, Verbőcz M I, Szöllősvégardó M r I, Nagyszöllős M r n III.

Keleti határvonal Királyházától Ujvidékig:

Királyháza M r II, Nagytarna m o r I, Gödényháza M I, Feketeardó M r II, Szöllősgyula M I, Tamásváralja M I, Kisbábony M I, M I, Túrterebes M I.

Szatmár vm.-ben: Adorján M I, Kőszegremete M I, Avasújváros M II, Apahegy M o I, Szinerváralja M o II, Józsefháza M o II, Berend M I, Szamoskrassó M o I, Hirip M o I, Szatmárhegy M o II (politikailag nem önálló község, hanem Szatmár-Németi tvj.-nak egyik kerülete, valójában azonban különálló népes [2735 I.] község. Külön

egyházközséget [református] alkot. A városától sokkal távolabb van, mint a szomszédos községektől), Erdőd M II, Géres M II, Krasznabéltek M II (Nántú O m n I). *Szilágy vm.-ben*: Bogdánd M I, Hadad M II, Lele M o I, Völcsök M o I, Monó M o I, Szamosardó M I, Bösháza M o I, Szilágycseh M II, Désháza M I, Nagymon M I, Vervölgy M I, Szilágyzentkirály M I, Szilágyfőkeresztúr M I, Szilágygörcsön M o I, Zilah M III, Szilágypanit M o I, Magyarkeczel M o I, Petenye M o I, Kraszna M II, Ráton M o I, Szilágysonlyó M o III, Szilágybagos M II, Szilágyborzás M o I, Szilágynagyfalu M II, Szilágyzovány M II, Ipp M o II, Lecsmér I.

Bihar vm.-ben: Bályok M II, Berettyószéplak M o t II (Berettyószéplak és Élesd között néhány tót falu van), Élesd M II, Czécze M o I, Kőalja M o I, Mezőtelki M I, Pósalaka M I, Mezőtelegd M o II, Fugyi M o I, Fugyivásárhely M o II, Váradszentmárton M o I, Váradszöllős M II, Nagy-Várad M o V (M= 58.421, O = 3604)

Biharszentjános M II, Köröstarján M o II, Berekböszörmény M II, Körösszegapáti M o I, Magyarhomorog M o II, Körösnagyharsány M II, Biharugra M II, Geszt M II, Nagyszalonta M IV, Árpád M II, Tenke M II, Bélfenyér M II, Erdőgyarak M o II. *Arad vm.-ben*: Simonyifalva M II, Vadász M o II, Bélzerénd M I, Ágya M II, Szapáryliget m t n II, Ujvársánd M II, Zimándújfalu M I, Zimándköz M II, Fakert m n o I, Szentleányfalva M n I, Arad M o n V (M = 46.085, o = 10.279, n = 4365, sz = 1816), Magyarpécska M III, Kispereg M II.

Csanád vm.-ben: Csanádpalota M III, Kövegy M I, Apátfalva M III.

Torontál vm.-ben: Kiszombor M II, Porgány M I, Pusztakeresztúr M I, Magyararmajdány M I, Egyházaskér M I, Feketető m sz n I, Kanizsamonostor M I, Hódegyháza M II, Szaján M II, Torontáloroszi M n o II, Tóba M II, Magyararcsernye M II, Tamásfalva M n II, Aurélháza M n I, Magyarszentmárton M I, Ótelek M II, Alsóittebe M II, Szöllősudvarnok M I, Törzsudvarnok M n I, Magyarszentmihály M I, Nagybecskerek m sz n III, Lukácsfalva M I, Felsőmuzslya M II, Torontáltorda M II, Törökbecse M sz III. *Bács-Bodrog vm.-ben*: Bácsföldvár M sz II, Tiszakálmánfalva M n II, Ujvidék m sz n egyéb IV (m = 13.343, sz = 11.594, n = 5918, t = 1453, egyéb 1282).

Déli határvonal Ujvidéktől Alsólendva (Kót)-ig:

Temerin M III, (Óbecse M sz IV), Bácsfeketehegy M n II, Kula m sz n II, Bajsa M t sz II, Bácsgyulafalva M II, Doroszló M II, Gombos M II, Vajszka m bunyevác n II, Szilágyi M II.

Baranya vm.-ben: Kopács II, Bellye M n I, Dárda m n sz II, (Magyarrétfalu M n I Verőcze vm.-ben), Ujbezdán M I, Old M I, Egyházasharaszti M I, Matty M I, Gordisa M I, Drávaszabolcs M I, Drávapalkonya M I, Tésenfa M I, Szaporcza M I, Czun M I, Kisszentmárton M I, Vejti M I, Piskó M I, Zaláta M I, Sósvertike M I, Drávaiványi M I. *Somogy vm.-ben*: Markócz M I, Drávafok M I, Teklafalu M n I, Kastélyosdombó M I, Drávagárdony M I, Drávatamási M I, Drávapálfalu M n I, Barcs M n II, Péterhida

M I, Babócsa M h II, Háromfa M II, Vizvár M h I, Bélavár M I, Somogyudvarhely M II, Berzencze M II, Csurgósarkad M I, Gyékényes M II, Zákány M II, Órtilos M I, Belezna M II, Surd M II, Somogy-szentmiklós M II.

Zala vm.-ben: Szepetnek M n h II, Petrivente M h I, Becsehely M II, Egyeduta M II, Letenye M II, Murarátka M h I, Alsószemenye M I, Felsőszemenye M I, Csernecz M I, Kerkaszentkirály M I, Lendvaújfalu M I, Petesháza M I.

Nyugati határvonal Alsólendvától (Kót) Pozsonyig (Dunakiliti): Kót M I, Kapcza M v I, Radamos M I, Gáborjánháza M I, Szentistvánlak M I, Kebeleszentmárton M II, Szécsiszentlászló M I.

Vas vm.-ben: Csekefa M I, Pártosfalva M I, Kisszerdahely M I, Rátkalak M v I, Domonkosfa M I, Őrihodos M I, Szalafő M I, Farkasfa M I, Zsida M n v I, Szentgotthárd M n II, Rábakethely M I, Csörötnek M II, Vasszentmihály M I, Taródfa M I, Vaslja M I, Pinkaminszent M I, Nagykölked M I, Ják M II, Nárái M I, Dozmat M I, Bucsu M I, Bozsok M I, Velem M I, Czák M I, Kőszeg M n III.

Sopron vm.-ben: Csepreg M II, Nemesvis M I, Káptalanvis M I, Zsira M I, Kislédecz M I, Sopronhorpács M I, Völcsej M I, Sopronkövesd M II, Pesztereg M II, Nagyczenk M II, Hidegség M I, Sarród M II.

Moson vm.-ben: (Mosonbánfalvai puszta M I, Mexikó puszta M I), Pusztasomorja M II, Moson M n II, Magyaróvár M n II, Feketeerdő M I, Dunakiliti M II (s a Duna).²³¹

„Keleti vagy székely nyelvterület:

A keleti vagy székely nyelvterület határvonala Brassótól Gyergyótölgyesig nagyjában az országhatár. Területe a négy székely vármegyén, tehát Csik, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely vármegyéken kívül átnyúlik Brassó, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő és Kolozs vármegyék határos területeire is. A nyelvhatárt jelölő községek Brassótól északra haladva:

Brassó vm.-ben: Brassó m o n IV, Barczaújfalu M o I, Krizba M o II, Apácza M o II.

Nagy-Küküllő vm.-ben: Datk M o I, Olthévíz M II, Alsórákos M II.

Udvarhely vm.-ben: Székelyzsombor M o I, Homoródjánosfalva M I, Petek M I, Székelyderzs M II, Székelymuzsna M II, Szederjes M I.

Ismét *Nagy-Küküllő vm.-ben:* Sárpatak M o I, Héjjasfalva M o I.

Ismét *Udvarhely vm.-ben:* Székelyszenterzsébet M II, Kissolyos M II, Nagysolyos M I, Magyarhidegkút M o I, Magyarzsákod M I.

Kis-Küküllő vm.-ben: Pipe M I, Nagykend M I, Egrestő M o I, Kóródszentmárton M o I. Tovább keskeny félsziget alakjában:

²³¹ A szerző szerint: „Az elsorolt községek által vont határ kereken 125.000 km² területet zár be, mely az anyaország területének 4,4 %-a, de a rajta élő lakosság 10 millió lélek, tehát az ország lakosságának abszolút többsége.”

Küküllőszéplak M o I, Bonyha M o I, Gógánváralja M o I, Gógán M o I, Dányán M o I, Harangláb M o I, Magyarsáros M o I, Szőkefalva M o I, Ádámos M o II, Magyar királyfalva M o I, Küküllődombó M o I, Dicsőszentmárton M o II, Küküllőpócsfalva M o I, Abosfalva M o I, Mikefalva M I, Csávás M I, Héderfája M II.

Maros-Torda vm.-ben: Székelycsóka M I,

Kis-Küküllőben: Kistermi M I, Teremiújfalva M I,

Maros-Tordában: Lőrinczfalva M I, Maroskeresztúrr M o I, Csittszentiván M o I, Marosberegnye M o I, Mezőbánd M o II, Mezőmadaras M o II, Mezőkölpény M o I, Szabéd M I, Mezőfele M I, Póka M I, Toldalag o m cigány I, Unoka M o I, Magyarfülpös m o I.

Kolozs vm.-ben: Tancs M I, Kisfülpös M o I. A határvonal ismét visszatér.

Maros-Torda vm.-ben: Magyarrégen M II, Marosfelfalu M o I, Marosvécs M II, Disznajó M o II, Magyaró M o II, Holtmaros M I, Radnótfája m o n I, Görgényszentimre M o II, (Görgényüvegcsúr M o II), Alsóbölkény M o I, Magyarpéterlaka M I, Marosjára M I, Kisillye M I, Ehed M I, Jobbágytelke M II, Nyárádköszvényes M II, Nyárádremete M II, Illyésmező M I.

Csik vm.-ben: Gyergyóremete M III, Ditró M III, Borszék M II, Gyergyótölgyes M o II, Gyergyószentmiklós M III, Csikszentdomokos M III, Gyimesbükk M o II, Gyimesközéplak M II, Gyimesfelsőlak M II, Szépvíz M II, Csikménáság M II, Kászomnfeltiz M II, Kászonjakabfalva M II.

Háromszék vm.-ben: Esztelnek M II, Csomortán M I, Kézdialmás M II, Lemhény M II, Bereczk M o II, Kézdimartonos M o I, Ozsdola M II, Hilib I, Gelencze M II, Haraly M I, Zabola M o II, Páva M II, Kovászna M o II, Csomakörös M I, Papolcz M o II, Zágón M o II, Feldoboly M I, Nagyborosnyó M II, Szacsva M I, Lisznyó M I, Bikfalva M I (Tálpatak újonnan hozzácsatolt telep nélkül, mely a Bodza völgyében fekszik s előzőleg Magyarbodzához tartozott), Keresztvár M o II, Bodola M o II.

Brassó vm.-ben: a hét csángó falu, még pedig Pürkerecz M o II, Zajzon M o I, Tatrang M o II és az összeépült (Négyfalva) Hosszúfalva O m II (lakóinak száma 6021, melyből magyar 2854, oláh 3080, német 58, egyéb 29), Csernátfalu M o II, Türkös M o II, Bácsfalva M o II.”²³²

A magyar nyelvhatár nyugaton Pozsonyban kezdődve kelet felé halad a Duna fölött mintegy 50 km-es sávban, majd Balassagyarmat–Kassa vonalát követően délkeleti irányba fordul Nagyszőlősig. Ezután a Tisza bal partján délnyugati irányba fordul Aradig, itt nyugati irányba Újvidék felé „fut”. Innen északra, majd nyugatra tartva eléri a Drávát, majd a Mura folyását követve Alsólendvától északnyugati irányban

²³² M. Kiss 1915: 444–449.

Szentgotthárd, Kőszeg, Magyaróvár, Dunakiliti településen ér vissza Pozsonyhoz. M. Kiss László a térképén jelölte Székelyföldet is, amelyet keleti vagy székely nyelvterületnek nevezett. A keleti magyar nyelvterületről külön közölt adatokat, amely szerint a jelentős magyar többség egyértelmű a következő vármegyékben: Csík, Háromszék, Maros-Torda, Udvarhely, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő, Kolozs. Az első világháború alatt látni lehetett, hogy a világháború után a nemzetiségi kérdés kiemelt szerepet fog kapni. Ezt igazolják azok az 1914–1920 között megjelent folyóiratok, kiadványok, amelyekben megszapordott a határtörténettel, nemzetiségek történetével foglalkozó publikációk száma, továbbá lényegesen több, a témához kapcsolódó etnikai térkép hagyta el a nyomdákat. E térképek között jelentős számban fordultak elő azok a magyar állam területén élő, öntudatra ébredt nemzetiségek követeléseit alátámasztó kiadványok, amelyek esetenként minden valóságos alapot nélkülöztek.

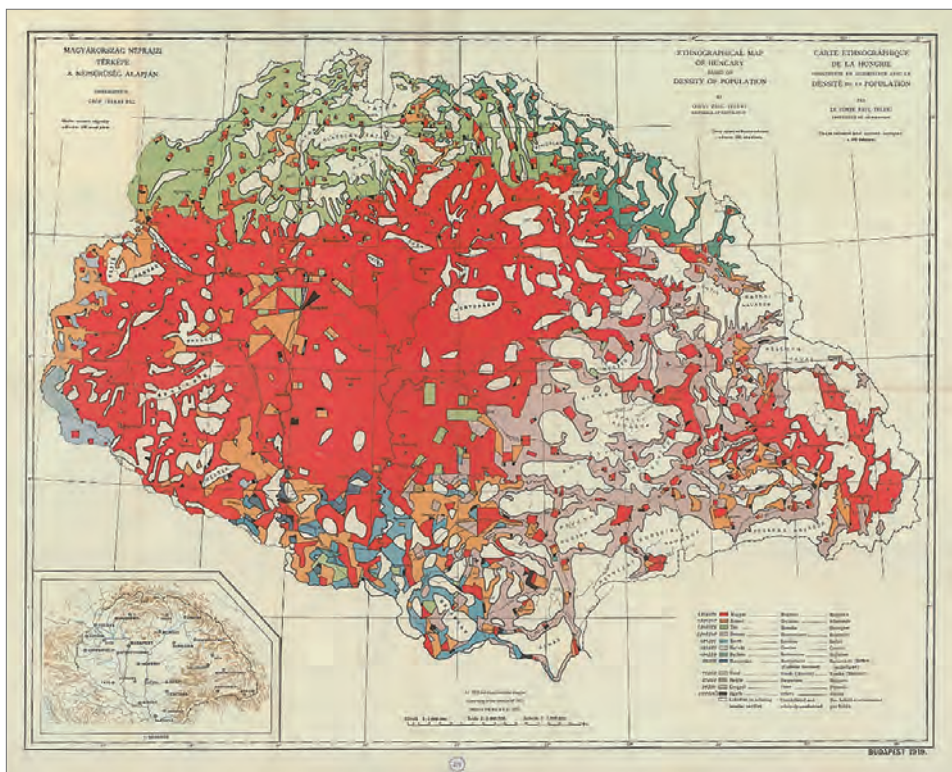
A világháború végén a nemzetiségek politikai törekvéseiből jól látható volt, hogy a leendő nemzetállamok a magyar állam területének terhére kívánják az új államukat létrehozni. A tárgyalás előkészítése során a magyar álláspontot szinte végig mellőzték a döntéshozók. S noha a népek Wilson elnök által meghirdetett önrendelkezési joga elősegíthette volna egy igazságosabb döntés meghozását, Magyarország tekintetében ezt nem alkalmazták. A szomszédos kis államok politikusai mindent megtettek, hogy az új határok kitzúzése során a történelmi, etnikai elvek mellett a gazdasági stratégiai elveket is számukra maximálisan kedvezően érvényesítsék.

Eközben a magyar szellemi műhelyekben a különböző szempontok szerint folyamatosan készültek földrajzi, történelmi, néprajzi térképek, tanulmányok.

A béketárgyalásokra készülő magyar delegáció nagy mennyiségű dokumentációt készített, a többi között néprajzi térképeket is. Ezek közül is megemlítem Bátky Zsigmond és Dörre Jenő 45 szelvényes 1:200 000 méretarányú térképsorozatát,²³³ amelyen több mint 20 000 településről szolgáltatott információt. A hallatlanul értékes térképsorozatot a döntéshozók ugyanúgy mellőzték, mint a magyar delegáció által bemutatott második térképet. A Dörre Jenő és Lux Ernő által készített második néprajzi térkép 1:900 000 méretarányú pontmódszerrel készült, de jól áttekinthető volt. Sorsa hasonlóan alakult az első térképhez.

A béketárgyalások során a magyar delegáció álláspontja egy dologban nem változott, hogy egyetlen magyar területről sem mondtak le.

²³³ KOCSIS 1996b: 170.

14. ábra: Teleki Pál (1920): Magyarország néprajzi térképe népsűrűség szerint. Az 1910. évi népszámlálás alapján („vörös térkép”)

Forrás: Wikimedia Commons

A békeszerződés előkészítése során igen nagy feltűnést keltett, és azóta híressé vált Teleki Pál „vörös térképe” (14. ábra). Teleki a korábbi néprajzi térképek tapasztalatait és az 1910-es népszámlálás adatait felhasználva egy új változatot készített. Ezen a térképen különböző színnel ábrázolta a nemzetiségeket, és a népsűrűséget alapul véve annyi területet színezt be a különböző nemzetiségeket megjelenítő színnel, ahány száz ember lakott ott az adott nemzetiségből. Első látásra a térképen jól láthatók²³⁴ a magyarlakta területek, a lakatlan területfoltok és a nemzetiségek zárt tömbben vagy vegyesen való elhelyezkedése. A 11 nemzetiség (egyéb és lakatlan terület) színeivel kitöltött térkép bal alsó részére egy történelmi Magyarországot ábrázoló domborzati térkép, jobb alsó részére jelmagyarázat került, és az 1910-es népszámlálás nemzetiségekre vonatkozó adatait is feltüntette (9. táblázat).

²³⁴ TELEKI 1920.

9. táblázat: Az 1910-ben végrehajtott népszámlálás adatai a nemzetiségekre vonatkozóan

Sorszám	Nemzetiség	Létszám
1	magyar	9 938 134
2	német	1 901 042
3	tót	1 946 165
4	román	2 948 049
5	szerb	461 091
6	horvát	181 882
7	rutén	464 259
8	bunyevac	88 000
9	vend	75 000
10	bolgár	23 000
11	lengyel	38 000
12	egyéb	150 000

Forrás: Teleki Pál (1920): Magyarország néprajzi térképe népsűrűség szerint

Ha megnézzük a nemzetiségi összetételt néhány vármegyében, akkor jól látható, hogy a fenti arányok vármegyénként eltérők. Felvidéken például lényegesen meghatározóbb a tót (szlovák) nemzetiség. Így például: Árva vármegyében az 1910-es népszámlási adatok szerint 78 745 fő élt, amelynek 75%-a szlovák, 2,5%-a magyar, 1,9%-a német és a fennmaradó egyéb nemzetiségek döntő többsége lengyel volt.

A Párizsban folyó béketárgyalásokkal egy időben készítette el, és adta ki Kogutowitz Károly Magyarország néprajzi térképét. A térképen már feltüntette a trianoni határokat is, amely folyamatosan kettéosztotta a határ mentén lakó magyarságot. A trianoni döntés végrehajtásával párhuzamosan jelentek meg földrajzi, gazdasági és néprajzi szempontból a döntés kritikáját, igazságtalanságát megfogalmazó, megjelentető térképek, tanulmányok, könyvek. A trianoni békeszerződés törvénybe iktatását, majd a határok kitűzését sem a magyar politikai vezetés, sem a magyar közélet nem tudta elfogadni.

A Kogutowicz-féle nemzetiségi térképen megjelölt trianoni határok a kitűzés során döntően nem változtak. Az új, valamint a régi, történelmi határok között jelentős eltérés, hogy a korábban természetes jellegű magyar államhatár által bezárt területen a magyarság mindenütt belül helyezkedett el. Az új határok csak a Duna

esetében minősíthetők természetesnek, de a nemzetiségi határokra vonatkozó elveket ott is maximálisan megsértik, hiszen a Duna magyar városokat szakított szét, a folyó mindkét partján akkor is magyar nemzetiségűek éltek.

Az új magyar államhatárokat és a magyar etnikai határokat összehasonlítva megállapítottam, hogy az új magyar államhatár minden viszonylatban magyar nemzetiségű területeket vágott ketté, így az a helyzet állt elő, hogy a magyar állam területe kisebb lett, mint a magyar nemzetiség által lakott terület. Ugyanakkor az is tény, az 1910-es népszámlálási adatok alapján jelentős számban kerültek a korábbi Magyar Királyság területéről szlovák, német, román, szerb, horvát stb. nemzetiségek a szomszédos államokhoz.

10. táblázat: A trianoni döntéssel a szomszédos országokhoz került magyar lakosság

Sorszám	Ország	magyar lakosok száma
1	Ausztria	82 410
2	Csehszlovákia	1 084 343
3	Románia	1 711 270
4	SHS (Jugoszlávia)	457 597

Forrás: a szerző szerkesztése

A kitűzött új határok eddig soha nem tapasztalt nehézségek elé állították a magyar állam vezetőit és a magyarságot. Az a tény, hogy új határainak (a korábbival ellentétben) jelentős része mesterséges jellegűvé vált, és a határ túloldalán a határvonallal párhuzamosan magyar nemzetiségű területsáv keletkezett, egy sor államigazgatási, kapcsolattartási problémát vetett fel. Az így kialakult helyzetben rokon, közigazgatási, gazdasági, infrastrukturális és még sorolhatnánk, milyen kapcsolatok szakadtak szét. Az újonnan kitűzött határ mentén a vámőrség látta el a határőrizet (és a kishatárforgalom ellenőrzését). A távolsági forgalom ellenőrzését az Állami Rendőrségbe beolvasztott Határrendőrség kapitányságai végezték. A kialakult helyzetre az akkori politikai vezetés a kishatárforgalom intézményének létrehozását látta megoldásként, amellyel biztosította a határ menti magyar települések közötti érintkezés fenntartását. Ezért minden szomszédos országgal tárgyalást kezdeményezett a témában, és ezek eredményeként az 1920-as évek második felében a tárgyalások megállapodással zárultak.

Ezen túlmenően az akkori határőrizeti utasításokban a határon túli magyarsággért érzett felelősség jegyében pozitív diszkriminációkat rögzítettek. Így például:

„Határsértést magyar szempontból csak idegen honos követhet el.”²³⁵ Továbbá a fegyverhasználati tilalomról így határoztak: „Az elcsatolt területről elkövetett határsértés eseteiben, kivéve, amikor kifejezetten önvédelemről van szó, fegyverhasználatnak helye nincs.”²³⁶

Természetesen a kishatárforgalom nem gyógyíthatta be az évszázadok során összetartozó szálak elvágásával keletkezett sebeket, de sok ezer magyar számára biztosította a túloldali rokonsággal való kapcsolattartást és kölcsönösen a munkavégzés lehetőségét.

A trianoni döntés az egész magyarságot sokkolta. A határok megváltozását csak ideiglenesnek gondolták, ezt igazolták az ebből az időből fennmaradt térképek, amelyeken a vármegyék nevei előtt odaírták, hogy ideiglenes vagy egyelőre egyesített. Kogutowicz térképéhez hasonlóan számtalan kisebb-nagyobb formátumú nemzetiségi térkép készült Magyarország területéről az új és a régi határokkal feltüntetve. De más földrajzi térképeken is megtalálhatók voltak a trianoni országhatár mellett a *Szent István-i birodalom* határai. Ettől az időtől kezdve lehet találkozni a történelmi határok kifejezésével is.

A kül- (Magyarországot az ellenséges kisantant vette körbe) és a belpolitikai helyzet soha ennyire nem kovácsolta össze a magyart, mint a revízió gondolata. Minden magyar egyetértett abban, hogy a trianoni béke igazságtalan volt, és abban reménykedtek, hogy egyszer Magyarország visszakapja az elvesztett területeket.

A bekövetkező változásokra való felkészülés céljából Teleki Pál hozta létre 1926-ban az Államtudományi Intézetet, amely a szomszédos országok közviszonyainak nyilvántartása, adatainak feldolgozása mellett egy leendő béketárgyalásra, esetleg az elcsatolt területek revíziójára készült. Ennek a lehetősége az 1930-as években vált érezhetővé. Az Államtudományi Intézetben minden szomszédos országnak megvolt a referense, és a szomszédos országban közzétett statisztikai adatokkal dolgozott. Az Államtudományi Intézet alkalmazottja volt Rónai András, aki általános politikai földrajzi tevékenysége mellett a legtöbbet az államhatárokkal foglalkozott.

A trianoni döntést követően átmenetileg csökkent a néprajzi térképek iránti érdeklődés. Majd a revíziós remények ébredésével újra sorra hagyták el a nyomdát a magyar helyzetet bemutató nemzetiségi térképek. Kogutowicz Károly 1927-ben adta ki az 1 milliós méretarányú *Magyarország néprajzi térképét*. A térkép érthetetlen ábrázolása és a magyarságra kedvezőtlen hatása miatt szakmai körökben ellenérzést, kritikát váltott ki.

²³⁵ Határszolgálati utasítás 1925: 3.

²³⁶ Határszolgálati utasítás 1925: 7.

A korábbi hagyományoknak megfelelően 1930-ban is népszámlálásra került sor (11. táblázat). Az e népszámlálás során keletkezett adatok képezték az alapját a később a Teleki Intézetben elkészített *Közép-Európa Atlasz*nak.

11. táblázat: Az 1930-as népszámlálás adatai a nemzetiségekre vonatkozóan

Sorszám	Nemzetiség	Lakosok száma
1	Magyar	8 001 112
2	Német	478 630
3	Szlovák	104 819
4	Horvát	27 683
5	Román	16 221
6	Szerb	7 031
7	Egyéb	52 823

Forrás: KSH 1932: 7.

Az 1930-as években a trianoni korlátozások mind katonai, mind külpolitikai téren fokozatosan enyhülni kezdtek. Ezzel párhuzamosan a magyar belpolitikai életben a revízió gondolata felerősödött. Az első terület-visszacsatolásra a müncheni szerződés (1938) jegyzőkönyvének egyik függeléke szerint, a sikertelen magyar–csehszlovák tárgyalások után, az első bécsi döntés alapján került sor. A bécsi döntésnek köszönhetően Magyarországhoz visszatért 12 109 km² terület és 896 000 lakos, amelynek 86,5%-a volt magyar nemzetiségű. Ami még ennél is fontosabb: az újonnan kijelölt államhatár döntően a magyar–szlovák etnikai határ mentén haladt. Európa történetében is egyedülálló jelenség, hogy az új határok kijelölésénél a néprajzi viszonyok meghatározó szereppel bírtak.

Az új határokat Rónai András, a korszak kiváló politikai földrajztudósa a következőképpen jellemezte:

„[...] Így jött létre az 1938. november 2-i döntőbírósi ítélet, mely 11 840 km² területet és 1 027 301 lakost ítelt visszaadandónak régi Felvidékünkéről. A bécsi döntés vonala a magyar-szlovák, illetőleg magyar-rutén nyelvhatárt követte ott, ahol ez a nyelvhatár tiszta és éles volt. Így Pozsony környékén a magyar és német községek egy kis csoportja Szlovákiában maradt [...]
[...] Ruténföld három nagyobb városa: Ungvár, Munkács, Beregszász etnikai alapon Magyarországhoz került vissza, viszont a ruténeket kárpótolandó, nekik

hagyták Nagyszöllőst és környékének termékeny, magyar lakosságú vidékét. Az új határmegvonáskor tehát a döntőbírák a nemzetiségi elv alapján való elhatárolást a lehetőség szerint jól oldották meg [...]

[...] Kiindulva Somorja mellett a Dunától, az új határ levágja a Csallóköz nyugati csücskét és a természetes vonalakat kerülve kanyarítja körül Pozsony környékét. Szentől a Vág folyóig a magyar-szlovák nyelvhatáron fut az új határ [...]

[...] A Vág és Zsitva folyó között az új határ goromba egyenességgel vágja ketté a Nyitra mentének nemzetiségi labirintusát, igen érzékeny veszteséget okozva a szlovákoknak és a magyaroknak is. Innen kezdve ütköznek ki az új választóvonal legnagyobb gazdaságföldrajzi hibái. Nyitrától nyugatra az Aranyosmaróti medence már elvesztette délfelé vasúti kijáróját. Hasonló a helyzete Lévától északkeletre a Szikince patak völgyének, amelyet a határ elvág természetes központjától, Lévától. Lévától Rozsnyóig a bécsi döntés határa híven követi a magyarság néprajzi határát. Itt a nyelvhatár valóban éles és tiszta. 90%-os magyar községek sorakoznak egymás mellé bontatlan sorokban s velük szemben ugyanilyen túlnyomó többségű szlovák községek fekszenek [...]

[...] Rozsnyótól keletre a szomolnok – mecenzéfi bányavidék német telepedése tarkítja a néprajzi képet. Mecenzéf és Kassa között a bécsi döntés szintén a néprajzi határt igyekszik követni, mert itt a lakosság elég kevert [...]

[...] Az Ondava-Tapoly folyótól Ungvár, Munkácson át egészen a mai román határig a bécsi határ apróbb hibákkal a néprajzi határt követte. Lényegesebben ettől csak Nagyszöllősnél tért el, ahol jelentős magyar területet hagyott Ruténföld kebelében. Ez a ruténföldi határszakasz volt a bécsi döntés legtarthatatlanabb eredménye [...]

[...] Az új határ ugyanis elvágta Ruténföld természetes központjait, de e központok elszakítása következtében lehetetlenné tette az érintkezést éppen a legsűrűbben lakott rutén vidékek között [...]²³⁷

1939. március 15–18-án Csehszlovákia bekebelezése során Magyarország megszállta Kárpátalját, és ismét kapcsolatba került az „ezeréves határok” mentén Lengyelországgal. Kárpátalja megszállásával visszatért 12 170 km² terület és 469 000 lakos, amelyből azonban csak 12,7% nevezte magát magyarnak. Ez esetben már a nemzetiségi határ és az államhatár egybeeséséről nem lehet beszélni. Ez a kialakult nemzetiségi arány azt jelenti, hogy részben az asszimiláció, részben a korábbi nemzetiségi viszonyok miatt Kárpátalján a magyarság jelenléte nem volt olyan magas.

²³⁷ RÓNAI 1939: 190–200.

Az elmúlt időszakot minősíti a visszatért lakosság magatartása, ugyanis a korabeli filmtudósítások szerint virágokkal könnyezve fogadták a bevonuló magyar honvédeket. A fogadtatást bizonyítja a következő idézet is:

„A kárpáti határsáv térképészeti légifényképezése 1939-ben került sorra. Ez is meglehetősen kényes feladat volt. Más ügyek is adódtak. Ugyanis a visszatért területek népe örömeiben és hazafias lelkesedésében a trianoni határ köveit sok helyen kidöntötte, feliratait megsemmisítette. Az Állami Földmérés mérnökei által, rendszerint a község-háza udvarán összehordatott kövek sorsáról Medveynek (a Határkijelölő Központi Bizottság elnöke) kellett gondoskodnia. A miniszter rendeletéből 1940. Július 5-én közölte a helyi vezetőséggel, hogy az összegyűjtött köveket a bizottság az új magyar határon kívánja elhelyezni. A méretek különbözősége és a fuvardíjak nagysága miatt azonban a következő évben megváltoztatta szándékát és közölte: Nem zárkozom el az elől, ha hősi emlékmű vagy országzászló építése céljára engednék át a határköveket a PÜM felügyelőségei.”²³⁸

A töretlen magyar külpolitikai irányvonal révén tovább gyarapodott a terület. A sikertelen román–magyar tárgyalások miatt újabb bécsi tárgyalásokra, majd döntésre került sor, amelynek eredményeként visszatért Észak-Erdély. A Felvidék kapcsán korábban megtapasztalt etnikai államhatár egybeeséséről azonban itt sem lehet beszélni. A visszatért terület nagysága 43 591 km², amely Erdélynek csak egy része: az alföldi peremvidék (Nagyvárad, Nagykároly, Szatmárnémeti), Északkelet-Felvidék (Máramaros, Radnai havasok), Észak- és Kelet-Erdély (Szilágyság, Székelyföld). A visszatért területen élők száma 2 185 546 fő volt, a lakosság 51,4%-át alkották magyarok. Észak-Erdély visszatérése során az ott élő magyarok számára a korábbi magyar „élet” tért vissza. Például Kolozsváron újraindult az egyetem, ami sok ember²³⁹ életében jelentett döntő változást. Az erdélyi határok kijelöléséről *A magyar katonai térképészet története* c. könyvben a következő feljegyzést olvashatjuk: „Az erdélyi ideiglenes határ vonalát rövid úton, helyenként mintegy vonalzó mellett húzott egyenesekkel megszerkesztették és a 75 000-eseken piros színnel felülnyomták.”²⁴⁰ Medvey altábornagynak a határkijelöléssel kapcsolatosan írt átiratából kiderült, „hogy a bécsi döntés értelmében végleges magyar-román határ csak keleten létezett,

²³⁸ BALLA–HRENKÓ 1991: 229.

²³⁹ Ferenczi István történész is ennek köszönhetette, hogy elvégezhetette az egyetemet, ezután életét a daciai *limes* és a magyar gyepük kutatásának szentelte.

²⁴⁰ BALLA–HRENKÓ 1991: 229.

ahol is az Magyarország ezeréves határával azonos. A határ déli szakasza Kőtegyántól Zabola községig még nem volt megállapítva, a tárgyalások pedig szüneteltek.”²⁴¹

A területgyarapítások sorát a déli határkiigazítás zárta. A volt Jugoszláviától visszatért Muraköz, majd sor került a délvidéki bevonulásra. Így Magyarországhoz további 11 417 km² nagyságú terület került, amelyen 1 025 508 ember élt, ebből 36,6% volt magyar. Az újonnan kijelölt határ a kialakult körülmények miatt biztosítható, hogy a nemzetiségi szempontokat figyelembe vegyék, hisz a döntést nem előzhette meg szakmai, politikai előkészítés.

A nemzetiségi kérdések szakszerű, tudományos igényű kezelésének célja vezette Rónai Andrást és Jakabffy Imrét, amikor elkészítették *Közép-Európa Nemzetiségi Térképét*. Az 1:1 000 000 méretarányú térképen a szomszédos országokban élő magyarokat az ottani országok hivatalos népszámlálási adataira²⁴² alapozva jelenítették meg, valamint az 1942-es államhatárokat és az ezt megelőző államhatárokat (Magyarország 1918 előtt, 1920–1938 között). A térkép bal alsó részén a jelmagyarázat 17 nemzetiséget (egyebet és a lakatlan területet) jelenít meg, továbbá feltüntette az olasz, német, ukrán, csehszlovák, román, jugoszláv, lengyel, osztrák, bolgár és magyar forrásokat. A térkép célja volt, hogy a népesség eloszlását és tagozódását ábrázolja. E célnak maximálisan eleget tett, és amikor e térkép alapján vizsgáljuk a nemzetiségi viszonyokat, választ kapunk a népesség mennyiségére, a terület népsűrűségére, illetve a nemzetiségi viszonyokra. A térkép jól illusztrálja a Kárpát-medence 1930-as évekbeli etnikai térszerkezetét. Az 1942-es határok bejelölésével lehetővé teszi az államhatárok és az etnikai határok egybevetését. Eszerint északon az új államhatár (Pozsony alatt a Dunától kiindulva Léva, Rozsnyó, Kassa vonala) a néprajzi határral döntően egybeesik, de jól érzékelhető a Szlovákiában maradt magyar szigetek is. Kárpátalja esetén a térkép kiválóan szemlélteti a Kárpátok lakatlan területeit és a rutének dominanciáját. Észak-Erdély, Székelyföld

²⁴¹ BALLA–HRENKÓ 1991: 229.

²⁴² A Magyarországhoz az 1938 évi bécsi döntőbírósi ítélettel visszakerült területre vonatkozólag: Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás – Budapest, 1939.
A Magyarországhoz 1939-ben visszakerült Kárpátaljára vonatkozólag: A Magy. Kir. Statisztikai Hivatal 1939 évi népösszeírásának előzetes adatai.
Burgenland területére: Die Ergebnisse der österreichische Volkszählung vom 22. März 1934.- Burgenland, Wien, 1935.
Szlovákiára vonatkozólag: Statistický Lexicon Obci v Republike Československej na základe vplňedkov scitania ľudu z l. decembre 1930. III. Krajina Slovenská. – Praha. 1936.
Erdély területére vonatkozólag: Recensământul general al populației României. 1930. Vol. II. – București, 1938.
A Délvidék területére vonatkozólag: az 1931 márcus 31-i jugoszláv népszámlálás előzetes adatai.
„Csonkamagyarország” területére: Országos Levéltár: K. 30. 8. csomó 430-b/ 6.

A trianoni döntés igazságtalanságait francia, angol, amerikai politikusok is elismerték az 1930-as évek után megjelent, béketervekről szóló publikációikban. A második világháborút lezáró békeszerződés előkészítése során azonban ugyanúgy nem vették figyelembe²⁴⁴ a magyar érdekeket, nemzetiségi viszonyokat, mint annak idején Trianonban. A második világháborút lezáró békeszerződés a korábbi trianoni határokat állította vissza azzal a kitételrel, hogy Csehszlovákiához csatolt három magyar települést. A magyar–csehszlovák viszony háborús hozadéka és a cseh vezetőkben konzerválódott magyarellenesség vezetett a magyar–szlovák lakosságcserehez, amellyel erőszakosan megváltoztatták az etnikai viszonyokat.

A második világháború után immár nem a kisantant, hanem a szovjetek szövetségének (KGST és a Varsói Szerződés) tagja és tagjainak (Románia, Csehszlovákia, Szovjetunió) szomszédjaként a nemzetiségek (kisebbségek) és az államhatárok kérdése tabuvá²⁴⁵ vált az 1990-es évekig, amikor is a térség politikai térképét újra átrendezték. Az osztrákokkal való ellenséges ideológia miatt az osztrák–magyar határ mentén az 1950-es évektől „*vasfüggöny*” vágta ketté a korábbi határkapcsolatokat, és hatására a kishatárfogalom elhalt.

A „baráti” (csehszlovák, szovjet, román, jugoszláv) viszonylatokban a termelőeszközök, a föld állami tulajdonba vétele, a kettős birtokosság felszámolása az 1950–1960-as évekre a magyar–magyar kapcsolattartást minimális szintre redukálta.

Az 1960-as években született kishatárforgalmi megállapodások tartalmukban jelentősen eltértek a korábbiaktól. Az általános feltételek megléte mellett csak a kijelölt határátkelőhelyeken tették lehetővé a határ átlépését. A 10–15 km-es határsávba tartozó községek névjegyzékét rögzítették.

A térbeni korlátozáson túl az időbeni korlátozás még jelentősebb volt. A korábbi állandó átkelés helyett csak évi néhány (4, maximum 12) alkalmat engedélyezett az új megállapodás. Ettől eltérést csak kivételes alkalommal tett lehetővé. Így a kishatárforgalom mellett folyamatosan megnőtt a távolsági forgalom, mivel szocialista viszonylatban (kivétel a Szovjetunió, amely minden területen sajátos kapcsolattartást jelentett) az állampolgárok viszonylag szabadabb mozgása útlevéllel engedélyezve volt. A kishatárforgalom jelentősége Jugoszlávia irányában maradt fenn, mivel kisebb kereskedelmi igények kielégítését és esetenként a nyugatra való kijutás megvalósulási lehetőségét jelentette.

²⁴⁴ A *Közép-Európa Atlaszt* Jakabffy Imre magával vitte Párizsba a béketárgyalásra, de – mint a trianoni döntés előtt született néprajzi térképeket – ezt sem vették figyelembe. SALLAI 1997b.

²⁴⁵ Az állam- és az etnikai határok története témakörben minimális publikáció jelent csak meg. Továbbá nem készültek néprajzi térképek, amelyeken nyomon lehetett volna követni a magyarság létszámának alakulását a szomszédos országokban.

Az 1980-as évek közepétől a Közép-Európában lezajlott változások révén a volt szocialista államok könnyítettek állampolgáraik utazási korlátain, így sorra születtek új útlevéltörvények, amelyek eredményeként az állampolgárok világútlevelet tudhattak a zsebükben. Ennek hatására a kishatárforgalom elvesztette jelentőségét azzal, hogy a magyar, illetve a szomszédos országok állampolgárai (szinte) bárhová, bármikor kiutazhattak. Így a szomszédos országokban élő magyarsággal való kapcsolattartás nagyban liberalizálódott.

Mára Magyarországról az államhatár bárhol, bármikor átléphető az EU (Schengen) szomszédos tagállamai felé²⁴⁶, így annak elválasztó jellege minimálisra redukálódott. Mivel pedig már Románia sem csak az EU-nak, hanem a schengeni övezetnek is tagja, így itt is megoldódott a magyar–magyar kapcsolattartás. Ukrajna (különösen a tanulmány időszakában zajló orosz–ukrán háború miatt) és Szerbia esetében továbbra is szigorúbb feltételekkel valósulhat meg a határátkelés, ezáltal a kapcsolattartás.

²⁴⁶ Ausztria, Szlovákia, Románia, Szlovénia, Horvátország.

3.

A MAGYAR HATÁROK ŐRIZETÉNEK TÖRTÉNETE

A HATÁRŐRZÉS ELŐZMÉNYEI A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A régészek által feltárt telepek, leletek azt igazolják, hogy a Kárpát-medencében már az őskorban, a középső (mezolitikum) és új kőkorszakban (neolitikum), a réz- és bronzkorban, valamint a vaskorban éltek emberek, embercsoportok, és településeiket földsáncsal védték.

Számunkra azonban a Római Birodalom mint a Kárpát-medence nyugati (Dunántúli) területének hódítója vált fontossá a határőrizet történetének kutatásában. Ennek történelmi oka, hogy az ókori társadalmi rendszerek kialakulásával az államok kiemelt figyelmet fordítottak a hatalom gyakorlására. Ennek következtében az államok kialakulása után területük addig terjedt ki, amíg a hatalmat gyakorolni tudták.

Ebből pedig egyenesen következett, hogy a hatalmat gyakorlóknak létfontosságú érdekük volt a területük, a határok védelme, hogy gazdaságuk, társadalmi viszonyaik szilárdak maradjanak.

Így a történelmi körülmények folytán a határok aktív őrizetének, védelmének kezdete az ókori társadalmi rendszerek kialakulásával azonos időre datálható. (Ez azonban nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a fenti időszak előtt is adott népek, törzsek valamilyen formában figyelmet fordítottak birtokolt területük őrizetére, védelmére.) A fentiekén kívül a rómaiak a határ megjelölésében,²⁴⁷ valamint a határőrizet, a határvédelem megszervezésében is maradandó értéket hagytak az utókorra. Ennek nyomaival a honfoglaló magyarok is találkoztak, a feltárt *limes-erődökön*, őrhelyeken, illetve a térképeken ma is látható munkájuk eredménye.

A kelták és az illírek után a rómaiak hódították meg a Dunántúlt azzal a céllal, hogy később tovább folytassák expanziós tevékenységüket. A birtokba vett területen Pannónia néven új tartományt hoztak létre Aquincum székhellyel, ahol katonai

²⁴⁷ GRÜLL 2013.

tábort is létesítettek. Mivel a Dunát először vízi útnak tekintették, a folyó partján ekkor még a katonai táborok csak ideiglenes jellegűek voltak. A Duna túlsó oldalán jazigok, kvádok és egyéb barbár népcsoportok jelentek meg, ezért a rómaiak a hódító tevékenységről egyelőre lemondtak. Ezzel párhuzamosan a mélységben kiépítették a *limesrendszerüket*.²⁴⁸

A *limesrendszer* rendeltetése volt a birodalmi határ megjelölése, a határ lezárása, kereskedelmi céllal a határforgalom ellenőrzése (meghatározott helyeken), a határ védelme. A *limes* mentén őrtornyokat építettek, amelyeket út kötött össze, és az adott helyeken látótávolságra voltak egymástól. Stratégiai és belpolitikai okok miatt légiókat telepítettek a határ menti tartományokba. Így Pannóniában a kezdeti két légió mellé újabb két légió települt, ezeknek az állomáshelye Bécs (Vindobona), Szöny (Brigetio), Deutsch Altenburg (Carnuntum) és Óbuda (Aquincum) volt.

A légiók között a Duna mentén kb. 20–30 km-es távolságra 500–1000 katonát befogadó táborokat építettek. A *limes* vonala alapvetően a Dunára épült, de nem zárta ki a folyó túlsó partjára épülő védelem lehetőségét sem. (Az elmúlt időszakban ellenerődök sorát tárták fel a régészek a mai Ausztria, Szlovákia és Magyarország területén.)²⁴⁹

A Kr. e. 2. században Dacia egyes területeinek meghódításával az al-dunai szakaszról északra, a mai Kárpátok területén a szárazföldön is kialakították a *limesrendszert*. Itt a határ sávja legalább két különböző elemcsoportból épült fel. Kívül húzódott az egymástól látótávolságra – néhol pedig még közelebb, hallótávolságra – telepített tornyok sora, bennük rajnyi erősségű őrséggel. Mögöttük egész napi vagy félnapi járótávolságra építették a táborvárak sorát. A tartomány belsejében – lehetőleg szintén legfőljebb egynapi járótávolságnyira – épültek a tartalék alakulatok, főképpen lovasalakulatok táborvárai. Az egész rendszert hang- és fényjelzések, illetőleg lovas futárok kötötték össze, és ennek köszönhetően ellenséges támadás esetén az egymástól viszonylag távoli alakulatokat is gyorsan riadóztathatták. A nyílt vidékeken főképpen gyorsabban mozgó lovasalakulatokat, a nehezebben járható hegyes-erdős terepen gyalogsegységeket állomásoztattak. Mindehhez hozzá kell tennem: a daciai *limes* feltárása még korántsem fejeződött be. De már az eddig feltárt vagy éppen csak megtalált erődmaradványokból, a megmaradt kövekből, téglákból, edényekből, fegyverekből világosan látszik, hogy Traianus a tartományban mai szemmel is korszerű felépítésűnek mondható, mélységben jól tagolt erődítésrendszert építtetett ki birodalma határainak védelmére.²⁵⁰

²⁴⁸ MÓCSY–FITZ 1990: 71–111.

²⁴⁹ SALLAI 1998: 9.

²⁵⁰ SALLAI 1999: 8.

A vissza-visszatérő szarmata, jazig és egyéb barbár nép támadásai miatt e szakaszokon is megerősítették a táborokat. Az erősödő barbár nyomásra a rómaiak kiűritették Daciát, és így a *limes* ismét a Duna vonala lett.

A 3–5. században az addigi tapasztalatokat és a terep védőképességét felhasználva egy valóságos erődláncolatot hoztak létre. A védőképességet az ekkorra döntően erős kőből épült táborok tovább növelték.

A birodalom kettészakadásával (395) egy időben megjelentek a hunok, az előlük menekülő nomád népek behatoltak Pannóniába. A felerősödő keleti és északi támadások hatására a lakosság és a romanizált határőrök a tartomány mélységébe menekültek. A korszerűnek hitt *limesrendszer* nem tudott ellenállni a népvándorlás megújuló rohamainak.

Az 5–6. században a Kárpát-medencében a kvádok, a gepidák, a hunok, a keleti gótok egyre jelentősebb területek felett szerezték meg az ellenőrzést, ám tartósan nem tudtak berendezkedni, így határőrizetük sem alakult ki.

A kb. 567–805 között itt élő avarok már földváraikkal védelmezték szállásaikat, ami elődeikhez képest fejlődést jelentett. A belső válságuk, valamint az erősebb frankok, bolgárok, szlávok támadásai miatt pozíciójukat nem tudták megőrizni.

A 9. században a hajdani Pannónia területét a keleti frankok birtokolták, akik a határok védelmére örgrófságokat szerveztek. Ennek az volt a lényege, hogy az elfoglalt területek határán a határvidékeket várakkal, őrállomásokkal megerősítették, és ezek grófjait nagyobb hatósági jogkörrel ruházták fel.

A 9. század végére a Kárpát-medencét a frankok és a bolgárok között a szlávok töltötték ki, és már több esetben is feltűntek a magyarok. A szlávok ebben az időben területüket gyepűrendszerrel védték.

Ennek lényege: a szomszédos népektől való védelemre természetes és mesterséges akadályokat használtak fel. Így amikor a honfoglalást követően a magyarok birtokba vették a Kárpát-medencét, a már korábbi vándorlásuk során is megismert és alkalmazott gyepűrendszerrel találkoztak, amelyet a 11–13. században továbbfejlesztettek.

A GYEPŰRENDSZER

A magyar gyepűrendszer (mint határvédelmi, határőrizeti rendszer) vizsgálatánál elengedhetetlen, hogy feltárjuk a kialakuláshoz vezető okokat, amelyek meglátásom szerint, nem fontossági sorrendben, a következők:

- ♦ A korai feudalizmusban kialakult hadviselési szokások. Ezek lényege, hogy a támadó hadseregek mindig oszlopban közelítették meg az ellenséges országot a csata helyszínéig. Támadásuk célja a városok, települések elfoglalása volt,

mert ez az élmezéshöz, az ellátáshoz és az utánpótláshoz elengedhetetlen volt. A térképek, leírások hiánya miatt a hadvezetők a menet során a már ismert, kitaposott utakra, kalauzokra támaszkodtak, ezért a védekező országnak az utak őrzésére, védelmére kiemelt figyelmet, erőt, eszközt kellett fordítania.

- ♦ A Kárpát-medence földrajzi, természeti viszonyai. (Már a letelepedést is, illetve a gyepűk kialakulását is maximálisan befolyásolta a domborzat, az erdők, az egész évben járható területek, a mocsarak elhelyezkedése, amelyek vagy a védelmet, vagy a járhatóságot segítették elő.)
- ♦ A magyaroknak a sztyeppéken is volt alkalmuk megismerni a gyepűrendszert. Erről korabeli történetírók (Ibn Ruzsza, Al-Bakri, Gardízi stb.) és nagy utazók (Eccard, Brocquière stb.) is említést tettek.²⁵¹

A kialakuláshoz vezető okokból következik a védekezési megoldás is. Az ország határainak őrizetét-védelmét a természetes akadályok (hegyek, folyók, lápok, mocsarak) és az ismert utak mentén mesterséges akadályok (torlaszok, zsilipekkel elárasztott területek) összhangja, valamint a határközeli térségben kisebb-nagyobb fegyveres csapatok állomásoztatása biztosította. Az ország területét tehát nem kellett folyamatosan résmentesen lezárni. A megjelenő ellenséges hadseregek előőrseivel felvették a harcot, valamint azonnal hírvivőt küldtek a királyhoz, aki a csata megvívásához összeszedte a fegyverforgatókat. Lehetőség szerint az ellenség útját nagy területek vízzel való elárasztásával is elzárták, vagy több napi járőföldön felperzselték az utánpótlásra való ételmet, takarmányt.

A magyarok őshazájáról, vándorlásairól ma is kiterjedt kutatások folynak. Írásos források a 9. századtól állnak rendelkezésünkre. Ezek közül számunkra Konsztantinosz bizánci császár műve és az arab források érdekesek, amelyek először tudósítanak a magyarok határainról.

„A magyarok népe régebben Kazária szomszédságában lakott, azon területen, amelyet Levédiának neveztek első vajdájukról.” Ezután arról ír, hogy a besenyők támadásai miatt „[...] nyugat felé vonult vajdájával és fővezérével Levédiasszal együtt az Atelkuzu-nak (Etel-köznek) nevezett vidékre [...]”. E terület valószínűleg a Don és a Donyeck, illetve a Don és az Azovi-tenger lehetett. Így megtudhatjuk, hogy a magyarok egyebek között a folyókat (természetes határokat) használták fel népük megvédésére, az ellenség távol tartására. Az arab források szerint „a magyaroktól a szlávokig tíznapi út van”.²⁵² E tudósítás is azt a feltételezést támasztja alá, hogy a gyepűkkel a magyarok már a vándorlásuk során megismerkedtek, azokat alkalmazták.

²⁵¹ SALLAI 2004a: 89.

²⁵² CZEGLÉDY 1943: 101.

A besenyők támadása miatt a jelentős túlerővel szemben a nyugat felé húzódás kínálkozott lehetőségként, ami elindította a magyarokat a Kárpátok irányába.

Mivel a korábbi kalandozásaik idején a magyarok már megismerték a Kárpátok hágóit, a Duna menti sík területeket, a honfoglalás során a Vereckei-hágón Árpád vezetésével előbb a Tisza, majd a Duna menti területeket vették birtokba. A magyarokhoz tartozó törzsek a Tatár-, a Radnai- és a Borgói-hágón, valamint a Békás-, az Ojtozi-, a Bodzai- és a Vöröstoronyi-szoroson jöttek át a Kárpátokon, és életmódjukból adódóan a termékeny sík vidékeket, legeltetésre alkalmas alföldeket vették birtokba. A törzsek közt már a letelepedésnél területsávok keletkeztek, amelyek belső gyepüként az egymás közti háborúskodást voltak hivatottak megakadályozni.

A honfoglalást követő kalandozások idején a magyarok nyugaton és délen támadólagosan léptek fel. Ezért ezeken a szakaszokon nem tulajdonítottak nagy szerepet a határőrizetnek. Északon és keleten kazárokat (később székelyeket, besenyőket) telepítettek le a gyepük mentén.

A kialakult helyzetben döntő változást a kalandozások végét jelentő augsburgi csatavesztés (955) hozott, valamint az ezt követően várható német támadások.

A magyarság már a vándorlásai során nomád életmódjából adódóan törzsenként elkülönülve, egy-egy nagyobb területsávot szállt meg. Az ellenség távol tartására, valamint a törzsek közti helyi harcok kiküszöbölésére egymástól és a szomszédos nemzetektől is elválasztó lakatlan területsáv, természetes akadály szolgált. (Hasonló a kazároknál, az oroszoknál és a lengyeleknél is elterjedt volt.) Aztán a gyepűrendszer elemeivel a Kárpát-medencében is találkozott. E sajátosságok miatt a gyepű szó jelentése többféle tartalommal is fennmaradt az elmúlt évszázadok során. A továbbiakban rátérek a gyepűrendszer néhány elemének bemutatására.

Gyepű: Műveletlen, lakatlan földterületsáv, amely a szomszédos népeket egymástól elválasztotta. A gyepűt a hunok, a frankok, az avarok, a szlávok és a kazárok is ismerték. A nomád népeknél a „senki földjét” is jelentette.

Gyepűelve: gyepűn (országhatáron) túli lakatlan, lakhatatlan vagy gyéren lakott területsáv, erdőség, mocsárvidék, puszta, vadon vagy tudatosan elpusztított terület, amely országválasztó közszerepet töltött be.

Gyepűvonal: A katonai védővonal, területsáv külső vonala, amely fokozatosan tolódott ki, illetve húzódott vissza.

Kapu: Hadi, kereskedelmi céllal a védősávot megszakító hely, amely egyben vámszedő hely is volt.

Gyepűkapu: A gyepűrendszerben jól védhető helyen, erdőkben, völgyekben, hágókon, hegynyergeken lévő átvágás, út, átjáró. Ilyen gyepűkapu rekonstruált változata található Vasvártól néhány kilométerre a volt római *Katonák útja* mentén. A kapuról Tóth Endre kutatásai révén a következő tudható meg:

„A hosszú töltésen, Vasvártól 3 kilométerre délre nyílt az egyetlen, eredetileg szűk, alig 2 méter széles átjárás. Ezen halad át a Római Katonák útja, amely a neve ellenére nem római út volt, mert hiányzik a töltése, és egyébként sem illeszkedik a vidék római úthálózatához. A római jelzőt minden bizonnyal a 18-19. századi földmérő mérnököktől kapta. Folytatása nyugatabbra azonban valószínűleg a római Borostyánkő-út nyugati ágával egyezik. Az út és a sánc találkozásánál a szűk átjárót ma Vaskapunak hívják. A kapu előtt az átjárást az árkon fahíd biztosíthatta. Noha a Katonák útja a sánctól keletre és nyugatra kilométereken át nyílegyenesen fut, a kapunál ívesen meghajlik, aminek taktikai okai voltak: az egyenes útról távolról nem lehetett látni a kaput. Az út, a sánc és a kapu szerves egységben épült, és egyidejűleg használták.”²⁵³

Országkapu: Az országos gyepeü elé kitolt átjáró. Az utakat keresztező sáncokon kapuk ellenőrizték a forgalmat. Azokat a kapukat, amelyek az országhatáron feküdtek, népnévvél jelölték (Német-kapu, Orosz-kapu). Kapuk nyíltak a belső vonalakon is: Mosoni-kapu, Kapu (vár), Vaskapu (Vasvár), Meszesi-kapu (Erdély).

Mesterséges gyepeüberendezés: A természetes védelem kiegészítésére, megerősítésére szolgáló sánc, sövény, fatorlasz, földhányás. Ilyen lehetett a Vasvárhoz közel fennmaradt és rekonstruált gyepeüsánc is (16. ábra).

16. ábra: Vasvári gyepeüsánc

Forrás: a szerző felvétele

²⁵³ A Vasvári Sánc [é. n.].

A gyepűrendszerben határőrizeti, határvédelmi, hírvivői feladatokat láttak el az örök, lövők, dobosok, hírvivők, lesők, kémlelők.

Őr: „A határvármegyék váraihoz kapcsolódó, mélységben tagolt védelmi rendszerhez századokba és tizedekbe szervezett, békeidőben a gyepűterület katonai biztosítását, de egyben vámosi feladatokat is ellátó elemei az örök.”²⁵⁴

Lövő: „A határvármegyék katona elemeinek sorában speciális szolgálatot ellátó, elsősorban íjjal-nyíllal hadakozó könnyűlovasok elnevezése. Feladatuk békeidőben a gyepű és gyepűelve ellenőrzése és biztosítása lehetett. Külső támadás esetén a betörő ellenség első csapásait ők fogták fel, az előnyomuló egységeket állandóan zaklatták, nyugtalanították.”²⁵⁵

Lesők, kémlelők: Az utak és az ellenség felderítését végző személyek.

Dobosok, hírvivők: A gyepűről, határról, ellenségről (lóval, gyalog) szerzett információt továbbították.

Az államalapítást követően Szent István király az egyházi közigazgatással párhuzamosan kiépítette a vármegyerendszert. A frank–német őrgrófság mintájára pedig megszervezte a katonai, védelmi rendeltetésű határispánságokat.²⁵⁶ Ezek élén a határvárispán állt, akinek helyettesei a hadnagyok voltak. Így ők parancsnokoltak a vármegye hadai felett, a határőrök felett is.

Ebben az időben a határispánságokat nevezték erdőispánságoknak is, a gyepűkön lévő királyi tulajdonú erdők miatt a határvármegyék kialakítása, valamint a gyepűelve betelepítése átalakította a gyepűrendszert. Az ör-, lövőtelepek mélyebben tagolt rendszerét hozta létre, a kapuk kijebb kerültek, a gyepűelve keskenyebbé vált.

A 13. század közepére a gyepűrendszer a haditechnikai fejlődés, a várispánságok felbomlása és a társadalmi életben bekövetkezett változások miatt elvesztette jelentőségét. S amikor a legnagyobb veszély leselkedett Magyarországra a tatárok megjelenésekor, a hágókat, átjárókat ugyan lezárták, de a tatárbetörést megakadályozni nem tudták. Tovább nehezítette a hadi helyzetet, hogy a mélységben nem álltak rendelkezésre végvárak, csupán a földesurak egyéni érdeke alapján épült kastélyok, kőépületek.

Ezzel lezárult (de nem szűnt meg teljesen) egy korszak a határőrizet történetében, és már láthatóvá vált a megoldás a jövő határvédelmére nézve. Ez pedig a várak, végvárak építése és a határvédelem végvárakkal történő megszervezése.

²⁵⁴ KRISTÓ 1994: 516.

²⁵⁵ KRISTÓ 1994: 516.

²⁵⁶ KRISTÓ 1994: 255.

A VÉGVÁRAKKAL MEGVALÓSÍTOTT HATÁRVÉDELEM

A tatárveszély ideiglenes elmúlása után déli irányból a török hatalom megerősödése folytán a 14. században új hódító jelentkezett.

A törökökkel szemben kezdetben létrehozott Jajcai, Szreberniki, Macsói, Nándorfehérvári, Szörényi bánság csak ideiglenesen jelentett védelmet.

A 14. században Luxemburgi Zsigmond felismerte a valós veszélyt és a veszély elhárításának módját. Ez pedig egy korszerű végvárrendszer volt. „Ennek érdekében Zsigmond több új várat is építtetett Délvidéken. A már korábban létező Halmás, Krassóvár, Haram, Illyéd, Orsova, és Szörény várai mellett, Ozorai Pipo irányítása alatt az 1410-es évek végétől felépült Borzafő, Drankó, Librasd, Miháld, Alsópozsgás, Szinyice, Pét, és Stanilóc vára.”²⁵⁷ A végvárrendszer kiépítéséhez azonban már sem idő, sem pénz nem állt rendelkezésre, ezért szervezési megoldást alkalmazott. Ennek az volt a lényege, hogy Szörény várától az Adriai-tengerig egy kézbe összpontosította a határvédelmet, és a fenntartáshoz biztosította a déli országrész jövedelmét.

A déli végvárrendszer mellett az északi irányból várható huszita támadás miatt szintén egy végvárakból álló védelmi rendszert hoztak létre, amelynek fő várai a következők voltak: Pozsony, Szakolca, Nagyszombat, Trencsény.

A 14. század végére a délvidéken lévő végvárrendszer két párhuzamos védelmi vonalból állt. Az első vonalban a déli szomszédaink el nem foglalt határváraiból létrehozott erődvonallal helyezkedett szembe a törökökkel, fő vára Jajca, Vrána, Banja Luka, Bihács, Szabács, Nándorfehérvár, Szendrő és Szörény volt. E határvárrendszer mögött 80–100 km-re húzódott a második vonal – már magyar földön: a Déli-Kárpátok hegyvonulatától Temesvár, a szeremsegi várak, az Una folyó menti várak, majd Zengg vára zárta a sort.

Az első vonal fő feladata a török megállítása volt (amelyet igen sokáig eredményesen is teljesített), míg a második vonalé (amelynek várai kisebbek voltak) a török portyák feltartóztatása. Természetesen a végvárak feladatukat csak támogató, felmentő, mezei hadak segítségével tudták teljesíteni.

A magyar belpolitikai, hatalmi életben Mátyás király után bekövetkezett anarchia, valamint az oszmán hódítók expanziós törekvései a 16. század elején, a mohácsi csata és Buda eleste döntően megváltoztatta a határvédelem vonalát. Ezt követően a Dunával párhuzamos mélységbe benyúló földnyelvben folyamatosan teret nyert a török támadása, és végváraink sora elesett. A törökkel szemben ezt követően folytatódott a végvárrendszer megszervezése és kiépítése. A kialakult helyzet Magyarország három részre darabolásához vezetett. Ekkor már a határ menti harcok szüntelenül folytak.

²⁵⁷ B. SZABÓ 2017: 269.

A törökkel szemben egy állandó (szünetmentes) harcra kellett felkészülni. A török hódítások határán végvári életre kellett berendezkedni, amely folyamatos figyelésből, portyázásból, harcból állt.

Az 1526-os, az 1529-es, az 1532-es, az 1541-es, az 1543-as, az 1552-es és az 1566-os hadjárat után Magyarország középső részén, a Dunával párhuzamos, Győrig benyúló területsáv felett a török rendelkezett. Megszervezte közigazgatását, kiépítette végvárrendszerét. Ebben az időben vilajet székhelye volt Buda és Temesvár, szandzsák székhelye Szécsény, Nógrád, Hatvan, Szolnok, Fehérvár, Simontornya, Szekszárd, Pécs, Szigetvár, Eszék, Szeged, Csanád, Lippa, Szendrő és Fülek.

A törökkel szembeni magyar végvárrendszer kiépítésének fontosságát senki sem vitatta, ám finanszírozási okok továbbra is késleltették az építkezést. Az új várak építésére nem volt pénz, ezért a törökkel szemben létrehozott, megépített végvár vonal azt jelentette, hogy a nagyobb várakat, városokat, kastélyokat megerősítették. Az erődöket korszerűsítették. A több nagyobb végvár (Tokaj, Kassa, Szendrő, Eger, Érsekújvár, Győr, Sárvár, Körmend, Kanizsa) közé kisebb végvárak, őrházak, végházak, leshelyek ékelődtek, amelyek együttesen egy többvonalas határvédelmi rendszert alkottak. A rendszerben minden egyes elemnek fontos szerep jutott. A leshelyen, járőrházban, végházban lévő vitézek állandó járőrszolgálatot láttak el a nagyobb török várak között, hogy az anyavárat tájékoztatni tudják a török mozgásáról. A kisebb erődök, várak feladata a török portyák feltartóztatása volt, egyben menedéket is nyújtottak a kisebb őrhelyek vitézeinek.

A sok várnak általában egy erősebb vár volt a központja, a várcsoport élén a főkapitány állt. Az Adriai-tengertől félkörívben a törökkel szemben Erdélyig a várakat főkapitányi rendszerbe szervezték. A drinápolyi béke idején a következő főkapitányságok voltak:

- ◆ Horvát Főkapitányság,
- ◆ Vend Főkapitányság,
- ◆ Balaton–Dráva közti Főkapitányság,
- ◆ Duna–Balaton közti Főkapitányság,
- ◆ Bányavárosi Főkapitányság,
- ◆ Felső-magyarországi Főkapitányság.

Az állandósult harc során a „*határ vonalak*”, továbbá a végvárrendszer vonala folyamatosan változott, ennek oka, hogy a török hadvezetés folyamatosan mérlegelte az erőviszonyokat, és ennek függvényében megváltoztatta a támadási irányokat. A végvárrendszer megszervezése és kiépülése során egy fokozatos fejlődés figyelhető meg. A Nyugat-Európából érkező mesteremberek a 16. század második felétől a legkorszerűbb megoldásokat (például „füles” bástya) alkalmazták. Ugyanakkor

pénz és idő hiányában a hagyományos palánkvárak jelentős számának átalakítása, felújítása elmaradt, így a végvárrendszer képe igen vegyes jellegűnek bizonyult. A szultán Bécs irányú törekvései miatt a Dunántúlon több vár elesett a 17. században, a szerepüket átvette a mögötte álló végvár.

S mindez a folyamatosan megerősödő, felzárkózó európai keresztény hadak megjelenéséig, a 17. század végéig tartott.

A fentiekből látható volt, hogy a török elleni harcot az elavult feudális jellegű és egy korszerű hadszerkezet keveréke folytatta. Az elavultság oka a pénzhiány volt, ezáltal több évszázadon át nem fejlődött a hadsereg. Ugyanakkor a végvárakról el lehet mondani, hogy azokat több szakaszban, folyamatosan korszerűsítették, módosították. A zsoldosok nyugat-európai (német, olasz) fegyverekkel harcoltak.

A végvárrendszer a több évszázados „szereplése” során mind határőrizeti, mind határvédelmi feladatokat ellátott. Ezzel európai hírnévre tett szert, és évszázadokon keresztül a kereszténység védőpajzsa volt.

A török uralkodást lezáró békeszerződések (Karlóca, 1699; Pozsarevác, 1718) az ország határainak kijelölésében is meghatározó jelleggel bírtak. Így a karlócai békeszerződés után a határmegbízottaknak lehetőségük nyílt a határ pontos felmérésére és térképi megjelenítésére. Később pedig elkészülhetett az ország pontos térképe is. Mindezekről több és részletesebb leírás az államhatárok történeti részénél olvasható.

A KATONAI HATÁRŐRVIDÉKEK

A 13–14. századtól a török betörések, hadjáratok következtében Magyarország déli határain túl a szláv, horvát, szerb területek elnéptelenedtek, kiürültek. A Habsburg Birodalom határainak védelmére a harcias délszlávokból I. Ferdinánd uralkodása idején katonai határőr csapatokat szerveztek. Ez akkor abban nyilvánult meg, hogy katonai határőrző szolgálatok fejében örökölhető, adómentes földet kaptak a fenti területeken letelepült szerbek (rácok), horvátok. Ezenkívül mentességet kaptak a jobbágyterhek alól. Így a „katonaparasztok” hadi szolgálat fejében védelmezték a török ellen a Habsburg Birodalom délkeleti határvidékét.

A katonai határőrvidékek fekvéséről, hatáiról Fényes Elek 1840-ben kiadott statisztikai és földrajzi művében²⁵⁸ a következőket jegyezte le:

„A Katonai Végvidék, a’ Magyar birodalomnak, nevezetesen Horváth, Magyar, Erdély országgal, Törökországgal szomszédos határszélein nyúlik el, még pedig

²⁵⁸ FÉNYES 1836.

Dalmátiától kezdve egész fel Bukovináig, s' ha a' legvégső dél-nyugoti ponttól, vagy is a' Zermagna völgyétől, a' másik északkeleti végső pontig, az aranyos Besztercze mentiben fekvő Piatra hegység völgyéig közép vonal húzatnék, ez 108 geographiai mértföldet tenne.”²⁵⁹

„Ezen térföld, a' polgári törvényhatóságok határaitól elkülönözött Egészet képez, kivéven Erdélyországban a' három székely, és az első oláh ezredeket, mellyeknek elkülönözött vidékei nincsenek, hanem a' polgári törvényhatóságok közt vegyesen osztattak fel.”²⁶⁰

A katonai határőrvidékek felépítése:

Községek,
Századparancsnokságok,
Ezredparancsnokságok,
Szabad katonai városok vagy községek,
Brigádaparancsnokságok,
Hadi kormánysezék,
Fő hadi tanács.

Károlyvárosi Végvidék:

- ♦ Likkai ezred,
- ♦ Ottosaczi ezred,
- ♦ Ogulini ezred,
- ♦ Szluini ezred,
- ♦ Katonai közönségek: Zeng, Carlopago.

Báni Végvidék:

- ♦ Első báni ezred,
- ♦ Második báni ezred,
- ♦ Katonai közönségek: Petrinia, Kostainicza.

Varasdi Végvidék:

- ♦ Kőrösi ezred,
- ♦ Szent-Györgyi ezred,
- ♦ Katonai közönségek: Bellovár, Ivanich.

Magyar vagy Szlavóniai Végvidék:

- ♦ Gradiskai ezred,
- ♦ Brodi ezred,
- ♦ Péterváradai ezred,

²⁵⁹ FÉNYES 1836: 1–3.

²⁶⁰ FÉNYES 1836: 1–3.

- ♦ Csajkások zászlóalja,
- ♦ Katonai közönségek: Karlovicz, Pétervárad, Zimony.

Bánsági Végvidék:

- ♦ Német-Bánsági ezred,
- ♦ Oláh-Bánsági ezred,
- ♦ Katonai közönségek: Páncsova, Fejértemplom.

Erdélyi Végvidék:

- ♦ Első székely ezred,
- ♦ Második székely ezred,
- ♦ Első oláh ezred,
- ♦ Második oláh ezred,
- ♦ Székely huszár ezred.

A végőrök kiképzése, szolgálatellátása

A katonai határőrvidékek végőrei tüzerekből, huszárokból, gyalogosokból, csajkásokból álltak (az 1840-es adatok szerint kb. 50 000 fő). A végvidékek lakosai három osztályba voltak sorolva:

- ♦ Fegyver alatt álló,
- ♦ Szolgálatra alkalmas,
- ♦ Szolgálatra alkalmatlan.

A szolgálatellátásra gyakorlatokon készültek fel, ami a végőrök esetén évi 38 nap (plusz az oda-vissza menet 10 nap)

A katonai határőrvidékek szolgálatáról

A katonai határőrvidékek szolgálatáról írt Jókai Mór *Az Aranyember* c. munkájában, ahol nem túl jó színben tüntette fel a végvidékeken élő és szolgáló katonaparasztokat. Ennél sokkal hitelesebben és szakszerűbben írt Fényes Elek, aki szerint:

„A' végvidéki katonaság legfontosabb rendeltetése a' cordonőrzés. Azon 200 mért-földnyi határvonal, mely a' magyar birodalmat, a török birodalomtól elválasztja, éjjel nappal legalább is 4179 fegyveres által őriztetik. A' cordon célja: megakadályoztatni, hogy a török háborgók, vagy rablócsoportok határainkra be ne üssenek, a tiltott portékák be ne hozatassanak, a szökevények a' török tartományokba át ne meheszenek, legfőbb célja pedig a' veszteglő intézetek fegyveres erővel segíteni, hogy a' döghalál (pestis) be ne hurczultassék. Erre nézve a' cordon szolgálat, a' veszedelem fokaihoz képest 3 szakaszra osztatik. Az első szakaszban, midőn t.i. veszedelem nincs, 4179 fegyvere viselő szükséges a' cordon éjjel-nappal őrzésére: a második szakban, t.i. veszedelem növekedtével 6798, a harmadik szakban pedig 10.016 fő kívántatik meg.

Az egész végvonalon, e' cél elérésére galambház forma őrházak, vagy a' mint itt nevezik csárdák vannak kiépítve, s' ezek egymástól csak olly távolságra tétettek, hogy jellövések által egyik a' másikat a' történekről könnyen értesítheti. Elosztatnak pedig fő és közbei állomásokra, s' a' fő állomásokon jeltadó rúdak (Allarmstangen) vannak, szükség esetén a' fegyveresek tüsténti összegyűjthetésére, e' fölött egyik állomástól a' másíkg őrscapatok szüntelen járnak fel s' alá, hogy az örök élénk figyelemben tartassanak, a' cordon legfontosabb állomásán pedig, az ezerednek egyik főtisztikari tisztje mindég jelen van.”²⁶¹

Az idézet is jól szemlélteti, hogy a katonai határőrvidékeken jól megszervezték a szolgálatellátást, amely alatt a folyamatos „cordon” szolgálatot, azaz mai szóval határőr járőrszolgálatot érthetjük.

Már a végvárak idején is elterjedt a Magyar Királyságnak a Török Birodalommal határos területein a karantén alkalmazása, hogy megakadályozzák a pestis és a kolera „behurcolását” az országba. A járványok okozta valós veszély a török kiűzése után sem múlt el. A Habsburg Birodalom területein a megfelelő egészségi állapot fenntartása érdekében óvintézkedésként 1770-ben Mária Terézia kiadta az egészségügyi alaprendeletet, a *Generale Normativum in Re Sanitatist*. A rendelet a Birodalom határait és a határ menti területeket helyezi a fókuszpontba, és

„hogy a járványokat távol tartsuk országaink és örökös tartományaink azon határaitól, ahol a dolgok mai állása szerint aligha lehet számítani a veszély szünetelésére, uralkodói elődeink előrelátó intézkedései folytán már sok évvel ezelőtt vesztgárnak nevezett épületek létesültek, amelyek személyzete szüntelen éberséggel gondoskodik arról, hogy a jövevények belépésénél alkalmazott szigorú szabályokkal megóvjja országainkat és tartományainkat a ragály által terjedő betegségektől: ezeket az intézeteket, a szükséges számú személyzettel ellátva, az egyes tartományok legfelsőbb törvényhatóságának oltalma alatt, az előzőekben már említett Egészségügyi Bizottságok irányítják.”²⁶²

A rendelet lehetőséget adott arra, hogy ha bebizonyosodott, hogy a túloldali terület közegészségügye veszélyt jelentett a birodalomra, akkor az onnan belépőket akár 28 napra is karanténban lehetett tartani, ha viszont egyértelmű, hogy a Török Birodalomban járvány pusztít, a vesztgár tartamát 28-ról 42 napra kellett felemelni.

²⁶¹ FÉNYES 1836: 1–3.

²⁶² BALÁZS 2007: 124–125.

A rendelet szabályozta²⁶³ a határok mentén felállított őrvonalakat, azaz *cordonokat*. Az így felállított útvonalon szolgálatot teljesítő őrök a határt nem léphették át, és kutyát nem tarthattak, nehogy a betegséget áthurcolják a túloldali területre.

A DUALISTA ÁLLAM HATÁRŐRIZETE

A kiegyezést követően a törvényben rögzítettek szerint rendezték az ország közigazgatását, visszaállították a vármegyék és a kiváltságos területek autonómiáját, Erdély és Magyarország unióját, a Partium bekebelezését, valamint visszakerült Muraköz és Fiume. A déli határokon megkezdődött a katonai határőrvidékek felszámolása, az osztrák–magyar határon a vámellenőrzést megszüntették. Így tulajdonképpen újra feladatként jelentkezett a birodalom határőrizetének és az átmenő forgalom ellenőrzésének a megszervezése. Ebben az időszakban az ipari fejlődés következtében jelentős létszámban jöttek-mentek német szakmunkások a monarchia területére, nagyarányú ki- és bevándorlás vette kezdetét Magyarországról az USA-ba, illetve Romániába. Későbbi problémaként jelentkezett a vámháború, amelynek folytán a monarchia kiszorult a Balkán-térségből.

A dualizmus első időszakában a határok őrzése szinte csak a pénzügyőrségre hárult. A pénzügyőrök (mint egyetlen fegyveres erő a határon) feladataikat a Pénzügyminisztérium alárendeltségében hajtották végre.

A vámhatárok mentén kb. 500 pénzügyőr járőrözéssel látta el a szolgálatot. A pénzügyőrség a dualizmus további időszakában is aktív résztvevője maradt a határőrizetnek. A pénzügyőrség mellett az I. és II. osztályú fő- és mellékvámhivatalok is diszlokáltak a határ mentén. A határvonalon úgynevezett „bemondó őrsöket” hoztak létre, amelyek a határra érkező árut számba vették, és az illetékes vámhivatalhoz irányították. A vámhivatalban és a bemondó őrsön szolgálatot teljesítőknek

²⁶³ „Amennyiben tehát a fentiekben hivatkozott török földön, vagy bármely más határ közeli tartományban a pestis terjedése nyilvánvalóan megállapítható, a fent említett őrvonalakat, amelyeket Cordon-nak neveznek, ahol nem lennének, ott létre kell hozni, vagy ahol már felállításra kerültek, ott szükség szerint kiegészítendő, majd pedig, hogy ezzel az intézkedéssel az egészséges tartományok megvédhetők legyenek a fertőzöttektől, nevezett őrvonalakat ennek megfelelően kell felállítani, ezúton elrendeljük, hogy az említett őrhelyeket úgy kell elhelyezni, hogy azok a hely és az adott időszak igényeinek megfeleljenek; és a jelenleg szokványos módon az ilyen őrvonalak rendjében az egyik őr a másiktól csak olyan távolságban álljon, hogy kölcsönösen szemmel tarthassák egymást, különösen azonban akkor kötelező gondoskodni ennek a távolságnak a csökkentéséről, sőt az őrség megkettőzéséről, amikor a veszély súlyossága miatt nagyobb elővigyázatosság tanúsítandó, így a határvidékeken a fertőzésre gyanús népességnek a belépését még inkább meg kell akadályozni.” BALÁZS 2007: 128.

azonban fegyverük nem volt. Ennélfogva szerepük, tevékenységük nem volt jelentős a határőrizetben.

A személy- és áruforgalom megnövekedése, valamint az előző fejezetben említett 1888-as magyar–román és magyar–bukovinai határszerződés (és az azt követő határkijelölés), továbbá a vámháború miatt felerősödő túloidali nacionalista hangok új kihívást, feladatot jelentettek.

Az újonnan kijelölt határok őrizetét a pénzügyőrség már nem tudta megfelelő színvonalon ellátni, ezért az 1891. július 15-én kelt 50341 sz. közös miniszteri utasítás első fejezetének első §-a elrendelte a Határszéli Csendőrség felállítását. „A Határszéli Csendőrség feladata volt a határvonalra, annak berendezéseire felügyelni, az illetéktelen beavatkozásokat meggátolni és ezen szabálysértést elkövetőket elővezetni. Az ő feladatuk volt továbbá a határsértések megakadályozása, a határsértők elfogása.”

A Határszéli Csendőrség számára a belügyminisztérium feladata volt, hogy elkészítsen egy határőrizeti utasítástervezetet, amelyet a feladatban érdekelt minisztériumok véleményének kikérése után (amelyeket az Országos Levéltár mélye megőrzött) rendelet kiadására kellett előkészíteni.

A földművelési, ipari és kereskedelemügyi miniszter a belügyminiszter „*nagybecsű leiratára*” az erdészeti és állategészségügyi szempontokat mérlegelve készített választervezetet. Az erdészetet illetőleg javasolta, hogy a rendeletben rögzítsék: „Az erdőátvágások feletti felügyeletet az illető törvényhatóságok feladatát képezi, azok kötelesek gondoskodni az átvágások állandó tisztán tartásáról, illetve a takarítási munkálatok foganatosításáról.”²⁶⁴ Az erdőtisztek és az erdőőrök számára kötelezettségként fogalmazták meg a honi területen kárt tevő egyének letartóztatását, csendőr segítségével a bekísértetését.

A magyar királyi igazságügyi miniszter nevében az államtitkár aláírásával továbbították a tervezetre reagáló „*tiszteletteljes megjegyzéseket*”. Eszerint fontosnak tartották a határárok megemlítését, és részletesen foglalkoztak azon birtokosokkal, akiknek a határ kettévágta a földjeit. Az utóbbira vonatkozólag a tervezet 4. §-át a következő tartalommal javasolták kitölteni:

„A nemzetközi határegyezmény XI. cikke értelmében azon fekvőségek birtokosai, melyek egyik országból egészen vagy részben a másikba szakadtak át, jogosítva vannak a szolgálataikban levőkkel és háznépeikkel együtt fekvőségeiknek a határvonal által elválasztott egyik részéről annak másik részére közlekedni gazdasági eszközeikkel, marháikkal, szerszámaikkal stb. oda-vissza szabadon járni kelni, tekintet nélkül arra, hogy a birtokában az egyik részben a másik állam fennhatósága alá tartozik,

²⁶⁴ Országos Levéltár K 150-1896-VII-15-2210-6224.

szintűgy jogosítva vannak termésüket, marháikat, minden földtermesztvényeiket nyers és feldolgozott állapotban, egyik birtokrészről a másikba akadálytalanul, adó- és illetékmentesen átszállítani.”²⁶⁵

A javaslat a részletekre is kitért, amely szerint a személyeket megfelelő igazolvánnyal el kell látni, amelyet mind a magyar vármegyei hatóság illetékese, mind a román prefektúra vezetője ellát kézjeggyével. Később a trianoni békeszerződés határkitűzésekor a kishatárforgalmi szerződések elkészítésénél alapul vették a fentieket.

A fenti vélemények figyelembevételével adták ki az 50.431.sz. 1891. évi B.M.R. *Határőrizeti utasítás a magyar-román határegyezmény alapján*²⁶⁶ c. dokumentumot. Az utasítás tartalma a következőkre terjedt ki:

- ♦ Határőrizet és csendőrség („A csendőrség teendői pedig a következők: a, Tartozik elsősorban felügyelni arra, hogy az egész határvonalon a határjelzésre felállított jelek, t.i. kőlabor, határoszlopok, határhalmok, határárkok és magassági mérjegyek, úgy mint a határtérképen elő vannak tüntetve, jelenlegi helyeiken valamint az erdőátvágások és általában az egész határvonal teljes épségben fenntartassanak”).
- ♦ Határjelek, erdőátvágások és a határvonal épségben tartása.
- ♦ A határrongálás megakadályozása.
- ♦ A határrongálás bejelentése.
- ♦ A határon jogosulatlan átlépésnek megakadályozása.
- ♦ A határjelrongálók letartóztatása.
- ♦ Határrongálás kihágás.
- ♦ A határutak kölcsönös használata.
- ♦ Határtérkép és szolgálati utasítás („A határőrizetből kifolyó szolgálat kezelésére nézve, a határszéli csendőrőrsök egy a belügyminister által a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg kiadandó tüzetes szolgálati utasítással, valamint egy pontos térképpel látandó el”).
- ♦ A határ által átszelt birtoktestek tulajdonosainak és cselédségének szabad közlekedése.
- ♦ A határ által átszelt birtok tulajdonosának igazolványai.
- ♦ A határátkelési igazolványok felmutatási kötelezettsége.
- ♦ A határsértési esetek vizsgálata és bejelentése.
- ♦ Határátkelési joga a magyar birtokosnak biztosítandó.
- ♦ A határvonalon magánjogok érvényesítése.

²⁶⁵ Országos Levéltár K 150-1896-VII-15-2210-6224.

²⁶⁶ Határőrizeti utasítás, a magyar-román határegyezmény alapján. 50431. sz. 1891. BM. r. 113–114.

- ♦ A határfolyók, patakok megvizsgálására kiküldött bizottságok hatásköre és eljárása.
- ♦ A határvizsgáló vegyes bizottság eljárása, illetve az eljárásról felvett jegyzőkönyv.
- ♦ Határvízművek és -építmények megváltoztatása, eltávolítása.
- ♦ A határvizsgáló vegyes bizottság jegyzőkönyveinek felterjesztése.
- ♦ A határugyben hozott jogerős határozat végrehajtása.
- ♦ Határfolyón engedélyezendő vízművekkel kapcsolatos eljárás.
- ♦ Határfolyón román hatóságok által engedélyezendő vízművek stb. tárgyában megkeresések.
- ♦ A határfolyókon vízi munkálatokra vonatkozó engedély.
- ♦ A határfolyókon engedély nélküli vízművek létesülésének büntetése.
- ♦ A határerdő-átvágások feletti felügyelet („Az erdőátvágások feletti felügyelet az illető törvényhatóságok feladatát képezi, ezek kötelesek gondoskodni az át-
vágások állandó tisztításáról, illetve a takarítási munkálatok foganatosításáról”).
- ♦ Határerdő átvágásainak tisztán tartása.
- ♦ Határerdőben erdőtisztek javaslata az átvágások tisztogatását illetően.
- ♦ A határerdő-átvágások feletti felügyelet az erdőtiszteket illeti meg.
- ♦ A határerdők gazdasági kezelését teljesítő erdőtisztek és erdőőrök kötelessége („erdőtisztek és erdőőrök kötelesek a kivágott határpáasztára, jelesen az egyez-
ményileg előírt négy méter széles erdőátvágás tisztántartására felügyelni.”)
- ♦ Azokat, akik a határerdőben kárt tesznek, az erdőszemélyzet letartóztathatja, az állatokat lefoglalhatják.
- ♦ A határvonalat üldözésnél az erdőszemélyzet nem lépheti át.
- ♦ A határon át erdei termékek szállítása.
- ♦ A határon át tilos úton szállított erdei termékek lefoglalása.
- ♦ A határon nyilvános úton szállított erdei termékeket az erdészeti személyzet nem foglalhatja le.
- ♦ Határbelépő állomások és az állategészségügy ellátása.
- ♦ A határon át állatok csak a kijelölt vonalakon szállíthatók.
- ♦ Az állatok határon való átszállítására vonatkozó kivételek.
- ♦ A pénzügyőrök eltiltása a határőrizettől.
- ♦ Határvonalon elkerülendők a szomszéd államok gátór közegeivel való súrlódások.
- ♦ Határvonal átlépése pénzügyőrnek minden körülmény közt tilos.
- ♦ Határon egyik országból a másikba átkanyargó útvonalon pénzügyőrnek hivatalos ténykedést foganatba venni tilos.
- ♦ A határon túl csempészek nem üldözhetők.
- ♦ A pénzügyőrök fegyverhasználati joga a határon.

- ♦ A határon a pénzügyőrök ellátása térképpel.
- ♦ A határon az állatorvosi teendők ellátása.
- ♦ A nem a kijelölt utakon szállított állatok vizsgálata, illetve lefoglalása a határon.²⁶⁷

A határszerződés időszakában a pénzügyőrség feladatainak részét képezte a magyar vámhatárok őrizete, ezen időszakban a Szerbiával, Romániával és Törökországgal közös határon a m. kir. pénzügyőrség szolgálatot teljesítő állománya a határok őrizetét járőrözéssel, lesállítások végzésével látta el. A pénzügyőrség feladatát a kiadott határőrizeti utasítás szerint a később felállított határszéli csendőrség vette át, amelytől természetesen a csendőrség számára kiadott utasításban rögzítettek szerint kerülhetett sor fegyverhasználatra.

A fegyverhasználati utasítás területi hatálya a „*határszéli részekre*” terjedt ki, és csak a szolgálatot teljesítőkre vonatkozott. Az első § szerint a pénzügy-, illetve a vám- és adóőrség állománya a fegyverét a következő esetekben használhatja, azaz nem volt köteles fegyvert használni, az utasítás csak lehetőséget biztosít a következő esetekben a járőr számára:

„a, ha ellene tetteles támadás intéztetik, vagy pedig ilyen támadással fenyegettetik. A fenyegetésnek olyannak kell lenni, hogy kivitele iránt kétség ne lehessen;
 b, ha felek a feltartóztatásnak, vagy az általok vitt tárgyak lefoglalásának tetteleg, vagy veszélyes fenyegetőzés közt ellentállanak;
 c, ha valamely község határán kívül vezető mellékutakon, kettőnél több egyén éjjel, vagy pedig ha árukkal vagy más szállítmánnyal nappal is találtak, és az őrség kétszeri felhívására hogy: álljanak meg! Meg nem állanak, hanem vagy egyenkint, vagy valamennyien megfutamodnak;
 d, ha hajósok éjjel, vagy pedig ha fedett, vagy megrakott vízijárművekkel nappal is találtak, és ily kétszeri felhívásra, meg nem állanak, vagy legalább ebbeli szándékukat tettek által kétségtelenül nem bizonyítják, hanem egyenkint, vagy mindnyájan együtt távozni igyekeznek.”²⁶⁸

Magyarország etnikai térképe ezen időszakban Európában a legtarkább volt. Még sajátosabb hazánk képe, ahol a magyarság és az államhatár között egy változó szélességű sáv, etnikai kontaktzóna húzódott, amelyet szlovákok, rutének, románok, délszlávok, valamint németek laktak. Valószínűleg ezek a körülmények motiválták

²⁶⁷ 50431. sz. 1891. BM. r. 113–114.

²⁶⁸ Országos Levéltár Belügyminisztériumi iratok, K 150-1895-II-1a-43561. 112.

az utasítást kidolgozókat akkor, amikor a 2. §-ban rögzítették, hogy a kétszeri felhívásnak az adott helyen „dívó” nyelven kell elhangzania. Az őrségnek ezen túl arról is meg kell győződnie, hogy a felszólított személyek a felszólítást meghallották, megértették. Hajókkal szemben a fegyverhasználatnak csak kikötés esetén volt helye.

Az utasítás 1. § a, bekezdéséhez magyarázatot a 3. § ad, amely szerint: „A támadásra való fenyegetődzésnek tekintendő ha a feltartóztatott egyének fegyvereiket, vagy támadásra alkalmas egyéb eszközeiket a hozzájuk intézett felhívásra azonnal le nem teszik, vagy azokat ujolog magukhoz veszik.” Szóbeli fenyegetés tetteles ellenállás nélkül nem jogosította fel az őrséget a fegyverhasználatra.

Az érvényben lévő szabályzók szerint csak két- vagy többfős őrség teljesíthetett szolgálatot. Ha azonban előfordult, hogy csak egy fő volt szolgálatra vezényelve, akkor a 1. § c, és d, pontjában felsorolt esetekben nem használhatta a fegyverét. Ugyanakkor ezen esetekben jelzőlövést leadhatott, amit később a csendőrségi utasításokban nem alkalmaztak.

Mivel az 1. § c, és d, pontjában a napszakot (éjjel vagy nappal) rögzítették, az utasítás 5. § pontosan megadta, hogy mely hónapokban mely időközök számítanak éjjelnek, amiből adódik, hogy mikor tekinthető nappalnak az adott időpont. Így például „január és december havában estvéli 6. órától reggeli 6. óráig” tart az éjszaka.

A korszakot szemlélteti a későbbi előírás, amely szerint a lóháton közlekedő személy esetén mindenekelőtt a lóra kell irányozni a lövést. Az utasítás csak golyós fegyver használatát engedélyezte, és kiemelte, hogy harmadik személy sérülését minden esetben el kell kerülni. Sérülés esetén a megsebesültet lehetőleg orvoshoz kell vinni, továbbá az esetről a legközelebbi előljáróságot értesíteni. A bekövetkezett fegyverhasználatot minden esetben a kiadott naplóban kellett rögzíteni, és írásban vagy szóban az előljáró biztosnak jelenteni.

A történelmi határok mentén az Ojtozi-szoros délkeleti kijáratánál található Soósmező, a hajdani beléptetőállomásnak helyet adó község. A beléptetőállomás vezetőjének a miniszterhez írt 1896. február 22-én kelt jelentését, amelyben a személy- és toloncforalmi kimutatást felterjesztette, a levéltár a mai napig megőrizte. A fentiekén kívül a két ország közötti kereskedelmi forgalmi kimutatásról is fennmaradt egy változat, amely az állatok és az állati nyerstermékek kiviteli forgalmát rögzítette.

Az 1895. évi személyi forgalom Soósmezőn a következők szerint alakult:

Útlevelel „kiment”: 4777 férfi és 3267 nő

Útlevelel „bejött”: 4461 férfi és 3267 nő.

Utazási igazolvánnyal „kiment”: 3035 férfi és 2231 nő

Utazási igazolvánnyal „bejött”: 2375 férfi és 1734 nő

Határszéli igazolvánnyal „bejött”: 2063 férfi és 1722 nő

Határszéli igazolvánnyal „kiment”: 1441 férfi és 1189 nő²⁶⁹

A fenti határforgalom mellett az „útlevelrendőri kihágás” ügyében 120 egyént vontak felelősségre Soósmezőn.

A személyforgalmi kimutatás mellett megtalálható az állatok és az állati nyerstermékek kiviteli forgalmát rögzítő statisztika is, amely az alábbi bontásban tartalmazott adatokat:

- ◆ Juh és kecske „Romániából honi bárczás”: 20 914,
- ◆ Ló: 5,
- ◆ Szarvasmarhanyersbőr: 10 518 kg,
- ◆ Juh- és kecskenyersbőr: 6297 kg,
- ◆ Bárány- és gödölyenyersbőr: 343 kg,
- ◆ Lóbőr: 50 kg,
- ◆ Faggyú 32 kg,
- ◆ Túró: 1414,
- ◆ Vaj: 90 kg,
- ◆ Tej: 1994 kg,
- ◆ Gyapjú: 24 289 kg.²⁷⁰

A korabeli nyugodt időket idézi az a tény, hogy a felterjesztett kimutatás dátuma szerint az összesítést még az adott év december 31-én elkészítették. Egy másik hasonló időben Töröcsváron (a Drakula-vár árnyékában) készített statisztikai kimutatás is a fentieket erősíti meg azért, hogy a határszéli igazolvánnyal a határon áthaladó embereket havi bontásban és foglalkozás szerint megszámozva rögzítette a statisztikai adatokban. E kimutatás szerint Töröcsváron döntően napszámosok (férfiak) keltek át a határon.

Az Osztrák–Magyar Monarchia és a szomszédos államok területén végbement változások során a vámhatárok őrizetéről a politikai határok őrizetére tevődött át a hangsúly. Ennek megjelenítése az 1903. évi VIII. tc.-ben történt meg, amely alapján *a magyar kormány alárendeltségébe kerülő Határrendőrség felállításáról* döntöttek. A Határrendőrség felállítását a törvény betervezője a következőkkel indokolta:

„A határőrvidék polgárosításával a volt határőrök által teljesített szolgálat részben a pénzügyőrségre, részben a vesztegintézetekre, majd az utóbbiaknak megszüntetésével a helyükbe lépett m. kir. belépőállomásokra és a m. kir. vámhivatalokra háramlott át.

Ezek a közegek azonban különleges feladatuknál fogva első sorban a saját szolgálati águk körébe eső teendőket végzik, s csak másodsorban teljesíthetik a rendőri

²⁶⁹ Országos Levéltár K 150-1896-VII-15-2210-62224.

²⁷⁰ Országos Levéltár K 150-1896-VII-15-2210-62224.

szolgálatot, melyre gyakran sem elegendő idejük, sem elegendő képességük nincsen, s a pénzügyminister úr részéről már is történt felszólalás, hogy a pénzügyőrség a határrendőri szolgálat teljesítése alól felmentessék.

A vasuti csatlakozó pontoknál, nevezetesen Orsován, Predeálon, Verestoroniban és Zimonyban vannak ugyan külön állami közegek alkalmazva, kiknek kizárólagos feladata a határrendészeti teendők ellátásában áll; azonban ezeknek sem hivatalos állása, sem működési köre törvényileg megállapítva nincsen.

Igy tehát még azokon a határszéleken is, hol a rendészet némiképp gyakoroltatik, az különböző, egyéb szolgálati ágak közegeire van bízva, melyek egymással s a felettes rendőri hatóságokkal semmi szerves összefüggésben nem állanak s a melyek az állam érdekében szükséges megfigyelések és rendőri intézkedések teljes mellőzésével, majdnem kizárólag csak az útlelvizsgálat és statisztikai adatgyűjtés fizikai munkáját végzik, de még ezek a ténykedésük sem kielégítő, mert az erre irányuló ellenőrzés több helyen könnyen kijátszható.²⁷¹ [...]

Az ország északi és nyugati határszélein pedig a határrendészeti teendők ellátásáról egyáltalán nincsen gondoskodva.

Különösen az ország délkeleti határszélén égetően szükséges a határrendőrség szervezése, mivel itt még útlevelkényszer áll fenn. Már pedig úgy e rendelkezés kellő érvényesülésének, mint egyáltalában az egész útlevelügy rendezésének egyik alapfeltétele, hogy az arra vonatkozó rendszabályok végrehajtására alkalmas és megbízható közegek álljanak az állam rendelkezésére.”²⁷²

Az 1906-ban felállított Határrendőrség a BM irányítása alatt 11 kapitányságra és 29 kirendeltségre oszlott. Ezt a szervezetet később módosították, növelték a kapitányságok és a kirendeltségek számát. Így a 16 kapitányság a következő városokban diszlokált:

- ◆ Sopron
- ◆ Munkács
- ◆ Versecz
- ◆ Pozsony
- ◆ Máramarossziget
- ◆ Pancsova
- ◆ Zsolna
- ◆ Beszterce
- ◆ Újvidék
- ◆ Liptószentmiklós
- ◆ Brassó
- ◆ Fiume

²⁷¹ Határrendőrségről szóló tv. indoklása (Corpus Juris CD ROM).

²⁷² Határrendőrségről szóló tv. indoklása.

- ♦ Bártfa
- ♦ Nagyszeben
- ♦ Ungvár
- ♦ Orsova

Míg a kirendeltségeket a következő településeken lehetett megtalálni.

- ♦ Barcs
- ♦ Muraszombat
- ♦ Predeál
- ♦ Gyékényes
- ♦ Szentgotthárd
- ♦ Verestorony
- ♦ Csáktornya
- ♦ Királyhida
- ♦ Petrozsény
- ♦ Nagyszombat
- ♦ Mezőlaborcz
- ♦ Orsovavasúttelep
- ♦ Szakolca
- ♦ Nagyberezna
- ♦ Bázias
- ♦ Trencsén
- ♦ Ökörmező
- ♦ Kevevára
- ♦ Csacza
- ♦ Körösmező
- ♦ Gombos
- ♦ Felsővisnyó
- ♦ Gombos
- ♦ Gyergyótölgyes
- ♦ Palánka
- ♦ Gyimesbükk
- ♦ Sósmező

A Határrendőrséget az alábbiak jellemezték:

- ♦ feladatát az ország teljes határszakaszán látta el;
- ♦ felszerelése, technikai eszközei a kor színvonalának igényeit kielégítették;
- ♦ a végrehajtó állomány szakszerűen teljesítette szolgálati kötelemét;
- ♦ a határőrizeti feladatok ellátásában vezető szerepet töltött be, de szervezete csak a határforgalom ellenőrzését látta el.

A határrendőrség feladatait a törvény²⁷³ 15 pontban szabályozta, amelyek a következők voltak:

- a) a határon átkelők figyelemmel kísérése, a határ mentén felmerülő, államrendészeti szempontból fontosabb mozzanatokról és eseményekről tájékozásszerzés és az észleleteknek az illetékes hatósággal való közlése;
- b) a külföldiek bejelentésére és lakhatására vonatkozó szabályok végrehajtása;
- c) a kémkedés megakadályozása, esetleg a kémek letartóztatása;
- d) a szomszéd állam lakói részéről személyek és tárgyak ellen jöhető erőszakos támadás meggátolása, különösen pedig katonai védművek, az ország határának megjelölésére szolgáló határjelek, jelzők, katonai vagy polgári hatóság által felállított földmérési jelek megrongálásának, megsemmisítésének vagy megváltoztatásának megakadályozása és feljelentése;
- e) kitiltott, rendőrileg kifogás alá eső és magukat igazolni nem tudó gyanús egyének megakadályozása abban, hogy az állam területére lépjenek;
- f) nyomozott vagy valamely büntetendő cselekménnyel gyanúsított s a törvények vagy a fennálló szabályok értelmében előzetesen letartóztatható egyéneknek a határszélen való letartóztatása;
- g) a határszélen letartóztatott s a toloncszabályok rendelkezései alá eső egyének eltoloncolása, külföldről érkező toloncok átvétele és továbbindítása;
- h) a fegyverek, lőszeres és hadiszerek ki- vagy bevitelének ellenőrzése, valamint tilalom esetén ilyenek és más tárgyak kivitelének és behozatalának megakadályozása;
- i) a hadköteles egyének kiszökésének megakadályozása: „Nemkülönben sikeres szolgálatot tehet a határrendőrség a kivándorlók ellenőrzése és a jogosítatlanul eltávozók, nevezetesen a hadkötelesek kivándorlásának megakadályozása s általában a szökésben lévőknek még az ország elhagyása előtt való letartóztatása által. Eddig is a rendszeres határrendőri szolgálat hiánya az oka annak, hogy a kivándorlók csaknem minden ellenőrzés nélkül hagyhatják el az országot s így a hadkötelesek, szökésben levők s általában mindazok, kik kivándorolni jogosítva nincsenek, ebben alig akadályozhatók meg, és a kivándorlók száma s útiránya meg nem állapítható”;²⁷⁴
- j) a nőcsempészet meggátolása: „Szomorú tény, hogy a szerbiai, romániai, de az egész Balkán félszigeten lévő bordélyházak nagyrészt magyarországi származású leányokkal vannak benépesítve. E fiatal leányok többnyire szolgálat vagy egyéb foglalkozás ürügye alatt lelketlen ügynökök által csábítatnak ki és azután az erkölcstelenség fertőjébe taszítatnak”;
- k) a határszéli vasúti és gőzhajóállomásokon az államrendőri és közbiztonsági teendők ellátása és a közegészségügyi szabályok betartásának ellenőrzése;

²⁷³ 1903. évi VIII. tv. a határrendőrségről.

²⁷⁴ Határrendőrségről szóló tv. indoklása (Corpus Juris CD ROM).

- l) a határszéleken levő szállodák, vendéglők, korcsmák, kávéházak és egyéb nyilvános helyek ellenőrzése;
- m) azon határvonalon, ahol útlevél-kötelezettség áll fenn, az útlevelek vizsgálata, határátkelési igazolványok kiállítása;
- n) az útlevélszabályok áthágása, tilos visszatérés, nőcsempészás, a külföldiek bejelentésére s lakhatására vonatkozó szabályok megszegése által elkövetett kihágások eseteiben első fokon való rendőri büntetőbíráskodás;
- o) a csempészet megakadályozásában való közreműködés és az erre hivatott közegek támogatása: „Jó szolgálatot fog tenni a határrendőrség a csempészet, különösen az állatcsempészet megakadályozásában, mely, sajnos, a határszéleken nagy mérvben elharapódzott s mely az államnak évente tetemes anyagi kárt okoz.”²⁷⁵

A Határrendőrség felsorolt feladatai túlnyomó részben preventív jellegűek voltak. Csak egyes esetekben tették szükségessé a gyors „*megtorlást*”, mint például az útlevélszabályok áthágása, tiltott visszatérés, leánycsempészet és a bejelentési szabályok megszegése által elkövetett kihágások. Ezeket a jogsértő cselekményeket döntően maga a Határrendőrség konstataálta, és a tárgyalás megtartásához, az ügy lerendezéséhez szükséges bizonyító adatok rendelkezésére álltak. A Határrendőrség fogalmából és rendeltetéséből adódott, hogy működési köre közvetlenül a határszélekre vonatkozott.

A Határrendőrség feladatrendszerében kiemelt helyet kapott a külföldiek ellenőrzése, ennek oka, hogy a 20. század első évtizedeiben a határátkelőhelyen a legtöbb külföldi megfordult. Az 1903. évi V. törvény szerint a külföldiek érkezését, távozását 24 órán belül be kellett jelenteni. Mindezek ellenőrzése kapcsán a Határrendőrség személyi állománya jelentős számban hajtott végre ellenőrzéseket. A Határrendőrség tevékenységét döntően meghatározták a határforgalommal kapcsolatos szolgálati tevékenységek. Az állam biztonsága, továbbá az Osztrák–Magyar Monarchia keleti külpolitikai érdekei megkövetelték, hogy a határforgalomban részt vevőket állandóan figyelemmel kísérjék. A határforgalomban részt vevők közül és a szabályok megszegőivel szemben jelentős számban járt el a Határrendőrség (12. táblázat).

²⁷⁵ Határrendőrségről szóló tv. indoklása.

12. táblázat: A Határrendőrség tevékenysége

Év	Az ország területére való belépésben megakadályozott, kitiltott, rendőrileg gyanús stb. egyének száma		A határszélen letartóztatott, körözött vagy büntetendő cselekménnyel gyanúsított egyének száma		Hány esetben, illetve hány személy ellen hozott toloncolási határozat?		Az átvett és külföldről érkezett toloncok száma		Az átadott és külföldre irányított toloncok száma		Hány darab fegyver szállítására adatott engedély?		Mennyi lőszer szállítására adatott engedély?		A kiszökésben megakadályozott hadkötelesek száma		A kiszökésben megakadályozott és tényleges szolgálatban álló katonák száma	
	eset	egyén																
1907	908	173	3763	4095	273	361	230	100 db töltény	934	19								
1908	1426	515	3874	4490	354	268	2135	397 kg lőpor, 2300 db gyutacs, 2 164 220 db töltény	578	–								
1909	1601	505	3123	3505	171	405	1856	43 kg lőpor, 1000 db töltény	2082	26								
1910	1564	1574	5450	5806	239	915	4085	13 431 255 db töltény, 1452 kg lőpor	2321	28								
1911	841	1562	3526	3661	403	738	3105	13 095 995 db töltény, 6325 kg lőpor	1990	72								
1912	896	581	4882	5402	503	1202	4887	58 408 kg lőpor, 37 675 199 db töltény és csomag töltényhüvely	3102	54								
Össze- sen:	7236	1910	24 618	26 959	1943	3889	16 298	66 374 094 db töltény, 11 700 kg lőpor, 2300 db gyutacs, 2 csomag hüvely	11 007	199								

Forrás: VÁSÁRHELYI 1914: 649–681.

A 12. táblázatban jól érzékelhető a háború előszele, amit a lefoglalt lőszer, fegyver folyamatosan növekvő mennyisége és (hadi alkalmazású) fajtái jeleznek. Az előbbieket erősítik az utolsó két sor adatai is, amelyek szerint összesen több mint 11 000 hadköteles szökését akadályozták meg. A köztudottan alacsony létszámú szervezet (figyelembe véve az akkor még lényegesen nagyobb államhatárszakasszal bíró Magyarországot) viszonylag jelentős számú ügyben járt el.

A kivándorlással kapcsolatosan (mivel a kivándorlóknak valamilyen formában a határon át kellett kelniük) a Határrendőrségnek is volt feladata. Főleg a szabálysértőkkel, akik tekintetében a statisztikai adatsorok a 13. táblázatban foglaltak szerint alakultak 1904–1912 között.

13. táblázat: A szabálysértőkkel kapcsolatos statisztikai adatok (1904–1912)

Év	A határon feltartóztatott és hazautasított kivándorlók száma	A lefoglalt hajójegyek, jegyelőlegek stb. száma	A kivándorlóktól őrizetbe vett pénz mennyisége	A leplezett és feljelentett zugügynökök száma	Kihágás	Vétség	A kivándorlási zugügynökök jogerősen elítéltek		Hány esetben van eljárás folyamatban?		
							elzárás (nap)	pénzbüntetés (korona)		fogház és börtön (nap)	pénzbüntetés (korona)
			Korona	Fillér							
1907	7524	10963	1 202 014	89	656	6944	64 385	–	–	192	–
1908	4512	1876	656 538	18	235	2040	19 865	–	–	87	–
1909	10 749	5455	1 844 576	47	200	4611	45 770	–	–	179	–
1910	8312	2223	2 133 458	26	1521	13 450 3/4	124 538	667	3670	211	23
1911	5514	1149	1 538 485	40	1345	9924	78 952	220	1020	180	13
1912	8803	1141	4 131 075	92	1571	22 112	97 579	27	3160	794	24
Összesen:	45 414	22 807	11 506 149	12	5 528	59 081 3/4	431 089	914	7 850	1 646	60

Forrás: VÁSÁRHELYI 1914

A 13. táblázat igazolta a Kivándorlásról és a Határrendőrség felállításáról szóló törvény szükségességét, hiszen tízezres nagyságrendben foglalkoztak kivándorlási ügyekkel a 6 év alatt. A Határrendőrség személyi állományának felkészültségét szemlélteti, hogy a frissen felállított és kiképzett állomány gyorsan és szakszerűen reagált a hatáskörébe tartozó, kivándorlással kapcsolatos visszaélésekre.

14. táblázat: A rendőri büntetőbíráskodásról

Év	Beérkezett feljelentés					Össze- sen:	A feljelentések közül befejezést nyert		Az év végéig folya- matban lévő ügyek száma		Más hatósághoz áttétetett	Elintézetlenül maradt az év végéig
	az 1903. VI. t. e.-be	az 1879. XI. t.-e. 70%-ába	az 1869. 3390. BM. Rend. -be	az 1903. V. t.-e-be	az 1909. II. t.-e-be	megszüntető határozattal	egészben fel- mentő ítélettel	marasztaló ítélettel				
ütköző kihágás miatt												
1907	10 390	168	58	12 286	–	22 902	1383	1682	16 466	2743	592	36
1908	9364	211	33	15 158	–	25 066	2413	2335	16 016	2356	1827	119
1909	6755	272	9	11 240	2600	20 876	2092	1631	13 818	2351	887	97
1910	7395	296	15	11 062	8527	27 295	1583	1979	18 560	2039	1991	116
1911	4925	231	10	11 878	6156	23 200	1046	1490	17 622	1888	475	88
1912	5079	220	12	10 198	10 070	25 579	2193	1887	18 867	2456	119	67
Össze- sen:	43 908	1398	137	72 122	27 353	141 918	10 710	11 004	101 349	13 833	5891	553

Forrás: VÁSÁRHELYI 1914

A fenti feladatot a határrendőrségről szóló törvény rögzítette, amelyet a Határrendőrség felállításakor fokozatosan az összes kirendeltség hatáskörébe kiterjesztettek. Az ügyforgalom folyamatosan magas számadatai azt igazolták, hogy a feladatnak létjogosultsága volt a Határrendőrség keretén belül.

15. táblázat: Az ügyforgalom

Év	Beérkezett az iktatók szerint			
	általános	kihágási	személyi	bizalmas
1907	134 879	28 126	1614	557
1908	146 616	32 166	3187	1952
1909	166 207	26 454	5394	4027
1910	148 222	27 767	4817	4349
1911	161 076	23 100	5869	3495
1912	129 354	25 915	5367	3343
Összesen:	886 354	163 528	26 248	17 723

Forrás: VÁSÁRHELYI 1914

Az ügyforgalom magas száma is a Határrendőrség személyi állományának a kiemelkedő munkavégzését támasztja alá. Ha az ügyforgalommal összehasonlítjuk a Határrendőrség néhány ezer fős létszámát, akkor csak elismeréssel szólhatunk a korabeli határrendőrök munkájáról.

16. táblázat: Pénzbüntetés

Év	Kiszabott				Befolyt				Leiratott				Hátralék											
	pénzbüntetés		eljárás illeték		pénz- büntetés		eljárás költség		pénz- büntetés		pénz- büntetés		eljárás illeték		pénz- büntetés		eljárás illeték		pénz- büntetés					
	kor.	f.	kor.	f.	kor.	f.	kor.	f.	kor.	f.	kor.	f.	kor.	f.	kor.	f.	kor.	f.	kor.	f.				
1907	96261	-	1815	44	377	-	67449	25	796	58	128	-	15439	-	135	80	-	13372	75	883	6	249	-	
1908	93507	75	3296	64	903	-	55129	-	1100	10	253	-	20496	75	348	54	600	-	17882	-	1848	-	50	-
1909	219185	-	2486	16	427	-	126595	30	828	10	207	-	70834	20	998	65	8	-	51755	50	659	41	212	-
1910	693628	50	3511	70	609	-	184083	96	1409	64	345	-	200529	90	678	45	32	-	80468	64	1423	61	232	-
1911	314028	81	4367	34	540	-	114936	74	1160	45	279	-	148473	52	1510	96	17	-	50639	60	1371	91	243	-
1912	364499	60	11003	38	559	10	132256	36	2307	5	321	10	156772	48	1320	83	7	-	65666	-	1429	6	231	-
Összesen:																								
	1811110	69	26480	66	3415	10	680450	61	7901	92	1533	10	612545	85	4993	23	664	-	279784	49	7615	5	1217	-

Forrás: VASÁRHELYI 1914

17. táblázat: A letétkezelés alakulása

Év	Bevétel		Kiadás				Ki nem adott letét								
	kor.	f.	köt. vény	drágaság	készpénz	köt. vény	drágaság	készpénz	köt. vény	f.	kor.	f.	darab		
1907	1 023 762	8	38 047	66	1953	1 020 463	70	27 487	30	1949	3358	38	10 560	36	4
1908	1 222 599	53	108 149	50	2171	1 215 286	93	99 659	50	2163	7312	60	8490	-	8
1909	2 859 635	81	97 815	19	2652	2 845 571	58	87 672	53	2644	14 064	23	10 142	66	8
1910	3 766 290	99	51 729	49	1280	3 751 745	32	45 647	39	1354	16 545	21	6081	76	26
1911	4 710 114	28	37 800	64	3678	4 690 697	56	27 718	88	3664	19 416	72	10 081	76	13
1912	5 413 224	43	3 609	89	2707	5 386 956	40	14 614	89	2689	26 268	3	8995	-	18
Összesen:	18 995 627	12	357 152	37	14 441	18 910 661	49	302 800	49	14 463	86 265	17	54 351	54	77

Forrás: VÁSÁRHELYI 1914

A Határrendőrség pénz- és értékezeléséről a 130.200/1907. B. M. sz. körrendelet intézkedett, amelynek szükségességét a 16. és a 17. táblázatban feltüntetett pénzürtékek később igazolták. A büntetési és a letéti pénzeket az iktatás után még a beszedés napján postai úton továbbították. A továbbításig „[a] rendőrkapitányság (kirendeltség) kezelésébe tartozó [...] kizárólag a hivatali helységben tűz- és betörésmentes vasszekrényben kell őrizni, melynek kulcsait a rendőrkapitány őrzi”²⁷⁶

A személyzet tevékenységéről

A végrehajtó állomány szolgálatban és szabadságon, illetve betegállományban eltöltött idejének kimutatásában jól érzékelhető, hogy a Határrendőrség státuszai folyamatosan növekedtek (18. táblázat).

18. táblázat: Az állomány szolgálatban, szabadságon, betegen töltött napjainak száma

Év	A személyzet által		
	szolgálatban	szabadságon	betegen
eltöltött napok száma			
1907	12 794	2651	746
1908	23 117	4056	1850
1909	34 947	4887	2370
1910	49 828	6 085 1/2	4099
1911	53 787	7213	5435
1912	25 378	6636	3393
Összesen:	199 851 1/2	21 529 1/2	17 893

Forrás: a szerző szerkesztése

Az 1912-es visszaesés oka, hogy a katonai határőrizetre való áttéréssel párhuzamosan a Határszéli Csendőrség állományát a Határrendőrség terhére erősítették meg 115 fővel.²⁷⁷

A 20. század elején az ismert történelmi körülmények miatt bekövetkezett a térség militarizálódása, ami konkrét hatást gyakorolt a határőrizetre.

²⁷⁶ 130.200/1907 B.M. sz. körrendelet.

²⁷⁷ SALLAI 2005a: 157–168.

Így az 1912–1914-es éveket a háborús határőrizetre való felkészülés jellemezte, amelynek főbb vonásai az alábbiak voltak:

- ♦ a technikai eszközök fejlesztése, harci alkalmasságuk növelése;
- ♦ készletek felhalmozása, tárolása az objektumokban;
- ♦ összeköttetés kiépítése a határ menti területeken;
- ♦ a személyi állomány katonai felkészítésének fokozása;
- ♦ az együttműködés folyamatos pontosítása a honvéd és a cs. és kir. csapatokkal;
- ♦ a határ menti lakosság felkészítése az esetleges harcok kirobbanása esetén adódó teendőkre;
- ♦ elkészítették a katonai határőrizetre való átállás konkrét tervét, menetét.²⁷⁸

A 26 napra tervezett mozgósítási feladat kezdetéig a határt őrző szervek kiértesítése után a pénzügyőr szakaszok a csendőrparancsnokság alárendeltségébe kerültek, irányításukat a hadművelleti területre teljes létszámmal felvonult hadsereg vette át. A határrendőrség ekkor is a BM alárendeltségében maradt.

A háborús tevékenységet közvetlenül megelőző időszakban a hírszerzés fokozására, valamint kisebb ellenséges fegyveres csoportok felszámolására a járőrök létszámát 3–6 főre növelték, és a fontosabb irányokba 2–3 ilyen járőrcsoportot küldtek ki.

A dualizmus idején jelentős személy- és áruforgalom bonyolódott le az országhatáron. Ezen belül nagy súlya volt a kishatárforgalomnak, amelyben jelentős kedvezményeket élvezett a határ menti lakosság. A határforgalom ellenőrzését ebben az időben a törvényesség és a szakszerűség jellemezte, valamint a vámtörvények szigorú betartása (amelyek a belső piacot védték) is, amely többször nehézségbe ütközött.

A dualizmus határőrizetéről megállapítható, hogy a kiegyezéstől (1867) fokozatosan épült ki, összhangban az ország polgári fejlődésével. A szolgálatellátás színvonala, struktúrája a térségben vezető szerepet töltött be, és egyben mindig irányt mutatott a birodalmon belüli és a szomszédos országok határőrizeti szerveinek.

A határőrizet militarizálódása idején a pénzügyőrség és a határszéli csendőrség honvédelmi, míg a határrendőrség belügyi alárendeltségben látta el feladatait.

A forradalmak (1918–1919) idején a határőrizeti tevékenység háttérbe szorult a hadászati, hadművelleti tevékenységek miatt, és csak demarkációs vonalak léteztek.

²⁷⁸ Utasítás a katonai határőrizet tárgyában 1909: 3–68.

HATÁRŐRIZET A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A trianoni döntés végrehajtása után egy teljesen új formájú Magyarország keletkezett. A politikai határok nagybani kijelölése után a terepen is kitűzték az új határokat. Ebből pedig az következett, hogy a határok őrizetét, védelmét új helyen kellett megszervezni. A szerződés egyéb tilalmai további nehézségeket állítottak e nagy feladat végrehajtása elé, amelynek megoldását első lépcsőben, az úgynevezett „rejtés” időszakában a vámőrség jelentette.²⁷⁹

*A vámőrség határőrizeti feladatai*²⁸⁰

Az előző részből jól kitűnik, hogy az első világháborút követően a Monarchia felbomlása után Magyarország teljesen új helyzetbe került. Elvesztette területének kétharmadát, a szigorú korlátozó rendszabályok gúzsba kötötték honvédelmét, és határai teljesen új nyomvonalon haladtak.

A határok őrizetére a Miniszteri Tanács 1921. január 4-én elrendelte a vámőrség megszervezését, felállítását. A vámőrség létszámát az 1922. évi VIII. számú törvénycikk 4500 főben határozta meg. A vámőrség a PM 19. főosztály alárendeltségébe tartozott ugyan, ám rendeltetéséből, diszlokációjából, ruházatából, fegyverzetéből (amelyek a honvédség jegyeit viselték magukon) adódóan „rejtett” alakulat volt. A személyi állományát önkéntes jelentkezés alapján egészítették ki. Az altiszti, legénységi szolgálatot 6 évben (ebbe beletartozott a katonaságnál letöltött 3 év is), a tisztviselők szolgálatát 20 évben állapították meg. A vámőrség²⁸¹ határőrizeti és határvédelmi feladatait vámőrszakaszok, vámőrőrsök (belső, külső) járőrözéssel, álló őrséggel látták el. Az állóőrséget vám- és mellékutakra vezényelték állandó (24 óra) időszaki vagy időnkénti (eseti) jelleggel, az áru- és személyforgalom ellenőrzésére. A járőröket kisebb-nagyobb forgalmú utakra, határvonalra küldték ki a terület, a személyek, illetve a túloldali terület ellenőrzésére, megfigyelésére. Az állóőrségek és a járőrök létszáma általában 2–4 fő volt. A járőrök feladatukat figyeléssel, portyázással, cirkálással hajtották végre. Esetenként lesállításban (2–3 óra időtartamban) vagy razziában vettek részt. Szolgálatuk ellátásának figyelemmel kísérésére járőrlelappal voltak ellátva. 6 órás szolgálat esetén kis pihenőt, 9 órás szolgálat esetén középpihenőt, ezen felüli

²⁷⁹ SALLAI 1994: 102.

²⁸⁰ SALLAI 2008: 235.

²⁸¹ Határszolgálati utasítás a m. kir. Vámőrség számára 1925.

időben nagy pihenőt engedélyezett a járőr számára a szabályzat. A járőr gyalog, kerékpáron, a tiszti járőr lóháton teljesítette a feladatát.

Az állóőrsegek, járőrök fegyverzete:

- ♦ puska/karabély feltűzött szuronnyal, 10 db tölténnyel;
- ♦ ismétlőpisztoly 7 db tölténnyel;
- ♦ bilincs.

Az állóőrsegek, járőrök ruházata, felszerelése:

- ♦ télen köpeny, nyáron esőgallér;
- ♦ télen őrbunda és botos.

Kiegészítő felszerelések:

- ♦ termosz;
- ♦ sebkötözőcsomag;
- ♦ előjegyzési füzet, irón;
- ♦ élelmiszer.²⁸²

Az új határok mentén különösen nagy problémát jelentett az őrházak, elhelyezési körletek hiánya. Ezért kezdetben közhelyiségeket jelöltek ki az elhelyezésre, majd rendszeresítettek típusőrházat, -őrbódét és -örkunyhót. A rendszeresített őrházak folyamatosan váltották fel a régieket. Az őrház kémlelőnyílása a határra, ablaka, ajtaja a honi terület felé nézett. A vámőrszakaszok felett vámőr-kerületparancsnokság diszlokált, elhelyezésüket a 19. táblázatban foglaltak szerint valósították meg.

19. táblázat: A vámőr-kerületparancsnokságok elhelyezése

Vámőr-kerületparancsnok- ság állomáshelye	Alárendelt szakaszok, őrsök száma		Az őrzött határszakasz hosz- sza (km)
	szakaszok	őrsök	
Budapest	I–VII.	1–17	210
Győr	I–V.	1–12	200
Szombathely	I–IX.	1–33	270
Kaposvár	I–VI.	1–17	210
Szeged	I–IX.	1–25	270
Debrecen	I–IX.	1–27	240
Miskolc	I–VII.	1–20	180

Forrás: M. kir. vámőrség 1927: 343–344.

²⁸² ZSILINSZKY 1931: 116–120.

A 7 vámőr-kerületparancsnokság 54 szakasszal és 151 őrrsel őrizte a magyar határokat. A kishatárszéli forgalmat a vámórség, a távolsági forgalmat pedig a BM alárendeltségében a Határrendőrség végezte. A politikai, gazdasági helyzet konszolidálásával, a külső feltételek javulásával a vámórség elnevezés 1932. október 1-jével Magyar Királyi Határőrségre változott.²⁸³

Magyar Királyi Határőrség 1932–1938 között

Az 1932-ben végrehajtott átszervezés és névváltoztatás után a Magyar Királyság határainak őrizetét a Magyar Királyi Határőrség²⁸⁴ látta el, amelynek feladatai a következők voltak:

1. a határ őrizete;
2. a határon átmenő személy- és áruforgalom ellenőrzése;
3. a határőrizet és a határforgalom ellenőrzése során felmerült, hivatalból üldözendő cselekményeket és a hivatali hatáskörében tudomására jutott minden más, hivatalból üldözendő bűncselekményeket a királyi ügyészségen jelenteni.

A határőrizetre vonatkozó további feladatai voltak:

- ♦ a határsértések és határesemények megakadályozása, illetve megfigyelése, felderítése, kinyomozása;
- ♦ a vámhatárra vonatkozó forgalmi korlátozások ellenőrzése;
- ♦ a határon a személy- és vagyonbiztonság megvédése.

A Magyar Királyi Határőrség alárendeltségébe a 7 vámőrkerületből átalakult 7 határőr-kerületparancsnokság került. Állomáshelyei a következő városok voltak:

- ♦ Budapest,
- ♦ Győr,
- ♦ Szombathely,
- ♦ Pécs,
- ♦ Szeged,
- ♦ Debrecen,
- ♦ Miskolc.

²⁸³ SALLAI 1994: 102.

²⁸⁴ BULBUK 1935: 9.

A fentiekből kitűnik, hogy csupán a kaposvári székhely szűnt meg, és helyette a pécsi állt fel.

A határőr-kerületparancsnokságok névleges alárendeltségébe került 1-1 határőrezred, amelynek szervezete, fegyverzete megegyezett a honvédség gyalogezredével. Ennek okai a még érvényben lévő trianoni békeszerződés korlátozó intézkedései voltak. Ezek az ezredek a vegyes dandárok harmadik „rejtett” ezredét képezték. A kerületparancsnokság határőrizeti feladatait a „határszolgálatosok” hajtották végre, amelyek 3 határőrosztályból, azok 3-3 határőrszárnyból álltak (20. táblázat). Egy-egy határőrszárny általában 4 határőrőrs felett diszponált.

20. táblázat: A Magyar Királyi Határőrség diszlokációja

Kerületparancsnokság		Osztályai	
Budapest	Salgótarján	Budapest	Piliscsaba
Győr	Komárom	Győr	Sopron
Szombathely	Körmend	Nagyatád	Kaposvár
Pécs	Pécs	Pécs	Kiskunhalas
Szeged	Szeged	Orosháza	Gyula
Debrecen	Berettyóújfalú	Debrecen	Nyírbátor
Miskolc	Sárospatak	Miskolc	Miskolc

Forrás: SALLAI 1994: 102.

A határőrőrsök (156) személyi állománya 10–28 fő között mozgott.

A Magyar Királyi Határőrség határőrizetét, valamint a határon átmenő személy- és áruforgalom ellenőrzése céljából végzett tevékenységét nevezték abban az időben határszolgálatnak,²⁸⁵ amelynek főbb elemei a 6. sz. mellékletben olvashatók. Az öltözködésre a szabályzat utasításai voltak az irányadók. A járőrök a működési területen a már a vámőrségnél is megismert járőrleppel látták el feladatukat.

A katonai, politikai életben bekövetkezett változások a Magyar Királyi Határőrségnél 1935-ben szervezeti módosítást eredményeztek. Ennek következtében a határőrezredek leválasztották a kerületparancsnokságokról. A határőrosztályokat határbiztosító osztályokká szervezték át. Az elnevezés megváltoztatásán túl ez néhány mesteremberrel (cipész, szabó stb.), valamint egy árkász- és egy rádiótávírársz-rajjal való megerősítést foglalt magában. A határbiztosító osztály alárendeltségébe 2–5 fő

²⁸⁵ Járurutasítás a Magyar Királyi Határőrség számára 1934: 25.

határügyi tiszt tartozott, akik a 2–5 őrsből álló alosztály tevékenységét irányították. Ezen túlmenően a határbiztosító osztály alárendeltségébe került 1-1 határbiztosító szárny (zászlóalj), amely a határvédelmi erőt jelentette.

1937-ben újabb átszervezés következett be a Magyar Királyi Határőrségnél. Ennek egyik következménye, hogy a határbiztosító osztály nehéz géppuskásszakaszát, árkász-, tárcsásrajait, valamint a kiképző keretet, továbbá az újonnan létrehozott aknavetőrajt egy alegységbe szervezték, és kiképzőszázad megnevezéssel látták el. Ezt megerősítették egy puskásszakasszal. 1937 végére a Magyar Királyi Határőrség 7 kerületből, 24 határbiztosító osztályból, 70 határügyi tisztból és 155 őrsből állt, amely 7314 főt foglalt magában (a z.-k nélkül).

A politikai élet militarizálódása a Magyar Királyi Határőrséget sem kerülte el. 1938-ban a Honvédelmi (II.) tv. megalkotása után átalakult honvéd határvadásszá.

*A határ vadász-alakulatok tevékenysége 1939-től a háború végéig*²⁸⁶

1938-tól a határőrség folyamatosan átalakult honvéd határvadásszá, majd az 1939. március 11-én életbe lépett honvédelmi törvény szerint: „A honvédség feladata az országnak külső ellenség ellen való megvédése, a *honvédelmi határszolgálat ellátása*, közreműködés egyéb határőrizeti, határellenőrzési, továbbá folyamrendészeti szolgálatban [...]”²⁸⁷

A törvény szellemének megfelelően a Magyar Királyi Határőrség beolvadt a honvédségbe. Az átalakulási folyamat során 1938 végére 24 határ vadász-zászlóaljat hoztak létre, amelyet két típusba soroltak (magas és alacsony állományú hv. z.).

A határ vadász-zászlóalj alárendeltségében többféle század tevékenykedett, amelyek közül a portyázó század látott el határszolgálatot. A portyázó századhoz 3–19 őrs tartozott, amelyek személyi állománya pisztollyal, karabéllyal és őrsönként 1 db golyószóróval volt felszerelve. Az őrsök létszáma 6–17 fő között mozgott. A portyázó századok alárendeltségében 178 őrs működött.

1938 novemberében Felvidék visszacsatolásánál a budapesti első határőrkerület a régi határon lezárta a határt, és fokozott szolgálatot látott el. A bevonuló csapatok alárendeltségébe tartozó határbiztosító csapatok előrenyomultak az új határig, megszállták a határon átvezető főbb utakat, lezárták az átkelőhelyeket, majd lezárták az új határt, és megszervezték a határvédelmét. Ennek következtében 1938. december 1-jével Losoncon, Tótmagyarón, Léván, Ipolyságon, Rimaszombatban és Verebélyen

²⁸⁶ SALLAI 1994: 34.

²⁸⁷ 1939. évi II. törvény cikk a honvédelemről.

határbiztosító zászlóaljakat állítottak fel. A bevonulást követően a határbiztosító csapatokat határvadászdandárokká (hv. dd.) szervezték, amelyek az illetékes hdt. alárendeltségébe kerültek.²⁸⁸

1939-ben a 7. hv. dd. állományából a 24., a 8. hv. dd. állományából a 25., a 26., és a 28. hv. zászlóalj (z.) részt vett a „Kárpátaljai hadműveletekben”, amelyek során visszafoglalták Kárpátalját. Kárpátalja visszafoglalása után a 7. és a 8. hv. dd.-nál hegyi hv. z.-t is felállítottak. Az ennek következtében visszaállt lengyel–magyar határ határőrizetének megszervezése a második világháború kitörése után nagyon nagy feladat elé állította a magyar határőrizeti szerveket. *A német–lengyel háború hatása már az első napokban érzékelhető volt a magyar–lengyel határon*, illetve a magyar bel- és katonapolitikai életben. A katonai felderítés folyamatosan tájékoztatta a vezérkart a hadműveletekről és a környező (szomszédos) államokban történt katonai mozgósítással kapcsolatos eseményekről. A háború első napjaiban a lengyel–magyar határon a lengyelek megkezdték a vasúti és a közúti mőtárgyak lerombolását,²⁸⁹ továbbá folytatták Sianki²⁹⁰ környékén a tábori erődítések kiépítését. A lengyel–magyar határátkelőkön és a zöldhatáron a háború első napjaiban megjelentek az első menekültek, akik viszont a határvadászdandárok jelentéseiben ekkor még nem szerepeltek. Elkészült 1939. szeptember 4-én egy, a VIII. hadtestparancsnokság részére szóló utasítás, amelynek tárgya: *„lengyel határőrség részéről kért támogatás”*, és ebben a következőket fogalmazták meg: *„A lengyel határőrség támogatása kimondottan csak szolgálati téren mozoghat és csak oly mérvű lehet, amennyire az a saját határ-szolgálat súrlódásmentes ellátásához feltétlenül szükséges.”*²⁹¹ A lengyel–német háború 12. napján Siankiban a lengyelek lefogták a magyar 1722. sz. személyvonatot, feltartóztatták a személyzetet.²⁹² A lefoglalt szerelvényen a katonákat és a polgári személyeket Turkára szállítottak, majd visszaküldték Magyarországra, Uzsokra. A MÁV alkalmazottai Volócra menekültek, majd a lengyel vasutasok is elhagyták a szerelvényt.²⁹³ A menekülés során minden mőtárgyat felrobbantottak. Ekkorra a tömeges menekülések már általánossá váltak, és a Kárpátok előnyeiket kihasználva az erdőségekben bujdokoltak a katonák, valamint a polgári lakosság. Eközben a Teleki-kormány folytatta a felkészülést a lengyel menekültek fogadására, elhelyezésére. *„Ennek érdekében utasították a munkácsi, az ungvári, a beregszászi és a kassai katonai parancsnokságokat, hogy megfelelő létszámú egységeket vezényeljenek*

²⁸⁸ SALLAI 1994: 34.

²⁸⁹ Hadtörténeti Levéltár 12. Helyzetközlés 1939. szeptember 4.

²⁹⁰ Hadtörténeti Levéltár 12. Helyzetközlés 1939. szeptember 2.

²⁹¹ Hadtörténeti Levéltár. vkf. 1. o. 4586. sz.

²⁹² Hadtörténeti Levéltár. Távirat 1939. évi. vkf. 1. o. 4656. sz.

²⁹³ Az állomáson maradt 6 deszkával megrakott MÁV-vagon, amelyet a lengyelek nem adtak át.

e térségbe, a nemzetközi szerződésekben meghatározott feltételek mellett intézkedjenek a magyar-lengyel határt átlépő menekültek fogadásával kapcsolatban.”²⁹⁴ 1939. szeptember 17. után (a sikeres német hadműveletek és a szovjet támadás miatt) felgyorsultak az események.

Egy nappal később Magyarország hivatalosan is tájékoztatta a lengyel nagykövetet.

*„Csáky külügyminiszter 1939. szeptember 18-án hivatalosan is közölte a lengyel követtel: Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter – Teleki Pál miniszterelnök utasítására és a kormány egyetértésével – utasítást adott a magyar-lengyel határ teljes megnyitására, a lengyel menekültek befogadására. Ezen döntést a minisztertanács – utólag – 1939. szeptember 24-én hagyta jóvá, megvitatta a velük való bánásmód minden formáját. A magyar kormány hivatalos álláspontjának birtokában a lengyel katonai főparancsnokság utasította a Kárpátok térségében tartózkodó lengyel egységek parancsnokait, hogy egységeikkel lépjenek át a magyar-lengyel határt. A következő napokban zárt katonai egységekben és egyénileg menekülők tízezrei jöttek át.”*²⁹⁵

A lengyel menekültek egy időben és nagyszámban történő átlépése miatt szeptember 19-én még részletesebb intézkedést kapott a VIII. hadtestparancsnokság. A helyzet bonyolultságát jellemzi, hogy a menekültek átvétele mellett minden másra is figyelni kellett. Egy szeptember 19-én írott távmondattal²⁹⁶ szerint az ökörmezői határrendőr-kirendeltség parancsnoka határmegegerősítést kért, ugyanis miután az itt átjött 2 gyalog- és 1 lovasezred elhagyta lengyel őrhelyét, berendezéseiket átadták a magyar katonáknak, de menekülés közben fegyvereiket eldobálták. Ezt árgus szemekkel nézték az „ukrán terrorista személyek”, ami később veszélyes lehet a térségben. A lengyel–német háború első napjaiban megsemmisített lengyel légierő megmaradt gépei is menekültek. Ezek közül többen Magyarországon szálltak le. Ezekről a magyar légtérbe berepült és magyar földre érkezett gépekről több távirat tanúskodik.

A kiadott intézkedéseknek megfelelően folyamatosan érkeztek jelentések a magyar vezérkarhoz a menekültek létszámáról. Pontos létszámkimutatás sem a határon, sem a mélységben nem készülhetett, mivel a zöldhatáron is ellenőrizetlenül jöttek át menekült lengyel katonák.

1940-re tovább bővítették a határőrszervezeteket erődszázadokkal. 1940-ben, Észak-Erdély visszatérésekor újabb feladatok sora hárult a határvadászszázadokra.

²⁹⁴ STOLARSKI–SZENYÁN 2000: 586.

²⁹⁵ STOLARSKI–SZENYÁN 2000: 586.

²⁹⁶ HL. Távmondattal 1. és 2. vkf. oszt.-nak. 1939. IX.18 16.00.

Az új határok védelmére felállították a IX. hadtestet Kolozsvárott, állományának nagy részét a határvadász-zászlóaljak jelentették. A későbbiekben a keleti határok védelmére a Kárpátok terepadottságait figyelembe véve kiépítették az Árpád-erőd-vonalat, amely azonban a román hadsereg átállása miatt csak nagyon rövid ideig tartóztatta fel a Vörös Hadsereget, amely délkeletről megkerülte az erdővonalat, és Battonya irányából elsőként betört Magyarországra. Ennek következtében a második világháború utolsó időszakában a határvédelmi rendszerünk összeomlott. A német csapatok kiűzése útján kialakult helyzet ismét új feladat elé állította a magyar határok őrzőit, védőit.

HATÁRŐRIZET A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN²⁹⁷

A közismert háborús események lehetővé tették, hogy az ország keleti részében újra megindulhasson a politikai élet. Ennek eredményeként Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd Ideiglenes Nemzeti Kormány vette kezébe a hatalmat, és első teendői között fegyverszünetet kötött Moszkvával, illetve hadat üzent a németeknek. Egyben lehetővé vált az új hadsereg, rendőrség megszervezése. A hagyományoknak megfelelően a honvédségre hárult a határok őrzetének megszervezése a már fasisztáktól megtisztított országrészekben és az 1938. november 1-je előtti határok mentén.

Az első HM-intézkedés 1945. február 22-én született meg a határportyázó-századok felállításáról. Az intézkedés szerint vármegyénként 1 határportyázó-századot kellett felállítani (ha a vármegye határszakasza az 50 km-t meghaladta, akkor 2 hp. századot). Ennek köszönhetően 1945 márciusában már az ország keleti és délkeleti határán 5 hp. század teljesített szolgálatot.

A Szövetségi Ellenőrző Bizottságnak a HM. határőr csapataira vonatkozó rendelete alapján összesen 5000 fő lehetett ebben az időben a határőrség létszáma, az erre vonatkozó tervezetet a SZEB 1945. május 14-én hagyta jóvá. Ennek megfelelően ez év második felére 27 hp. század 150 őrső őrizte az ország határait. (Az őrsőkön egységesen 31 fő szolgált.) A határőr őrsők átlagban 14-15 km-es határszakaszon, a határ mentén járőrözéssel látták el a feladatukat. A háború következtében anyagi-technikai felszerelésük, összeköttetési lehetőségük sokszor a minimális szintet sem érte el. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy nem volt megfelelő szabályzat, határszolgálati utasítás kiadva, így a parancsnoki állomány csak saját magára hagyatkozhatott. A nehézségeket tovább fokozta, hogy a határon való átjutással ekkor jelentős számú fegyveres banda, háborús bűnös és csempész kísérletezett.

²⁹⁷ SALLAI 1994: 27–29.

Ezenkívül a szomszédos országok hazánk irányába tanúsított ellenséges, rosszindulatú érzelmei sem javították a helyzetet.

A határőrizet ellátására a háború után a korábbi határőrizeti szabályzatokra, utasításokra támaszkodva ideiglenes utasítást adtak ki. Az ideiglenes utasítás szerint a jugoszláv viszonylatban minden fegyveres összetűzést, főleg annak kezdeményezését kerülni kellett. Ugyanezen utasítás felhívta a figyelmet, hogy osztrák viszonylatban jelentős mértékben számolni kell a fasiszta és más reakciós elemek határon való átszivárgásával, továbbá ellenséges propagandatevékenységekkel, szökevények megjelenésével.

A fentiek figyelembevételével mindenkit, aki a határt át kívánja lépni, a legszigorúbban igazoltatni kell, kivéve a Vörös Hadsereg tagjait és gépjárműveit.²⁹⁸

Az utasítást kiadó parancsnoki kísérőlevél intézkedett a kincstári eredetű anyagok és felszerelések (ruházat, lábbeli, fegyverzet, lőszer, ló, gépjármű stb.) elkobzásáról is, amellyel a szolgálatot ellátó szerveket kívánták megerősíteni. Mindkét viszonylatban „fő az öntevékenység, amit a határ őrs szolgálatot teljesítő minden tiszttól, tiszthelyettestől és legénységtől” elvárt a katonai vezetés. Habár a parancsnoki kísérőlevél nem tér ki a többi viszonylatra, az ősz folyamán a belügyi vezetés a határon kialakult helyzetről jelentésre kötelezi a végrehajtó alegységek vezetését. Így tájékozódott a határon és a határ túloldalán történt eseményekről, valamint a határ-szolgalat-ellátás nehézségeiről. E jelentések nagyon sok információt szolgáltatnak a vezetés számára, és véleményem szerint átfogó képet nyújtanak a korszakban a határ mentén élők helyzetéről. Az, hogy mi történt a határon, egyben mutatja az ország állapotát és a szomszédos országgal meglévő viszonyát is, ezért tartom nemcsak érdekesnek, hanem lényegesnek is az 1945 második fél évében íródott jelentéseket, amelyeket az országos levéltár megőrzött az utókornak.

Az, hogy az ország szívében, Budapesten és más nagyvárosokban nem volt élelmiszer, felvirágoztatta a feketekereskedelmet, ami a határ mentén a csempészet formájában jelent meg. Erre jó példa a Kelebiáról íródott jelentés, amelyben a következőket olvashatjuk:

„Az utasforgalom a lecsökkent vonatjárat miatt lényegesen megfogyott.

Budapestről Kelebiára lefutó gyorstehervonaton főleg oly utasok érkeznek akik a környező falvakban elszéledve feketén bevásárlásokat eszközölnek, s a vásárolt élelmiszert Budapestre szállítva ugyancsak feketén jóval drágábban eladják.

²⁹⁸ Parancsnoki kísérőlevél. 1945. június 29.

Kelebia és a közelben fekvő községek lakói állandó rettegésben élnek mert az orosz hadsereg kötelékéből megszökött orosz katonák éjjel rátörnek lakosaikra a lakosságot tetteleg súlyosan bántalmazva kirabolják.

Végül jelentem még, hogy a kirendeltség beosztottjai a zsír, só és egyéb élelmiszerek fogyatékos ellátása miatt igen elkeseredettek, hozzájárul ehhez az a körülmény is, hogy határszélen teljesít szolgálatot ahol mindig lényegesebben nagyobb a drágaság, mint az ország benti részén s ez ideig a határszélen szolgálatot teljesítők részére rendszeresített határszéli pótdíjban nem részesültünk.”²⁹⁹

A jelentés kitér a szovjet katonák által elkövetett cselekményekre is, valamint az ezáltal kialakult rossz közbiztonsági helyzetre. Ebben az időben a határszolgálatot ellátó közegeket duplán érintette az országban kialakult áldatlan gazdasági állapot, amely miatt járandóságait nem kapták meg, így a nehéz szolgálatot nagyon rossz feltételek mellett tudták csak nap mint nap teljesíteni, továbbá sújtotta őket az is, hogy a határszélen, ahol ők is éltek és szolgáltak ebben az időben, nehezebb körülmények között éltek az emberek, így ők is.

A jugoszláv határőrizeti szervek durva viselkedéséről és az általuk folytatott eljárásokról a barcsi határrendészet vezetője a következőket tartotta fontosnak jelenteni: „A tuloldali szervekkel az érintkezés nem megértő, és nem szívélyes. Jellemző a tuloldali szervek felfogására pld. az, hogy a nekik nem tetsző és főleg politikailag megbízhatatlan elemeket átteszik Magyarországra, nemzetiségre és állampolgárságra való tekintet nélkül. Vagy pld. a nyugatról hazatérő jugó állampolgárokat nem engedik be azzal, hogy nekik ilyenekre nincs szükség.”³⁰⁰

Nyugati határszakaszunk irányából a mosonmagyaróvári határszéli kapitány jelentése több fontos eseményt jelentett mind osztrák, mind szlovák területen zajló cselekményekről. Így az ez időben szlovák irányból Magyarországra menekültektől megtudták, „hogy Csehszlovákiából a Dunán 10 ember jutott át, akik előadták, hogy a csehszlovákiai magyarokat Uszor községbe gyűjtik 20 kg-os úti poggyással, ott vagonírozva úgy hírlik, hogy Szudéta vidékre deportálják.”³⁰¹

A fentiekén túl a jelentés részletesen kitér a Mosonmagyaróvár körzetében kialakult helyzetre, amelyről a következőket olvashatjuk:

²⁹⁹ Határszéli helyzetjelentések. 1946. február 11.

³⁰⁰ Határszéli helyzetjelentések. 1946. február 11.

³⁰¹ Határszéli helyzetjelentések. 1946. február 11.

„A nyilas éra alatt szolgálatot teljesítő katonák közül azok akik Németországba szöktek, lassan visszazivárognak, de jelentkezési kötelezettségüknek eleget tesznek, így az illetékes hatóságnak meg van a módja az eljárás lefolytatására.

A vonaton utazók 90%-a orosz katonák csak 10%-a a polgári utas.

Az orosz katonák magatartására vonatkozóan az alábbiakat jelentem: F. évi október 30-án 19h-kor Hegyeshalom állomáson veszteglő orosz katonai szerelvényből orosz katonák szálltak le és kifosztották a vasúti raktárt ahol 20 000 000 P. volt.

Egyes orosz katonák elősegítik a csempészt.

Külföldiek közül leggyakrabban a görögök és jugoszlávok foglalkoznak csempészettel.”³⁰²

A jelentés jól szemlélteti, hogy hasonlóan a Kelebián történetekhez Mosonmagyaróváron is az átvonuló szovjet katonák vagonfosztogatása, továbbá a görög és a jugoszláv állampolgárok csempészése sújtotta a közbiztonságot. Ebben az időszakban a háború után néhány hónappal jelentős számban érkeztek haza a volt katonák, akikről a jelentést tevő határőrizeti közeg „*jogkövető magatartást*” tanúsítóként szólt.

Az ország életében 1946-ra az újjáépítés nagy üteme miatt egy fokozatos konszolidáció jött létre. A politikai életben beállt változások miatt a rendőrség, honvédség tiszti karának összetételét jelentősen megváltoztatták, amiben a baloldal kapott kiemelt szerepet. Ennek következménye lett az 1946. márciusi átszervezés, amely során a határőrcsapatok kikerültek a honvéd-kerületparancsnokságok alárendeltségéből, és a továbbiakban az újonnan létrehozott Határőr Parancsnokság volt hivatva a vezetésükre. Az új szervezet a határőrcsapatokat a korábbi kettőről három szintre tagolta. Így ebben az időben kb. 250 határvadászörzs, 50 határvadászszázad és 14 határvadász-zászlóalj látta el egylépcsős hadrendben (tartalék aeg. nélkül) a határszolgálatot.

Ezzel párhuzamosan az országban kialakult rossz közbiztonsági helyzetnek az egyik fő okát az ideiglenes határ mentén indokolatlanul tartózkodó jelentős számú, valószínűleg csempész- és szökevénybandák tevékenységében látta a Belügyminisztérium vezetése. A közbiztonság helyreállítása érdekében a belügyminiszter az alábbiak szerint utasította a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság vezetőjét: „Az ország elsőrendű gazdasági érdekeit egyre jobban veszélyeztető csempészet leküzdése érdekében szükségesnek tartom, hogy a határsáv a fentebb felsorolt okokból ott-tartózkodó nem kívánatos személyektől megtisztíttassék. E célból razziák megtartását rendelem el.”

³⁰² Határszéli helyzetjelentések. 1946. február 11.

Az elrendelt razziák közül is kiemelkedik a „soproni razzia”, amelyre a főkapitány 1946-os látogatását követően, 1946 decemberében került sor. A razzia során a Sopronban és annak környékére létrehozott csoportoknak a következő feladataik voltak:

- ♦ Határlezáró csoport – feladata a fokozott határszolgálat ellátása, az elfogott személyek Sopronba kísérése volt.
- ♦ Soproni csoport – feladata Sopron területének lezárása, a nyilvántartásba vett személyeknél házkutatás, az átszivárgott illetéktelen személyek összegyűjtése, a Soprontól délnyugatra található erdő átfésülése volt.
- ♦ Fertőrákosi csoport – feladata a Fertőrákoson nyilvántartott csempészeknél házkutatás tartása, a faluban található átszivárgott idegen elemek összegyűjtése, a Fertőrákostól délre eső erdő átkutatása volt.
- ♦ Ágfalvai csoport – feladata az Ágfalván nyilvántartott csempészeknél házkutatást tartani, a községben fellelhető átszivárgott idegen személyek összegyűjtése, a Soprontól délnyugatra található erdő átfésülése volt.
- ♦ Brennbergbányai csoport – feladata értelemszerűen ugyanaz volt, mint az ágfalvai csoporté.
- ♦ Harkai csoport – feladata értelemszerűen ugyanaz volt, mint az ágfalvai csoporté, azonkívül egy szakasza megerősítette a nagycenki őrsöt.
- ♦ Záróvonal csoport – feladata a Balf, Mária-kápolna 174. háp., 184. háp. vonalon a terület lezárása, az ott átlépők alapos igazoltatása, a csempész- és bűnöző-gyanús személyek Sopronba való előállítását.³⁰³

A razzia sikere érdekében Sopronba rendelték a határőrség 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11. zászlóaljának kiképzőszázadait. A századok állományát téli felszereléssel, teljes menetöltözetben, mozgó konyhával megerősítve, vasúton szállították. A zászlóaljparancsnokok szolgálati gépjárműveikkel vettek részt a razzián.

A razzia során 1946. december 2–5. között több ezer igazoltatást, több száz házkutatást hajtottak végre. Ennek eredményeként kb. 1500 főt előállítottak, 38 főt őrizetbe vettek, és jelentős nagyságrendben lefoglaltak csempészarut (cigaretta, valutát, gépkocsikat, katonai felszereléseket, húst, zsírt stb.).³⁰⁴

A negyvenes évek második felében a belpolitikai élet fő jellemzője a kiélezett küzdelem volt, amely a baloldal hatalomra jutásával zárult. Ennek egyik jele volt, hogy a Határőrség élére Pálffy György ezredes került. Ekkor a határszolgálatot el látó csapatok legfőbb tevékenysége a járőrözés (a korábbinál nagyobb létszámmal),

³⁰³ BM Történelmi Irattár: Honvéd Határőr Parancsnokság iratai. A soproni határőrizeti razzia. Intézkedés.

³⁰⁴ BM Történelmi Irattár: Honvéd Határőr Parancsnokság iratai. A soproni határőrizeti razzia. Intézkedés.

a több alkalommal bevezetett megerősített szolgálat, valamint a meglepetésszerűen bevezetett razzia volt.

A nagypolitikában beállt változások egyenesen vezettek el a hidegháborúhoz, amelynek egyik legszemléletesebb állomása Winston Churchill fultoni beszéde (1946). Eszerint:

„A Baltikumtól Stettintől [Lengyelország: Szczećin] az Adriánál levő Triesztig vasfüggöny ereszkedett le, a kontinens teljes szélességében. E vonal mögött van Közép- és Kelet-Európa ősi államainak összes fővárosa. Varsó, Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Belgrád, és Szófia mindezen híres városok, környező népességükkel abban fekszenek, amelyet szovjet szférának kell neveznem, és így vagy amúgy, de mind ki van téve nem csupán a szovjet befolyásnak, de egy igen erős és egyes esetekben fokozódó mértékű moszkvai ellenőrzésnek is.”³⁰⁵

A fultoni beszéd után a magyar határok először nyugaton, majd az ismert jugoszláv magatartás miatt délen lezáródtak.³⁰⁶ Ugyanebben az időszakban a nyugati és a déli határon, főleg a negyvenes évek végén és az ötvenes években megszokott jelenségekké váltak a határprovokációk, incidensek. A határőrizeti szervek jelentős erőt, eszközt csoportosítottak ezekre a határszakaszokra. Ezek közül is elsőként a középpontba a nyugati, osztrák határ került, amelynek először csak műszaki megerősítésére tettek javaslatot, hogy a nyugatra irányuló illegális határforgalmat csökkenteni tudják. A műszaki megerősítés³⁰⁷ keretében a következő határőrizeti eszközöket telepítették, illetve műszaki munkálatokat végeztek el:

- ♦ „[...] 60 db magasfigyelőt. (átlagosan 5 km-kén[t])
- ♦ A határvonal mentén 50 méteres sávban a magas növényzet letarolása, kitermelése. Ebből erdőkitermelés 3.7 km²-t jelent.
- ♦ 60 dr úttorlasznak a felállítása a határvonalat átszelő, de a határforgalom számára meg nem nyitott utakon”³⁰⁸

³⁰⁵ Lásd: www.terrorhaza.hu/hu/tudastar/vasfuggony-a-hatarzar-else-tiz-eve

³⁰⁶ Ezzel egy időben a szomszédos „baráti országok” tekintetében is hasonló folyamat ment végbe: „A környező demokratikus államoknál, pl. Jugoszláviánál, és Romániánál nem beszélve a Szovjetunióról mindenütt azt tapasztaljuk, hogy a határt hermetikusan lezárják.” Magyar Nemzeti Levéltár. 19.-B-10 HOP/1948 év 18. doboz. 006

³⁰⁷ A műszaki megerősítés indoklásául 1947. január 1-től 1947. december 31-ig a Határőrség elfogott, és ártalmatlanná tett: 26 847 személyt. Ebből magára a nyugati határszakaszra 11 668 személy esik, holott ez az aránylag rövid, 310 km-es határszakasz az ország összes határvonalhosszának csak az 1/7-ét teszi ki. Még világosabb a kép, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az ország egész határvonalára eső káros politikai tevékenység 93%-a a nyugati határrészen bonyolódik le. A nyugati szomszéd sok esetben segíti a csempészést. Magyar Nemzeti Levéltár. 19.-B-10 HOP/1948év 18. doboz. 005

³⁰⁸ Magyar Nemzeti Levéltár 19.-B-10 HOP/1948év 18. doboz. 007.

A műszaki munkálatokat 1949-től követte az aknazár-telepítés,³⁰⁹ majd a Jugoszláviával elmérgesedett helyzet a déli határőr csapatok megerősítését is eredményezte. Magasfigyelő rendszert építettek ki, műszaki zárat raktak le, a határ mentén 50–100 méteres sávban letarolták a növényzetet. Gyakorlatilag a déli határt is ez időben lezárták.

A nyugati határon is lerakott műszaki zár és az erőátcsoportosítás mértéke nem érte el a déli viszonylatot, amelyet egy várható jugoszláv támadás kivédése miatt jelentős anyagi áldozatok árán hajtottak végre. Az átszervezések, erőátcsoportosítások eredményeként 1949 végére egy többlépcsős, erőösszpontosításra épülő határőrizeti rendszer alakult ki. Ennek arányait a 21. táblázat szemlélteti.

21. táblázat: A többlépcsős határőrizeti rendszer arányai

Viszonylat	A határőrizetet végrehajtó összes erő %-a
Déli viszonylat	50
Nyugati viszonylat	20
Az összes többi viszonylat	30

Forrás: a szerző szerkesztése

A határőrizet hatékonyságát növelték a zászlóalj alárendeltségében tevékenykedő, nagy mozgékonyaságú tartalék századok.

A határforgalom ellenőrzése ebben az időben az 1945. augusztus 17-én felállított Határrendőrségre hárult, amely a BM alá tartozott. A Határrendőrség 26 kapitányságból és 179 őrsből állt, létszáma 3950–4280 fő között változott. Tevékenységét hátráltatta a már említett anyagi-technikai feltételek, elhelyezési körletek hiánya. Ám a BM-en belül kiemelten kezelték, ezért ellátási problémájukat a Határőrségnél korábban orvosolták.

A határőrizet további szigorításához vezetett a határövezet³¹⁰ bevezetése. A határövezet alatt azoknak a városoknak és községeknek az államigazgatási területét

³⁰⁹ „A műszaki aknazár gerincét egy faoszlopokon álló (3 méteres oszlophoz) egysoros (gyakran két soros) szögesdrótkerítés (2 m magas) alkotta. Az oszlopok kétoldalt dróttal merevítésre kerültek. A kerítés honi oldalán 1 m távolságra lévő sorokban »fadobozos« taposó aknák lettek telepítve 4 sorban, sakktableszerűen. Velük párhuzamosan, a taposó aknák sorai előtt honi oldal felé 2-3 sorban érintő aknák voltak. Az érintő aknák szélső sorai mellett, keskeny üres sáv volt, amelynek honi oldalát 60 cm-es cövekekre kihúzott szögesdrótszál jelezte. Majd itt következett az 5-6 méter széles nyomsáv, annak honi oldalán a járőr csapás.” TEKE 1999: 7.

³¹⁰ BM 0390/1952 sz. Utasítása a Déli és Nyugati országhatár mentén határövezet létesítéséről.

kellett érteni, amelyeket az idevonatkozó rendelkezések (BM utasítás) felsorolnak. Az utasítás 1. §-a szerint a határövezet 15 km széles, az államhatárral párhuzamos területsáv, amely területén 1 km-en belül vadászni, 50 m-en belül tartózkodni tilos. A határövezetben a következő szigorításokat vezették be:

- ♦ azok tartózkodhattak, akik itt laktak, vagy rendőrhatósági engedéllyel rendelkeztek;
- ♦ ideiglenesen engedéllyel csak a feltüntetett helyen lehetett tartózkodni, megérkezéskor és eltávozáskor 12 órán belül kötelesek voltak jelentkezni a rendőrségen;
- ♦ bármilyen munkára való felvételt, éjjeli szállást csak engedéllyel rendelkezőnek lehetett adni;
- ♦ külön engedély nélkül, nyílt parancssal beléphettek: a HM hivatásos állománya, az ÁVH, a rendőrség állománya, a szolgálatban lévő vasutas, hajós személyzet;
- ♦ munkavégzés a határövezetben csak engedéllyel és biztosítással volt lehetséges.

A határőrizet változásai 1950–1956 között

1950. január 1-jével szovjet mintára szinte teljesen előkészületlenül létrehozták a formálisan a Minisztertanács alárendeltségébe tartozó Államvédelmi Hatóságot (ÁVH). Az ÁVH alárendeltségébe kerültek:

- ♦ a rendészeti szervek;
- ♦ a KEOKH;
- ♦ a BM Határrendőrség;
- ♦ a HM Határőrség;
- ♦ a katonai elhárítás;
- ♦ a belső karhatalom.

A szovjet tanácsadók javaslatára eltávolították a tiszti állomány 50%-át és valamennyi vezető beosztású tisztet. Az 1950-re átalakított határőrségnél az alábbi jelentős változások következtek be:

- ♦ közös parancsnokságot hoztak létre a Belső Karhatalmi Parancsnoksággal;
- ♦ tovább növelték az erősszpontosítást déli és nyugati viszonylatban;
- ♦ 1000 fős létszámemelést hajtottak végre;
- ♦ erős, aktív határőr felderítő szolgálatot szerveztek;
- ♦ önálló kerület- és z. parancsnokságokat hoztak létre;
- ♦ minden szinten kiépítették a politikai apparátust;

- ♦ z. és kerület szintjén tartalék aeg.-ket, valamint műszaki zárrendszer telepítésére, kiszolgálására szakalegységeket hoztak létre (déli és nyugati viszonylatban);
- ♦ mind az őrsöket, mind a forgalom-ellenőrzési pontokat erőösszpontosításnak megfelelően kategorizálták.

Az őrsök szolgálatukat többvonalas járőrözéssel látták el. A zászlóaljok 1/3 részét 5–15 km mélységben a határsértők valószínű mozgásirányában alkalmazták, míg a 2/3 része állandó készenlétben volt. Az ebben az időben lezajlott razziák alkalmával nagy erővel lezárták a határt, átkutatták a határterületeket. Az ÁVH alárendeltségébe került határforgalom-ellenőrzés során a katonai jelleg dominált. Ez időben a határőr járőrparancsnok dobtáras fegyverrel (PSS), a járőrtárs karabéllyal látta el a szolgálatot, ami jelentős előrelépés volt az elmúlt évek vegyes fegyverzetéhez képest.

A nyugati és hasonlóan a déli határ őrizetét a párt- és az állami vezetők fokozott érdeklődéssel kísérték. Talán ennek köszönhető, hogy az ÁVH Határőrség vezetése 1952. május 21–24.³¹¹ között összevonta a nyugati és a déli végek vezetőit, hogy részükre előadásokat, módszertani foglalkozásokat, tájékoztatókat tartsanak. Ezen előadások kivonatosa a következő volt:

„Általános helyzet: A déli és a nyugati irány a jugoszláv és az osztrák határszakasz jelentőségénél fogva igen felelősségteljes és komoly határszakaszát jelenti a MNK államhatárának a határőrizet szempontjából. Nyugaton Népköztársaságunk határos a marshallizált Ausztriával, amelynek reakciós vezetői a gyárosok, bankárok és az őket segítő árulók, jobboldali szociáldemokraták, Ausztria sorsát egyre inkább az amerikai imperialisták aljas céljainak megfelelő áruba bocsátják. Nyugati határvonalunkhoz nem messzire terül el Ausztria angol-amerikai csapatokkal megszállt zónája, amely központja különböző angol-amerikai kémszervezeteknek.

A határőr őrs feladatai: Az őrs feladata, hogy megvédje egy bizonyos ideig a MNK-t a mi drága hazánk talpalatnyi földjét. Amikor az őrs szerepéről, feladatáról beszélünk a határőrizetben, mindenképp először azt kell, hogy közöljem az elvtársakkal, hogy Pártunk és a mi bölcs, szeretett Vezérünk és Tanítónk, Rákosi Elvtárs igen sokat foglalkozik a Határőrség munkájával, nap, mint nap felbecsülhetetlen segítséget nyújt nekünk ahhoz, hogy a határőrizet megtisztelő feladatát eredményesen hajtsuk végre.

Következtetések: Mi nyíltan nézünk szembe a kérdésekkel, és ha valahol ez felmerül, Önöknek is ugyanígy kell szembenézni ezzel. És mi világosan megmondjuk, akit

³¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár. Határőrség 1952 évi iratok XIX-B-10. 8. doboz anyaga.

mi a Déli, vagy a Nyugati határra őrsparancsnoki beosztásba helyezünk, az a tiszt elvtárs képes arra, hogy ott kinője magát, kiváló őrsparancsnok legyen.”³¹²

1953-ra a belpolitikai élet változásai hatására az ÁVH-t a BM alárendeltségébe helyezték, ezzel a törvényesség erősítését kívánták elérni. A határőrség ugyan továbbra is a belső karhatalommal közös parancsnokság alatt maradt, ez azonban csak formális közösség volt. A védelmi költségvetés 1954. évi drasztikus csökkentése a fegyveres erők leépítését eredményezte. A határőrségnél 3000 fővel kevesebb katona szolgált, és megszüntették a 14 z.-t. 1955-ben az osztrák államszerződés aláírását követően kivonultak Ausztriából a szovjet csapatok. Ezt a határőrségnél erőátcsoportosítás követte a nyugati viszonylatba. A nyugati határszakaszra való koncentrálás szinte minden területen, de főleg a propaganda területén nap mint nap megnyilvánult. 1956. január 26-án született a következő felhívás a nyugaton szolgálatot teljesítő határőrök számára: „Az osztrák területen lévő imperialista ügynökök és más ellenséges elemek rendszeresen provokálnak, átkiabálnak, és arra akarják rábírní a harcosokat és tiszthelyetteseket, hogy hazaárulást kövessenek el. A határőrök megtévesztése érdekében bőven osztogatják a hazug csábító ígéretek tömegét és nem riadnak vissza népi demokráciánk legaljasabb rágalmazásától sem.”³¹³

Ennek teljesen ellentmond a néhány hónap múlva, 1956. május 19-én kiadott intézkedés, amely a műszaki zár megszüntetésének politikai okait³¹⁴ magyarázza:

„A Szovjetunió és a béketábor nyomán enyhül a nemzetközi helyzet.

Megváltozott, javult Jugoszláviával a viszony.

Ausztria semleges lett, és így az osztrák–magyar kapcsolatok lényegesen javulnak.

A bizalom javítását és elmélyítését Ausztriával nem segítette elő a műszaki zár, amely a hidegháború maradványa.

»Csapást mérünk az imperialista propagandára.«

A műszaki zár felszedését belső helyzetünk is lehetővé teszi, mert hazánk és a szocializmus erői növekedtek.

A lakosság egyre jobban segíti a határ őrzését.

A műszaki zár megszüntetéséhez kedvező feltételeket teremtett a Határőrség megerősödése. Tapasztalt tisztek, tiszthelyettesek őrzik a határt.”

³¹² SALLAI 2012: 15.

³¹³ Magyar Nemzeti Levéltár. Határőrségi iratok 1956. XIX-B10. 8. doboz

³¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár. Határőrségi iratok 1956. XIX-B10. 8. doboz 128 fsz.

Az aknamezőnek a korábbi időszakban és a felszedés során is sok áldozata lett. Az aknamentesítés során 2 halálos, 17 súlyos és 20 könnyebb sérülés következett be. A határórség műszaki alakulatainál szolgálatot teljesítő határőröket, akik részt vettek a műszaki zár felszedésében, elismerésül 1956. október 17-ig nem tényleges állományba helyezték, azaz leszerelték őket.³¹⁵ Az akkori ÁVH Határórség életéről beszámoló szakmai újság az aknamentesítésről csak nagyon rövid hírben, 2 fotóval tudósított. „Fél év sem telt el, hogy a Minisztertanács határozatot hozott a déli és a nyugati országhatáron lévő műszaki és aknazár felszedéséről.”³¹⁶

A déli határ mentén szintén felszedték az aknamezőket, sőt a határövezet intézményét is megszüntették, de ez utóbbi nem vonatkozott a nyugati határszakaszra.

Az ÁVH-időszakban parancsnoki beosztást kapott tisztek magatartása meghatározóvá vált az októberi események során. A megnövekedett mozgás, belpolitikai feszültség már érezte hatását, ám mindegyre a határórség vezetése határozott intézkedéseket nem fogantatosított, magára hagyta a végrehajtókat. Ilyen előzmények után az őrsök állománya, vezetése a rádióból és a menekülőktől szerzett információt a kialakult helyzetről. Egyes tisztek felkészületlensége, negatív szemlélete, gyávasága több esetben tragédiához vezetett. A kellő irányítás nélkül maradt határőralegységek a legkülönbözőbb módon reagáltak a politikai eseményekre. A kialakult helyzet tovább súlyosbodott a november 4-én megindult szovjet támadással, az ország fokozatos megszállásával. A nyugati határszakaszon sokszorosára nőtt az országot elhagyók száma. A határőrzés erre az időre elvesztette jelentőségét, mivel szinte ellenőrizetlenül haladhattak át a határon a tömegek. A Hegyeshalomból származó korabeli jelentés jól illusztrálja azt, hogy ebben az időben mi történhetett a vasfüggöny magyar oldalán szolgálatot teljesítő határőr őrsökön, a nyugati határszakasz kapujában:

„Jelentem, hogy a hegyeshalmi őrs, valamint Hegyeshalom területén október 23-át követő napokban az alábbi események történtek.

1956. október 23-án a kora reggeli órákban P százados elvtárstól azt a parancsot kaptam, hogy az őrs szakaszát nem a H.U.-ban (Határőrizeti Utasítás) meghatározott járőr nemekkel őriztessem, hanem egyes szakaszokat rajokkal.

A parancsnak megfelelően az őrs személyi állományával ismerttettem és az őrs szakaszát rajokkal őriztettem.

Október 24-én a délutáni órákban tudomásomra jutott, hogy Mosonmagyaróváron is tüntetés van, ezt megelőzően a reggeli órákban Hegyeshalom területén a vasút dolgozói egy 16 pontos követelést függesztettek ki ahol nagyobb létszámmal tömörültek.

³¹⁵ SALLAI 2012: 22.

³¹⁶ Tudósítás 1956: 3.

Ebben az időben V. hdgy. elvtárs is kint volt, akit oda hívtak s megkérdezték tőle, hogy egyetért-e vele. Ekkor már a vasutasok a jelvényeiket leszedték a sapkájukról és helyében nemzeti színű kokárdát tettek. Ezen tüntetőleg fellépő vasutasok vezetője CsL és ML vasutasok voltak.

Október 24-én a délutáni órákban a hdm.ti-től tudomásomra jutott, hogy Mosonmagyaróváron a zj-nél fegyverhasználat történt. A határszakasról a járőröket bevontam és a személyi állomány nagy részét az őr s laktanya védelmének megerősítésére használtam fel.

Ebben az időben a zj. polh.-tól azt a parancsot kaptam, hogy szedjem le a sapkákról a csillagokat és szedessem le az egész személyi állománnyal, amit végrehajtottam.

A zj-al valamint a kerülettel és a szomszédos őrökkel az összeköttetés megszűnt. Így A szds elvtárrsal FEP pk-val vettem fel a kapcsolatot a további ténykedésekkel kapcsolatban

A szds megkérdezte géptávíróon a parancsnokságot, hogy esetleg tüntetés esetén milyen magatartást tanúsítsunk, amire azt a parancsot kapta tudomásom szerint, hogy határőr módra helyt állni.

A parancsvétele után az őr s laktanya védelmére állítottam az egész személyi állományt. A későbbi időben a géptávíró összeköttetés is megszűnt majd az esti órákban A szds elvtárs azt közölte velem, hogy egy orvos csoport bement a FEP-re és azt kérte tőle, hogy engedjék meg hogy átmenjenek Bécsbe gyógyszerért az Óváron megsebesült személyek részére.

A FEP pk megegyezett ezzel a csoporttal, hogy támogatja a munkájukban és közölte velem, hogy hasonló módon cselekedjek.

Ebben az időben hozták létre Hegyeshalomban a Katonai és Munkás Tanácsot melyben a FEP tisztjei is helyet kaptak.

Az éjszakai órákban egy fehér köpenyes fiatal férfi jött az őrre akit motorkerékpáron hoztak be az átkelőtől aki szintén a fent nevezett orvos csoportban tartozott kb. egy órát tartózkodott az őrön. majd D. hdgy a FEP motorjával Mosonmagyaróvárra vitte. Október 25-én az őrre senki sem jött a határt őrizni.

Október 26-án a déli órákban egy csoport érkezett az őrre 6 fő aki közül egy személy beszélgetett a személyi állománnyal az eseményekkel kapcsolatban majd az őr udvarán lévő katonai emlékműn lévő Párt és DISZ jelvényem levő piros csillagokból lekaparták a festéket és a laktanyára kitűzött nemzeti színű zászlóból kivágták a magyar népköztársaság címerét.

Az akkor elhangzott beszélgetésen nem voltam jelen kint voltam a Bécsi úti átkelőnél. Ugyan ezen a napon a délutáni órákban jött az őrre egy 15 fős csoport akik általában 15-20 éves fiatal gyerekekből állt minden egyes személynél géppisztoly volt.

Ezt a csoportot CSL vasúti dolgozó vezette az őrsre, azt mondták, hogy azzal a céllal hozták őket az őrsre hogy a határőrök ne féljenek és egy polgári személy egy határőr menjen ki az őrs szakaszán szolgálatba.

Ennek a csoportnak egy kb. 18-20 éves vasutas ruhában öltözött férfi volt a parancsnoka aki ismeretlen volt.

Ezen a napon érkezett az őrsre egy hatvan fős tüzér csoport az őrs megerősítése céljából akit F alez. elvtárs küldött az őrsre.

A határőrök sem a polgári személyekkel sem a tüzerekkel nem voltak hajlandók kimenni szolgálatba, azért mert féltek attól hogy a fenti személyek a határőrök ellen fogják a fegyverüket esetleg használni.

Így a polgári személyek egy csoportja határőrök nélkül ment ki a vasút területére szolgálatba. A tüzerek pedig a bécsi úti átkelőhöz adtak szolgálatot.

A késő délutáni órákban egy másik ismeretlen személy érkezett az őrsre aki azt kérdezte a csoport parancsnokától hogy ki küldte ide őket?

Azt válaszolta, hogy a Határőrség Mosonmagyaróvárra beküldte CSL-t azzal a kéréssel hogy jöjjenek segíteni mert félünk. Majd a személy megkérdezte a katonákat hogy szükség van a jelenlétükre mire több harcos valamint F őrm azt felelte hogy vagyunk mi elegen és van parancsnokunk is semmi szükség arra hogy idegen polgári személyek jöjjenek az őrsre erősítésnek erre a később érkezett polgári személy az őrsről a csoportot elküldte.

Kettő fő jött vissza az éjszakai órákban akik valahol fegyverrel kinn voltak akiktől elvettük a géppisztolyokat és elküldtük reggel haza.

Ezekkel a személyekkel később egy levéli személy is volt akinek szintén géppisztolyt akasztottak a nyakába és velük vitték. Ez az egy személy akit ismertünk a többi ismeretlen volt. Neve P P Levél Sztálin tér 1.

Október 27-én az esti órákban megjelent az őrsön Dr. NG volt horthysta határrendőr őrnagy és NI az újonnan megválasztott tanács titkár és beszédet mondott az őrs személyi állományának akikkel V hdgy et. volt. A beszéd a fennálló határőrizettel kapcsolatos volt. Ugyanakkor az őrsre jött a kerülettől K hfdgy et. is aki ennivalót hozott az őrsre valamint a munkástanácsot választotta meg.

Ezekben a napokban a határőrzés ment az elfogott személyeket a katonai és munkástanácsnak kellett átadni.

A katonai és munkástanács egy ülésen részt vettem amikor jelen volt Zs szds et. is a tanács tagjai és főleg a Mosonmagyaróvárról ott levő S. nevezetű személy valamint CSL és NGY azt követelték, hogy Rajkától Hanságig az őrsöket kapcsolják oda NG volt őrgynek és csak rajta keresztül kaphassanak parancsokat. A telefon bekapcsolását NGy vállalta aki a posta telefon szerelője.

Ebben a ténykedésben a Zs szds et. ugyan nem értett egyet ellenben mégis megcsinálták úgy hogy ugyan tudomásunkra nem hozták ellenben ahogy a beszédjükből megtudtuk minden egyes beszélgetést lehallgattak.

A következő időkben amíg a szovjet csapatok be nem jöttek a határőrzés valamennyire ment az elfogott személyeket a tanácson adtuk át akik aztán engedték útjukra. A következő időkben egyéb esemény nem történt mint az hogy a harcosok kimentek a faluba állandóan azt mondogatták nekik miért vannak még mindig itt miért nem mennek már haza, de olyan is előfordult megfenyegették őket.

November 4-én a szovjet páncélosok lezárták a műutat befelé Ausztriából nem engedtek senkit csak kifelé.

5-én reggel az őrsre jöttek a hajnali órákban amikor felszólították hogy adjam át az őrs szervezésében lévő összes fegyvereket és lőszert.

A felszólításnak eleget tettem, majd azokat Mosonmagyaróvárra elszállították.

November 6.-án este a fegyvereket a szovjeteiktől visszakaptuk. Előzőleg egy szovjet páncélos ezredes beszélgetett velünk hogy hajlandók vagyunk együttműködni. Amikor a fegyvereket visszakaptuk kizárólag mélységben őriztük a határt valamint a laktanyavédelem volt megszervezve a szovjet elvtársakkal közösen.

November 8.-án a szovjet páncélosok parancsnoka felszólított bennünket arra a vámháznál lévő fegyveres csoportot ki kell emelni hajlandók vagyunk e erre.

A délutáni órákban az őrsre jött A szds és a FEP 7-8 tisztje megbeszéltük a jelezett csoport kiemelését majd a személyi állományt sorakoztattam és felhívtam a figyelmüket a feladatra és az önként jelentkezésre. Az őrsön tartózkodó 40-45 et. egyhangúlag jelentkeztek a feladat végrehajtására.

A feladatot a 3 páncélos segítségével oldottuk meg.

A következő időkben a határszolgálat normálisan ment a H U-nak megfelelően megszervezve.

Az őrsről senkinek fegyvert nem adtunk ki csupán mit a szovjet elvtársak elvittek, ami helyett kaptunk is tőlük nem a mi régi fegyvereinket, de a kért fegyvereket megkaptuk. Az őrs személyi állományából tudomásom szerint senki nem távozott nyugatra az őrs egy régi katonája E őrm. ment el amikor a szovjet elvtársak bejöttek már tudomásom szerint haza ment Dunaharaszti községben.

Ezen kívül még 8 olyan határőr hagyta el az őrsöt, kik október 24-én jöttek az őrsre a déli határról, akik szintén haza mentek.”³¹⁷

³¹⁷ SALLAI 2012: 25–27.

A harcok után hatalomra került vezetés a legfőbb figyelmet a fegyveres szervek újjászervezésére fordította. Létrehozta a Fegyveres Erők Minisztériumát, amelynek alárendeltségébe került a határőrség.

*A határőrség szervezetének és tevékenységének
változásai 1957-től napjainkig*

Az 1957. évre is a határsértők nagy mozgása volt a jellemző. Ezért újra erőátcsoportosításra (déli viszonylatban) és a honvédségi megerősítésre került sor. 1957 tavaszán a Fegyveres Erők Minisztériuma megszűnt, és újra a BM alárendeltségébe került a határőrség. Az országot továbbra is jelentős számban elhagyók mellett többen meggondolták magukat, és visszatértek. A határon azonban továbbra is a kifelé irányulók nagy száma volt a jellemző, akik visszatartására az osztrák határszakaszon újra letelepítették az aknazárat. Az újonnan lerakott aknamezők a korábbi időszakhoz hasonlóan gyorsan amortizálódtak,³¹⁸ és Magyarország politikai elszigetelődését sem enyhítették.

Az ország életének normalizálódása a határőrizeti helyzet pozitív irányú elmozdulását vonta maga után. Az 1960-as honvédelmi törvény már konszolidált viszonyok között született, és a fegyveres erők feladatául határozta meg a MNK határainak őrizetét.

Az 1960-as években az alábbiak jellemezték a határőrizetet:³¹⁹

- ♦ fokozatosan áttevéődött a figyelem a nyugati határszakaszra, az erő-, eszköz- és járőr-sűrűség növelésében is megmutatkozott;
- ♦ csökkent a mélységben folytatott nyílt ellenőrzés határtól való távolsága;
- ♦ a csehszlovák, szovjet és román határszakasz után a jugoszláv határszakaszon is bevezették az egyfős járőrözést;
- ♦ 1965–1971 között felszedték az aknamezőt, helyette az elektromos jelzőrendszert telepítették le, amely lényegesen humánusabb volt elődjénél;
- ♦ megszüntették a 15 km-es határövezetet;
- ♦ délen 500 m-es, nyugaton 2 km-es határsávot hoztak létre;

³¹⁸ „A nyugati határszakaszon telepített műszaki zár jelenlegi állapotában nem nyújt megfelelő biztonságot, és az akadály anyagát figyelembe véve számolni kell fokozatos elhasználódásával. Az elhasználódástól függően szükségessé válik fokozatos kicserélése és korszerűbbé tétele. Ezért a műszaki zárt néhány év alatt teljesen ki kell cserélni. A munkálatokat még ebben az évben meg kell kezdeni. A vasbeton oszlopok legyártására intézkedtem.” OPK levele az 1-3 határőr kerület pk.-nak 1958. június 14. Közli: SALLAI 2012: 28.

³¹⁹ SALLAI 1994: 27.

- ♦ fokozatosan fejlesztették a technikai eszközparkot (gépjárművek, híradó eszközök stb.);
- ♦ új technikai eszközöket rendszeresítettek (optikai eszközök, H-63, AK géppisztoly stb.)

A fentiek közül kiemelkedő jelentőséggel bír az aknamező elektromos jelzőrendszerrel³²⁰ (EJR) való kiváltása, amely egy hosszabb politikai folyamat eredménye. A magyar és a nemzetközi politikai életben egyaránt kiemelkedő eseménynek számított, hogy 1964. október 29. és november 1. között Bruno Kreisky osztrák külügyminiszter Magyarországon tárgyalt. A tárgyalások során sok, a közös államhatárral kapcsolatos kérdés szóba került, amelyeknek a rendezése a következő években valósult meg. Nem kerülték meg az aknamezők kérdését sem, amelyről igen eltérő álláspontot képviselt a magyar és az osztrák fél. Egyértelművé vált, hogy a további jó kapcsolatoknak akadálya lehet a műszaki zár. A magyar fél komolyan vette, hogy az aknamező a későbbiekben is jelentős akadálya lehet a jó irányba elmozduló osztrák–magyar kapcsolatoknak, ezért a politikai vezetés annak felszámolása mellett döntött. Az aknamező kiváltása érdekében a BM Határőrség két technikai szakembere 1965. február 12–13. között a szovjet munkácsi határőrkerület két őrsén tanulmányozta az SZ-100-as EJR-t. A bemutató helyszínén a szovjet legfelsőbb határőr országos parancsnok is jelen volt, és megígért minden segítséget az SZ-100-as felépítéséhez.³²¹ Az akkori politikai struktúra szerint a legfelső szinten a Politikai Bizottság 1965. május 11-i ülésén határoztak az aknamező felszedéséről és az SZ-100-as EJR megépítéséről.³²² A Politikai Bizottság ülésére készült anyagban részletesen ismertették a műszaki technikai eszközt. Az újonnan bevezetendő határőrizeti eszköz, az SZ-100-as gyakorlati kivitelezésére 1965. július 10-én adták ki az utasítást, amelynek első legfontosabb feladata a nyomvonal kitűzése volt, ezt követte a terepen kitűzött nyomvonal térképi rögzítése, valamint az építéshez szükséges terület kisajátítása, a nyomvonal kialakítása, tereprendezeése, az SZ-100-hoz szükséges

³²⁰ Az SZ-100-as műszaki jelzőtechnika a Szovjetunióban és Csehszlovákiában alkalmazásban lévő gyengeáramú rendszer, amely a terepviszonyoktól függően 500–1500 méter távolságra épül fel az államhatártól. A jelzőrendszer a határon minden mozgást idejében jelez, és a határ lezárása gyorsan és eredményesen biztosítható. Bevezetésével élő erőket megtakarítani nem tudtak, költségkihatása megegyezik a jelenlegi aknazár költségkihatásával. A jelzőrendszer és a határvonal közötti területen dolgozó személyek biztosítása azonban nehezebbé vált.

³²¹ MOL Határőrségi iratok 1965. XIX-B-10. 20 doboz.

³²² Az elektromos jelzőrendszer az őrs működési területén kiépített olyan technikai berendezés, amelyet a határvonaltól nagyobb mélységben, a határőrizet elősegítése, a határsértők időben és térben való felfedése és jelzése céljából létesítenek. A jelzőrendszer ellenőrzését és karbantartását az őrs technikai csoportja végezte.

anyagok előkészítése. Sor került az építőállomány összevonására, az akkor még fennálló drótakadály lebontására, az aknamező felszámolására, a műszaki, híradós feladatok végrehajtására.

A magyar határőrizet történetében is kiemelkedő dátum 1968, amikor a szocialista országok egyes tagállamainak hadserege (köztük a Magyar Néphadsereg, az „MN” is) megszállta a szocialista Csehszlovákiát. A magyar határőrségnek egyrészt a hazánkban állomásozó szovjet csapatok számára a győri, valamint az MN alakulatainak a balassagyarmati kerület határszakaszain kellett a Csehszlovákiába történő bejutást biztosítani. Ennek érdekében az északi határunk mentén összefüggő határövezetet kellett létrehozni az ott határőrizetet végrehajtó kerületparancsnokságoknak, amelybe a belépést és az ott-tartózkodást főleg a külföldiek, elsősorban lengyel, NDK-s, csehszlovák állampolgárok számára megszigorították.³²³ A határőr csapatok kiemelt figyelmet fordítottak a csehszlovák–magyar államhatár biztonságosabb őrzésére. A tiszti figyelőszolgálat megszervezése javította a felderítés hatékonyságát, főleg a csehszlovák terület figyelésének megszervezésére összpontosítva, és az ott észlelteket naponta jelentették. Csehszlovákia megszállására 1968. augusztus 20-án 24.00-kor³²⁴ került sor, ennek biztosítása érdekében a magyar határőrizeti szervek végrehajtó állománya a túloldali csehszlovák vám- és határőrizeti szerveket lefegyverezte. A megszállás időszakában a magyar határőr kerületparancsnokságok megerősített szolgálattal őrizték az államhatárt. Augusztus utolsó és szeptember első napjaira a helyzet lassan normalizálódott. Szeptember 5-én a „gyakorlat” során kiemelkedő munkát végzők elismerést kaptak a balassagyarmati kerületnél. Ezt követően útnak indultak a megerősítő állományok eredeti állomáshelyükre. S végül szeptember 7-én egy géptávirat a MESZ-t megszüntette,³²⁵ ezután visszatértek a rendes szolgálathoz.

Az 1970-es években mind a nemzetközi, mind a hazai politikai életben változás, enyhülés történt. Előtérbe került a vitás kérdések békés rendezése. Az NSZK rendezte viszonyát a szomszédos Csehszlovákiával és az NDK-val, továbbá Lengyelországgal

³²³ SALLAI 2013: 159–170.

³²⁴ 1968. augusztus 20-án 23.45-kor a balassagyarmati FEP, a parassapusztai FEP, a szobi FEP letkési őrsön és a balassagyarmati őrsön végrehajtották a csehszlovák FEP-k és őrsök elfoglalását, illetve megkezdték a csendőrsők elfoglalását. 24.00 órakor az MN alakulatai Balassagyarmat, Parassapuszta, Letkés irányában átlépték az államhatárt. Ugyanebben az időben a FEP-eken mindennemű idegenforgalmat leállítottak. Ezzel párhuzamosan Rajkánál 23.20-kor, Komáromnál 23.25-kor, a Medve hídnál 23.45-kor a szovjet csapatok átlépték a csehszlovák–magyar határt. A csehszlovák határőrizeti szervek szolgálati közegeinek lefegyverzése az előírtak szerint lett végrehajtva. Ellenállást általában nem tanúsítottak, kivétel a sztránai, az ipolyhídvégi és a rusovcei (oroszvári) szolgálati helyeken. SALLAI 2013: 159–170.

³²⁵ MNL XIX-B-10 HOP 1968. évi iratok 9. doboz.

és a Szovjetunióval. Aláírták a Nyugat-Berlinre vonatkozó négyhatalmi egyezményt. Európa országai Helsinkiben megállapodtak a kialakult államhatárok sérthetlenségéről.

A hazai belpolitikában bekövetkezett változások eredményeként felszámolták a karhatalmat, feladatainak egy részét a határőrség kapta meg. Új kerületet (11. Sopron) hoztak létre, amellyel a Határőrség az alábbi 12 magasabbegységre tagozódott:

1. Győr;
2. Szombathely;
3. Zalaegerszeg;
4. Nagykanizsa;
5. Pécs;
6. Kiskunhalas;
7. Orosháza;
8. Nyírbátor;
9. Miskolc;
10. Balassagyarmat;
11. Sopron;
12. Budapest

Határőrezred, amely magasabbegység székhelyei megnevezés és egyéb változtatás mellett ma is irányadók.

Az 1970-es évek határőrizetét az alábbiak jellemezték:

- ♦ a mélységi határőrizet megszilárdítása érdekében tartalékőrsöket hoztak létre déli és nyugati viszonylatban;
- ♦ új határátkelőhelyeket nyitottak;
- ♦ több egyéb irányban lévő őrsöt felszámoltak;
- ♦ az évtized közepéig csökkent a magyar részről, majd nőtt (főleg más szocialista országok állampolgárai részéről) a tiltott határátlépést elkövetni szándékozók száma;
- ♦ üzembe állt a nyugati határszakasz teljes hosszában az elektromos jelzőrendszer, ami új határőrizeti rendszer kialakítását eredményezte;
- ♦ a nyugati lehetőségek beszűkülése miatt a tartalékok feltárására, mozgósítására és a lakosság határőrizetbe való nagy méretű bevonására került sor;
- ♦ technikai fejlesztés történt;
- ♦ a Csepel teherautókat felváltotta az IFA, a GAZ-67-et az UAZ, és a törzsekben megjelentek a Ladák.

Ezenkívül más technikai eszközök kicserélésére, újak vételezésére is sor került, a végeken a hivatásos és a sorállomány elhelyezési, szolgálati körülményei is lényegesen javultak.

Az 1980-as évek elejére a határőrizetet döntően befolyásolta a szűkebb költségvetési támogatás, a fokozatosan romló életszínvonal és a polgári, emberi jogok előttbe kerülése. Az utóbbinak tudható be, hogy 1983-ban a tartalékőröket mélységi őrsökké szervezték át, majd az évtized végére ezt is megszüntették. A határőrség ellenőrző tevékenysége a mélységben egyre csökkent, és inkább az államhatár közvetlen közelének ellenőrzésére szorítkozott.

A társadalmi rendszerek közt bekövetkezett enyhülést a megnövekedett turista-forgalom követte, amely során elvesztette szerepét, jelentőségét a „totális határőrizet”, amely felvetette a nyomsvadász, az EJR, a razziák és a többlépcsős határforgalom ellenőrzésének jogosságát, szükségességét.

Ebbe a folyamatba illeszkedik egy 1986. december 10-én kelt jelentés, amely szerint helyszíni szemrevételezést hajtottak végre a teljes EJR-nyomvonalon. Az EJR mentén található vadterelőt 260 km-en rendben találták. A vizsgált 1986-os időszakban 14%-kal kevesebb vadjelzés volt.

A jelentésben³²⁶ a jelzések okaira vonatkozólag a következő adatokat találtam:

- ♦ vadtól származó jelzés: 5252 (őz, nyúl, vaddisznó, madár)
- ♦ műszaki technikai jelzés: 2519
- ♦ vihar által kiváltott jelzés: 332
- ♦ határsértő által leadott jelzés: 44
- ♦ egyéb jelzés: 1266
- ♦ összesen 9413
- ♦ mindehhez a végrehajtó alegységek gépjárművei 1 millió km-t használtak fel.

A jelentés kitért még arra, hogy az EJR utánpótlása, az új berendezések beszerzése szovjet részről nem biztosított, az évi karbantartás pedig 1 millió forintba került.

Ugyanebben az időben, 1987-ben már előkészítés alatt volt a világtúlével bevezetésére vonatkozó jogszabály, amely 1988. január 1-jével soha nem látott rohamokat indított el az útlevelet kiállító rendőrségre, majd pedig a nyugati határszakasz határátkelőinek irányába.

Az EJR fenntartása, kiváltása vagy elbontása szempontjából meghatározó Székely János tábornoknak, a BM Határőrség országos parancsnokának 1987. október 5-én

³²⁶ MNL. Határőrségi iratok 1986. XIX-B-10. 23. doboz.

írt jelentése.³²⁷ A belügyminiszternek írt jelentés szerint Székely vezérőrnagy az EJR lebontását javasolta a belügyi vezetésnek.

Azzal, hogy 1987-es döntésével a Politikai Bizottság világútlevelet adott a magyar állampolgároknak, teljesen más dimenzióba helyezte a vasfüggönyt és a nyugati határszakasz őrizetét.

A világútlevél adta lehetőséggel élve magyarok milliói kerekedtek fel, és lépték át a határt, ami soha nem látott feladat elé állította a határforgalom-ellenőrzés végrehajtóit. Emellett 1988-ban más kihívások is érték a BM Határőrséget, mégpedig több irányból „kószolgatták” a szervezetét, feladatrendszerét. A zöldhatárőrizetet a HM, a határforgalom-ellenőrzést a Rendőrség szerette volna magához venni a költségvetésével együtt. Ebbe a sorba jelentkezett még kérőnek a Vám- és Pénzügyőrség is, amely szintén a határforgalom-ellenőrzést kívánta bekebelezni. E támadások kivédésére a határőrség vezetése különböző alternatívákban gondolkodott. Ezek közül Kiss Kálmán ezredes az 1988. november 7-i ünnepséget követően a hivatásos határőrizetre való áttérés gondolatával állt elő Németh Miklós miniszterelnöknek. Az érveket az illetékesek elfogadták, és a gyors jogszabályalkotási folyamat eredményeként megszületett a döntés, amely szerint az elkövetkezendő években a határőrség a sorozott állomány helyett hivatásos (profi) határőrökkel folytatja feladatai ellátását.

A politikai és a határőrizeti élet változásait jellemzi és vetíti előre az akkori belügyminiszter *Népszabadságnak* adott interjúja, amely szerint:

„A mostani helyzet – én is így látom – hosszú esztendőkhöz fokozatosan érlelődött. De ténylegesen ez év elejétől gyökeresen más... Ugyanakkor a határőrség szervezete a hidegháború időszakában olyan körülmények között épült ki, amikor a határőrizetről, a határrendészetről, a határforgalom lebonyolításáról egészen másképp gondolkodtak. Aki a határ mentén él, vagy a határátkelőhelyeken megfordul, az tapasztalhatja, hogy mennyit változott a világ a határőrségnél. De nem vitás, a mi tágra nyílt világunkban és a szinte korlátlanul szabaddá tett utazási forgalmunkban is jelen van, hogy a határőrség a határőrizet szerve. Az államhatárok bizonyos szakaszán még valóban jelen vannak a régi idők relikviái, berendezései is. Ami pedig a határőrség személyi összetételét illeti, nagy többségében 18-20 éves, rövid kiképzésben részesült, sorozott fiatalok látják el az útlevélkezelést. Az utazó emberek tapasztalhatják a nagy idegenforgalmú országokban, hogy ezt a munkát vérbeli profik, hivatásos szakemberek végzik. Nos gondolom, ezekből érzékelheti,

³²⁷ BM Hőr. OPK 0022/431987. sz. jelentése. Budapest, 1987. október 5-én.

hogy nem felületi intézkedések, hanem lényegbe vágó döntések kellenek, s ezek előkészítése foglalkoztat bennünket.”³²⁸

Ezt követően felgyorsultak az események. A miniszterelnök a Politikai Bizottság döntését kérte az EJR felszedése kapcsán, amely 1989. február 28-án meg is valósult. Németh Miklós Gorbacsovval történt megbeszélése után nem látta akadályát az EJR felszedésének. Ennek részeként sor került Rajka térségében a próbabontásra, majd 1989. május 2-án Hegyeshalomban nemzetközi sajtótájékoztatón az EJR felszedésének bejelentésre. Ezután az országba áramló NDK-s állampolgárokat a nyár végén, szeptember 10-én éjfél-től kiengedték.

A szocializmus utolsó időszakában született az a szigorúan tikos, ma már nyilvános parancs (Körlevél),³²⁹ amelynek előzményei a magyar–román szocialista kapcsolatokhoz és a romániai magyar nemzetiségű állampolgárokhoz kötődnek. A szocialista időkben mindkét országban tabuként kezelt téma volt a nagyközönség előtt a nemzetiségi és a határkérdés. Érvényben volt ugyan a kishatárforgalmi³³⁰ egyezmény, és a szomszédos országok állampolgárai kölcsönösen látogathatták egymás államát, de már ezen a területen is érzékelni lehetett az aszinkron kapcsolatot.³³¹ Az 1960-as évektől kezdve míg a magyar állampolgárok jelentős többsége – a nyugati „kék” útlevelel – viszonylag könnyebben kaphatott útlevelet és ablakot a baráti országokba, addig Romániában a magyar nemzetiségű állampolgárok Magyarországra való utazása szigorúbb feltételekhez volt kötve. Azt, hogy Romániában a magyar nemzetiségű állampolgároknak nem jól ment a soruk, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az anyaország irányába a nyolcvanas években egyre többen „disszidáltak”, vagy egyszerűen átjöttek érvényes kishatárforgalmi igazolvánnyal, esetleg útlevelel, és nem mentek vissza. A román–magyar viszony romlását³³² jelezte, hogy 1985 januárjában a „magyar külügyminisztérium összefoglaló elemzést készített Románia belső

³²⁸ *Népszabadság*, 1988. augusztus 6.

³²⁹ A Körlevélben megfogalmazott intézkedések teljesíthetősége és a román–magyar nemzetközi kapcsolatok érdekében a feladatokat „a titoktartás és konspiráció szabályainak szigorú betartásával kell végrehajtani. Eljárásunkról az érintett román szervek és állampolgárok semmit sem tudhatnak és nem észlelhetnek.” Az operativitás megkövetelte, hogy információt csak zárt borítékban, „sk” címmel lehetett tárolni, továbbítani. A Körlevélről tilos volt másolatot készíteni.

³³⁰ MNK Elnöki tanácsának 1969. évi 43. sz. tvr.

³³¹ SALLAI 2000: 14.

³³² 1987. május 27-én a román–magyar–jugoszláv hármashatár térségében, magyar területre átjött román határőr üldözte a határon átjutott határsértőt, és fegyverét használta, aminek következtében már magyar területen a román határsértő meghalt. Ez intő jel volt az elkövetkezendő időszakra a román–magyar határ tekintetében.

helyzetéről és külpolitikájáról”.³³³ Ekkor már közismertté vált, hogy Romániában csökken az életszínvonal, nagymértékben korlátozták a fogyasztást, amivel egyenes arányban növekedett a belső társadalmi feszültség. Ez a román politikai vezetés, élén a pártfőtitkár, Ceaușescu személyi kultuszával és nacionalista³³⁴ politikájával párosult. Mindezeknek viszont további következménye az országot elhagyni kívánó magyar, szász és román nemzetiségű állampolgárok által elkövetett illegális határátlépések számának felfutása³³⁵ lett. A helyzetet 1985-re súlyosbította a magyar–román határon kialakult krízis, amelynek következtében: „Egyre szigorúbb ellenőrzés alá vontak a magyar turistákat. Ez a szigorítás már 1984-ben is érezhető volt, amikor április és december 31. között 2790 magyar állampolgárt fordítottak vissza a határról, mert meg nem engedett sajtótermékek, könyvek stb. voltak náluk. 1985 első öt hónapjában ez a szám már közel 1500-ra rúgott.”³³⁶ Továbbá folyamatosan nőtt a jelzett időszakban a Magyarországra áttelepülők száma. A helyzet kezelésre született meg a Belügyminisztérium Határőrség Országos Parancsnokának „Szigorúan titkos, Különösen fontos” minősítésű körlevele³³⁷, amely 1985. július 15-től sajtómentes eljárást fogalmazott meg a román³³⁸ állampolgárokkal³³⁹ kapcsolatosan. A külföldiekre vonatkozó, érvényben lévő szabályoktól eltérően a kiadott körlevél szerint azokat az „egyes román”³⁴⁰ állampolgárokat, akik érvényes útlevél birtokában utaztak Magyarországra, és tovább szándékoztak utazni a ferihegyi vagy a nyugati–déli Forgalomellenőrző Pontokon keresztül, de nem rendelkeztek Jugoszlávia, Ausztria vagy más nyugati állam területére érvényes kiutazási engedéllyel, vízummal, az érvényes protokoll szerint leellenőrizték, majd egy adatfelvételezés után az útlevélkezelőnek

³³³ FÖLDES 2007: 340.

³³⁴ „A román politika a nagyszámú romániai magyarságot az ország területi egységét fenyegető potenciális veszélynek tekinti. Nyíltan törekszik a magyarság erőltetett ütemű asszimilálására, a magyarságtudat visszaszorítására.” MNL XIX-J-1-j Tájékoztató Románia belső helyzetéről és külpolitikájáról. 1985. január 5.

³³⁵ 1988 végére a legtöbb határsértést Magyarország irányába Románia felől követték el, december 23-ig több mint 6700 román határsértőt regisztráltak. Ezeknek nagy részét ekkor már nem adta vissza a magyar hatóság. Már ekkor felvetődött, hogy a határátlépők szerint voltak olyan esetek, amikor fegyvert használtak azok ellen, akik megkísérelték átlépni a határt román területen, de a magyar határőrség tagjai nem észleltek lött sebbel ájtott személyt.

³³⁶ FÖLDES 2007: 354.

³³⁷ A „Körlevél” ebben az időben a katonai élet irányításának egyik írásos eszköze volt.

³³⁸ Román alatt a szóban elmondottak szerint magyar nemzetiséget kellett érteni.

³³⁹ Belügyminisztérium Határőrség Országos Parancsnokának 0001/1985. sz. Körlevele a román állampolgárokkal kapcsolatos eljárásokra. Budapest, 1985. július 9. Magyar Nemzeti Levéltár. Határőrségi iratok. XIX-B-10.

³⁴⁰ A szóbeli eligazítás szerint magyar nemzetiségűeket kellett ez alatt érteni.

ki kellett őket léptetnie.³⁴¹ A folyamat kezelésére, a fennakadások elkerülése végett az országos vezetés az érintett kerületek felső vezetőjén kívül a Forgalmellenőrző Pontok vezetőit és a felderítő vezetőket vonta be. Az érintett útlevélfelügyelők csak minimális, a végrehajtáshoz elengedhetetlenül szükséges információval rendelkezettek. A parancs eredményeként mintegy 3500 magyar nemzetiségű román állampolgár jutott ki Magyarországon keresztül nyugatra.

Hogyan is ment mindez végbe? Jól szemlélteti a ma Bécsben élő Horváth Pál visszaemlékezése, aki a romániai Beszterceből indul neki a nagyvilágnak 1985-ben. Az interjú a 5. sz. mellékletben olvasható.

Az 1980-as évek végére kialakult társadalmi-gazdasági helyzet folyamatosan hatást gyakorolt a határőrség tevékenységére. Ennek következtében kezdetét vette a határőrizet demilitarizálása, a határőrizeti testület újraképzése a megváltozott körülményekhez igazítva. A döntésig, amely után a határőrség megkezdte hivatásos szervezetre való átállását, az alábbi jelentős események történtek, amelyek már előrevetítették a változás és a korszerűsítés szükségességét:

- ♦ felszámolták a határra vezető mélységi utak ellenőrzését;
- ♦ kormánydöntés született az elektromos jelzőrendszer felszámolásáról;
- ♦ megszüntették a nyugati és a déli határsáv intézményét;
- ♦ depolitizálták a határőrséget;
- ♦ 1989-ben hazánk csatlakozott a Genfi Egyezményhez és a New York-i Jegyzőkönyvhöz;
- ♦ 1989. évi 18. törvény módosította (liberalizálta) a külföldre utazás lehetőségét, egyben módosította az államhatárral kapcsolatos cselekmények jogi megítélését.

A fenti okokon túl a jogi, technikai-gazdasági feltételek hiánya mellett a megjelenő új, magasabb követelmények szinte lehetlenné tették a régi határőrizeti rendszer működését. A határsértők számának ugrásszerű emelkedésével és a határ mentén többször kialakult bonyolult helyzettel a katonai jellegű határőrizet nem tudott mit kezdeni. Az új helyzet jól felkészült, dönteni és intézkedni tudó hivatásos járőrt igényelt, ezzel együtt a probléma megoldása is körvonalazódott. Az átalakulás iránya tehát nem lehetett más, mint egy európai típusú, rendészeti jellegű szervezet felállítása, amelynek kialakítására 1990-ben történtek meg az első gyakorlati lépések.

³⁴¹ Megjegyzendő, hogy sok esetben a kiléptetetteket az osztrák szervek nem léptették be, és visszaküldték, a magyar hatóságok a mélységbe irányították őket, ahonnan általában a zöldhatáron próbálkoztak nyugatra jutni, így például Hegyeshalomtól északra vagy délre az akkor még elektromos jelzőrendszerrel őrzött határszakaszokon.

Az előző fejezetben megismert okok és a kialakult helyzet alapján a határőrség vezetése a Minisztertanács elé terjesztette elképzeléseit a szervezet teljes átalakítására, a hivatásos határőrizetre való átállásra vonatkozóan. A MT 2046/1989. számú határozatával elrendelte, hogy a határőrség térjen át 1990. január 1. és 1995. december 30. között a hivatásos állománnyal történő feladat-végrehajtásra. Ebből adódóan a BM HŐR OPK fokozatosan elrendelte a kerületek hivatásos határőrizetre való átállítását, amelyet elsőként a győri kerület esztergomi, komáromi, győri és mosonmagyaróvári őrsein vezettek be. Ezen a határszakaszon a többi objektumot felszámolták, kiürítették, területük őrzését a szomszédos őrsők látták el. A váltás során a megnevezések is változtak. Így a határőr őrsökből határőrizeti kirendeltségek, a forgalom-ellenőrző pontokból (FEP) határforgalmi kirendeltségek, a határőr-kerületparancsnokságokból határőr-igazgatóságok lettek. A további változások a következők:

Az eddigi határsáv őrzete helyett a fontosabb helyek, irányok ellenőrzésére tértek át. A katonai elvek szerint szervezett és végrehajtott járőrszolgálatot a területfelelősi rendszer váltotta fel, amely során a járőr járőrözési körzetet kapott. Ezzel a végrehajtott szolgálat hatékonysága a járőr intézkedő képességére, helyismeretére, együttműködési, kapcsolattartási és adatgyűjtési lehetőségeire tevődött át. E feltételeknek való megfeleléshez fontos, hogy a felvételre jelentkező személy a helyi körülményeket ismerje, és az egyre szélesedő társadalmi kontroll miatt is legalább középiskolai végzettséggel rendelkezzen. A járőrök szakmai felkészítését Kőrmenden, a Határőr Kiképző és Továbbképző Intézetben, az átállási tervvel összhangban, folyamatosan hajtották végre.

A hivatásos határőrizetre való átállás folyamata

A rendszerváltás évében, 1990-ben egy sor változás következett be a BM Határőrségnél. Távozott a korábbi parancsnok, Székely János tábornok, és Nováky Balázs ezredest bízták meg a feladattal, majd később kinevezték a határőrség országos parancsnokává. Beindult a hivatásos határőrizetre való áttérés, amelynek első állomásaként a győri határőrkerület (később igazgatóság) területén az északi, döntően „vízi” határszakaszon, Mosonmagyaróváron, Győrben, Komáromban és Esztergomban létrejöttek az első hivatásos őrsök, továbbá megszűntek a mélységi, korábbi tartalékőrsök. A hivatásos őrsök hivatásos járőrökkel való felkészítésére Kőrmenden létrehozták a Határőr Kiképző és Továbbképző Intézetet, amelyet később a soproni és az adyligeti határőr-képző intézetek, iskolák követtek.³⁴²

³⁴² SALLAI 2021: 61–70.

Már 1989-ben alapvetően megváltozott a határőrség fegyverhasználata, az illegális határátlépés minősítése.

„1990. január elsejétől a minősített esetektől eltekintve (például fegyverrel...) a tiltott határsértés már nem bűncselekmény, hanem szabálysértés lett. 1990-ben a Határőrség szervezetszerű létszáma: 3200 tiszt, zászlós, tiszthelyettes 1600 polgári, és 17 000 sorállományú határőr, összesen 21 800 fő volt, amely a hivatásos átszervezés következtében 1996-ra 5000 hivatásos, 1600 polgári, már csak 2000 sorkatona lehetett.³⁴³ Mindez magával vonzotta 70-75 elegység felszámolását. A hivatásos átalakítás próba helyszíneként a legkevesebb biztonsági kockázat elvén a győri határőrkerület dunai csehszlovák-magyar vízi határszakasz őrsői jelentkeztek, és itt is valósult meg az első hivatásos őrsők létrehozása.”³⁴⁴

A Kárpát-medence országaiban végbement rendszerváltozások a korábbi román krízis mellett Jugoszláviában is polgárháborút eredményeztek. Hazánk déli határain egyre csak nőtt a feszültség, az országunkba menekülők száma folyamatosan emelkedett. Ez azt eredményezte, hogy a határőrségnek a korábbi rendészeti jellegű profilra való áttérés mellett kiemelt figyelmet kellett fordítania a déli határok őrizetére, védelmére.

Az 1988-as világlátlevél bevezetése óta a határforgalom folyamatosan növekedett, ami a rendszerváltás után tovább folytatódott. A legális határátlépés mellett jelentősen növekedett az illegális határátlépések száma, és megjelent a tömeges embercsempészség. Az 1990-es évek elejétől tovább mélyült a jugoszláv válság, a tagköztársaságok kiválásával megkezdődött a polgárháború a déli határaink mentén. A polgárháborús helyzet közvetlen hatást gyakorolt a határőrség szolgálati tevékenységére (jelentősen megerősítették csapatokkal és technikával a déli igazgatóságokat), közvetve pedig szervezetére, képzési rendszerére, technikai eszközeinek fejlesztésére. A tisztképzésben a korábbi tervektől eltérően a Kossuth Lajos Katonai Főiskolán folytatódott a katonai jellegű határőrtisztképzés,³⁴⁵ míg ezzel párhuzamosan megkezdte munkáját a Rendőrtiszti Főiskolán a Határrendészeti Tanszék. A jugoszláv helyzet kezelésre először létrehozták *rendészeti akciószázadok* elnevezéssel a készenléti századokat, amelyeket később határvadászszázadokká³⁴⁶ neveztek át. A jugoszláv válság megakadályozni nem tudta a BM Határőrség átalakítását,³⁴⁷ de késleltette annak végrehajtását.

³⁴³ SZÉKELY 1990: 5.

³⁴⁴ SALLAI-SZABÓ 2020: 64.

³⁴⁵ KOVÁCS GÁBOR 2013.

³⁴⁶ A határvadászszázad elnevezés a két világháború közötti időszak megnevezésének újjáéledése.

³⁴⁷ KOVÁCS GÁBOR 2001: 117.

A magyar határoktól távoli konfliktus, a kuvaiti válság is befolyásolta annak idején a határőrség mindennapi szolgálati feladatait. Az öbölháború kitörése miatt (1991) a feltételezett terrortámadások megelőzésére a BM Határőrség megerősített szolgálatot vezetett be, és kiemelt objektumok őrzését valósította meg.

A kilencvenes évek elején a BM Határőrségnél korábban megszokott alegység, egység elnevezéseket felváltotta a határőrizeti kirendeltség, határforgalmi kirendeltség, határőrizeti igazgatóság, határvadászszázad.

A vasfüggöny felszedése, valamint a rendszerváltás után a határokon lényegesen megnövekedett a legális és az illegális forgalom. Mindenki utazni szeretett volna, és hazánkban keresztül nagyon sokan a jobb megélhetés reményében keleti és déli irányból Nyugat-Európába illegálisan szerettek volna eljutni. Ezen utóbbi személyek közül nagyon sokan nem rendelkeztek megfelelő okmányokkal, és az ellátásukról nem tudtak gondoskodni. Az ezzel járó kihívások kezelésére a magyar politikai vezetés az idegenrendészetet újraszabályozta. Ennek részeként idegenrendészeti hatósággá vált a határőrség a külföldiek beutazásáról és a magyarországi tartózkodásáról szóló 1993. évi LXXXVI. törvény előírásainak megfelelően. A kettős jogállásból adódóan a határőrség védelmi feladatait az ugyanebben az időben megszületett honvédelemről szóló törvény rögzítette. Az 1993-as évre jellemző volt a határforgalomban a túlszűfolttság, amit a következő statisztikai adatok³⁴⁸ is alátámasztanak. 1993-ban 113 millió utas és 33 millió gépkocsi haladt át a határellenőrző pontjainkon.³⁴⁹

Az 1994-es év legjelentősebb eseménye a rendészetben a rendőrségi törvény elfogadása és kihirdetése volt, ezután valamennyi határőr járőrt rendőri jogosultság, intézkedési jogkör illette meg.

Az 1994-es év a déli háborús helyzet kezelése mellett jelentős állomásnak bizonyult a határőrség életében a későbbi években meghatározó rendészeti profil felé való elmozdulásban. A hivatásos határőrizetre való átállás első öt éve azt igazolta, hogy a határőrség a rendszerváltás után helyes koncepciót választott. Az átalakulásnak azonban voltak fájdalmas pontjai is, így például a zalaegerszegi és a soproni igazgatóság felszámolása, a Budapesti Határforgalmi Igazgatóság és a Biztosító és Kiszolgáló Igazgatóság összevonása.

Az elkövetkező időszakban a BM Határőrség életét az általános szolgálati, rendészeti, idegenrendészeti feladatai ellátása mellett a készülő határőrizeti törvény befolyásolta. Az 1990-ben fogant gondolat igen lassan haladt előre. 1996-ban a határőrségnél tett látogatása során a belügyminiszter jelezte, hogy hamarosan a kormány elé kerül a törvénytervezet, ám annak elfogadására még több mint egy évet várni kellett.

³⁴⁸ Mérleg és prognózis 1994:

³⁴⁹ SALLAI 2021: 61–70.

Közben a hivatásos állomány jogviszonyáról szóló törvény megszületett, amely az ekkor már jelentős létszámú hivatásos tiszttel és tiszthelyetessel rendelkező határőrség életét nagyban meghatározta, javította az állomány jogbiztonságát.³⁵⁰

Az 1990-es évek bármelyikére helytállónak bizonyult, hogy a határforgalom adatai nagyon magasak voltak, az illegális migráció, az embercsempész-tevékenység nem csökkent, kiemelt erőfeszítéseket igényelt a nemzetközi szervezett bűnözés elleni fellépés. Ezenkívül a jugoszláv polgárháború³⁵¹ sem csitult teljesen el. Ezzel párhuzamosan folyt a határőrség átalakítása, és közeledett a határőrizeti törvény elfogadása, valamint az utolsó sorkatona leszerelése a határőrségtől.

Itt egy kis kitérőt téve fontosnak tartom megjegyezni, hogy eközben Nyugat-Európában³⁵² 1995. március 25-én lépett hatályba a Schengeni Végrehajtási Egyezmény. Ez az egyezmény tette lehetővé a tagállamok polgárai számára a személyek szabad áramlását. Később az amszterdami szerződés hatályba lépésével a schengeni joganyag az EUI. pillérébe integrálódott. Magyarország az Európai Unióhoz való csatlakozás reményében szintén mindent megtett, hogy a schengeni követelményeknek megfeleljen.

1997 a határőrség számára „a határőrizetről és a határőrségről”³⁵³ szóló törvény elfogadását és kihirdetését hozta. A törvény keretjelleggel meghatározta a határőrség idegenrendészeti és nemzetközi feladatait, az intézkedések, kényszerítő eszközök és a titkos információgyűjtés szabályait, a szabálysértésekkel kapcsolatos jogköreit, bűnüldözési feladatait. Ugyanakkor új elemként jelent meg meghatározott bűncselekmények esetén a határőrség nyomozóhatósági jogköre, és bővült a helyszínbírságolási jogkörrel. Ezelőtt majd 100 évvel, 1903-ban született ehhez mérhető törvény a határrendőrség felállítása kapcsán.

1998-ban leszerelt az utolsó határőr sorkatona Adyligeten, a bázison egyben megszületett egy újabb határőr tiszthelyettes iskola, valamint a Határőrség Vezetőképző Intézete (BVTI). 1998-ban a BVTI első képzési programja az EU-s (schengeni) csatlakozásra való felkészüléssel indult. Ebben az időszakban már elkezdődött a Külügyminisztérium gondozásában az integrációra való felkészülés, az erre létrehozott munkacsoportok közül a 17. foglalkozott az EU-s bel- és igazságügyi

³⁵⁰ SALLAI 2021: 61–70.

³⁵¹ A délszláv háború miatt a Határőrség fegyverzetét kiegészítették hatékonyabb páncéltörő eszközökkel (Fagott, Metis), valamint páncélozott szállító harcjárművekkel (PSZH, BTR). Az eszközök kezelésére való felkészítés a Határőrségnek a bázisain, a Honvédséggel együttműködve történt.

³⁵² Pontosabban az öt alapító tagállamban: Németországban, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában és Luxemburgban; továbbá két csatlakozott országban: Spanyolországban és Portugáliában.

³⁵³ 1997. évi XXXII. törvény a határőrizetről és a határőrségről.

együttműködéssel, a Schengen-témakör kutatásával, publikálásával, amely tananyagul szolgált a határőrség hivatásos állományának EU-s, schengeni felkészítéséhez. A humán felkészítés mellett a BM és a BM Határőrség vezetése komoly figyelmet fordított a technikai fejlesztésre, amelyet folyamatosan megvalósított. A kiépített határregisztrációs rendszer keretében az okmány- és rendszámleolvasó, illetve -nyilvántartó rendszer hatékonyan segítette a határforgalomban részt vevő állomány munkáját.

Már ebben az időben is közzájón forgott a rendőrség-határőrség összevonása, amelyet 1999-ben az akkori belügyminiszter a *Népszabadságnak* adott nyilatkozatában cáfolt.³⁵⁴ Ebben az időszakban a határőrség berkeiben az országos parancsnok, Nováky tbk. nyugdíjba vonulása utáni helyzet, a legfőbb vezetői poszt betöltetlensége okozott zavarokat. Ugyanebben az időben a honvédséghez³⁵⁵ való tartozás is felmerült politikai körökben, de ezt is elvetették akkor. Később a két szervezet (a határőrség és a rendőrség) összevonása³⁵⁶ – mint a bűvópatak – elő-előkerült. Folytak tárgyalások a politikai pártok között, mivel az összevonás kétharmados jogszabályokat érintett.³⁵⁷

2000-től egy nagyarányú technikai fejlesztés eredményeként 883 db Lada Niva érkezett, amivel a BM Határőrség hivatásos járőrállományának mobilitása a terepen látványosan javult.

„A COP³⁵⁸ program keretében beszerzésre került, közel hatvan mikrobusz lényegében az amortizációs cserét fedezte. A speciális járműveknél, illetve a mobilitásnál meg kell említeni a mobil bevetési központokat és az ún. »Schengen-buszokat«³⁵⁹ is, melyek szintén PHARE programok keretében jutottak a Határőrség birtokába 2001-2002-ben. A bevetési szervek kialakításához szükséges szárazföldi mobilitás érdekében határvadász századonként 1-1 csapatszállító busz beszerzése is megtörtént. A mobilitáshoz tartozik a szárazföldin kívül a vízi mobilitás biztosítása is, különös tekintettel, hogy hazánk határainak közel harmada vízi határszakasz, két tucat különböző kategóriájú járőrhajó került beszerzésre.”³⁶⁰

³⁵⁴ FEKETE GY. – LENCSÉS 1999.

³⁵⁵ Honvédség legyen-e a Határőrség 1999: 4.

³⁵⁶ Terv a Határőrség és Rendőrség összevonására 2000.

³⁵⁷ SALLAI 2021b: 61–70.

³⁵⁸ COP (Country Operation Programs), a PHARE része.

³⁵⁹ 2002 februárjában 26 darabbal rendelkezett a Határőrség.

³⁶⁰ RITECZ 2017: 642–673.

2001-től³⁶¹ megérkeztek az első EU-szemlélők (öt francia és öt osztrák szakember), hogy hazánk mint EU-tagjelölt ország határőrizeti rendszerét tanulmányozzák.

A BM Határőrség napi tevékenységét a harmadik évezred első évtizedében a schengeni csatlakozás szinte teljesen determinálta. A 2004-es EU-csatlakozás előrevetítette a schengeni tagságunkat, amelyre a határőrség az ellenőrzések tapasztalatai alapján felkészült, és egyben elindult egy rendőrséggel való integráció előkészítése, levezénylése. A 2007-es Országgyűlés Honvédelmi és Rendészeti Bizottság tagjai³⁶² és a határőrség utolsó országos parancsnoka következőképp értékelte a schengeni csatlakozás és a rendőrséghez való beolvadás előestéjén az elvégzett munkát:

„A schengeni felkészülés érdekében nagyon komoly fejlesztéseket hajtottunk végre, hogy teljesíteni tudjuk a követelményeket. Ilyen fejlesztésre több mint 24 milliárd forint állt rendelkezésre. Meggyőződésem, hogy ezt a 24 milliárd forintot a Határőrség jól használta fel, látványosan használta fel, ebből több mint 8 milliárd forintot fordítottunk objektum-beruházásokra, új objektumok építésére, illetve a régiiek korszerűsítésére. Most azt tudom jelenteni, hogy Záhonytól Hercegszántóig a külső határon minden objektumunk új vagy felújított, illetve a horvát határszakaszon a drávaszabolcsi kirendeltséget áthelyeztük Siklóásra, felújítottuk az objektumot, illetve a pécsi igazgatóságunkon a bevetési egység objektumát szintén felújítottuk.”³⁶³

Ugyanezen az ülésen ma már jól látható, hogy a parancsnok tévesen értékelte a helyzetet, amikor Románia és Horvátország közeli európai uniós, schengeni tagságát vizionálta.³⁶⁴

A határőrség életében 1998. április 1-jével egy új korszak kezdődött, amely döntően a hivatásos határőrizet kihívásainak való megfelelés és az EU-s (schengeni) követelmények teljesítése jegyében telt el, és elvezetett a határőrség tragédiájához, amely a teljes jogú schengeni tagságunkat követően, 2008-ban a határőrség felszámolásával be is következett.

³⁶¹ EU-vizsga a határokon. Jól működött a regisztrációs rendszer 2001.

³⁶² 2007. december 13-án. a Határőrség Országos Parancsnokságán (1021 Budapest, Labanc utca 57.)

³⁶³ Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és rendészeti bizottságának.

³⁶⁴ SALLAI 2021b: 61–70.

BEFEJEZÉS

A határ fogalmának történeti áttekintése során megállapítható, hogy a fogalom korszakonként különböző értelmet kapott és folyamatosan egyszerűsödött, ennek eredményeként a zóna jelleg vonallá zsugorodott. A magyar és az európai viszonylatban felfedezhető párhuzamosság, ugyanakkor Magyarország sajátos geopolitikai környezete és tradíciói miatt az államhatár mindig a figyelem, az érdeklődés középpontjában állt. Ennek következménye, hogy hazánk a határok ki- és megjelölésében többször úttörő és folyamatosan meghatározó szerepet játszott.

A magyar államterület, azaz a történelmi Magyarország kialakulására a honfoglalást követő századokban döntő befolyással volt északon, keleten és a Kárpát-medence déli határának egy részén a Kárpátok vonulata, amely tiszta, világos határt adott több évszázadon keresztül. A Kárpátok hegyláncait szélesebb hágó szinte sehol sem szakítja meg, hegyvidékeit sűrű erdők borítják, ezért nem biztosított átjárhatóságot a külső betolakodóknak, azaz biztos védelmet nyújtott az itt élőknek. A Kárpátok által nyújtott védelem földrajzi-gazdasági és politikai szempontból is stabilitást jelentett a magyar állam uralkodói és lakosai számára egyaránt. A Kárpátok tehát észak és kelet felől jól lezárta az ebből az irányból érkező idegen expanziós törekvéseket. Délen is természetes jellegű volt a magyar államhatár, amit az itt lévő bővizű folyók és mocsaras árterületeik biztosítottak. Ez alól csak a Morava völgye jelentett kivételt, amely a Balkán felől nyújtott közlekedési lehetőséget az erről érkező bizánci, majd a későbbiekben török (és tatár) csapatok számára. A délnyugati határ sajátossága volt, hogy a horvát–magyar határ egyben tartósan az etnikai határ funkcióját is betöltötte. Nyugat felé a magyar államterület nem terjedt ki a medence külső határáig, ezért itt nem beszélhetünk természetes határokról.

A határőrizet történetét áttekintve rögzíthető, hogy hazánk Európa védőbástyjaként helyállt az elmúlt évszázadokban. A dualizmus határőrizetéről megállapítható, hogy a kiegyezéstől (1867) fokozatosan épült ki, összhangban az ország polgári fejlődésével. A szolgálatellátás színvonala, struktúrája a térségben vezető szerepet töltött be, és mindig irányt mutatott a birodalmon belüli és szomszédos országokban lévő határőrizeti szervezeteknek. A határőrizet militarizálódása idején a pénzügyőrség

és a határszéli csendőrség honvédelmi, míg a határrendőrség belügyi alárendeltségben látta el feladatait.

A 20. században a magyar határok és a politikai rendszerek jelentős változása mindig hatással volt a határőrizetre. Ennek következtében a határőrizeti szervek elnevezése, tevékenysége, hatásköre, illetékessége is folyamatosan változott.

A trianoni határ kitűzéséig a magyar államterületen belül két nagy nyelvterületen éltek a magyarok más nemzetiségekkel együtt. A trianoni határ kitűzése után az új államhatárok szinte mindenütt metszették a magyar nemzetiségek szállásterületeit, így ettől fogva Magyarországot az államhatárok mentén határon túli magyarság vette körbe. Az új határok rokoni szálak és gazdasági kapcsolatok sokaságát vágták ketté, aminek orvoslására a kishatárforgalom intézményrendszerét vezették be. Az új intézményrendszer enyhítette a helyzetet, de nem tudta megoldani a problémák halmazát. A határ mindkét oldalán politikai, közigazgatási sérelmek sokasága és a magyar belpolitikai élet minden résztvevőjének megnyilvánulásai vezettek a revízió gondolatához, amely a második világháború előestéjétől német és olasz közreműködéssel vehette kezdetét.

A bécsi döntések során megállapított államhatárok szlovák–magyar viszonylatban lehetőség szerint figyelembe vették az etnikai határokat, míg a magyar–román határ esetében az etnikai területet lehetett csak szem előtt tartani, mivel itt éles nyelvhatárt nem volt mód megállapítani mindenütt, csak a színmagyar Székelyföld visszatérését sikerült elérni. Kárpátalja megszállásával a történelmi határookra kerültek vissza az államhatárok, nemzetiségi szempontból ezeken a területeken azonban csak magyar többségről lehet beszélni.

Magyarországnak a 20. század végén az Európai Unióhoz (Schengenhez) való csatlakozásával lehetősége nyílt a régi rokoni, gazdasági kapcsolatok szorosabb, immár akadály nélküli ápolására.

Mindezt azonban a Covid–19-világjárvány, esetenként a kialakult közbiztonsági helyzet és a szomszédos országban dúló orosz–ukrán háború remélhetőleg csak rövid időszakra akadályozta, illetve akadályozza meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

JOGFORRÁSOK

- 110/2001. (VI. 21.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és az Osztrák Szövetségi Kormány között a Hegyeshalom-Nickelsdorf határátkelőhely területén a közös kapcsolat-tartási szolgálati hely létrehozásáról szóló, Győrben, 2001. május 4-én aláírt Megállapodás kihirdetéséről.
- 124/2004. (IV. 29.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és az Osztrák Szövetségi Kormány között határforgalom ellenőrző helyek létesítéséről és a határforgalom ellenőrzésében való együttműködésről szóló, Bécsben, 2004. április 29-én aláírt Megállapodás kihirdetéséről.
- 130.200/1907 B.M. sz. körrendelet.
1476. szám Törvényjavaslat a Rumániával 1918. évi május 7-én kötött békeszerződésnek és a kapcsolatos nemzetközi okmányoknak becikkelyezéséről. *Országgyűlés Képviselőházának Irománya*, LXIV. kötet, Budapest.
- 148/2004. (V. 7.) Korm. rendelet a Magyar Köztársaság Kormánya és a Szlovén Köztársaság Kormánya között a Magyar Köztársaság és a Szlovén Köztársaság között a közúti és a vasúti határforgalom ellenőrzéséről szóló Egyezmény közúti forgalomban történő végrehajtásáról rendelkező, Ljubljánban, 2004. április 16-án aláírt Megállapodás kihirdetéséről.
1498. évi XXXIV. törvénycikk a harminczadok régi helyei.
1550. évi XL. Törvénycikk az ország határainak és széleinek a megvizsgálására biztosok küldendők ki.
1597. évi XXXIV. Törvénycikk a lengyelek és Sáros és Szepes vármegyék között vitás határok kiigazítására új biztosokat neveznek ki.
1598. évi XXXVI. Törvénycikk a Magyarország és a szomszédos tartományok között fennforgó határvillongások kiegyenlítésének újból elrendelése.
1622. évi XXXVII. Törvénycikk az ingyen munkák kezelési módjára és a hátralékok felhajtására vonatkozó cikkelyek megújítása.
1622. évi XXXVI. törvénycikk az ország véghelyeihez, a vármegyék részéről teljesítendő ingyen munkák szabályozásáról.
1681. évi XXIII. Törvénycikk az ország határainak a szomszéd tartományokkal való kiigazítása végett, az 1659-ik évi 66-ik törvénycikk s a többi ott idézettek megújításával biztosokat neveznek.
1715. évi XXXIX. Törvénycikk a határoknak a szomszéd tartományokkal való kiigazítására biztosokat neveznek.
- 17/2001. (BK.7.) BM utasítás a schengeni joganyag átvételéről és annak gyakorlati megvalósításáról.

1807. évi XXXI. Törvénycikk az ország határait nézve a szomszéd tartományokkal főnforgó viták eldöntése és a határok megigazitása végett országos biztosok nevezetnek ki.
1840. évi XXXIII. Törvénycikk Máramaros vármegye és galicziai kuti uradalom között Ignatyásza havas felett fenforgó határ-villongások elintézése országos küldöttségre bízatik.
1847. évi erdélyi XIX. Törvénycikk melynélfogva Magyarország Máramarosmegyéjéhez tartozó Drágomirfalva, Szilistye, Szacsal, Moyszin és Food helységek és ezen nagyfejedelemség Radna vidéke közt fekvő, s ezen nagyfejedelemséghez csatolt hely közé határhalmok fölállítása végett küldöttség neveztetik.
1868. évi XLIII. Törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról az ország határait nézve a szomszéd tartományokkal főnforgó viták végleges elintézésére és a határigazitásokra biztosok nevezetnek ki.
1880. évi LII. Törvénycikk, a népszámlálásról.
1888. évi XIV. törvénycikk az osztrák-magyar Monarchiának Romániával, a Monarchia két állama és Románia közt fenforgott határvillongások kiegyenlítése végett, a határvonal újabb megállapítása és azzal kapcsolatos kérdések szabályozása tárgyában kötött, s Bukarestben 1887. évi december 7-én november 25-én aláírt nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről.
1891. évi XLI. törvénycikk a határ- és földmérési jelek büntetőjogi védelméről.
1897. évi II. törvénycikk a Magyarország és Ausztria közt Szepes vármegye és Gácsország szélén, ugynevezett Halastó körüli területen, az országos határvonalnak választott bíróság által leendő megállapítása tárgyában.
1903. évi IX. törvénycikk a Magyarország és Ausztria között Szepes vármegye és Gácsország szélén az ugynevezett Halastó körüli területen, az országos határvonalnak megállapítása iránt az 1897. évi II. t. -cikk értelmében alakított választott bíróság által hozott ítélet becikkelyezése tárgyában.
1903. évi VIII. törvénycikk a határrendőrségről.
1903. évi VI. törvénycikk az útlevílyügről.
1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről.
1922. évi VIII. törvénycikk indokolása a m. királyi vámórség és a m. kir. pénzügyórség létszámának, kiegészítési módjainak és felfegyverzésének megállapításáról.
1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről.
1982. évi 14. törvényerejű rendelet a Magyar Népköztársaság és az Osztrák Köztársaság között a Sopron városos és környékén átmenő vasúti forgalomról 1980. szeptember 13-án Budapesten aláírt egyezmény kihirdetéséről.
1997. évi XXXII. törvény a határőrizetről és a Határőrségről.
2006. évi CXXVI. törvény a Cseh Köztársaságnak, az Észt Köztársaságnak, a Ciprusi Köztársaságnak, a Lett Köztársaságnak, a Litván Köztársaságnak, a Magyar Köztársaságnak, a Máltai Köztársaságnak, a Lengyel Köztársaságnak, a Szlovén Köztársaságnak és a Szlovák Köztársaságnak az Európai Gazdasági Térségben való részvételéről szóló Megállapodás, valamint az Európai Gazdasági Térségről szóló Megállapodás kihirdetéséről.

2006. évi LXXXIV. törvény a Magyar Köztársaság és az Osztrák Köztársaság között a közös államhatár láthatóságának biztosításáról és az ezzel összefüggő kérdések szabályozásáról, a Magyar Népköztársaság és az Osztrák Köztársaság által 1964. október 31-én aláírt és 1987. április 29-én módosított és kiegészített Szerződés módosításáról és kiegészítéséről szóló, Budapesten, 2002. április 8-án aláírt Szerződés kihirdetéséről.
- 2013/2001. (I. 17.) Korm. határozat az EU-hoz történő csatlakozással összefüggésben az egységes határellenőrzési rendszer megvalósításáról szóló kormányzati koncepcióról.
- 40/1974. (X. 1.) MT rendelet A Magyar Köztársaság államhatárának őrizetéről.
- 50.431.sz. 1891. évi B.M.R. „Határőrizeti utasítás a magyar-román határegyezmény alapján”.
- A földmérési és térképészeti tevékenységről szóló 2012. évi XLVI. törvény.
- A hajózásra alkalmas, illetőleg hajózásra alkalmassá tehető természetes és mesterséges felszíni vizek víziúttá nyilvánításáról szóló 17/2000. (III. 7.) KöViM rendelet.
- A határterületről, valamint a határátkelőhely területére nem határátlépés céljából történő belépés és tartózkodás szabályairól szóló 330/2007. (XII. 13.) Korm. rendelet.
- A határvízen történő közlekedés engedélyezéséről szóló 18/2011. (VI. 1.) BM rendelet.
- A Magyar Köztársaság Alkotmánya – 1949. évi 20. törvény.
- A víziközlekedésről szóló 2000. évi XLII. törvény.
- Az államhatárról szóló 2007. évi LXXXIX. törvény.
- Az államhatár vonalát rögzítő okmányok nyilvántartási példányai kezelésének, tárolásának rendjéről és a változások átvezetésének szabályairól szóló 312/2008. (XII. 22.) Korm. rendelet.
- Az Országos Rendőr-főkapitányság és a Földmérési és Távérzékelési Intézet között létrejött együttműködési megállapodás végrehajtásáról szóló 5/2008. (OT 5.) ORFK utasítás.
- BM 0390/1952 sz. Utasítása a Déli és Nyugati országhatár mentén határővezet létesítéséről.
- Határőrizeti utasítás (1954). Budapest: ÁVH Határőrség.
- Határőrizeti utasítás, a magyar-román határegyezmény alapján. 50431. sz. 1891. BM. r. (1907).
- Határrendőrségről szóló tv. indoklása (Corpus Juris CD ROM).
- Határszéli helyzetjelentések. 1946. febr. 11: 19.-B-10 HOP/1948év 18. doboz. XV-1/1d.
- Határrendőrségi Utasítás* (1925). Budapest: M. kir. Pénzügyminisztérium.
- Járőrutasítás a Magyar Királyi Határőrség számára* (1934). Buda: Attila Nyomda R.-T. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).
- MNK Elnöki tanácsának 1969. évi 43. sz. tvr. a román-magyar kshatárforgalomról.
- Utasítás a katonai határőrizet tárgyában a m. kir. hovédség, népfölkelés, csendőrség, pénzügyőrség és határrendőrség számára* (1909). Budapest: Magyar Királyi Állami Nyomda.

EGYÉB HIVATALOS DOKUMENTUMOK

- A Magyar Köztársaság, a Szlovák Köztársaság és Ukrajna államhatárainak csatlakozási pontján felállított „TISZA” határjelről szóló, Kalužában, 2002. június 4-én aláírt Jegyzőkönyv.
- A Magyar Köztársaság, a Szlovák Köztársaság és Ukrajna államhatárainak találkozási pontjának jelölésére felállított „TISZA” határjelről Michalovcén, 1995. január 26-án készített Jegyzőkönyv.
- A Magyar Köztársaság, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság államhatárai csatlakozását megállapító okmányok („Tisza” csatlakozási határjel), melyeket

- a Magyar Köztársaság, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Csehszlovák Köztársaság közötti államhatár redemarkálására alakult magyar-szovjet Vegyesbizottság és a Csehszlovák Köztársaság bizottsága írt alá 1949. július 18-án Uzsgorodon.
- A Magyar Köztársaság, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Román Népköztársaság államhatárai csatlakozását megállapító okmányok („Túr” csatlakozási határjel), melyeket a Magyar Köztársaság, és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között húzódó államhatár redemarkálására alakult magyar-szovjet Vegyesbizottság, valamint a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége és a Román Népköztársaság között húzódó államhatár redemarkálására alakított szovjet-román Vegyesbizottság román delegációja írt alá 1949. július 30-án Moszkvában.
- A Magyar Köztársaság, az Osztrák Köztársaság és a Szlovák Köztársaság „TRIPLEX” közös határpontjáról és határjeléről szóló, 2011. március 22-én Radavában aláírt jegyzőkönyv.
- A Magyar Köztársaság, Románia és Ukrajna államhatárai találkozási pontjának megjelölésére felállított „TÚR” határjel karbantartásáról és felméréséről szóló, Nyírbátorban, 2000. november 20-án aláírt jegyzőkönyv.
- A Magyar Köztársaság és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Úniója közötti, 1948-1949. évben redemarkált államhatár menetének leíró-jegyzőkönyve.
- A Magyar Köztársaság és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Úniója közötti, 1948-1949. évben redemarkált államhatáron felállított határjelek lajstroma.
- A Magyar Köztársaság és Ukrajna közötti államhatár 2003. és 2008. évek közötti közös ellenőrzésének lezárása.
- A Magyar Népköztársaság államhatárán elhelyezett határjelek leírása. MNL OL XIX-B-10 1959. év 16. sz. doboz 3. folyószám.
- Belügyminisztérium Határőrség Országos Parancsnokának 0001/1985. sz. Körlevele a román állampolgárokkal kapcsolatos eljárásokra. Budapest, 1985. július 9.
- BM Történelmi Irattár: *Honvéd Határőr Parancsnokság iratai. A soproni határőrizeti razzia.* Intézkedés. 7000/1/. IV.-4. 1946.
- Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár). 1000 év törvényei.* Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>
- Együttműködési Jegyzőkönyv a magyar Határőrség Országos Parancsnoksága és a román Határrendőrségi Főfelügyelőség között – 2007. április 24., Orosháza.
- Feljegyzés. Budapest, 1954. január 4-én. Belügyminisztérium. Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága. Budapest: [k. n.].
- Helsinki Záróokmány (1975). Online: <https://docplayer.hu/4131519-A-helsinki-zarookmany.html>
- Jegyzőkönyv a Magyar-Horvát Határrendi Fővegyesbizottság első rendes ülészakaról – 2009. június 17., Letenye.
- Jegyzőkönyv a Magyar-Horvát Határrendi Fővegyesbizottság második rendes ülészakaról – 2011. november 30., Kapronca.
- Jegyzőkönyv a magyar-szlovák 2. számú határmegbízottainak munkaértekezletéről – 2010. november 11., Sturovo.
- Jegyzőkönyv a magyar-szlovák államhatáron 2009. június 22-25. között végrehajtott tizennegyedik közös ellenőrző szemlééről.
- Jegyzőkönyv a Magyar-Ukrán Határbizottság 13. üléséről és a műszaki szakértők találkozájáról – 2009. április 7-9., Vásárosnamény.
- Jegyzőkönyv a Magyar-Ukrán Határbizottság 14. üléséről – 2011. április 19-21., Beregszász

- Jegyzőkönyv a Magyar-Ukrán Határbizottság hatodik üléséről – 2001. november 23., Kijev.
- Jegyzőkönyv a Magyar-Ukrán Határbizottság nyolcadik üléséről – 2004. december 10., Beregszász.
- Jegyzőkönyv a magyar-ukrán határmegbízotti szakmai találkozóról – 2010. november 24., Ungvár.
- Jegyzőkönyv a Szerb-Magyar 4. számú Helyi Vegyesbizottság 2009. évi I. soros munkaiüléséről – 2009. május 14., Hercegszántó.
- Jegyzőkönyv a Szerb-Magyar 4. számú Helyi Vegyesbizottság 2010. évi II. soros munkaiüléséről – 2010. december 3., Zombor.
- Jegyzőkönyv az Államhatár Felmérésének és Megjelölésének Magyar-Szlovák Közös Bizottsága Bodajkon, 1994. április 25-29. között megtartott második üléséről.
- Jegyzőkönyv az Államhatár Felmérésének és Megjelölésének Magyar-Szlovák Közös Bizottsága Radavában, 2011. március 21-25. között megtartott huszonötödik üléséről.
- Jegyzőkönyv az Államhatár Felmérésének és Megjelölésének Magyar-Szlovák Közös Bizottsága Salgóbanán, 2012. június 3-5. között megtartott huszonhatodik üléséről.
- Jegyzőkönyv az Államhatár Felmérésének és Megjelölésének Magyar-Szlovák Közös Bizottsága Szentendrén, 2010. március 22-26. között megtartott huszonnegyedik üléséről.
- Jegyzőkönyv az államhatár felújítására, megjelölésére és karbantartására létrehozott magyar-horvát Vegyesbizottság tizenkettedik rendes üléséről – 2010. október 19-21., Budapest.
- Jegyzőkönyv az államhatár felújítására, megjelölésére és karbantartására létrehozott magyar-szlovén Vegyesbizottság tizenhetedik üléséről – 2010. november 9-11., Ljubljana.
- Jegyzőkönyv az Állandó Magyar-Osztrák Határbizottság 2000. április 25-28. között, Bécsben megtartott 44. üléséről.
- Jegyzőkönyv az Állandó Magyar-Osztrák Határbizottság Budapesten, 2009. június 8-10. között megtartott 51. üléséről.
- Jegyzőkönyv az Országgyűlés Honvédelmi és Rendészeti Bizottságának. Online: www.parlament.hu/documents/static/biz38/bizjvk38/HOB/0712131.htm
- Jegyzőkönyv Magyarország, Románia és Ukrajna államhatárai találkozási pontjának megjelölésére felállított „TÚR” határjelről – Budapest, 2012. október 17.
- Jogi jegyzőkönyv, a Magyarország és Ausztria közötti határvidék vízüzeinek, az osztrák—magyar Határmegállapító Bizottság által a Dunai Állandó Vízügyi Műszaki Bizottsággal egyetértésben, a Nemzetek Szövetsége Tanácsának a Bizottsághoz a Nagykövetek Tanácsa 1922. október 21-i jegyzékével megküldött, 1922. szeptember 19-i határozata szerint megállapított szabályozására vonatkozólag.

SZAKIRODALOM

- Acsády Ignác (1896): Magyarország népessége a Pragmatica Sanctió korában (1720–21) *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új folyam, 12.
- Ádám Magda – Ormos Mária szerk. (1999): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*. Budapest: Akadémiai.
- A Vasvári Sándor [é. n.]. Online: <http://katonakutja.vasihegyhat.hu/cgi-bin/katonakutja/index.cgi?view=ck&tID=301&nID=4651&nyelv=>
- A zsitvatoroki békekötés (1606). A II. Rudolf és I. Hehomát szultán, római és török császárok közt, az 1606. évben kötött béke és szerződés feltételei. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=60600002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D16>
- Balázs Péter (2007): *Mária Terézia egészségügyi alaprendelete*. Piliscsaba–Budapest: Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár.
- Balla János – Hrenkó Pál (1991): *A magyar katonai térképészet története I*. Budapest: HM Térképész Szolgálatfőnökség.
- Bán D. András szerk. (1996): *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943*. Budapest: Osiris.
- Bánszki Hajnalka [é. n.]: *Népösszeírások, népszámlálások és statisztikák*. Online: https://mnl.gov.hu/mnl/szszbml/neposszeirasok_nepszamlalások_es_statisztikák
- B. Szabó János (2017): A déli végek védelme a késő középkorban: a modellező kutatói gondolkodás a földrajzi viszonyok tükrében. In Pósnán László et al.: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határavadászok a középkortól napjainkig*. Budapest: Zrínyi, 253–261.
- Bullbuk Emil (1935): *Határőr járőr. A határőr járőrszolgálat ellátáshoz szükséges törvények, rendeletek, és utasítások kivonata*. Budapest: [k. n.].
- Cholnoky Jenő (1906): Magyarország néprajzi térképe. *Földrajzi Közlemények*, 34(6), 230–231.
- Czeglédy Károly (1943): A magyarság Dél-Oroszországban. In Ligeti Lajos szerk.: *A magyarság őstörténete*. Budapest: Kir. Magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem Bölcsészeti Kar Magyarságtudományi Intézet – Franklin Társulat – Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 100–122.
- Csatlós Erzsébet (2013): *Az Arktisz nemzetközi jogi helyzete*. Budapest: Akadémiai.
- Cselebi, Evlia (1904): *Evlia Cselebi török világutazó Magyarországi utazásai, 1660–1664*. Ford. és jegyz. [ell.] Karácson Imre. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Daniss Győző (2000): Belül is volt országhatár. Várak választották el a Magyar Királyságot, a hódoltságot és az Erdélyi Fejedelemséget. *Népszabadság*, 2000. április 29., 32–33.
- Edelényi-Szabó Dénes (1928): Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. *Magyar Statisztikai Szemle*, 6(6), 648–714.
- Elter István (1985): Magyarország Idrisi földrajzi művében (1154). *Acta Historica*, 82, 53–63.
- EU-vizsga a határokon. Jól működött a regisztrációs rendszer. *Népszabadság*, 2001. október 13., 17.
- Fekete Gy. Attila – Lencsés Károly (1999): Elsőbbiséget élvez a rendvédelem. Pintér Sándor nem tervezi a határőrség és rendőrség összevonását. *Népszabadság*, 1999. április 23., 7.
- Fényes Elek (1836): Magyar országnak, 's' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/Books_13_Helytortenet_0694_Magyar_orszagnak_allapotja_statistikai_es_geographiai_tekintetben_1_1293/

- Fényes Elek (1847): *Magyarország leírása*. Pest: Beimel.
- Fodor Ferenc (1954): *A magyar térképírás története I–III*. Budapest: Honvéd Térképészeti Intézet.
- Földes György (2007): *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest: Napvilág.
- GRÜLL Tibor (2013): „Ubique fines”. Határok és határkövek a Római Birodalomban. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról*, 12(1), 47–59. Online: https://okorportal.hu/wp-content/uploads/2013/10/Okor_2013_1_nyomdanak_047.pdf
- Hadtörténelmi Levéltár. 12. Helyzetközlés. m. kir. Honvéd vkf. 1939. szeptember 4.
- Haeufler, J. V. (1846): *Versuch einer Sprachenkarte der Österreichischen Monarchie*. Pest: Gustav Emich. Hadtörténelmi Intézet Térképtára, B IX. 6. 118.
- Hardi Tamás (2001): *Az egységes határrégiók kialakulásának feltételei – lehetséges határrégiók a Kárpát-medencében*. Doktori értekezés. Győr–Pécs: MTA RKK NYUTI.
- Homolka József (1890): *Az Osztrák-Magyar monarchia néprajzi térképe*. Az Országos Széchenyi Könyvtár Térképtára TM 6487.
- Honvédség legyen-e a Határőrség? *Népszabadság*, 1999. július 26.
- Horváth Jenő (1921): *Magyarország államszerződéseinek jegyzéke 973–1526*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- Hunfalvy János (1874) *A Magyar–Osztrák Monarchia rövid statisztikája*. Budapest: Athenaeum.
- Idő, pénz és béke [é. n.]. In *A hódoltság kora. Magyarország török kori története*. Online: www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Hodoltság-a-hodoltság-kora-magyarország-torokkori-tortenete-1/egy-hosszura-nyult-vegyversznet-a-drinapolyi-beke-2658/ido-penz-es-beke-265C/
- Irmédi-Molnár László (1976): A Lázár-térképek szövegei. In Stegena Lajos (szerk.): *A magyar térképészet kezdetei*. Budapest: ELTE, 1–25.
- Kardos József (2018): *A szovjet–magyar határ redemarációja 1948*. Kézirat. Budapest: NKE.
- Kiss Károly (1996): Békestratégiák. Apponyi és Teleki eltérő koncepciója és a trianoni békekötés. In Kiss Károly – Lovas Krisztina (szerk.): *Történelem és nemzet. Tanulmánykötet Galántai József professzor tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös, 179–241.
- Kiss Lajos – Kniezsa István (2000): *Magyarország népei a XI. században*. Budapest: Lucidus.
- Kocsis Károly (1996a): Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. *Földrajzi Közlemények*, 120(2–3), 167–180.
- Kocsis Károly (1996b): Az etnikai térszerkezet változásai a Kárpát-medencében (896–1920). In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történet földrajza*. Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke, 49–58.
- Kogutowicz Károly (1918): Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe. *Földrajzi Közlemények*, (7–8), 320–326.
- Kohn Sámuel (1881): *Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez*. Budapest: Zilahy Sámuel bizománya.
- Konder István (1938): Térképek és rokontudományok az ókorban. *Térképészeti Közöny*, 5(1–2), 55–102.
- Korabinszky János (1786): *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pozsony: Weber und Korabinskyschen Verlage.
- Kovács Gábor (2001): *A határőrségi csapaterő határrendészeti alkalmazásának szükségessége, elvei, módszerei és lehetőségei*. PhD-disszertáció. Budapest: ZMNE.
- Kovács Gábor (2013): Az alap- és felsőfokú határőr tisztképzés sajátosságai a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Határőr Tanszékén 2002 és 2008 között. In Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán

- szerk.: *A modernkori magyar határrendészet százötz éve*. Budapest: Magyar Rendészettudományi Társaság Határrendészeti Tagozat, 257–273.
- Kovacsics József (1963): Bevezetés a történeti demográfia forrásainak tanulmányozásába. In Kovacsics József szerk.: *Magyarország történeti demográfiája*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 3–15.
- Kovacsics József (1995): A történeti demográfia válaszai és nyitott kérdései az Árpád-kor népesség-számára vonatkozóan. *Demográfia*, 38(2–3), 142–170.
- Kristó Gyula (1996): *A székelyek eredetéről*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely.
- Kristó Gyula főszerk. (1994): *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest: Akadémiai.
- KSH (1932): *Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint*. Budapest: KSH.
- KSH (1993): *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*. Budapest: KSH.
- Levél gróf Károlyi Mihálynak Paul de Lobit francia hadosztálytábornoktól. 1919. március 19. *Wiki-source*. Online: <https://hu.wikisource.org/wiki/Vix-jegy%C3%A9gk>
- Losontzi Hányoki István (1773): *Hármas Kis Tükör*. Pozsony: Landerer.
- Marinoni, Joannes Jacobus (1717): *Mappa continens dominia inter Posonium et Neostadium vel integra vel partes Leitae fluvio adjacentes, cursum Leitae in hoc tractu et partem Danubii, ad nsum cclsarea – Regiae – Archiducalis Commissionis anno 1717 solenniter habitae ob agitatatas inter Hunga. OSZK Térképtár. S_16_-_No_5*.
- Mérleg és prognózis (1994). *Ország-Határ*, (8).
- M. kir. vámórség (1927). *A Magyar Királyi Csendőrség zsebkönyve*, 35, 343–344.
- M. Kiss Lajos (1915): A magyar nyelvhatár. *Földrajzi Közlemények*, 43(10), 443–451.
- Mócsy András – Fitz Jenő szerk. (1990): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest: Akadémiai.
- Nagy Júlia (1933): *Kéziratos határtérképek a bécsi levéltárakból. Különlenyomat a „Városkultúra” 1933. 13–14; 15–16. számaiból*.
- Nyárády R. Károly (2003): *Erdély népesedéstörténete*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal Levéltára.
- Parádi József szerk. (2010): A két világháború közötti Magyar Királyság rendvédelme. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 18(21), 85–100.
- Parancsnoki kísérőlevél. 1945. június 29. Vasvármegyei levéltár 1945/149 Elnöki iratok XXI.1.
- Petrus Szabolcs (2020): Határvita Európa közepén. *Jogászvilág*, 2020. január 21. Online: <https://jogaszvilag.hu/vilagjogasz/hatarvita-europa-kozepen/>
- Plihal Katalin (1999): *Erdély térképe 1699-ből, Visconti térképének hasonmás kiadása*. Budapest: Cartographia.
- Prinz Gyula (1942): *Magyarország földrajza*. Budapest: Renaissance Könyvkiadóvállalat.
- RASANUS, Petrus (1985): *A magyarok történetének rövid foglalata*. Budapest: Európa.
- Ratzel, Friedrich (1897): *Politische Geographie*. München–Leipzig: R. Oldenbourg.
- Récsi Emil (1854–55): *Közigazgatási törvénytudomány kézikönyve, az ausztriai birodalmi törvényhozás jelen állása szerint különös tekintettel Magyarországra*. Pest: Heckenast Gusztáv.
- REICHERSDORF, Georg (1994): *Ethnographische Karte des Königreichs Ungarn sammt Croatien, Slavonien, der Ungarischen Militärgrenze und der Seeküste (1829)*. [H. n.]: [k. n.]. Az Országos Széchényi Könyvtár térképtára TM 5307.
- Reicherstorffer, Georg (1994): *Erdély és Moldva leírása 1550*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.

- Révai nagy lexikona (1993). IX. kötet. Reprint kiadás. Szekszárd: Babits.
- Ritecz György (2017): Határörizet a rendszerváltástól napjainkig. In Pósnán László et al. (szerk.): *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határörizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Budapest: Zrínyi, 642–673.
- Romsics Ignác (2020): *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest: Helikon.
- Romsics Ignác szerk. (1992): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944*. Gödöllő: Typovent.
- Rónai András (1939): Új felvidéki határunk. *Földrajzi Közlemények*, 67(3), 190–200.
- Rónai András (1945) *Közép-Európa Atlasz*. Budapest–Balatonfüred: Államtudományi Intézet.
- Sallai János (1994): *A magyar határörizet története*. Szentendre: Kossuth Lajos Katonai Főiskola.
- Sallai János (1995a): Határkapcsolatok (Magyar–morva, magyar–cseh, magyar–csehszlovák, magyar–szlovák). *Limes – Tudományos Szemle*, 8(3), 95–113.
- Sallai János (1995b): *Magyarország történelmi határai a térképeken*. Budapest: Püski.
- Sallai János (1997a): *A magyar–lengyel határ története. Historia granicy węgiersko–polskiej*. Budapest: Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat – Argumentum.
- Sallai János (1997b): Beszélgetés dr. Jakabffy Imrével. *Limes – Tudományos Szemle*, 10(2), 83–85.
- Sallai János (1998): Interjú Visy Zsolt professzorral. *OrszágHatár*, 53(12), 9.
- Sallai János (1999): Interjú Ferenczi István professzorral. *OrszágHatár*, 54(14), 8.
- Sallai János (2000): A schengeni rendszer és a kishatárforgalom. In Tóth Judit (szerk.): *Schengen. A magyar–magyar kapcsolatok és az uniós vízumrendszer árnyékában*. Budapest: Lucidus, 49–62.
- Sallai János (2002): *Magyarország államhatárainak és a magyar etnikai határok történetének kapcsolata*. PhD-disszertáció. Debreceni Egyetem.
- Sallai János (2003a) Az osztrák–magyar határ kijelölése utáni problémák rendezése. *Tér és Társadalom*, 17(4), 157–171.
- Sallai János (2003b): Az 1888-as magyar–román határszerződés. *Belügyi Szemle*, 51(6), 62–72.
- Sallai János (2004a): *Az államhatárok*. Budapest: Változó Világ.
- Sallai János (2004b): *A „bel- és igazságügyi együttműködés” általános jogi tudnivalói*. Budapest: Hanns Seidel Alapítvány.
- Sallai János (2005a): A Határrendőrség feladatai a statisztika tükrében. *Magyar Rendészet*, 5(3), 157–168.
- Sallai János (2005b): A schengeni integráció folyamata és jövője. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 4, 77–84. Online: www.pecshor.hu/periodika/2005/sallai.pdf
- Sallai János (2008a): *A magyar államhatár, határörizet és etnikai határ története*. Habilitációs disszertáció. Debrecen.
- Sallai János (2012): *Egy idejét múlt korszak lenyomata. Abdruck einer versunkenen Epoche. An Impression of a Bygone Era. A vasfüggöny története. Geschichte des Eisernen Vorhangs. The History of the Iron Curtain*. Budapest: Hanns Seidel Alapítvány.
- Sallai János (2013): A BM és a határőrség feladatai Csehszlovákia 1968-as megszállásában. *Magyar Rendészet*, 13 (3–4), 159–170.
- Sallai János (2016): Az 1888-as magyar–román határmegállapítás jelentősége és hatása. In Deák József – Gaál Gyula – Sallai János: *A toll sokszor erősebb, mint a kard. Rendészettudományi tanulmányok Prof. Dr. Főríz Sándor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest: NKE, 190–199.

- Sallai János (2021a): *Az új szovjet–magyar határ kijelölése (1948)*. Online: <http://epa.oszk.hu/04200/04220/00002/pdf/>
- Sallai János (2021b): A határország átalakításai és megszűnése (1989–2007) In Christián László – Lippai Zsolt – Németh Zsolt (szerk.) *A rendszerváltás hatása a rendészetre*. Budapest: Ludovika, 61–70.
- Sallai János (2021c): Magyarország határai a trianoni döntés előtt és után. *Határrendészeti Tanulmányok*, 18(1), 71–93.
- Sallai János – Szabó Zoltán (2020): A Határország igazgatása. In Verebélyi Imre (szerk.): *Rendszerváltás és modernizáció a belügyi közigazgatásban (1989–1994)*. Budapest: Dialóg Campus, 61–69.
- Sallai János szerk. (2008b): *Forró ősz a lengyel–magyar határon, 1939*. Budapest: Újpesti Lengyel Kisebbségi Önkormányzat.
- Somogyi Endre (1928): *Magyarország és környék államainak katonai földrajza*. Budapest: Jakab Nyomda.
- Stegena Lajos (1991): *Magyarország térképei a mohácsi vész előtt*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Stegena Lajos (1998): Tudományos térképezés a Kárpát-medencében 1918 előtt. Budapest: Akadémiai.
- Stolarski, Jan – Szenyán Erzsébet szerk. (2000): *Menekültrapszódia. Lengyelek Magyarországon, 1939–1945*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.
- Suba János (1995): A terület-visszacsatolások határkijelölő munkálatai 1938 és 1941 között. *Rendvédelem-történeti füzetek*, 5(6), 98–103.
- Suba János (1999): *Magyarország határainak kitzúzése és felmérése 1921–1925 között*. Budapest: Magyar Honvédség Tájékoztatási és Médiaközpont.
- Suba János (2001): Magyarország határtérképei a XX. században. In Dormány G. (szerk.): *A földrajz eredményei az új évezred küszöbén*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem TTIK Természeti Földrajzi Tanszék. Online: <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Suba.pdf>
- Suba János (2010) Határkijelölés, határkitűzés 1867–1945. *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidií Ordinis)*, 19(22), 115–124. Online: http://epa.oszk.hu/02100/02176/00008/pdf/RTF_22_115-124.pdf
- Sutarski, Konrad (2009): Szepes és Árva – történelmi szemmel. *Hitel*, 22(6), 42–52. Online: http://epa.uz.ua/01300/01343/00089/pdf/hitel_EPA01343_2009_06_20090702-94269.pdf
- Süli-Zakar István (1996): Magyarország határainak változásai az államalapítás korától 1920-ig. In Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. Nyíregyháza: [k. n.], 97–106.
- Szabó István (1963): Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig*. Budapest: KSH.
- Szamota István (1891): *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054–1717*. Budapest: Franklin Társulat.
- Szántó Imre (1980): *A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon (1541–1593)*. Budapest: Akadémiai.
- Székely János (1990): Határország, határőrzés 1995-ig (interjú). *Határőr Magazin*, 45(1), 4–5.
- Szokoly Viktor (1884): Magyarország földrajza 158 év előtt. *Hazánk. Történelmi Közöny*, 2(5), 392–395. Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/MTA_HazankTortenelmiKozlony_02_1884/?pg=413&layout=s
- Teke András szerk. (1999): *Volt egyszer egy EJR. Az Elektromos Jelző Rendszer telepítése és lebontása a Győri Határőr Kerület működési területén. 1965–1989. Forrágyűjtemény*. Győr: [k. n.].

- Teleki Pál (1920): *Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján. Az 1910. évi népszámlálás alapján („vörös térkép”).*
- Terv a Határőrség és Rendőrség összevonására. *Népszabadság*, 2000. június 27., 1.
- Tóth István György (1995): Urambátyám-rendszer és kettős adózás, 1637. *História*, 17(5–6), 56.
- Tranquillius (2017): Csehszlovák–lengyel határviták 1919–1945 között. *Pangea*, 2017. június 4. Online: https://pangea.blog.hu/2017/06/04/csehszlovak_lengyel_hatarvitak
- Tudósítás (1956). *A Hazáért*, 11(39), 3.
- Vájlók László (2012): *Magyarország határképviselési rendszere. Határképviselés és az államhatár rendjével kapcsolatos egyéb szabályok.* Egyetemi jegyzet. Budapest: NKE RTK.
- Vásárhelyi Gyula (1914): *A határrendőrségről. A 3. Jog- és államtudományi tanfolyam előadásai.* Budapest: [k. n.].
- Vedó Attila (2008): Magyarország államhatárának megjelölése 1867–1918. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 14(17), 105–115. Online: http://epa.oszk.hu/02100/02176/00003/pdf/RTF_17_105-115.pdf
- Villani Frigyes (1923): *Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határmegállapításról.* Sopron: Székely és Társa.
- Vizi László Tamás (2010): A trianoni diktátum aláírója: a miniszter Benárd Ágoston. *Közép-Európai Közlemények*, 3(3), 67–79.
- Vizi László Tamás (2013): Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd. In Beszteri Béla szerk.: *A felfedező tudomány.* Győr: Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, 1–9. Online: <http://kgk.sze.hu/a-felfedezo-tudomany>
- Vizi László Tamás (2017): A trianoni ceremónia. *Emlékeztető*, 2(1–2), 23–41.
- Vizi László Tamás (2018): A trianoni békeszerződés magyar aláírói: Dr. Benárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd. In Lukács István – Majoros István (szerk.): *Közép-európai arcképcsarnok. 20. század.* Budapest: ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 405–420.
- Walter, Johann (1754–1755) *Mappa derjenigen Gränzen Linie, welche zwischen dem Königreich Hungarn u. dem Erzherzogthum Österreich unter der Enns bestehet...* [H. n.]: [k. n.].
- Zsilinszky Sándor szerk. (1931): *Határőrszolgálat. Segédlet a m. kir. Vámőrség számára.* Budapest: [k. n.].

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

A ROMÁN–MAGYAR HATÁR LEÍRÁSA (1888)

„A Magyarország és Románia közötti határ kezdődik a Bukovina, Magyarország és Románia közt fekvő Triplex confiniumnál, a Pietrile rosii nevű hegyen (a Podul de piatra nevű nyeregénél) leszáll a Tieturile patak eredetéhez, követi ezt a Scafa patakba ömléseig, utóbbit a Haita-patakba ömléseig, a Haita-patakot a Neagra-patakba ömléseig; ez utóbbit átkelve, a Cserebük-hegy lábának gerinczén felhág annak csúcsára, – 1455. számú magassági mérjegy (cote).

A határ e ponttól, folyton a hegygerinczen haladva, az 1762. számú magassági mérjegyhez, innen egy gyalogösvényen, a Caliman-Kelemen északi lejtőjén s az 1808. számú magassági mérjegyén át a Dealul Bucinis hegyre, innen folyton ezen hegy gerinczén a Dealul-Drageoasa-hegyre, az 1354. számú magassági mérjegyhez vezet. Innen közvetlenül a Prislopul csúcsára, a Poiana Prislopulra és a Prislopul és Paltinis közötti nyeregbe, innen a Paltinis-patak (apa loi Zaban) forrásához megy, követi ezt a Drageoasába ömléseig, és utóbbit a Neagra-patakba ömléseig és a Neagra-patakot azon pontig, a hol abba a Cristisoarapatak beömlik és a hol a Fontana Vinului nevű pont van.

E ponttól a határ az utóbb nevezett patakon felvonul annak eredetéig, onnan a Tibles mic és Tibles mare hegyek között fekvő nyeregbe, innen a hegygerinczen haladva a Tiblesul mic, Dealul verde (cota 1601), Albiuta, Cheteria (cote 1595), Obcina Albilor, Streaia, Prislopul, Preluca Ursului, Piciorul loi Sffirdea és Piatra rosie nevű hegyek csúcsaira; innen leszáll a Prisecarul-patak eredetéhez és ezt a Bistricioara (Tölgyes) patakba ömléseig követi.

Innen a Bistricioarát a Piecul – Péntek – patakba ömléseig követi a határ, akkor az utóbbiban fölfelé annak eredetéig halad, a honnan felhág a Curmatura Pintecului nyergébe. Innen a Kicerul – Kicsere – hegy lábának hátán, keleti irányban, a hegyláb gerinczén leszáll a Bistrutának a Bistrába ömléseig, tovább halad ez utóbbi patakon

a Frinturile patak beömléseig, honnan a Fagetelul-hegy éjszak-nyugati lábának gerinczén felhág ezen hegynék csúcsára (cote 1166).

A Fagetelul csúcsáról a határ az ezen hegy és a Verde-hegy közt fekvő nyeregbe vezet, onnan le a Kitrigul – Köszörükő – patak eredetéhez, követi ezt a Bicz – Békás – patakba ömléseig, azután ezt a Tikos – Tikos – patakban beömléseig és ez utóbbit föl eredetéig, honnan az Ivános és Floraea között fekvő nyeregbe, innen le az említett nyeregtől délre eredő kis patakba, ezen patakon tovább az Ivánosba ömléseig, ezen utóbbi patakon annak eredetéig, a honnan az Obcina Cepkesului nyergébe vezet.

E ponttól leszáll a határ az Ata-patakba és követi ezt a 847. számú magassági mérjegyig, innen déli irányban felhúzódik a Piciorul Kerekhavas hegyre, keleti irányban leszáll az Ata-Mare patakba, átkel ezen patakon és a Piciorul Icoanei gerinczén felhág a Torogles – Toroklyás – csúcsára (cota 1266).

Innen a határ, mindig a hegy gerinczén haladva, a Poiana Crucea Rosie nevű havason át a Batca de piatra nevű hegy csúcsára vezet, innen leszáll a Bratos – Barátos – patakba (cote 840) s ezen átkelvén, a Meleghavas gerinczén a Curmatura Lazaroai nyergébe húzódik. Innen egyenes vonalban dél-keletnek a Bolohanos – Bálványos – és Földtiszt-patakok egyesüléséhez vonul; innen követvén az utóbbi patakot az Arsita Tarcutii éjszaki lábáig, ezen hegyláb gerinczén felhág az Arsita Tarcutii csúcsára (cote 1372.). Innen, folyvást a gerinczen haladva, déli irányban leszáll a Tarcuta patakba (cote 1007) átlépi ezt, felhág a hegygerinczre, átvonul a Grindus – Tarhavas – és Ciudomir – Csudamér – csúcsain, a honnan leszáll a Ciudomir – Csudamér – patak eredetéhez, s ezt követi a Trotus – Tatros – (Gymes) patakba ömléseig.

Itt átkel a határ a Trotus patakon, követi a m. kir. vámhivatal és vesztegintézet kerítésfalát, felvonul az Aldamas – Áldomás sorka – (kőcsup) gerinczére, onnan annak és a Popoi – Pipás – (cota 1272), Poiana-Arsa – Égett mező – (cote 1271) csúcsaira, innen az Apahavas csúcsa alá húzódik, s onnan haránt-irányban az Apahavas harmadik, keleti kupjára, s délnyugati irányban egyenesen a Voica csúcsára (cote 1304) emelkedik föl.

A Voica csúcsától leszáll a határ, ezen hegynék a gerinczét követve, a Ciuges – Csüges – patakba, átmetszi azt a 855. számú magassági mérjegyénél, s onnan egyenes vonalban a Kerebük csúcsára lép fel (cote 1096). Innen leszáll az Agapioasa – Gyepce – patakba (cota 872), követi ezen patakot a Sulta – Szulcza – patakba ömléseig, utóbbit a Solintarul – Solyomtár (Pricske) patakba beömléseig; ez utóbbin fölvonul, hogy fölhágjon a Solintar – Solyomtár – havas nyergébe és onnan tetejére.

Ezen ponttól leszáll a határ a Ciobanul – Csobányos – patakba, követi ezt a Magyaros-patak beömléseig, utóbbin felvonul és felhág a Magyaros csúcsa mellett

az 1366. és 1342. számú magassági mérjegyek között fekvő nyeregbe. Innen a határ, a hegygerinczet követve, átkel az 1342., 1219., 1216. és 1173. számú magassági mérjegyeken, az Obrejescul – Magyaros sorka – gerinczén, az 1098., 1063., 906. és 823. számú magassági mérjegyeken: leszáll az Uz patakig, azon ponthoz, melyet Gardul de piatra – Kőkertnek – neveznek.

A határ innen az Uz patakot követi a Barzantu – Verespatak – (Bardocz) beömléseig, azután követi az utóbbi patakot a Nemira – Fekete patak – (Kecskés) beömléseig és felvonul az utóbbin annak eredetéig. Ezen ponttól felhág a határ a Nemira mare – Nagy-Nemere – és Nemira mica – Kis-Nemere (Tiganca) között fekvő nyeregbe és a hegygerinczen a Nemira mica – Kis-Nemere –, Mikestető Sandru mic – Kis-Sándor – csúcsain át a Sandru mare – Nagy-Sándor – csúcsára vezet.

A Sandru mare csúcsától a határ éjszakkéleti irányban, mindig a hegygerinczen haladva, a Kecskés csúcsán át a 970. számú magassági mérjegyhez vezet, s onnan ezen hegy délkeleti lábának gerinczén a Kecskés patakba száll le, követi ezen patakot a Slanic – Szaláncz patakba ömléseig, az utóbbit föl a Pescarul patak beömléseig, az utóbbi a Poiana la Tabla lábáig, honnan jobbra hajló szög alatt ezen Poianára és onnan a Dealul Brezoiul nevű hegynek gerinczét követve, ezen hegynek csúcsára (cota 1001) emelkedik föl. Innen a hegyek gerinczén elvezet a határ a Dealul Cernica csúcsához (cote 1005), onnan lefelé a 975 magassági mérjeggyel jelzett nyeregbe, innen pedig a Cernica patak eredetéhez és ezen patakon annak az Oituz – Ojtos – patakba ömléseig, Sósmezőig (Poiana Sarata).

Átkelvén a határ az Oituz – Ojtos – patakon, felemelkedik a hegyek gerinczére, onnan a Runcul alb (cote 981), Halas, Coarnile (cote 1235) csúcsaira, honnan, folyton a hegygerinczen haladva, a Leány-patakhoz vezet le, követi ezt a Kasin – Kászón – patakba ömléseig, utóbbi patakon felvonul a Clabuc – Kalabucs patak – beömléseig, azután ez utóbbiban egy a Clabuc (Kalabucs alja) nevű hegyről lefolyó kis patak beömléseig, végre ez utóbbin fölemelkedik annak eredetéig, onnan az 1223. számú magassági mérjegyen át a Clabuc (Kalabucs) csúcsáig (cote 1370).

E ponttól levezet a határ a középső hegyhasadékon a Lipsca-patakhoz, követi ezt a Harangbércz-patak beömléseig (cote 804) és a Jáhorosbércz éjszakkéleti lábának gerinczén felhág ezen hegynek ormára (cote 1211) innen déli irányban egy hegyhasadékon leszáll a Paltin-patakig, átlépi ezt és egy, az előbb említett szembeeső másik hegyhasadékon felhág a Sóbércz csúcsára (cote 1290).

E hegycsúcstól a hegység gerinczén halad a határ a Mesteacanul – Meszták-tető – csúcsig, innen déli irányban a hegygerinczen le az 1139. és 844. számú magassági mérjegyeken át a Putna-Vrancii – Putna patakhoz – húzódik, azon ponthoz, a hol a Merului – Jáhoros patak – a Putna patakba ömlik. A Putnán tovább vonul a határ annak eredetéig, átkel a Hray oldala nevű hegy hátán (cote 1671) és elvezet

a Zabala – Zabola putna – eredetéig, ezen a Gorul – Gorpatak – beömléseig, azután ezen patakon föl annak eredetéig és innen föl a Giurgiu és Dealul Negru – Fekete halom – közötti nyeregbe (cote 1535).

Ezen ponttól a határ nyugoti irányban a Dealul Negru – Fekete halom – hátán mintegy 700 méternyi távolságig fölfelé emelkedik, azután déli irányban egy hegyhasadékon leszáll a Giurgiu – Gyergyó – patakig, követi ezt a Stina-Giurgiului patak beömléseig, követi ezt föl eredetéig, átkel a Taietura nyergén az 1336. számú magassági mérjegynél; leszáll a Magyarós-bokor patak eredetéhez, követi ezt a Bisca mica – Kis-Baczkába – ömléseig, az utóbbit a Cilianos – Csilyános – patak beömléseig (cote 1036), ezt föl eredetéig; innen a Balescul hegy csúcsára (cote 1561), azután a Balescul és Coriul között fekvő nyeregbe, innen a Coriul – Tamás – patak eredetéhez és ebben a Bisculita – Kis-Baczka – patak beömléseig (cote 1142) vezet.

Innen a határ délnyugati irányban és egyenes vonalban átkel a Hosszúköz hegyen a Pitak – Petak – patakig, követi ezt a Bisca mare – Nagy-Baczka – patak beömléseig, ezt föl a Surducul – Szurduk – patak beömléseig, s ez utóbbi patakot eredetéig, honnan a Surduk – Poiana cu pietrile – (Döngőkő) nevű nyereghez huzódik.

E ponttól a határ a hegygerinczen a Bota mare – Nagy-Bota –, Bota mica – Kis-Bota –, Zimbrul, Tabla Chei csúcsokon keresztül a la Cheia – Szent-László-Király-Köve – sziklához halad; innen a Buzeul – Bodza – folyóhoz száll le, ezen felvonul a Crasna (Kraszna) patak beömléseig, felmegy e patakon annak eredetéig, s innen a Curmatura Crasneire.

Innen a határ, a hegygerinczen haladva, átkel a Tatarul mic (cote 1413), Kikisan, Tatarul mare – Nagy-Tatár – (cote 1471), Tabla Buzeului (cote 1345) hegye csúcsain, az 1323., 1183., 1082., 1211. és 1442. számú magassági mérjegyekkel jelölt pontokon, továbbá a Bokirna (cote 1463), Laptele, Valea Stinei, Curul Pámintului – Piroscă – Tigaia, Bratocea, Babesul, Bobul mic, Bobul mare, Piciorul Caprii, Valea Neagra, Zanoaga Mortului, Zanoaga lui Martin, Cioara, Orlata, Ratoslovul, Priseaca nevű hegyek csúcsaira és a Predelut nyergén; felhág a Musita, Paltinul, Dealul Turcului, Lacul rosu, Gavana, Tót Páltető, Anderbércz tető, Pietra mare (cote 1841), Poiana Judetului, Susaiul, Poristoc – Csáplya tető – nevű hegyek csúcsaira, s innen az utóbb nevezett hegy gerinczén leszáll a predeal-tömösi nagy kőutra.

Innen a határ ismét a hegygerinczre emelkedik és átkel a Vladetul és Fetifoi csúcsokon, azután a Sibot és Pietra Arsa nevű hegygerinczeken, a Dealul Forban és Capatina Porcului csúcsokon, a Curmatura armasarului, a Baiul csúcson, a Curmatura Morarului és felhág a Dealul Morarului és la Om (Bucegiu csúcsa) csúcsokra. Innen a határ, mindig a hegygerinczen haladva, átkel a Valea Doamnei nyergén, a Batrina, Coltul Tapului, Coltul Grohotis, Strunga mica, Strunga mare, Dudele, Pietrele albe, Sfintul Ilie, Plaiul Mandrului hegyek csúcsain, a Padina Ursului

nyergén, a Paicului csúcsán, a Seremet nyergén, a Dilma lui Dragan két ormán, felhág a Mosoiului és Padina Lunga csúcsaira; onnan a Gura Padinii lungi nyergébe, hol a Jon Flanta nevű kőkereszt van: innen a Gruiul lui Lastun csúcsára, a Padina cu drumul nyergébe, továbbá a Piscul Berlindoa (Bocarta), Piscul Giuvelei és Ruiul csúcsaira, s onnan lefelé a la Cruce nevű pont mellett (Töröcsvári szoros) a nagy közlekedési kőúthoz vezet.

A la Cruce nevű ponttól újból a hegység gerinczére emelkedik és azon vonal tovább a határ, átlépi a Predealul, Rogoasa, Sirnei, Galbina, Clabucetul, Poiana Seaca, Piatra lui Craiu (Baiul – Királykő – Königstein), Tamasul mic, Tamasul mare, Fagetul Caprei és Lerescul hegyek csúcsait, utóbbi hegy nyergét, a Comisul és Lutele, a Berevoescul mare, Berevoescul mic, Valea Radului (Vladului), Bratila hegyek csúcsait, az utóbbi hegy nyergén át, a tavak mellett elhaladva, a Ludisorul és Zirna csúcsaira, és annak nyergébe, a Leaota csúcsára és nyergébe vezet. Majd Bindea hegynék négy, Galesescul hegynék két csúcsán át a (Vultoarea), Coltul Vista mare, Moldovanu (Ucea mare), Podragul, Virtopul, Virtoapele, Vinatura lui Boteanu, Budi, Capraretul, Paltinul (Lespezilor) és Negoiu csúcsaira, a Scara vagy Scarisoara nyergén át a Fundul Boiulra, Valea Caldariére, a Galbenul, Budislavul, Surul, Lacustelor és Cocoricul csúcsaira, a Cumpána nyergén át, a Tatarul, Kika Fedelesului csúcsaira, innen a hegygerinczen le a Piatra Soculuihoz és innen haránt vonalban a Piatra Albán át a Strunga Sarciohoz, azután le a Valea lui Frate nevű patak eredetéhez, s ezen patakon az Oltul (Olt) folyóig vezet.

Innen a határ az Oltul folyót követi a Riul Vadului nevű patak beömléseig, azután az utóbbin föl annak eredetéhez, felhág az Obirsia Chirculuira, a 2011. és 2001. számú magassági mérjegyek között, és a hegygerinczet követve, átkel a Piatra Chircului (cote 2001), Forgaci, Curmatura, Purgis, Sterpul (Dealul Negru), Voinasita, Curmatura Voineagului, Voineagul Catanesei (cote 1853) nevű hegyek csúcsain és mindig a hegygerinczen haladva, a Curmatura Tiganului nyergébe (cote 1581) huzódik.

A Curmatura Tiganului-ról leszáll a Tiganului patak eredetéhez, tovább megy ezen a Jidului patak beömléseig, azután ezen utóbbi patakon föl az Isvorul lui Dobrun patak beömléseig, ezen patakon föl annak eredetéig, honnan a Dealul lui Dobrun hátára emelkedik föl; innen ezen hegy gerinczén lefelé haladva, átkel a Culmea Turnerelé-n (cote 1433) a Valea Dobrunului nevű patakhoz és ezen patakon föl, annak a Lotrul folyóba ömléséhez vezet. (Mely pont a Lacul lui Dobru nevet viseli.)

Innen a határ a Lotrul folyón föl az Isvorul Balului-patak beömléséhez, ezen föl a Dealul Larg déli lábához, azután ezen hegynék hátán föl annak csúcsához (cote 1928), innen le a Dealul Larg és Dealul Praja közti nyeregbe (cote 1882) és a Cracul Praja gerinczén az 1767. számú magassági mérjegyhez vezet. Innen nyugati irányban leszáll a határ az Isvorul Praja nevű patakhoz, követi azt a Riul Frumos nevű patakba

való ömléseig, azután ezen utóbbi patakot a Slimoiu nevű hegy keleti lábáig, felhág ezen hegyláb hátára, az 1453. számú magassági mérjegyen keresztül az 1527. számúhoz megy; a Slimoiu hegy nyugati lábának gerinczén haladva, leszáll a Salanile patakba, átkel ezen patakon és délnyugati irányban egyenes vonalban a Smida mica hegynek hátára (cote 1508) megy. Innen leszáll a második Salanile patakba, átlépi ezt és a Sima mare patakon fölvezet annak eredetéhez, s innen a Gura Potecului nyergéhez.

E ponttól a határ, a hegység gerinczét követve, átvonul a Salanile (cote 1734), Poiana Muerei, Pravatul, (Cotul Ursului), Bufta csúcsain az 1833. számú magassági mérjegyhez, felhág a Dealul Caprei keleti tetőjére, azután az 1801. számú magassági mérjeggyel megjelölt nyergen és a Dealul Fometescul csúcsán (cote 1871), továbbá a Curmatura Groapa-Seacan átkelve, felhág a Cibanut, Coasta-lui-Rus, Jasul, Paclita, Gruitul és Paringul (Prislop vagy Mindra) csúcsokra (cote 2520, 4.).

A Paringul csúcsától a határ a Surpatele hegy gerinczén fölvezet a Grivele csúcsára (cote 2106, 9.) onnan az 1779, és 1536, 7. számú magassági mérjegyekhez, s a Prislopulra (cote 1373) és a Poiana Ascunsa nevű hegy lábának hátán azon ponthoz vezet le, melylyel szemben a Gropanul patak a Polatistea patakba ömlik; innen egyenes szög alatt letér a Polatistea patakhoz, átlépi ezt és a Gropanul patakon fölmege annak eredetéhez, fölhág a Gropul és Tapa közötti nyeregbe az 1481. és 1564, 5. magassági mérjegyek között, s innen egyenes vonalban a Petriceea csúcsára (cote 1438), honnan a Petricel nevű hegy éjszaknyugoti lábán leszáll a Stolojoia patakba, s követi ezen patakot a Jiul – Zsily – folyóba beömléseig (mely ponton a Stolojoia patakot Polatisteanak is nevezik).

A határ átszeli a Jiul (Zsily) folyót, a Paretele nevű sziklákon át a Candetul csúcsára, a Murgile gerince mentén a Dragoilul és Dumitru csúcsokra, innen az Obirsia Merisori, Sesul Dimitrei, Obirsia Diului nyeregbe, a Dragasul, Sesul Diului Vulcan, Carteanul csúcsaira és az utóbbi nyergén át a Futetul, Streaia, Mutul, Dealul Piscul Rusesc csúcsaira (cote 1630) vezet. E ponttól a határ egyenes vonalban és nyugoti irányban átszeli a Bréea völgyét, fölhág a Virful Negrulul csúcsára, innen a hegygerinczen végig haladva, a Cornul Zanoagán át a Dealul Cornilor csúcsára; innen délnyugoti irányban leszáll a Zanoaga patak eredetéhez, ezen patakon tovább vonul annak a Valea Balomir patakba beömléseig, átlépi ezen utóbbi patakot és az azzal szemközt levő hegyhasadékon fölvezet ezen patak eredetéig, s azután a hegygerincz hosszában a Sigleul mic és Sigleul mare csúcsaihoz.

Ez utóbbi ponttól a határ délnyugoti irányban a Cracul Pietrei Maurului nevű hegy gerinczének és lábának mentén leszáll a Valea de Pesti nevű patakba, átkel ezen patakon és egyenes irányban a Pribeagulon át felemelkedik a Dealul Galben azon pontjáig, mely az 1223. sz. magassági mérjegytől déli irányban 775 méternyire a Dealul Galben ösvényén esik. Innen a határ az 1174, 1296 (Piatra Negrulul),

1344. (Restovanul) számú magassági mérjegyeken át a Smida Batrinára vezet föl, s innen leszáll a Valea Boului nevű pataknak a Jiulba (Zsily) ömléseig.

E ponttól a határ a Jiul folyón a Valea Seaca patak beömléseig, ezen tovább föl-felé a Pietra Alba lábáig vonul, itt felemelkedik ezen hegynek gerinczére, áthalad a Soarbele, Paltina és Fetele Manesii csúcsain, innen a Sturul (Scurtele) Galbenul nyergébe és csúcsára, a Scarisoara Galbenii és Curmatura Galbenii gerinczein át a Stina mare, Micusa (Vlásia), Bulzul csúcsaira és a Scarisoara nyergébe vezet.

E ponttól a határ, folyton a hegygerinczen haladva, átkel a Morarul, Glodeanul és Tutila csúcsain és ezen utóbbi hegy délnyugati lábán át az 1974. és 1897. számú magassági mérjegyeken keresztül a Rusece patakhhoz, a piriul Dragomir nevű patak beömléséhez, s ezen utóbbi patakon föl annak eredetéhez vezet, s aztán felhág az 1916. számú magassági mérjegy nyergébe. Innen ismét a hegygerinczen át az Isvorul csúcsára, az 1823., 1815., 1733. számú magassági mérjegyekhez, a Curereste csúcsán át (cote 1772) a Cracul Maticului gerinczére, a Dobrovir, Dealul Mlecului (cote 1725), Cupanul (cote 1455), Gasca (cote 1138) csúcsaira, a 980., 896. és 882. számú magassági mérjegyekhez, és a Poiana Schitulon át le a Cerna (Cserna) folyóhoz vezet.

A határ a Cerna folyását követi a 254. számú magassági mérjegygyel jelzett pontig, innen a Secul hegy nyugati lejtőjén létező gyalogösvény mentében a Csezna patakhhoz huzódik (Tesna, cote 492.), azután ezen patakon föl vonul a Poiana Gaura Fetei-ig, itt elhagyja a fentebbi patakot és délnyugatnak egyenes vonalban a Poiana Balta Cerbuluira, innen a Curmatura intre plaiurira, továbbá a hegygerinczet követi a Preseaca (cote 1094) és Coseiul (cote 1071) csúcsaira, a Poiana Rotata és Coseiului-on (cote 1050) át a Lunca Camena (Pietra Vinata), az 1228. és 1126. számú magassági mérjegyeken a Pietra lui Cosei, Poiana Cosei, Grebenicul (cote 1143), Poiana Sulita, Plostina Mosorului, a 827., 894. és 927. számú magassági mérjegyeken a Virful Cocosului (cote 920), Poiana Rachelei, Predealul marce csúcsaihoz, a 763., 636. és 647. számú magassági mérjegyekhez és a Meteres nyergébe vezet. E ponttól leszáll a határ a Cerovát patak eredetéhez és ezen patakon lemegy annak a Bachna patakba ömléseig, ezen utóbbi patakon tovább a Cioaca hegy délkeleti lábáig, nevezetesen a tényleges Bachna meder azon pontjáig, mely egyenesen keleti irányban átellenében esik a Cioaca hegy 164 magassági mérjegygyel jelzett kupjának. E ponttól a határ a Bachna mederben oly vonalon halad, mely a mindkét felől való régi parttól egyenlő távolságra huzódik tovább a vercirova-orsovai kőutig; innen egyenes irányban a magyar és a román vaspályák érintkezési pontjához vonul (azaz a román vaspálya Bachna hidjától északnyugati irányban 132 méterre) átkel a vaspályán és egyenesen a Dunához huzódik.

2. sz. melléklet

A ROMÁN–MAGYAR HATÁR LEÍRÁSA (1918)

Az új határ a vasútáteresznel Turnu-Szeverintől nyugatra, Dudasutól délre kezdődik.

Azután a határ 400 méternyire Dudasu legnyugatibb házaitól nyugatra és Seretu helység nyugati szélén, a Jidoscita pataknév J. betűjén, a Jidoscita helységnév J. betűjén, a D. Matoret 682 magassági ponton át (a magaslat Magyarországnak jut), majd az említett magassági ponttól Ciresiu felé vezető országút mentén úgy, hogy az út Magyarországnak jut, Ciresiu nyugati szélén át, a mezei út hosszában a Jupanesci név N. betűjén keresztül a Gornenti név E. betűjére, a Costesci név E. betűjén át a Mt. Sec 1333 magassági pontra (a magaslat Magyarországnak jut), innen egyenesen északi irányban halad Rumánia és Magyarország mostani határáig, amely a Craiova pataknak a Csernába ömléséig változatlan marad.

Az új határt az említett beömléstől kezdve a Riu Cernisora név A. betűjéig maga a Cserna alkotja, majd kelet felé hajlik a határ és a D. Milano néven át, a D. Negoea név mellett délfelől elhaladva, a D. Seniuleului néven keresztül keleti irányban húzódik a Vulkánszorostól délfelé vezető útig, amelyet Buligától délre 600 méternyire átszel, majd a Zsil folyónak és az útnak a Lainici névtől délre levő keresztezéséig halad.

Ezután a határ egyenesen kelet felé halad a Sadu patakig, majd a patak mentén északkelet felé ennek eredetéig (1 km.-nyire keletre a Stana Prislopu név U. betűjétől), azután egyenesen északra a Vrf. Mandrei 2529 magassági ponttól a mostani határig, a régi határ mentén egészen a Vrf. Ciobanul név V. betűjétől délnyugatra 400 méter távolságig.

Ettől a ponttól a határ egyenesen keleti irányban halad Bucolie déli szélén át és délre a Vfr. Repede, Ciungetu és Par. Latorita nevektől.

Azután 400 méternyire délre a Piscu Moldovisului 1632 magassági ponttól a határ keleti irányba halad a patakösszefolyásig 1 km.-nyire délnyugatra a Rakovita név R. betűjétől, 2 km.-nyire délre Boisoara helységtől, Titesti északi szélén a Zanoaga 1248 magassági pontig (a magaslat Magyarországnak jut), a Stana Cioricu név U. betűjén át, 1 km.-nyire délre a Comarnicul 1862 magassági ponttól, a kisvasutat Mt. Lipitoarea 2000 magassági ponttól 3 km.-nyire délnyugatra átszelve, majd keleti irányban az 1961, 1932, 1576, 1172, 1607, Mt. Batrana 2338, 2237 magassági pontokon, a Mt. Papusa 2379 háromszögelési ponton, az 1785, 1411, 1264, 1074 magassági pontokon át (az összes magaslatok Magyarországnak jutnak), a campolung-brassói utat átvágja a hídnál 1 km.-nyire az 1074 ponttól délkeletre, majd tovább halad az 1265 ponton át (a híd és a magaslat Magyarországnak jut) és majdnem keleti irányban húzódva

a Vrf. Santu Ilie és a Vrf. Sigluia nevek között féluton az 1880 magassági pontnál eléri a mostani határt.

A mostani határ az 1909 magassági pontig változatlan marad; az új határ azután a magassági ponttól a Schiutu Pestera Decebal név második C. betűjén, a Caraimanu név U. betűjén, a V. Cerbului név B. betűjén át Azuga északi széle mellett húzódik az Azuga név A. betűjén át az 1505 magassági ponton keresztül, amely Rumániáé marad, a Vrf. Cazacu név V. betűjén át majd délkelet felé kanyarodva a Vrf. Cazacu 1757 magassági ponttól délre 1 km.-nyire elhaladva, közvetlenül a Mt. Prislop névtől délre az 1531 magassági ponton át (ez Magyarországnak jut), az 1128, 878, 1235, 1540 magassági pontokon keresztül (valamennyi magassági pont Magyarországnak jut), 1 km.-nyire délre 1771 Mt. Grohotis 1450 ponttól (mindegyik pont Magyarországnak jut) azután 700 méternyire délre a Teleajenul helység 871 ponttól a 961 ponton át (ez a pont Magyarországnak jut), 1 km.-nyire délre az 1340 ponttól (a Tatár Havas P. név V. betűjén át), a 975, 1486, 1115 pontokon keresztül (mindhárom pont Magyarországnak jut), majd tovább északkeleti irányban az utat a Bodzavölgyben a Gura Siriului név G. betűjétől északnyugatra 2 km.-nyire átvágva, azután az 1183, 1363 pontokon át, az 1338 ponttól pedig 600 méternyire délre, majd északkelet felé 1 km.-nyire a 789 ponttól északra ahol a határ Magyarországnak és Rumániának mostani határába torkollik. Az eddigi határ Popiitól délnyugatra pontosan 2,5 km.-nyi távolságig változatlan marad, azután a határ északkeleti irányban halad pontosan 1 km.-nyi távolságig az 1530 ponttól délkeletre, itt élesen északnyugat felé kanyarodik az 1530 pontot keletről megkerülve, az 1521, 1587 pontoktól keletre, Mt. Condratu 1490 pont körül északkelet felé kanyarodva, a 950 ponttól keletre a keskenyvágású vasutat Lepsától nyugatra 4 km.-nyire átvágva, a Mt. Sbina Neagra 1374 ponttól keletre, a Mt. Resboiului 1014 ponttól keletre elhaladva, a kisvasutat az 508 ponttól 2 km.-nyire keletre átszelve, a Mgr. Casinului 1167 háromszögelési pont mellett 1 km.-nyire keletre elhaladva, majd a 843 ponton át, a 737 ponttól 1 km.-nyire keletre, a 704, 716 ponton, a Hirsza név S. betűjén, Harja délnyugati szélén, a 962 sorompóórségen (Cord. P.) és az onnan északnyugatra 3 km.-nyire levő sorompóórségen (Cord. P.) át (az előbb említett minden pont Magyarországnak jut), azután északra kanyarodva a Vrf. Cheschiului 1050 ponton át (ez a pont Magyarországnak jut), itt élesen északnyugatra fordulva a Mt. Cleja 1071 ponttól északra, a lejtőn az 1108 ponttól északra, a Mt. Nemira 1653 háromszögelési ponttól keletre, az 1370 pont mellett keletről elhaladva, a kisvasutat a Poiana Uzului 479 ponttól 3 km.-nyire nyugatra átvágva, az 1342 háromszögelési ponton át (a magaslat Magyarországnak jut), a 682 pont mellett keletről 1800 méternyire elhaladva, a Trotus völgyi vasutat a Preluci név P. betűjénél átszelve az Agasu U. betűjétől közvetlenül keletre, az 1275, 1613 pontokon át (ezek a pontok Magyarországnak jutnak), a Csülemér 1651 háromszögelési

ponttól keletre, a Tarhavas 1662 háromszögelési ponttól keletre, a Schimba Garda név M. betűjén át, az 1573 ponttól keletre, a Mt. Mairus 1463 és a 703 pont mellett keletről elhaladva, az 1211 ponttól közvetlenül nyugatra, a kisvasutat a Biczului völgyben Tasca keleti kijáratánál átvágva, az 1254 ponttól keletre, a 932 ponttól nyugatra, a Toca 1904 háromszögelési pont körül (2 km.-nyire északkeletre a legmagasabb ponttól), a Schitul Ducau név S. betűjén át, az 1080 ponttól nyugatra, a Bistricioara völgyben az utat átvágva a Grintiesiul név G. betűjén át, majd kelet felé a Frasin 1145, az 1021 ponton, a Farcasa név C. betűjén keresztül az 1086 háromszögelési pont, 1150 pont, Monte Bivol 1534 háromszögelési pont, 1276 pont, 1208, 975, 1010, 862 pontok mellett keletről elhaladva, itt északkeletre elkanyarodva Paisenitől délre 2 km.-nyi távolságig, a Paiseni név N. betűjén, Moldava név O. betűjén, Kornoluncze név L. betűjén keresztül, Rotopanesti helység keleti szélén és Mihaesti déli szélén, majd Mihaesti A. betűjén a 393 magassági ponton át, azután Ausztriának és Rumániának régi határát követve a La Zare 503 háromszögelési ponttól délkeletre 2 km.-nyi távolságig, majd északkeletre elhajolva a 305 ponton át, a 281 ponton a Serethnél, Talpa keleti szélén a 396, 402 pontokon keresztül, 0,5 km.-nyire Derscától keletre a 189, 198, 332, 304 pontokon, a 311 ponttól 1 km.-nyire délnyugatra levő gémes kúton, Baranca keleti szélén, Pilipatui keleti szélén, a 251 ponton át Luncától 1 km.-nyire keletre a Pruthig húzódik.

3. sz. melléklet

MAGYARORSZÁG TRIANONI HATÁRLEÍRÁSA

Magyarország határai a következőképpen állapítatnak meg:

Ausztriával:

Antonienhoftól (Köpcsenyától keletre) nyugatra körülbelül egy km. távolságnyira választandó ponttól, amely a hármás határpontja Magyarországnak, Ausztriának és Cseh-Szlovákiának, dél felé a Mosonszentjánostól délnyugatra körülbelül 8 km-re fekvő 115. magassági pontig:

a helyszínen megállapítandó vonal, amely teljesen magyar területen hagyja az oroszvár-csornai vasútvonalat és Horvátfalutól és Pusztasomorjától nyugatra, Köpcsenyától, Németjársfalutól, Miklóshalmától és Mosontarcsától keletre halad;

innen nyugat felé a Fertő-tó déli partján Fertőboz és Hidegség közt választandó pontig;

a helyszínen megállapítandó vonal, amely Pomogytól délre halad, Magyarországnak hagyja az egész Főcsatornát és a helyi érdekű vasútvonalat, amely Mexikó állomásról északnyugat felé vezet, metszi a Fertő-tavat és a szigettől, amelyen a 117. magassági pont van, délre halad;

innen dél felé a 265. magassági pontig (Kamenje) körülbelül 2 km-re Fülestől délkeletre:

a helyszínen megállapítandó vonal, amely Nagyczenktől és Fülestől keletre, Németperesztegtől és Kövesdtől nyugatra halad;

innen délnyugat felé a 883. magassági pontig (Irottkő) körülbelül 9 km-re Kőszegtől délnyugatra:

a helyszínen megállapítandó vonal, amely Locsmándtól, Ólmodtól és Rendektől délkeletre, Kőszegtől és az e helységből Salamonfalvára vezető úttól északnyugatra halad;

innen dél felé a 234. magassági pontig, körülbelül 7 km-re Pinkamindszenttől észak-északkeletre:

a helyszínen megállapítandó vonal, amely Rohoncztól és Nagynardától keletre, Búcsútól és Dozmattól nyugatra, azután pedig a 273., 260. és 241. magassági pontokon áthalad;

innen általában délnyugati irányban a 353. magassági pontig, körülbelül 6 km-re Szentgotthárdtól észak-északkeletre:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Nagysároslak és Pinkamindszent között, Karácsfa, Németbükös és Zsámánd községektől délre, azután pedig a 323. magassági ponton (Hochkogel) át halad;

innen délnyugat felé, a Rába és a Murai medencének vízvásztó vonalán Tókától keletre, körülbelül 2 km távolságnyira megállapítandó pontig, amely hármas határpontja Ausztriának, Magyarországnak és Szerb-Horvát-Szlovén Államnak:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Rábakeresztúr, Németlak és Nagyfalva községektől keletre, a radkersburg-szentgotthárdi úttól nyugatra és a 353. magassági ponton (Janke hegy) át halad.

A Szerb-Horvát-Szlovén Állammal:

A fentebb meghatározott ponttól kelet felé a 313. magassági pontig, körülbelül 10 km-re Szentgotthárdtól délre:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely általában véve az északra fekvő Rába s a délre fekvő Mura medencéjét elválasztó vonalat követi;

innen dél felé a 295. magassági pontig (körülbelül 6 km-re Muraszombattól északkeletre):

a helyszínén megállapítandó vonal, amely általában véve az északra fekvő nemesnépi és a délre fekvő kelebiai medencét elválasztó vonalat követi;

innen dél-délkelet felé, a Lendva folyón a 265. magassági ponttól délre választandó pontig:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Kebeleszentmárton, Zsitkócz, Göntérháza, Lendvahidvég, Csentevölgy és Pincze helységektől keletre, Lendvajakabfalvától, Bödeházától, Gáborjánházától, Dédestől és Lendvaújfalutól nyugatra halad;

innen délkelet felé:

a Lendva lefolyása lefelé;

azután a Mura lefolyása lefelé;

azután a volt magyar-horvát határral való találkozóponyjáig, a gyékényes-kapronczai vasúti hídtól körülbelül 1 500 m-re felfelé;

a Dráva lefolyása lefelé;

innen délkelet felé Miholjacdolnajtól keletre körülbelül 9 km távolságnyira választandó pontig:

Magyarország és Horvát-Szlavonországok volt közigazgatási határa, azzal a kiigazítással, hogy a gyékényes-barcsi vasútvonal a gólai állomással együtt teljesen magyar területre essék;

innen kelet felé a 93. magassági pontig, körülbelül 3 km-re Baranyavártól délnyugatra:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Torjancz, Lőcs és Benge helységektől északra, Kásádtól és Beremendtől, ez utóbbinak vasútállomásától és Illócskától délre halad;

innen északkelet felé, a Duna folyásán a 169. magassági ponttól (Kiskőszeg) északra körülbelül 8 km távolságyira a helyszínén választandó pontig:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Baranyavártól, Főherceglaktól (a Szerb-Horvát-Szlovén Államnak juttatva a Baranyavártól északra közvetlenül elágazó s ezt a két helységet összekötő vasútvonalat) és Dályoktól nyugatra, Ivándárdától, Sároktól, Udvartól és Izabellaföldtől (s ennek vasútjától) keletre halad;

innen kelet-északkelet felé, a Kígyós patak folyásának pontjáig, Bácsmadaras állomástól körülbelül 3 km-re kelet délkeletre:

Herczegszántó és Bereg helységek között halad, azután általában a Kígyós-patak folyását követi, azonban Regőczétől északra fordul;

innen kelet-északkelet felé, a Tisza holt ágán, Horgos állomástól kelet-északkeletre körülbelül 5 és ½ km távolságyira választandó pontig:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Kunbajától délre halad, a Szabadka-bácsalmási vasútvonalat Csikéria állomástól körülbelül 1500 m-re keletre, a Szabadka-kiskunhalasi vasútvonalat Kelebia állomástól körülbelül 3 km-re délre átvágja, Horgostól és vasútállomásától északra, Röszeszentmihálytelektől pedig délre halad;

innen délkelet felé a Tiszáig:

a holtág középvonala;

innen felfelé körülbelül 5 km távolságyira, a helyszínén választandó pontig:

a Tisza folyása;

innen általában kelet felé, Kis-zombor állomástól délnyugatra körülbelül 4 km távolságyira, körülbelül kelet-délkeletre a 84. magassági ponttól és dél-délnyugatra a 83. magassági ponttól a helyszínén választandó pontig, amely hármas határpontja lesz Romániának, Magyarországnak és a Szerb-Horvát-Szlovén Államnak:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Gyála és Ószentiván helységek, továbbá Óbéd és Kübekháza közt halad.

Romániával:

A fentebb meghatározott ponttól kelet-északkelet felé a Maros folyón, a Makószegedi vasútvonal hidjától 3 500 m-re felfelé megállapítandó pontig:

a helyszínén megállapítandó vonal;

innen délkeletre, azután északkeletre a nagylaki állomástól délre körülbelül 1 km távolságyira választandó pontig:

a Maros folyó folyása felfelé;

innen északkeletre Csanád és Arad vármegyék közigazgatási határának kiszöge-
léséig, Németperegtről észak-északnyugatra:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Nagylak és a vasútállomás között halad;
innen kelet-északkelet felé, Battonya és Tornya helységek között választandó
pontig:

az a megyehatár, amely Nemesperegtől és Kisperegtől északra halad;

innen a 123. magassági pontig (Marosligettől körülbelül 1 200 m-re keletre),
amely hármas határpontja Magyarországnak, Romániának és Cseh-Szlovák-ország
ruthén területének:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Nagyvarjastól, Kisvarjastól és Nagy-
iratostól nyugatra, Dombegyháztól, Kevermestől és Elektől keletre, Ottlakától,
Nagypéltől, Gyulavarsánytól, Anttól és Illyétől nyugatra, Gyulától, Gyulaváritól és Kö-
tegyántól keletre halad, átvágja a Nagyszalonta-gyulai vasútvonalat Nagyszalontától
körülbelül 12 km-re a két elágazás között, amelyet ez a vasútvonal keresztezése alkot
a szeghalom-erdőgyaraki vasútvonallal; azután Méhkeréktől keletre, Nagyszalontától
és Marcziházától nyugatra, Gesztől keletre, Atyástól, Oláh-Szent-Miklóstól és Rojttól
nyugatra, Ugrától és Harsánytól keletre, Kőrösszegtől és Kőröstarjántól nyugatra,
Ártándtól keletre, Nagyszántótól nyugatra, Nagykerékitől keletre, Pelbárthidától
és Bihardiószegtől nyugatra, Kismarától keletre, Csokalytól nyugatra, Nagylétától
és Álmosdtól keletre, Érselindtól nyugatra, Bagamértől keletre, Érkenéztől és Érmi-
hályfalvától nyugatra, Szent-György-Ábránytól és Penészlektől keletre, Szaniszlótól,
Berecsomakóztól, Fénytől, Csanálostól, Börvélytől és Domahidától nyugatra, Vállaj-
tól keletre, Csenger-Bagostól és Óvárától nyugatra, Csenger-újfalutól keletre, Darától
nyugatra, Csengertől és Komlódtótfalutól keletre, Petétől nyugatra, Nagyécztől
keletre, Száraz-Berektől nyugatra, Méhtelektől, Garbolcztól és Nagyhódostól keletre,
Felsőalmástól nyugatra, Kishódostól keletre, Nagypaládtól nyugatra, Kispaládtól
és Magosligettől keletre halad.

Cseh-Szlovákiával:

A fentebb meghatározott 123. magassági ponttól északnyugat felé a Batár folyásán
Marosligettől keletre körülbelül 1 km távolságra választandó pontig:

a helyszínén megállapítandó vonal;

innen a Batár folyása lefelé;

innen a Badaló alatt, e község közelében választandó pontig:

a Tisza folyása lefelé;

innen észak-északnyugat felé, Daróczytól észak-keletre a helyszínén választandó
pontig:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely a Cseh-Szlovák Állam ruthén területén hagyja Badaló, Csoma, Macsola, Asztély és Déda helységeket, s magyar területen Beregsurány és Darócz helységeket;

innen északnyugat felé, a Fekete Víz és a Csaroda összefolyásáig:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely a 179. magassági ponton áthalad és ruthén területen hagyja Mezőkaszony, Lónyai tanya, Degenfeld-tanya, Hetién, Horváthi tanya és Komjáthy-tanya helységeket, a magyar területen Kerek-Gorondtanya, Berki-tanya és Barabás helységeket;

innen Szabolcs és Bereg vármegyék közigazgatási határától felfelé a helyszínén választandó pontig:

a Csaroda folyása lefelé;

innen nyugat felé addig a pontig, ahol a jobb partról jövő említett megyehatár metszi a Tisza folyását:

a helyszínén megállapítandó vonal;

innen lefelé, Tárkánytól kelet-délkeletre a helyszínén választandó pontig:

a Tisza folyása;

innen általában nyugat felé, a Ronyva folyásának pontjáig, amely a Sátoraljaújhely város és az állomás közt levő hídtól körülbelül 3 700 m-re fekszik északra:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Cseh-Szlovákiának hagyja Tárkány, Perbenyik, Örös, Kiskövesd, Bodrogszerdahely, Bodrogszög és Borsi helységeket és Magyarországnak Dámócz, Karos és Felsőberezki helységeket, áthalad a Bodrogon és átvágja a Sátoraljaújhelytől délkeletre fekvő vasútháromszöget, s oly módon halad e várostól keletre, hogy az egész kassa-csapi vasútvonalat a cseh-szlovák területen hagyja;

innen felfelé a 125. magassági pont mellett fekvő pontig, Alsómihályitól délre körülbelül 1 500 m-re:

a Rozsnya folyása;

innen északnyugat felé a Hernád folyásának pontjáig, amely Abaújnádasdtól délnyugatra, a jobb parton fekvő 167. magassági ponttal szemben van:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely általában a keletre fekvő Ronyva és a nyugatra fekvő Bozsva medencéinek vízváltó vonalát követi, azonban Pusztalújfalutól körülbelül 2 km-re keletre halad, a 896. magassági pontnál délnyugat felé fordul, a 424. magassági pontnál a Kassa-sátoraljai országutat átvágja és Abaújnádasdtól délre halad;

innen lefelé Abaújtól délnyugatra körülbelül 1 500 m távolságnyira a helyszínén választandó pontig:

a Hernád folyása;

innen nyugat felé a 330. magassági pontig, körülbelül 1 500 m-re Perénytől dél-nyugatra:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Cseh-Szlovákiának hagyja Miglécznémeti és Perény helységeket, Magyarországnak pedig Tornyosnémetit;

innen nyugat felé a 291. magassági pontig, körülbelül 3 500 m-re Jánoktól délkeletre: az északra fekvő Bodva és délre fekvő Rakacza medencéinek vízvásztó-vonala, amely egészen magyar területen hagyja a gerincen átvonuló utat Buzitától délkeletre;

innen nyugat-északnyugat felé a 431. magassági pontig, körülbelül 3 km-re Tornától délnyugatra:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Cseh-Szlovákiának hagyja Jánok, Tornahorváti és Bodvavendégi helységeket, Magyarországnak pedig Tornaszentjakab és Hidvégárdó helységeket;

innen délnyugat felé a 365. magassági pontig, körülbelül 12 km-re Pelsőctől dél-délkeletre:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely a 601., 381. (a rozsnjó-edelényi úton), 557. és 502. magassági pontokon át halad;

innen dél-délnyugat felé a 305. magassági pontig, körülbelül 7 km-re Putnoktól északnyugatra:

a vízvásztó-vonal nyugatra a Sajó, keletre pedig a Szuha és a Keleméri medencéi közt;

innen dél-délnyugat felé a 278. magassági pontig a Sajó és a Rima összefolyásától délre:

a helyszínén oly módon meghatározandó vonal, hogy a bánrévei pályaudvar Magyarországnak maradjon, de amely lehetővé teszi, hogy szükség esetén a pelsőczy és losonczi két vasúti vonal közt cseh-szlovák területen összekötő vonal legyen építhető;

innen délnyugat felé a 485. magassági pontig körülbelül 10 km-re Salgótarjától kelet-északkeletre:

a helyszínen megállapítandó vonal, amely általában az északra eső Rima és a délre eső Hangony és Tarna medencéinek vízvásztó-vonalát követi;

innen nyugat-északnyugat felé a 727. magassági pontig:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Magyarországnak hagyja Zagyvaróna és Salgó helységeket és bányákat és Somosújfalú állomástól délre halad;

innen északnyugat felé a 391. magassági pontig, körülbelül 7 km-re Litkéről keletre:

az a vonal, amely általában a Dobroda medencéjét északkeleten határoló gerincet követi s a 446. magassági ponton át halad;

innen északnyugat felé, az Ipoly folyásán, Tarnóctól északkeletre, körülbelül 1500 m távolságnyira választandó pontig:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely a 312. magassági ponton és Tarnócz és Kalonda között áthalad;

innen délnyugat felé az Ipoly kanyarulatában, Tesmagtól délre körülbelül 1 km távolságnyira választandó pontig;

a helyszínén oly módon megállapítandó vonal, hogy az Ipolyság állomástól délre haladjon, s egészen cseh-szlovák területnek hagyja az ipolyság-csatai vasúti vonalat, valamint a korponai elágazást is, de egészen Magyarországnak hagyja Bernece és Tésa helységeket;

innen dél felé a Dunába való torkolásig;

az Ipoly folyása lefelé;

innen a folyón felfelé Antonienhoftól (Köpcsénytől keletre) keletre körülbelül 2 km távolságnyira meghatározandó pontig;

a Duna hajózási fővonala;

innen nyugat felé Antonienhoftól (Köpcsénytől keletre), nyugatra körülbelül 1 km távolságnyira a helyszínén választandó pontig, amely hármas határpontja Ausztriának, Magyarországnak és Cseh-Szlovákiának;

a helyszínén megválasztandó vonal.

4. sz. melléklet

MAGYARORSZÁG HATÁRAI AZ 1947-ES
PÁRIZSI SZERZŐDÉS SZERINT

Magyarország határai

Az 1938. évi november hó 2-án kelt bécsi választott bírósági határozat rendelkezései semmisnek és érvénytelennek jelentetnek ki.

A Magyarország és Csehszlovákia közötti határ, attól a ponttól kezdve, amely e két Állam és Ausztria határai között, addig a pontig, amely közös e két állam és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniójának határai között, ezzel visszaállítatik, úgy, amint az 1938. évi január hó 1-én fennállott, kivéve mégis a következő alpont rendelkezéseiből folyó módosítást.

Magyarország átengedi Csehszlovákiának Horvátújfalu, Oroszvár és Dunacsun községeket, a jelen Szerződéshez 1/A alatt csatolt térképen megjelölt kataszteri területekkel együtt. Ennek folytán a csehszlovák határ ezen a szakaszon a következőképpen állapíttatik meg: attól a ponttól kezdve, amely Ausztriának, Magyarországnak és Csehszlovákiának 1938. évi január 1-én fennállott határai között közös volt, Ausztria és Csehszlovákia között a jelenlegi magyar-osztrák határ lesz a határ addig a pontig, amely a 134. magassági ponttól délre körülbelül 500 méterre (a rajkai templomtól északnyugatra 3,5 kilométerre) fekszik, ez a pont lesz ezentúl az említett három állam határainak közös pontja; innen az új határ Csehszlovákia és Magyarország között keletre fordul Rajka község északi kataszteri határát követve a Duna jobb partjáig addig a pontig, amely a 128. magassági ponttól északra körülbelül 2 kilométerre (a rajkai templomtól keletre 3,5 kilométerre) fekszik s amely pontnál az új határ csatlakozik a Duna hajózási fővonalában az 1938. évi január hó 1-én fennállott csehszlovák-magyar határhoz; a Rajka község határán belül fekvő zsilip és visszaeresztő csatorna magyar területen maradnak.

A Magyarország és Csehszlovákia között az előző alpontban megállapított új határ pontos vonalrészleteit a helyszínén Határrendező Bizottság fogja kijelölni, amely Bizottság a két érdekelt kormány képviselőiből fog állni. A Bizottság munkálatait a jelen Szerződés életbelépésétől számított két hónap alatt befejezi.

Arra az esetre, ha az átengedett terület lakosságának Magyarországra telepítésére vonatkozólag Magyarország és Csehszlovákia kétoldalú egyezményt nem kötnének, Csehszlovákia biztosítja az említett lakosságnak az emberi és polgári jogok teljességét. A lakosságcsere tárgyában 1946. évi február hó 27-én kelt csehszlovák-magyar Egyezményben kikötött összes biztosítékok és kedvezmények alkalmazást nyernek azokra a személyekre, akik Csehszlovákiának átengedett területet önként elhagyják.

5. sz. melléklet

HORVÁTH PÁL VISSZAEMLEKEZÉSE
(INTERJÚ, BÉCS, 2021. DECEMBER 30).³⁶⁵

1985. augusztus 1-jén léptem be Romániából Magyarországra Trabantommal. Velem jött fiatalon özvegyen maradt édesanyám. Egyikünknek sem volt maradása Romániában, édesapám után mi is a Szekuritáte célkeresztjébe kerültünk.

Odahaza hallottam, hogy körülbelül egy héttel azelőtt két ismerős házaspárnak sikerült Magyarországot Ausztria felé elhagynia, azonban senki sem tudta, hogyan. Azzal az eltökélt szándékkal indultunk útnak, hogy ha egy mód van rá, nem megyünk vissza.

Két hétig Budapesten és vidéken lehetőségeket kerestem, érdeklődtem, külföldi ismerősökhöz folyamodtam, de sajnos semmi konkrét információhoz nem jutottam azzal kapcsolatban, hogyan tudnánk „kiszökni”. Útlevelünkben a „kis ablak” Magyarország–Csehszlovákia–NDK–Lengyelország beutazására adott lehetőséget.

Minden előzetes informácó hiányában, teljesen ösztönösen fordultam balra Mosonmagyaróvár után, 1985. augusztus 15-én este. A hegyeshalmi határ előtti kiskatona, körülbelül öt-hatszáz méterrel a FEP előtt, látva a román rendszámot, félreállított, mondván: mit keresünk mi ott? „Eltévedtünk, Pozsonyba igyekeztünk, itt kötöttünk ki.” „Erre kell visszafordulni, arra van Rajka.”

„De ha már itt vagyunk, nem nézhetjük meg Bécset, by night?” „Ahaa, tehát Ausztriába szeretnének kilépni?” „Igen, ha már itt vagyunk, megnéznénk Bécset, majd utána visszamegyünk Pozsonyba, és folytatjuk utunkat az NDK felé.”

Az őrkunyhóban éppen csengett a telefon. „Hadnagy elvtárs, jelentem, semmi különös. Ja, igen, itt van két román, eltévedtek, Pozsonyba mentek volna, de most meg azt kérdik, nem mehetnek-e át Ausztriába... Igen, igen, család, illetve anya és fia... Igen, magyarul beszélnek... Igen, mondom nekik...”

Utána hozzám fordult, rendben, menjünk tovább a FEP-re. „Kit keressünk ott?” „Már várják magukat.”

A diplomatasávrá irányítottak minket, azonnal odajött két ellenőr, egyik elvitte az iratainkat, a másik ott maradt végig mellettünk. „Na, merre, merre?” „Hát, nézze, Pozsonyba szeretünk volna menni, de eltévedtünk, erre azt gondoltam, ha már itt vagyunk, szeretnénk megnézni Bécset, utána majd visszamegyünk Pozsonyba...” „FiataleMBER, nekem mondja meg, mi lesz az út végcélja?” „Pozsony, utána az NDK,

³⁶⁵ A szerző interjúja, kézirát.

utána Lengyelországon keresztül tervezzük a visszautat...” „Fiatalember, nézzen a szemembe: az út végcélja?”

Megszólalni se mertem.

„Nem Németországra lesz véletlenül? Nem az NSZK?” „Nézze, Uram, nagyon jól tudja, ha minket itt most kienged, persze hogy ott kötünk ki, Nyugat-Németországban.” „Na, ez már beszéd, pár perc, és mehetnek.”

Gondolom, izgalmunkat, lelkiállapotunkat különösebben ecsetelni nem kell...

Közben a frissen felújított Trabantomat nézi, csodálja, hiszen sok kütyüt beleépítettem. „Ez a gomb mi? Az a billentyű mire való?” Kiderült, neki is Trabantja van.

„Uram, valóban kimehetünk?” „Igen, nyugi, ma egy másik erdélyi magyar családot is kiengedtünk. Minden rendben lesz.” „Uram, írja le nekem a nevét, címét, visszaküldöm a Trabantot ajándékba.”

Válasza megdöbbsentett: „Nem, fiatalember, felejtse el az arcomat, felejtse el azt is, hogy itt járt, ennek amúgy sem lesz nyoma az útlevelében. A Trabantra meg nagyobb szükségük lesz maguknak odakint, főleg az elején.”

Mindez körülbelül tíz percig tartott, közben több határőr elment mellettünk, látták a román rendszámot, pontosan tudták, mi történik. Mosolyogtak, bátorítottak: „Na, kifelé, kifelé?” „Sok szerencsét az új életben!” Az útleveleket visszakaptuk, benne semmi pecsét, semmi jele annak, hogy arra jártunk. Sorompó fel, átgurultunk Ausztriába.

Mindez számunkra annyira hihetetlen volt, hogy teljesen sokkos állapotba kerültünk. Sötét volt, nagy forgalom, kis Trabant, remegő térdek, így történt a bal esetünk negyven kilométerrel a határ után, osztrák területen. Súlyos sérüléseink miatt továbbutazásról szó sem lehetett, így végleg Ausztriában maradtunk, amiért így utólag hálás vagyok a sorsnak.

A következő négy és fél évben, a '89-es-es rendszerváltásig, több tíz ember hasonló „kiszivárgásában” segítettem. Nagyrészüket erdélyi magyar volt, de akadt köztük magyarul beszélő szász, és olyan román is, aki magyarul nem tudott. A már Magyarországon levő erdélyi magyarokat telefonon oktattam ki, pontosan melyik nap, melyik határátkelőn jelentkezzenek kilépésre; mit mondjanak, hogyan viselkedjenek, mire számítsanak. A túloldalon legtöbbször személyesen vártam, és felvilágosítottam őket a további lépésekről. De volt olyan eset is, amikor utazásra jogosult Ausztriában élő ismerőseim autóval mentek át értük. Akiknek segítettem, mind kijutottak, megghiúsult kiléptetési kísérlet akkor nem jutott tudomásomra.

Harminc év távlatából, immár hobbytörténészként, kutatóként, józanul, érzelmeket félretéve, a következőket kell mondanom:

A román állampolgárok kiszivárgása egy központilag nagyszerűen megszervezett, szigorúan titkos művelet volt, amiről minden beavatott tudott, de pontosan csak

annyit, amennyit tudnia kellett. A határőrök, kiskatonák mind tudták, mi történik, tudatában voltak a művelet fontosságának, a konspirációt maximálisan betartották. Kutatásaim alatt több akkori határőrrel beszéltem, de senki nem látott semmilyen írásbeli parancsot erről, csupán szóban elhangzott utasításokat követtek. A műveletek fontossága és konspiratív jellege annyira tudatukba vésődött, hogy erről ma sem hajlandó szinte senki nyíltan beszélni.

6. sz. melléklet

A MAGYAR KIRÁLYI HATÁRŐRSÉG HATÁRŐRIZETI
SZOLGÁLATÁNAK ELEMEI, JÁRŐRFEGYVERZETE,
RUHÁZATA, FELSZERELÉSE

Szolgálatellátás fajtái:

- ♦ járőrszolgálat,
- ♦ nyomozó szolgálat,
- ♦ utasellenőrző szolgálat.

Járórnemek:

- ♦ útellenőrző és portyázó járőr,
- ♦ árukísérő járőr,
- ♦ karhatalmi járőr,
- ♦ ellenőrző járőr,
- ♦ nyomozó járőr.

A járőr ruházata:

- ♦ tábori sapka,
- ♦ zubbony,
- ♦ tábori nadrág,
- ♦ köpeny,
- ♦ bakancs,
- ♦ óvócikkek: csőgallér, bőrmellény, bunda, botos.

A járőr felszerelése, fegyverzete:

- ♦ puska 14, illetve pisztoly 7 lőszerrel,
- ♦ derékszív,
- ♦ szurony (táskával és tokkal),
- ♦ 4 db tölténytáska,
- ♦ járőrtáska,
- ♦ kulacs, termosz,
- ♦ látcső,
- ♦ iránytű,
- ♦ jelsíp,
- ♦ ellenőrző óra,
- ♦ kutya-felszerelési cikkek.

7. sz. melléklet

1880. ÉVI LII. TÖRVÉNYCIKK A NÉPSZÁMLÁLÁSRÓL³⁶⁶

1. § A magyar korona országainak területén általános népszámlálás rendeltetik el. Ezen népszámlálás az 1880. december 31-én létező népességi állapot szerint, 1881. január 1-je és 10-ke közt országszerte megindítandó és szakadatlanul folytatattván, ez idő alatt be is fejezendő.

2. § A népszámlálással egyidejűleg a lakhelyek és némely házi állatok összeírása is eszközzendő.

3. § A népszámlálás a közigazgatási bizottság, illetőleg Horvát-Szlavonországokban az alispánság vagy a városi tanács vezetése és felügyelete alatt történik.

4. § Mindenki köteles a népszámlálás alkalmával számbaveendő adatokat saját maga, családtagjai, hozzátartozói és lakói után hiven bevallani. Az illetőségnek ez alkalommal történendő bejegyzése, az illetőséget meg nem állapítja.

Az, kinek hanyagsága vagy rosszakarata miatt a számlálást ismételni kellene, az ebből eredő költséget megtéríteni tartozik.

Mindezen költség, mind a birság közigazgatási uton szabatik meg és hajtatik be.

6. § A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi minister a népszámláláshoz szükséges nyomtatványokat szolgáltatja.

Ezen nyomtatványok betöltéséről a helyhatóságok gondoskodnak.

7. § A népszámlálás foganatosításából felmerülő költségek fedezésére 150,000 frt-nyi rendkívüli hitel nyittatik a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi minister részére, a melyből 50,000 frt esik az 1880. évi költségvetésbe.

8. § A jelen törvény kihirdetése napján lép életbe.

Jelen törvény végrehajtásával a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi minister bizatik meg, ki e végből a Magyarországon a belügyi- és honvédelmi ministerrel, Horvát-Szlavonországokban a bánnal, a határőrvidéken pedig az ottani igazgatás főnökével egyetértőleg intézkedik.

³⁶⁶ Corpus Juris Hungarici CD ROM 1880. évi törvények.

8. sz. melléklet

1910. ÉVI VIII. TÖRVÉNYCIKK AZ 1910. ÉVI
NÉPSZÁMLÁLÁSRÓL³⁶⁷

1. § A magyar szent korona országainak területén az 1910. évi december hó 31-ike és 1911. év január 1-je közti éjfél időpontjában létező népességi állapot feljegyzésével általános népszámlálást kell tartani. A népszámlálást országszerte az 1910. évi január hó 1-én kell megindítani és szakadatlanul folytatva, január 10-éig kell befejezni.

A népszámlálással egyidőben a lakás céljára szolgáló épületeket és a lakásokat is össze kell irni.

2. § A népszámlálást a törvényhatóság első tisztviselőjének, Horvát-Szlavonországokban az első- és másodfokú közigazgatási hatóságoknak felügyelete alatt a községi előljáróságok, illetőleg városi közegek és e célra alkalmazandó számlálóbiztosok és népszámlálási felülvizsgálók közreműködésével kell végrehajtani.

Az eljárás részleteit a kereskedelemügyi minister, Horvát-Szlavonországokban a kereskedelemügyi ministerrel egyetértőleg a bán, a jelen törvény és a magyar királyi központi statisztikai hivatalról szóló 1897. évi XXXV. törvény cikk szem előtt tartásával, rendeleti uton állapítja meg.

3. § Nyilvános vagy nyilvánossági joggal felruházott elemi iskolákban alkalmazott férfitanítók a számlálóbiztos tennivalóival megbízhatók és e megbízást – a 4. § értelmében megállapítandó díjazás fejében – fegyelmi felelősség terhe alatt elfogadni és teljesíteni kötelesek.

Mindazokban az iskolai osztályokban, amelyeknek tanítói a népszámlálásban mint számlálóbiztosok részt vesznek, a tanítás az összeírási napokon, legfeljebb azonban 6 iskolai napon szünetelhet.

A kereskedelemügyi minister a tanítóknak a népszámlálásban való közreműködésére vonatkozó rendeletét a vallás- és közoktatásügyi ministerrel egyetértőleg bocsátja ki, Horvát-Szlavonországokban pedig a népiskolai tanítóknak a népszámlálásban való közreműködése iránt a bán fog megfelelően rendelkezni.

4. § A népszámlálásra szükséges nyomtatványokat az állam ingyen szolgáltatja.

Ezen nyomtatványokon a kérdőpontok kitöltéséről a községek saját költségükön kötelesek gondoskodni. Ehhez képest a számlálóbiztosoknak, valamint az összeírási munkálatok felülvizsgálásával megbízandó közegeknek díjazása és a felmerülő

³⁶⁷ Corpus Juris Hungarici CD ROM 1910. évi törvények.

fuvar- és egyéb költségek a községeket terhelik. A népszámlálás többi költségei az állam terhére esnek.

A számlálóbiztosok és a felülvizsgálók díjazására nézve a kereskedelemügyi minister (Horvát-Szlavonországokban a bán) a végzendő munka könnyebb vagy nehezebb voltahoz mért díjosztályokat állapít meg.

A számlálóbiztosok kerületeket – melyek megalakításáról a végrehajtási rendelet intézkedik – a díjosztályok valamelyikébe a törvényhatóság első tisztviselője, Horvát-Szlavonországokban pedig a megyei hatóság és az országos kormány közvetlen felügyelete alatt álló városok hatóságai sorozzák be. E határozat ellen 15 nap alatt a kereskedelemügyi ministerhez, illetve a bánhoz lehet fellebbezni.

5. § A számlálóbiztos és a népszámlálási felülvizsgálót az e törvény értelmében reájuk ruházott tennivalók ellátásában közhivatalnoknak kell tekinteni.

6. § A népszámlálás foganatosításából eredő azon költségek fedezésére, melyek az államot terhelik, a kereskedelemügyi minister részére egymillió kettőszázezer korona rendkívüli hitel nyittatik. Ezen összegnek a munka menetéhez képest felhasznált részletei évenként a kereskedelemügyi tárcza átmeneti kiadásainál számolandók el.

7. § A m. kir. központi statisztikai hivatalról szóló 1897:XXXV. törvénycikknek a statisztikai adatgyűjtések akadálytalan végrehajtását célzó és az adatszolgáltatásra kötelezetteknek, valamint az adatgyűjtést teljesítő vagy az adatgyűjtésben és az adatok feldolgozásában közreműködő közegeknek felelősségét megállapító §-ai (1897. évi XXXV. tc. 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16. és 17. §-ai) a jelen törvény értelmében végrehajtandó népszámlálási munkálatra is kiterjesztetnek.

8. § Jelen törvény végrehajtásával a kereskedelemügyi és pénzügyi ministerek bizatnak meg. A kereskedelemügyi minister a törvény végrehajtásában a honvédelmi ministerrel, továbbá a belügyi, vallás- és közoktatásügyi és igazságügyi ministerekkel, Horvát-Szlavonországokban pedig a bánnal egyetértőleg jár el.

Az államok kialakulása óta az államhatároknak, amelyek az államok felségterületét egymástól elválasztották, elválasztják, meghatározó, védő szerepük volt évszázadokon át. A 19. században a modern fegyverzet, főleg a tüzérség megjelenésével, majd a 20. században a légiereő és a rakéták hadrendbe állításával a korábban erős védelmet nyújtó, természetes jellegű határok (folyók, hegygerincek) elvesztették fizikai védelmi szerepüket. Ezzel együtt – az államok nemzetközi kapcsolatrendszerének fejlődése következtében – az államhatárok politikai, közigazgatási jelentősége felértékelődött.

Az 1990-es években Európában a határok szerepe átértékelődött, és az EU (Schengen) bővülésével létrejött térségben a belső határok bárhol és bármikor átléphetővé váltak a tagállamok területén jogosan tartózkodók számára, míg a külső határokon az őrizetet és a kijelölt helyeken való áthaladást szigorúbb követelmények elé állították.

Ezzel párhuzamosan Magyarországon a szocialista évek alatt tabuként kezelt államhatárok, főleg a Trianont követő időszak kutatása szabadabbá vált, ennek eredményeként folyamatosan születtek a magyar határok történetével kapcsolatos művek.

E könyv nem a szokványos történelmi korszakok szerint mutatja be hazánk határtörténetét, hanem a magyar államhatárok szempontjából kiemelkedő korszakok, így többek között a gyepek, a végvárak, a katonai határőrvidékek, a dualizmus kora, Trianon és a második világháború szerint tagoltan.